

**AZƏRBAYCANLILARIN
SOYQIRIMI:**
tarixin qanlı salnaməsi

II cild

BAKI – 2012

Kitabın ideya rəhbəri:

Ramiz MEHDİYEV,

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının
rəhbəri, həqiqi dövlət müşaviri, akademik

Redaktor:

Əli HƏSƏNOV,

Tarix elmləri doktoru, professor

Buraxılışa məsul:

Bəxtiyar SADIQOV,

Milli Məclisin deputatı,

«Azərbaycan» qəzetinin baş redaktoru

Kitabın üz qabığındakı şəkil Quba məzarlığındandır

© «Azərbaycan» qəzeti

ISBN 5-86874-524-5

**Kitab Azərbaycan xalqının
ümummilli lideri Heydər Əliyevin
əbədiyaşar xatirəsinə ithaf edilir**

Xalqımıza qarşı əsrlər boyu müntəzəm surətdə ağır cinayətlər törədilmiş, məkrli niyyətlər gerçəkləşdirilmişdir. Öz ağırlığına, miqyasına və nəticələrinə görə bunlar həm də bəşəriyyətə qarşı cinayətlər kimi xarakterizə olunmalı, beynəlxalq hüquqsiyasi qiymətini almalı, onun ideoloqları və təşkilatçıları layiqincə cəzalandırılmalıdır. Bunu təmin etmək bizim hamımızın ümumi vəzifəmizdir.

...Xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımı haqqında həqiqətləri real faktlar, dəlillər əsasında dünya dövlətlərinə, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlara çatdırmaq, saxta erməni təbliğatı nəticəsində formalaşmış yalan təsəvvürləri dəyişdirmək, ona hüquqsiyasi qiymət verməmək nə qədər çətin olsa da, şərəfli və müqəddəs bir iş kimi bu gün də, gələcəkdə də davam etdirilməlidir. Bu, soyqırımı qurbanlarının xatirəsi qarşısında indiki nəslin müqəddəs borcudur.

Heydər ƏLİYEV

Ermənistan dövlətinin və erməni lobbisinin təcavüzkar siyasəti iflasa məhkumdur. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, erməni işğalçıların və onların havadarlarının imkanları heç də qeyri-məhdud deyil və bu imkanlar getdikcə daralmaqdadır. Bu siyasətə qarşı geniş iqtisadi potensiala malik qüdrətli Azərbaycan dövləti, onun siyasi nüfuzu, dünya azərbaycanlılarının və Azərbaycanın dostlarının getdikcə möhkəmlənən həmrəyliyi, nəhayət, güclü Azərbaycan ordusu dayanır. Biz dünya siyasətinə ciddi təsiri olan böyük dövlətlərlə müntəzəm və məhsuldar iş aparır, onilliklər boyu formalaşmış stereotipləri, yanlış yanaşmaları dağıtmağa çalışır və çox hallarda buna müvəffəq oluruq. İkili standartlara və ermənipərəst qüvvələrin təzyiqlərinə baxmayaraq, beynəlxalq ictimaiyyət aşkar faktlar qarşısında həqiqəti daha tez-tez etiraf etməli olur. Soyqırım qurbanlarını anma tədbirləri bütün dünyada getdikcə daha əzəmətli, daha mütəşəkkil xarakter alır və geniş əks-səda doğurur.

İlham ƏLİYEV

I FƏSİL

Rəsmi xronika

Heydər Əliyevin 1990-cı il 20 Yanvar faciəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyində keçirilmiş yığıncaqda çıxışı

– Əziz həmvətənlərim, xanımlar və cənablar!

Bildiyiniz kimi, uzun illər Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifələrində işləmiş, Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü olmuşam. Geniş infarkt keçirmişəm. Xəstəliyimlə əlaqədar iki ildən artıqdır ki, pensiyadayam. Azərbaycanı tərk etdiyim 1982-ci ilin dekabrından keçən müddətdə bu gün ilk dəfədir ki, Azərbaycan SSR-in Moskvadakı daimi nümayəndəliyinin astanasına qədəm qoyuram. Mən baş vermiş hadisələr haqqında dünən xəbər tutmuşam və təbiidir ki, bu hadisəyə laqeyd qala bilməzdim. Buraya ən əvvəl ona görə gəlmişəm ki, Azərbaycanın Moskvada kiçik parçası olan daimi nümayəndəliyində, böyük itkilərə səbəb olmuş faciə ilə bağlı bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verim. İkinci tərəfdən, bu məsələyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəsi Söhrab İbrahimovdan xahiş edirəm ki, mənim sözlərimi, kədərimi, başsağlığımı Azərbaycan xalqına çatdırsın. Hazırda başqa imkanım olmadığı üçün təəssüf hissi keçirirəm.

Azərbaycanda baş vermiş hadisələrə gəlincə, mən onları hüquqa, demokratiyaya yabançı, humanizmə və ölkəmizdə elan olunmuş hüquqi dövlət quruculuğu prinsiplərinə zidd hesab edirəm. Azərbaycanda yaranmış mürəkkəb vəziyyətin bir sıra səbəbləri vardır. Vaxtımızın məhdudluğundan bu məsələlərin üzərində ətraflı dayanmaq istəmirəm.

Artıq iki ildir ki, Azərbaycan və Ermənistan arasında millətlərarası münaqişə gedir. Həmin münaqişəni Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr törətmişdir. Azərbaycan və Ermənistan, eləcə də ölkənin ali siyasi partiya rəhbərlərinə bu məsələni tənzimləmək, daxili müharibəyə, millətlərarası münaqişəyə son qoymaq və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir adamın ümumi federativ ittifaq olan SSRİ-də azad yaşamasına şərait yaratmaq üçün iki illik müddət kifayət idi.

Hesab edirəm ki, ötən iki ildə bu istiqamətdə lazımi səviyyədə iş aparılmamışdır. Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilkin mərhələsində ölkənin ali partiya siyasi rəhbərliyi tərəfindən vaxtında zəruri tədbirlər görülsə idi, gərginlik indiki həddə çatmaz, tərəflər itkilərə məruz qalmaz, başlıcası isə 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə çoxlu insan qırğını ilə nəticələnən hərbi müdaxilə üçün də zəmin yaranmazdı.

Bunlar üçün ilk növbədə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin artıq sabiq birinci katibi Vəzirov müqəssirdir. Bu yüksək vəzifədə olduğu müddətdə o, Azərbaycandakı vəziyyəti sabitləşdirmək üçün heç nə etməmişdir. Əksinə, özünün səhv addımları, yaramaz iş üslubu, yanlış siyasi manevləri ilə xalqla öz arasında uçurum yaratmışdır. Xalq isə hiddətlənmişdir. Elə buna görə də Bakıda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında aylarla davam edən mitinqlərdə dəfələrlə Azərbaycanın partiya rəhbərlərinin istefası tələbi irəli sürülmüşdür. Söhbət, əslində, Vəzirovun istefasından gedir. Bəs bu məsələ indiyə kimi niyə həll olunmamışdır? Yalnız dünən Bakı şəhərinə ordu yeridildikdən, qırğın və dağıntılar baş verdikdən sonra Vəzirov Azərbaycandan, əslində, qaçmışdır. Bu, böyük səhvdir. Ən böyük səhv isə, sözsüz ki, qeyri-ciddi, bu yüksək vəzifəyə əsla yaramayan adamın bir vaxt Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə birinci katib təyin edilməsi idi. Ancaq iş təkcə bununla bitmir.

İndi yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə baş vermiş və bu gün də davam edən faciənin üstündə dayanmaq istəyirəm. Hesab edirəm ki, Azərbaycandakı vəziyyəti öz axarına salmaq, siyasi həyatdakı qeyri-sabitliyi nizamlamaq üçün kifayət qədər imkan olmuşdur. Təəssüf ki, Azərbaycan rəhbərliyi, həmçinin ölkənin ali siyasi rəhbərliyi bu imkanlardan istifadə edə bilməmişdir. Sərhədlərə edilən təcavüzü vaxtında aradan qaldırmaq mümkün idi. Axı üç ay əvvəl sərhəd zolağı ilə bağlı camaat öz tələblərini irəli sürmüşdü. Fəqət heç kəs onlarla görüşmək, izahat işi aparmaq və lazımı ölçü götürmək istəməmişdir.

Təkrar edirəm: camaatı sakitləşdirmək üçün də imkanlar tükənməmişdi. İki-üç ay əvvəl Azərbaycan partiya rəhbərliyinin möhkəmləndirilməsi məsələsi həll edilsə idi, vəziyyət gərginləşməz, ordu yeridilməsinə zərurət yaranmazdı. Bütün vəziyyətlərdə hesab edirəm ki, məsələni siyasi cəhətdən tənzimləmək, xalqla mükəlliməyə girmək üçün əlverişli imkanlar olmuşdur. Lakin onlardan səmərəli istifadə edilməmişdir. Nəhayət, 19-dan 20-nə keçən gecə Sovet ordusunun, SSRİ DİN-in böyük kontingenti Bakı şəhərinə yeridilmişdir. Nəticəsi isə göz qabağındadır. Bunun törətdiyi faciələr hamımıza məlumdur.

Belə qərar qəbul etmiş adamların hərəkətini siyasi qəbahət sayıram. Bəli, kobud siyasi səhv buraxılmışdır. Onlar, sadəcə olaraq, respublikadakı əsl vəziyyəti qiymətləndirə bilməmiş, Azərbaycan xalqının psixologiyasını anlamamış, əhalinin müxtəlif təbəqələri ilə əlaqələri zəiflətməmişlər. Onlar, görünür, bu işlərin belə ağır faciəyə çevriləcəyini əvvəlcədən düşünməmişlər.

Bütün bunlar qabaqcadan nəzərə alınmalı və vaxtında vacib, zəruri tədbirlər qəbul edilməli idi. Ordu yeridilmiş, günahsız adamlar həlak olmuşlar. Yeri gəlmişkən deyim ki, ölənlər arasında hərbi qulluqçuların olması haqqında da məlumatlar daxil olur. Sual olunur: ölkənin ali dövlət, partiya rəhbərliyinin səhv qərarı ucundan, olmayan qiyamı yatırtmaq adı ilə Azərbaycana göndərilmiş rus gənclərinin günahı nədir?

Azərbaycana kənardan böyük ordu kontingenti yeridilmişdir. Respublikada neçə ordu birləşməsinin olduğu mənə yaxşı bəllidir. Azərbaycanda kifayət qədər – 4-cü ordu, Xəzər Hərbi Dəniz Donanması, desant qoşunlarının diviziyası, Hava Hücümündən Müdafiə Qoşunları, DİN-in daxili qoşun birləşmələri vardır. Oraya əlavə qoşun yeritmək nəyə lazım idi? Əgər belə zərurət var idisə, orada yerləşən hərbi hissələrdən də istifadə etmək olardı. Belə qərar qəbul edən Azərbaycan rəhbərliyi, hamıdan əvvəl isə bərk ayaqda Azərbaycanı qoyub qaçmış Vəzirov öz xalqı qarşısında məsuliyyət daşımalıdır. Ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə yanlış məlumat verənlər də məsuliyyət daşımalıdır.

Zənnimcə, ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə vəziyyət barədə vaxtında kifayət qədər düzgün, dəqiq, obyektiv informasiyalar çatdırılmamışdır. Rəhbərlik çaşqınlığa salındığından belə qərar qəbul etmişdir. Qırğın törədənlərin hamısı layiqincə cəzalandırılmalıdır.

21 yanvar 1990-cı il, Moskva

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına, Azərbaycan KP MK, respublikanın Ali Soveti və Nazirlər Sovetinə teleqramı

Azərbaycan xalqına!

Bakı şəhərinə Sovet ordusu hissələrinin yeridilməsi ilə əlaqədar xalqımızın başına gəlmiş faciədən – dinc əhalinin qırılmasından böyük ürək ağrısı ilə xəbər tutdum. Bu matəm günündə həlak olanların ailələrinə və yaxınlarına, bütün Azərbaycan xalqına dərin hüznə başsağlığı verirəm.

Mən bu düşünülmüş aksiyanı pisləyir, onu antihumanist, antidemokratik, qanunazidd hesab edirəm. Bu ağır gündə sizi ağıllı-kamallı olmağa, həmrəyliyə və birliyə çağırıram.

Mənim teleqramımın respublika mətbuatında dərc olunmasını, radio, televiziya ilə verilməsini, matəm mitinqində oxunmasını xahiş edirəm.

Heydər ƏLİYEV

21 yanvar 1990-cı il, Moskva

Xalq deputatı Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 20 noyabr 1990-cı il tarixli sessiyasında çıxışı

(Stenoqramdan çıxarış)

Xalq deputatı Heydər Əliyev: Mən istəyirəm ki, bu məsələ (1990-cı il 19-20 yanvar Bakı hadisələri) barəsində öz fikrimi deyim. Bu məsələnin meydana gəlməsi tarixi böyükdür. Aydınadır ki, 1988-ci ildən Bakıda milli hərəkət başlayıb. Və bu milli hərəkətin boğulmasına bir neçə dəfə – həm Azərbaycan KP rəhbərliyi, həm də Ümumittifaq rəhbərliyi cəhd edibdir. Bir qrup adam həbs olunub, cəzalar çəkib, məhrumiyyətə uğrayıblar və burada qarşılıqlı mübarizə gedib. Ancaq bunlara baxmayaraq, ümumxalq hərəkəti inkişaf edib, o, daha da güclənib və Azərbaycanda bu xalq hərəkətinin inkişaf edib güclənməsinin ən böyük təkanvericisi də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində yaranmış vəziyyət, onun ətrafında olan məsələlər və ümumiyyətlə, bu məsələnin yaranması ilə əlaqədar bizim respublikaya Mərkəz tərəfindən göstərilən ədalətsiz münasibətdir.

Bunlar xalq hərəkətinə təkan verib və onu inkişaf etdiribdir. Təəssüf ki, mən belə fikirdəyəm, birinci növbədə respublikanın rəhbərliyi, Azərbaycan KP-nin rəhbərliyi bu məsələni düzgün araşdırma bilməyib, bunlara düzgün qiymət verməyib, öz şəxsi mövqelərini müdafiə etmək üçün cürbəcür qeyri-qanuni, qeyri-hüquqi üsullara əl atıb və beləliklə, xalq hərəkətinə zərbə vurmağa çalışıbdır.

Bu xalq hərəkəti ilə əgər əvvəldən dil tapılısaydı, söhbət aparılısaydı, rəhbərlik xalqla dialoqa girə bilsəydi, şübhəsiz ki,

çox məsələlərin qarşısı alındı və 1989-cu ilin dekabrında və 1990-cı ilin yanvarında Bakıda və ümumiyyətlə Azərbaycanda olan faciəvi hallar baş verməzdi. Bunlar olmayıb. Və burada da Azərbaycan KP rəhbərləri Ümumittifaq siyasi rəhbərləri ilə bir olublar, onlarla birgə hərəkət ediblər, onlarla birlikdə xalq hərəkətini boğmaq, Azərbaycanda diktatura üsuli-idarəsini möhkəmləndirmək niyyətində olublar.

İkinci tərəfdən mən hesab edirəm ki, bir tərəfdən demokratiyanın inkişafı barədə car çəkən Ümumittifaq siyasi rəhbərlərinin və onlarla birlikdə Azərbaycan Kommunist Partiyasının rəhbərlərinin ikiüzlülük edərək, xalqa xəyanət edərək, xalq hərəkətini boğmaqla tutduqları vəzifədə qalmaları cinayətdir. Bundan danışmaq lazımdır. Bunun tarixini təhlil etməyə tarixçilərimiz də, böyük adamlarımız da var. Şübhəsiz ki, Azərbaycan xalqı öz tarixini çox dərindən təhlil etməlidir. Bütün keçən dövrlərə baxıb, hamısına düzgün qiymət verməlidir.

Ancaq indi söhbət ondan gedir ki, münasibət nədir? Münasibət də ondan ibarətdir ki, 19-20 yanvar 1990-cı il hadisələri, Bakıda baş vermiş hadisələr faciəvi hadisədir və mən belə hesab edirəm ki, Azərbaycanın 1920-ci ildən sonrakı tarixində belə faciəvi hadisə olmamışdır. Bu, xalqın böyük hiddətini doğurmuşdur. Xalq matəm vəziyyətinə gəlib çıxmışdır. İndi on bir aydır ki, xalq matəm içindədir. Bunu açıq-aydın demək lazımdır.

Nə üçün bu məsələ meydana gəlib – mən bunu dedim. Bunun qarşısı alına bilərdimi? Şübhəsiz ki, alma bilərdi. Əgər respublikanın siyasi rəhbərləri xalqla əlaqəyə girsəydilər, xalqla bir olsaydılar, xalqla dil tapsaydılar və xalqın dediyi sözləri eşitsəydilər və onlarla hesablaşsaydılar. Ancaq bunlar olmayıb. Respublikanın rəhbərləri Moskvanın, Qorbaçovun müdafiəsinə arxayın olaraq xalqı boğmağa, əzməyə çalışıblar. Və buna da nail olublar.

Mən hesab edirəm ki, bunların qarşısı alına bilərdi. Bu faciə baş verməyə bilərdi. Xalqımız bu günə düşməyə bilərdi.

Mən belə hesab edirəm ki, 19-20 yanvarda baş vermiş bu faciə həm Sovet İttifaqının siyasi rəhbərliyinin, şəxsən Qorbaçovun böyük günahının nəticəsidir, onun diktatorluq meyillərindən əmələ gəlmiş bir haldır və eyni zamanda, Azərbaycan rəhbərlərinin xalqa xəyanəti və cinayətinin nəticəsidir.

Mən belə fikirdəyəm ki, Böyük Vətən müharibəsi qurtarandan sonra Sovetlər İttifaqında, ölkənin daxilində – heç bir yerdə, heç bir regionda bu qədər, bu miqyasda qanlı qırğın olmamışdır. Bunu da edib Sovet ordusu. Və bunun nə qədər böyük miqyasda olmağını onunla da ölçmək olar ki, bu hərbi aksiyanın həyata keçirilməsi üçün SSRİ müdafiə naziri Yazov, SSRİ daxili işlər naziri Bakatin vaxtından qabaq gəlib Bakıda oturub, bu əməliyyatlara rəhbərlik ediblər. Müharibə vaxtı hərbi nazir az-az cəbhəyə gedirdi, ancaq görün bu hərbi əməliyyata bunlar nə qədər böyük fikir veriblər, bunun miqyası nə qədər böyük olubdur ki, marşal Yazov gəlib Bakıda oturub və bu əməliyyata rəhbərlik edibdir.

Demək, bu, Azərbaycan xalqına qarşı göstərilən hərbi təcavüzdür, təhqirdir, Azərbaycan xalqının qarşısında cinayətdir. Və mən şəxsən bu hadisələri eşidərkən yanvarın 21-də Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyinə gedib öz fikrimi söyləmişəm, bütün bu aksiyanı, bu əməliyyatı pisləmişəm. O vaxt demişəm, indi də təkrar edirəm: bu, xalqın əleyhinə olan əməliyyatdır, demokratiyanın əleyhinə olan əməliyyatdır, hüquq normalarının əleyhinə olan əməliyyatdır, mürtəcə bir əməliyyatdır. Mən bu fikirdəyəm və buna belə də qiymət vermək lazımdır.

Azərbaycan xalqı üçgünlük matəm elan etmişdi. Şəhidlər Azərbaycan paytaxtının görkəmli yerində dəfn olunmuşlar. Bəs qatillər kimdir? Nə üçün indiyə qədər bu qatillər meydana çıxmayıbdır? Onların heç biri həbs olunmayıb, heç biri xal-

qa göstərilməyib. Bu necə olur? Əgər biz şəhidləri görürüksə, onların qəbirlərinin üstünə gündə minlərlə adam gedirsə, bəs bunların qatilləri kimlərdir? Bunlar nə üçün indiyə qədər kənardə qalıblar? Bu, çox təəccüblü məsələdir. Bu, xalqı incidir, narahat edir, hər bir adamda bu sualı vermək hüququ yaradır. Mən şəxsən bu sualı verirəm, ancaq cavab ala bilmirəm.

Bir sözlə, bu hadisə olub. Azərbaycan xalqının başına bu bəla gəlib. Faciə baş verib. Bu, məsələnin bir tərəfidir. İkinci tərəfi, bəs bu məsələlərə nə üçün indiyədək siyasi qiymət verilməyib? Bu məsələ gündəliyə salınarkən mən belə başa düşdüm ki, deputatlar buna siyasi qiymət verəcəklər.

Məlumdur ki, yanvarın 22-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyası olmuşdur. O sessiyada çox ciddi söhbətlər getmiş və bu hərbi əməliyyat, bu təcavüz pislənmişdir. Ancaq o sessiyanın işi kəsilmiş, indiyə qədər bərpa olmamışdır. Ondan sonra Ali Sovetin bir neçə dəfə sessiyaları keçib, ancaq bu məsələ tamamilə kənardə qalıb. Elə bil ki, Azərbaycan xalqının başına heç belə bəla gəlməyib. Sonra komissiya yaranıb. Mən mətbuatda oxumuşdum ki, yanvar hadisələrinin baş vermə səbəblərini və günahkarlarını təyin etmək üçün böyük bir deputat komissiyası yaranıb və onun da başında SSRİ xalq deputatı, akademik Abbasov durur. Ancaq indiyə qədər bu komissiya öz fikrini bildirməyib, bu komissiyanın işi müzakirə olunmayıb, xalq bu barədə bir şey bilmir. Eyni zamanda, Azərbaycan KP MK da, mən mətbuatdan bildim ki, bu barədə komissiya yaradıbdır. Eşitdiyimə görə, MK katibi Daşdəmirov o komissiyanın sədridir. Ancaq bu komissiyanın işindən də xəbər yoxdur. Bax, iş burasındadır, yoldaşlar. Olan olub, başımıza gələn bəla gəlib, millət əzilib, millətə qarşı təcavüz olub, ancaq indiyə qədər Azərbaycan xalqının həyatında baş vermiş bu böyük faciəvi hadisəyə siyasi qiymət verilməyib və bunun günahkarları meydana çıxarılmayıbdır. Doğrudan da faciəvidir.

Dünən buraya bir qrup artist gəlmişdi. Afaq Bəşirqızı orada çıxış edirdi. Bizim gənc aktrisalardandır. O özü deyirdi ki, bu hadisənin şahidi olubdur. O, Tbilisi prospektində yaşayır. Deyir, mən gecə saat 12-dən sonra çıxdım balkona, gördüm tanklar adamları necə əzir. Güllələri atırdılar evlərə. Bizim qonşunun balkonuna neçə güllə dəyib. Dinc şəraitdə yaşayan azərbaycanlılara nə üçün belə xəyanət olub? Bunların hamısının indi üstü örtülüb-basdırılıb. Heç kəs bu haqda danışmaq istəmir, mən demək istəyirəm ki, rəsmi dairələrdən. Elə bil ki, Azərbaycan xalqının başına belə bir iş gəlməyibdir.

Ona görə mən belə fikirdəyəm ki, indi oxunan bəyanatın üzərində ciddi surətdə işləmək lazımdır. Onu genişləndirmək lazımdır. Çıxışlarla əlaqədar əlavələr etmək lazımdır. Burada əsas tələb ondan ibarətdir ki, biz özümüz bu hadisələrə qiymət verməli, Azərbaycan xalqına qarşı olan bu təcavüz əməliyyatını pisləməliyik. Və eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının ali hakimiyyət orqanından tələb etməliyik ki, qısa müddətdə, yaxud heç olmasa növbəti sessiyada bu məsələ müzakirə olunsun. Yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verilsin və bu hadisənin günahkarları – kim olursa-olsun, Qorbaçovdan tutmuş aşağı, respublika rəhbərlərinə kimi, keçmiş, ya indiki – fərqi yoxdur, bu, xalqdır, xalqa qarşı cinayətdir, – cəzalandırılsın. Bir nəfəri öldürənə, qanunlara görə, ən yüksək cəza verirlər. Ancaq burada gör nə qədər adam həlak olubdur – bir nəfər günahkar meydana çıxmayıbdır. Bu qədər qanunsuzluğa, demokratiyanın bu qədər pozulmasına dözmək olmaz. Ona görə bu məsələyə biz özümüz siyasi qiymət verməliyik, respublikanın ali hakimiyyət orqanından tələb etməliyik ki, buna baxsın və günahkarlar cəzalandırılsın.

20 noyabr 1990-cı il

Xalq deputatı Heydər Əliyevin təklifi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 1990-cı ilin yanvar ayında Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında Qərarı

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi 1990-cı ilin yanvar ayının 19-dan 20-nə keçən gecə və sonrakı günlərdə Bakıda baş vermiş hadisələrə münasibətini bildirərək qeyd edir ki, Sovet ordusunun xüsusi təyinatlı cəza dəstələri, Hərbi Dəniz Donanmasının və daxili qoşunların bölmələri Bakı şəhərini işğal etmiş, dinc əhaliyə qarşı görünməmiş vəhşiliklər törədərək silahlı təcavüz göstərmişlər.

Bununla SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndinin tələbləri kobudcasına pozulmuş və Azərbaycan SSR-in suveren hüquqlarına açıq-aşkar qəsd edilmişdir.

Azərbaycan xalqının demokratiya və milli azadlıq uğrunda mübarizəsini boğmaq məqsədi daşıyan bu işğalçı hərəkət nəticəsində görünməmiş vəhşiliklərə yol verilmiş, günahsız insanlar, o cümlədən uşaqlar, qocalar, qadınlar qətlə yetirilmiş, yüzlərlə adam yaralanmışdır.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri M.S.Qorbaçov, həmin müddətdə Bakıda olan Sov. İKP MK katibi A.Girenko, SSRİ Ali Soveti İttifaq Sovetinin keçmiş sədri Y.Primakov, SSRİ-nin müdafiə naziri D.Yazov, SSRİ-nin daxili işlər naziri V.Bakatin, Sov. İKP MK-nın məsul işçisi A.Mixaylov, eləcə də respublika rəhbərliyi – Azərbaycan KP MK-nın keçmiş birinci katibi Ə.Vəzirov, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri E.Qafarova, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin o zamankı sədri A.Mütəllibov, Azərbaycan KP MK-nın büro üzvlərindən V.Polyaniçko, M.Məmmədov, V.Hüseynov xalqa qarşı həyata

keçirilən bu siyasi və hərbi qəsd üçün cavabdehdirələr və bir-başa məsuliyyət daşıyırlar.

Respublika rəhbərliyi əvvəlcədən xalqa xəyanət yolu tutaraq bu qəsdin qarşısını almaq üçün heç bir əməli tədbir görməmiş, sərbətsizlik göstərmiş, yol verilən cinayətin iştirakçısı ola-ola, zahirən hadisələrdən kənarda qalmağa çalışmışdır.

Qanlı Yanvar hadisələrinin günahkarlarını üzə çıxarmaq, onu təhlil etmək və siyasi qiymət vermək üçün respublika əhalisinin təkidli tələbinə baxmayaraq, faktiki olaraq, heç bir tədbir görülməmişdir. Yanvar ayının 22-də çağırılan Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyası öz işini yarımçıq qoymuş, Yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verməli olan həmin sessiya bu günədək öz işinə başlamamış, sonrakı sessiyalarda da bu məsələyə baxılmamışdır. Qəribədir ki, respublika Ali Sovetinin yanvar hadisələrini təhqiq etməli olan komissiyanın işi də başa çatdırılmamışdır (komissiyanın sədri M.Abbasov).

Yanvar faciələrinin səbəbkarlarının istər İttifaq, istərsə də respublika rəhbər partiya, sovet, hüquq-mühafizə orqanı işçilərinin, hərbcilərin bu günədək aşkar edilib qanunla məsuliyyətə cəlb olunmaması xalqda dərin hiddət və etiraz doğurmuşdur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi bütün bunları işğalçı siyasət və dəqiq düşünülmüş hərbi təcavüz kimi qiymətləndirərək, İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin kobud şəkil-də pozulması kimi nəzərdə tutaraq *qərara alır*:

1. *1990-cı ilin yanvar ayında Bakı şəhərində törədilmiş qanlı hadisələr Azərbaycan SSR-in suveren hüquqlarına, respublikada gedən demokratik proseslərə qəsd kimi qiymətləndirilsin.*

2. *Dinc əhaliyə, silahsız kütləyə, heç bir müqavimət göstərməyən günahsız adamlara qarşı müasir silahlarla, hərbi texnika ilə zorakılıq edilməsi, qocaların, qadınların, uşaqların qətlə yetirilməsi Azərbaycan xalqına qarşı açıq təcavüz kimi ittiham edilsin.*

3. *Bir ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, Bakı faciələrinə Azərbaycan SSR ali hakimiyyət orqanları tərəfindən siyasi qiymət verilməməsi, bununla əlaqədar yaradılmış xüsusi deputat komissiyasının işinin qeyri-müəyyən səbəblərdən başa çatdırılmaması, qanlı hadisələrin günahkarlarının aşkara çıxarılıb qanuni məsuliyyətə verilməməsinə qəti etiraz olunsun. Azərbaycan SSR Ali Sovetindən tələb edilsin ki, ən qısa müddətdə həmin məsələni parlamentin müzakirəsinə çıxarsın.*

4. *Bu qərar qəbul edilən andan 20 Yanvar günü hər il Naxçıvan Muxtar Respublikasında milli matəm günü kimi qeyd edilsin.*

5. *Azərbaycan SSR Ali Sovetindən xahiş edilsin ki, 20 Yanvar günü hər il Azərbaycan SSR-də milli matəm günü kimi qeyd edilsin.*

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi

Naxçıvan şəhəri, 21 noyabr 1990-cı il

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında çıxışı

7 mart 1991-ci il

– Hörmətli xalq deputatları!

Yeni İttifaq müqaviləsi ilə əlaqədar olaraq təyin olunmuş referendumda iştirak etmək və ya etməmək çox mühüm məsələdir. Azərbaycan xalqının gələcək taleyi həll olunur. Ona görə də mülahizə və təkliflərimi mən də bildirmək istəyirəm.

1922-ci ildən Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibindədir. Bu müddət ərzində xalqımız tarixi yol keçib, nailiyyətlər əldə edib. Eyni zamanda çox itkilərə, çətinliklərə də məruz qalıb. Bunları inkar etmək olmaz.

Biz hamımız bu İttifaqın mövcud olduğu dövrdə dünyaya gəlmişik, təhsil-tərbiyə almışıq, formalaşmışıq. Biz hamımız, hər halda tam əksəriyyətimiz bu İttifaqa həddindən artıq inanmışıq, sədaqətlə xidmət etmişik, xalqımızın səadətini, xoşbəxt gələcəyini bu İttifaq daxilində görmüşük. Mən və mənə birlikdə xeyli müddət respublikaya rəhbərlik edən həmkarlarım İttifaqın möhkəmlənməsi üçün daim çalışmış, Azərbaycan xalqında da bu İttifaqa sadiqlik və məhəbbət hissiyyatları yaratmağa cəhd etmişik.

Fəqət son illərdə dünyada, ölkədə gedən ictimai, siyasi proseslər keçmişimizə münasibəti, ümumi dünyagörüşünü dəyişdirmiş, Sovet İttifaqında mərkəzlə respublikalar arasında olan iqtisadi, siyasi əlaqələr açılmış, çılpaqlaşmış, hansı tərəfin daha çox xeyir götürdüyü, zərər çəkdiyi aydınlaşmışdır. Bir neçə respublikada baş vermiş milli demokratik hərəkətlərin İttifaq dövləti tərəfindən zorakılıqla, hərbi qoşun hissələri vasitəsilə

boğulması tədbirləri İttifaqın imperiya siyasəti apardığını tam aşkar etmişdir. İttifaq dağılmağa başlamışdır.

Ölkənin rəhbərliyi yetmiş il mövcud olan İttifaqın yararsız olduğunu bəyan edərək, respublikaları yeni ittifaq yaratmağa dəvət edir. Qorbaçov bir neçə çıxışında hətta belə demişdir ki, guya, ölkədə indiyə qədər həqiqi ittifaq olmayıb, respublikalar heç də ittifaqda yaşamayıb, əsl ittifaq bundan sonra yaranacaqdır. Həqiqəti isə desək, yeni ittifaq müqaviləsinin layihəsi əvvəlkindən də yararsızdır.

Respublikanın keçmiş rəhbəri kimi mən də belə yararsız və naməlum ittifaqa xidmət etdiyimi, buraxdığımız səhvləri etiraf edirəm və heyifsilənirəm. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər dövrün öz hökmü var. Biz də, demək olar ki, bu salonda oturanların hamısı o hökmün təsiri altında olmuşuq. İndi isə hesab edirəm ki, bizim xalqımız üçün yetmiş illik imtahan bəsdır. Yeni bir ittifaqa girməyi Azərbaycan xalqı üçün rəva bilmirəm.

Keçmişdə İttifaqa xidmət etməyimə bəraətqazandırıcı əsaslar da var. O dövrdə respublikamızda yaranmış güclü sosial-iqtisadi və intellektual potensial xalqımızın milli sərvətidir və Azərbaycanın müstəqilliyi üçün yaxşı zəmin yaradır.

Bir sözlə, mən yeni İttifaqa daxil olmağın və bunun üçün referendum keçirməyin heç bir şərt qoymadan əleyhinəyəm. Bu, bütün seçicilərimin, deputatı olduğum Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi deputatlarının yekdil fikridir. Azərbaycanın tam istiqlaliyyət, azadlıq, iqtisadi və siyasi müstəqillik yolu ilə getməsinin tərəfdarıyam. Azərbaycan xalqı artıq bu yola çıxmışdır. O öz tarixini yenidən təhlil edir, yenidən qiymətləndirir, öz milli ənənələrini bərpa edir, milli köklərinə qayıdır. Respublikada aşağıdan, xalq kütlələri tərəfindən başlanmış milli dirçəliş, dövlət quruluşunun dirçəlişi hərəkəti inkişaf edir.

Bu təqdirəlayiq proseslərlə əlaqədar olaraq Ali Sovetin sessiyası fevralın 5-də müəyyən qərarlar qəbul etdi. Azərbaycan

Respublikasının adının dəyişilməsi, Dövlət bayrağının dəyişilməsi, 28 may günü haqqındakı qərarları nəzərdə tuturam. Lakin çox təəssüf ki, bu qərarlar müzakirə olunmadı, onların qəbul edilmə səbəbləri izah olunmadı, qərarın özündə də onların məna və mahiyyəti göstərilmədi.

Şübhəsiz ki, bu qərarlar forma naminə qəbul olunmayıb. Bəs belə olan halda nə üçün onların böyük siyasi, tarixi əhəmiyyəti Ali Sovetin sənədlərində öz əksini tapmayıb?

Yetmiş il respublikamız sovet sosialist məzmunu daşıyıb. İndi biz respublikamızın adını bu sözlərdən azad etdik. Bəs indi biz hansı, yəni siyasi quruluşu qəbul edirik? Məlum deyil.

Yetmiş il bizim respublikamız Oktyabr inqilabı bayrağı altında yaşayıb. Biz o bayraqdan imtina etdik. Yeni bayraq qəbul etdik. Fəqət bu, heç də yeni bayraq deyil. O, 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının milli dövlət bayrağıdır. Bu mühüm siyasi əhəmiyyət kəsb edən fakt nə üçün qeyd olunmadı?

Məmməd Əmin Rəsulzadə partiyasının ideyasını təmsil edən bayraqla ona zidd olan ideyanın banisinin büstünün sessiya keçən salonda yan-yanı durması da təəccüb doğurur. Sadəcə desək, bu uyğunsuzluğu anlamaq çətindir. Bəlkə buna bir izahat vermək lazım idi?

28 may Azərbaycan dövlət quruluşunun dirçəliş günü kimi istirahət günü elan edilib. Məlumdur ki, 28 may 1918-ci ildə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranmışdır. Belə olan halda bu hadisəyə və 28 aprel 1920-ci il hadisəsinə siyasi qiymət vermək lazımdır. Bu məsələlər gərək Ali Sovetin sessiyasında müzakirə olunsun.

İkitərəfli, daha açıq desək, ikiüzlü, qorbaçovsayağı siyasət xalqda inam doğura bilməz. Bu günlərdə Minsk şəhərində çıxış edərkən Qorbaçov kommunist olduğunu, Kommunist Partiyasına axıra qədər sadıq qalacağını təkidlə sübut etməyə çalışırdı. Fəqət öz andını Kommunist Partiyasına, Leninə, Oktyabr

inqilabı ideyalarına tam zidd mövqe tutan Soljenitsının sözləri ilə əsaslandırır. Sual olunur: biz hansı məzhəbə itaət etməyə dəvət olunuruq?

Bəziləri respublikamızın müstəqil, İttifaqdan ayrı yaşamağa imkanı olmadığını sübut etməyə çalışır. İttifaqda olan respublikaların bir-biri ilə sıx iqtisadi, texniki əlaqələrlə bağlı olduğuna görə onların İttifaqdan ayrı yaşamasının mümkün olmadığını fikri də ölkədə geniş yayılmışdır.

Bu təbliğatlar əsassızdır. Əvvəla, Azərbaycan tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərmək üçün bütün imkanlara malikdir. Bu barədə deputat Səmədzadənin çıxışındakı bir çox müddəalarla mən razı deyiləm. Əgər reqlamentdən əlavə vaxt verilsə, onların əsassız olduğunu sübut edərdəm.

İkincisi, dünyanın hər bir dövləti digər başqa dövlətlərlə istədikləri sahələrdə qarşılıqlı iqtisadi, ticarət, texniki əlaqələr yaradır, ümumdünya inteqrasiya prosesində iştirak edir və bunların heç biri bu dövlətləri müstəqillikdən məhrum etmir. Ona görə də ittifaqda olan respublikaların iqtisadi əlaqələri onların müstəqilliyə nail olmasına mane ola bilməz. Fikrimcə, əgər Azərbaycan tam müstəqil dövlət olarsa (o, indi İttifaqda olan respublikaların hər biri ilə, hətta İttifaq qalarsa, onunla da qarşılıqlı, bərabər hüquqlu, iki tərəfə də faydalı iqtisadi əlaqələr yarada bilər), bu, müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün daha səmərəli olar. Azərbaycan xalqının başqa xalqlarla dostluq əlaqələri müstəqil xarakter daşıyır, daha səmimi, daha möhkəm olar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının başqa xalqlara nisbətən yeni ittifaq müqaviləsindən imtina etməsinə daha çox əsası var. Üç ildir ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi pozulub. Lakin İttifaq dövləti bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün səmərəli tədbirlər görməyib.

1990-cı il yanvarın 20-də İttifaq dövləti tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüz edilmişdir. Heç bir əsas

olmadan, xəbər vermədən, dövlət qanunlarını kobudcasına pozaraq, Bakı şəhərinə müasir silahlı Sovet ordusunun qoşun hissələri yeridilmiş, onlar vəhşilik, qəddarlıq etmiş, nəticədə nahaq qan tökülmüş, yüzlərlə adam həlak olmuş, xəsarət almış, itkin düşmüşdür.

Təəssüf ki, bu təcavüz indiyə qədər davam edir. Bir ildən artıqdır ki, Azərbaycanın paytaxtı fəvqəladə vəziyyət şəraitində yaşayır. Bizim sessiyamız da bu şəraitdə keçirilir. Bir ildən artıqdır ki, Azərbaycan xalqı şəhidlərə matəm saxlayır. Respublikanın şəhərlərində, qəsəbələrində, kəndlərində şəhidlərin xatirəsinə abidələr ucaldılır. Fəqət qatillər indiyə qədər aşkar olunmayıb. Buna heç vəchlə bəraət qazandırmaq olmaz. Bu məsələ müzakirə olunmalıdır. 20 Yanvar faciəsinə Ali Sovetin sessiyası siyasi qiymət verməlidir, onun günahkarlarını müəyyən etməlidir. Deputat Qarayevin məruzəsindəki məlumatlar buna tam əsas verir. Məsələnin müzakirəsinin təxirə salınması, uzadılması 20 Yanvar faciəsini ört-basdır etmək niyyəti kimi qəbul oluna bilər. Buna yol vermək olmaz.

Xalq deputatı kimi Bakıda bir ildən artıq müddətdə fəvqəladə vəziyyətin hökm sürməsinə başa düşə bilmirəm. Aydın deyil ki, Sovet ordusunun qoşun hissələri kimi kimdən qoruyur.

Bəziləri deyir ki, 20 Yanvarda Bakıya çağırılmamış qoşun hissələri gəlibdir. Əgər onlar, doğrudan da, çağırılmamışdırlarsa, respublika dövləti öz suveren hüquqlarından istifadə edərək onları dərhal geri qaytarmalı idi. Lakin belə olmayıb. Əksinə, qoşunların Bakıda indiyə qədər saxlanması zəruri hesab olunur.

Elmira Qafarovanın «Vətəndaş müharibəsi baş verər» sözləri ilə deputatları və xalqı qorxutması da əsassızdır. Anlamaq olmur: kim kiminlə müharibəyə hazırlaşıb? Bu, çox ciddi məsələdir. Əgər belə bir təhlükə varsa, məsələ Ali Sovetin sessiyasında müzakirə olunmalı, lazımi tədbir görülməlidir.

Sessiyanın gedişi bir daha göstərdi ki, Ali Sovetin qarşısında çox böyük və mürəkkəb vəzifələr durur. Lakin ən əsas vəzifə respublikanın ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və xalqımızı erməni təcavüzündən qorumaqdır. Son illərdə Ermənistanda millətçi quldur birləşmələri tərəfindən güclü silahlı hərbi potensial yaranmışdır. Şübhə yoxdur ki, bu, Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq məqsədi daşıyır. Azərbaycan, xüsusən onun sərhədyanı rayonları təhlükə altındadır. Uzun müddətdir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi böyük narahatlıq hissi keçirir. Ona görə sayıqsızlığa yol vermək olmaz. Respublikanın müstəqil müdafiəsini təmin etmək üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməlidir.

Bunun üçün respublikada ümumxalq birliyinə nail olmaq lazımdır. Təəssüf ki, belə bir ağır dövrdə bəzi dairələr xalqı birləşdirmək əvəzinə onu parçalamağa, ayrı-ayrı regionları, rayonları, kəndləri, hətta ayrı-ayrı şəxsləri belə bir-birinə qarşı qoymağa cəhd edirlər. Bunun qabağı tezliklə alınmalıdır. Ümumxalq birliyi yaratmaq üçün Ali Sovet gərək öz mövqeyini aydın bildirsin, öz platformasını yaratsın.

Məlumdur ki, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının bir hissəsi olan Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin platforması xalqı birləşdirə bilməz. O, xalq arasında nüfuzdan düşüb, bütün xalqın iradəsini təmsil etmir. Kommunist Partiyası hakimiyyətdən tamamilə imtina etməlidir. Yuxarıdan aşağıya qədər partiya komitələrinin katibləri eyni zamanda sovet orqanlarında rəhbər vəzifə tutmamalıdırlar. Demokratianın, siyasi plüralizmin, aşkarlığın inkişafı üçün şərait yaradılmalıdır. Bütün siyasi qüvvələr eyni hüquqda fəaliyyət göstərməlidir. Xalqa hər şey düzgün çatdırılmalıdır. Sosial ədalət bərqərar olmalıdır.

Azərbaycan xalqının birliyi yeni, demokratik, heç kəsdən asılı olmayan dövlət qurulması yolu ilə təmin oluna bilər. Doğrudur, bu yolda çətinliklər də az olmayacaqdır. Fəqət,

nəyin bahasına olursa-olsun biz buna nail olmalıyıq. Biz bu yola düşməsək, bunu gələcək nəsillər edəcək. Və onlar, tarix bizi bağışlamayacaq. İndi hər bir namuslu, qeyrətli azərbaycanlı gərək öz şəxsi mənafeələrini, imtiyazlarını unutsun, xalqın aqibəti, bugünü və azad gələcəyi haqqında düşünsün. Xalqın müqəddəratı hər şeydən üstün olmalıdır. Azərbaycan xalqı birləşməli, öz müqəddəs doğma torpağını göz bəbəyi kimi qorumalıdır. Azərbaycan Respublikası iqtisadi və siyasi müstəqillik yolu ilə getməli, tam istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparmalıdır.

Xalq deputatlarını, bütün Azərbaycan xalqını bu yola dəvət edirəm və əmin edirəm ki, mən bu yoldan dönməyəcəyəm.

Diqqətinizə görə sağ olun.

Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Kabinetinin partiya təşkilatına müraciəti

Sizin nəzərinizə çatdırıram ki, mən Sov.İKP-dən çıxmaq qərarına gəldim. Dərhal xəbərdarlıq edirəm ki, bu, sadəcə, «dəbə» uymaq deyil, son illər ərzində keçdiyim ağır məyusluqlar yolunun məşəqqətləri və hadisələrini yenidən qiymətləndirməyimin yekunudur.

Məni bu addımı atmağa məcbur edən başlıca səbəblər aşağıdakılardır:

Birincisi, hələ 1990-cı ilin yanvarında Mərkəzin və Azərbaycan KP-nin siyasi rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş hərbi təcavüzdən sonra məndə Sov.İKP sıralarından çıxmaq fikri yarandı. Yanvar hadisələrində yüzlərlə adam öldürüldü və şikəst edildi. Bu antihumanist, konstitusiyaya və hüquqa zidd hərəkəti ittiham edərkən Sov.İKP və Azərbaycan KP MK-nın bu cinayətin üstünü açacağına və günahkarları üzə çıxaracağına ümid bağlayırdım.

Özümü ələ alıb səbirlə gözlədim. Çıxışlarıma cavab əvəzinə çox çəkmədi ki, «Pravda»dan başlayaraq partiyanın mətbu orqanlarında mənə qarşı hücumlar təşkil edildi. Mənə qarşı yönəldilmiş uydurma faktları əsaslandırılmış şəkildə həmin kütləvi informasiya vasitələrinin özündəcə təkzib etmək cəhdlərim boşa çıxdı.

Yenidənqurmanın əsas nailiyyəti olan aşkarlıq özünü birtərəfli göstərirdi.

Yanvar faciəsinin günahkarlarını üzə çıxarmaq və cəzalandırmaq haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin, ayrı-ayrı vətəndaşların, görkəmli ziyalıların müraciətlərini Azərbaycan kommunist rəhbərliyi qətiyyətlə rədd edirdi.

Artıq il yarım keçib. Nəinki bu dəhşətli cinayətlərin hamıya çoxdan məlum olan günahkarları üzə çıxarılmayıb, əksinə,

bunları ört-basdır etmək üçün əllərindən gələni edirlər. Ümid edirlər ki, zaman keçdikcə bu faciə unudulacaq. Ancaq tarix dəfələrlə sübut etmişdir ki, doğma xalqa qarşı yönəldilmiş qanlı cinayətləri on illər keçsə də, unutmaq və bağışlamaq mümkün deyil.

İkincisi, üç ildən artıqdır ki, Mərkəzin ikiüzlü siyasəti nəticəsində, Sov.İKP-nin havadarlıq etdiyi erməni millətçilərinin səyi ilə DQMV-də yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyət saxlanmaqdadır. Vilayət, əslində, tamamilə Azərbaycanın dövlət idarəciliyindən çıxıbdir.

Azərbaycanın dövlət suverenliyi, ərazi bütövlüyü konstitusiyaya zidd olaraq kobud şəkildə pozulub.

Ermənistan və Azərbaycan arasında elan edilməmiş müharibə gedir. Hər gün iki tərəfdən də adamlar ölür. Bütün bunlar «humanist ideologiyalı» sovet dövləti üçün adi haldır.

Əminəm ki, partiya rəhbərliyi istəsəydi, hələ 1987-ci ildə üzdəniraq Qarabağ problemi ətrafında milli münaqişə təzə başlananda onun qarşısını ala bilərdi, get-gedə güclənən qarşıdırmaya və həm Azərbaycan, həm də erməni xalqına ağır fəlakət və müsibətlər gətirmiş bu qırğınlara imkan verməzdi. Deməli, siyasi Mərkəzə bu münaqişə lazımdır.

Üçüncüsü, bütün cəmiyyətin demokratikləşməsi, siyasi azadlıqların və plüralizmin bəyan edildiyi bir dövrdə Azərbaycanda ərazi bütövlüyünün müdafiəsinə qalxmış geniş demokratik hərəkət və cəmiyyətim demokratikləşməsi Sov.İKP-nin rəhbərliyi altında Azərbaycan KP MK-nın səyi ilə boğulur. Bu illərdə nə qədər adam siyasi fəaliyyətinə görə repressiyalara məruz qalıb.

İl yarımındır ki, Azərbaycanın 2 milyonluq paytaxtı heç bir əsas olmadan fəvqəladə vəziyyət rejimində yaşayır. Məhz belə bir şəraitdə respublika Ali Sovetinə üzdəniraq demokratik seçkilər və nəticələri İttifaqın xeyrinə irəlicədən həll olunmuş referendum keçirilmişdir. Fəvqəladə vəziyyət şəraitində hər

hansı demokratikləşməyə və xalqın iradəsini sərbəst ifadə etməsinə ümid bağlamaq avamlıq olardı. Demokratik təşkilatlar dəfələrlə seçicilərin əksəriyyətinin referendumda iştirak etməməsi və referendumun nəticələrinin saxtalaşdırılması barədə məsələ qaldırmışlar. Ancaq Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi bu müraciətlərə hətta baxmağa belə lüzum bilməyib.

Mən Mərkəz tərəfindən sırınan yeni ittifaq müqaviləsinin əleyhinə çıxmışam və çıxıram. Hər hansı bir suveren dövlətin tərkibində bir neçə suveren dövlət və eləcə də bundan irəli gələn azadlıqlar, səlahiyyətlər və funksiyalar ola bilməz. Bütün müttəfiq respublikalara əsl siyasi, iqtisadi azadlıqlara, milli dövlət dirçəlişi üçün müstəqilliyə imkan vermək lazımdır. Bu, heç də respublikaların iqtisadi birliyinə və ənənəvi mədəni əlaqələrinə mane olmaz, əksinə, onların təkmilləşməsinə, ikitərəfli və çoxtərəfli istiqamətdə inkişafına təsir göstərir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının və Azərbaycanın xalq deputatı kimi öz çıxışlarımda bu məsələləri dəfələrlə qaldırdım. Təklif etdim ki, xalq arasında tam nüfuzunu itirmiş Azərbaycan KP təkhakimiyyətlərdən imtina etsin, bütün siyasi qüvvələrin azad və bərabərhüquqlu fəaliyyətini təmin etsin, demokratik cəmiyyətin yaranmasına, aşkarlıq və plüralizmə şərait yaratsın.

Ancaq bu çıxış və təkliflərimə Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi nəinki baxır, əksinə, mənim ünvanıma təşkil olunmuş və hazırlanmış hücumlar şəklində cavab verir. Azərbaycanda mənim çıxışlarımı dərc edən qəzet redaktorları, jurnalistlər işdən çıxarılır, təqiqlərə məruz qalırlar.

Bütün yuxarıda ifadə etdiklərim məni bu axırıncı addımı atmağa və Sov.İKP sıralarından çıxmaq haqqında bəyanat verməyə məcbur etdi; baxmayaraq ki, bu qərara gəlmək mənim üçün olduqca çətin olub.

Mən kommunist ailəsində böyümüşəm və bütün şüurlu həyatım Kommunist Partiyası ilə bağlı olub. 1943-cü ildə 20 yaşında ikən öz taleyimi bolşeviklər partiyasına bağlamışam.

Kommunist Partiyasının ideallarına varlığımla inanmışam və onun planlarının həyata keçirilməsində fəal iştirak etmişəm.

İndi bütün bu inamlarım məhv olub. Yeniləşən partiya və respublikaların yeniləşən ittifaqı haqqında saysız-hesabsız bəyanatlar yenə də xalqı aldatmaqdır.

Xalqa açıq və doğrusunu demək lazımdır ki, bizim ölkədə kommunizm eksperimenti, sosializm yolu özünü doğrultmadı, zorakılıqla yaranan və saxlanan respublikaların ittifaqı süquta uğramaqdadır.

Bu bəyanatdan sonra qarşıma çıxma biləcək çətinlikləri təsəvvür edir, hər cür hücumları və mənəvi zərbələri qabaqcadan görürəm.

Partiyanın keçdiyi yolun ayıq təhlili məni yuxarıda bəyan etdiyim indiki mövqeyə gətirdi.

Bununla belə, üzərimə düşən məsuliyyətin dərəcəsini də başa düşürəm. Sov.İKP sıralarını tərk edərkən mən bütün təmiz və namuslu kommunistlərə hörmət bəslədiyimi bildirirəm.

Heydər ƏLİYEV

19 iyul 1991-ci il

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında çıxışı

29 avqust 1991-ci il

– Hörmətli millət vəkilləri!

Ölkədə, cəmiyyətdə siyasi və iqtisadi böhran, dövlət hakimiyyəti böhranı son dərəcə şiddətlənmişdir. Mürtəce qüvvələrin demokratiya əleyhinə hücumu, cinayətkar qrupların həyata keçirdikləri dövlət çevrilişi boşa çıxıb. Biz artıq Sovet imperiyasının, Kommunist Partiyasının dağılmasının şahidiyik. Bu dövrdə bizim respublikamızın, Azərbaycan xalqının vəziyyəti daha çətin, daha ağırdır. Bunun əsas səbəbi respublikada hökm sürən Azərbaycan Kommunist Partiyasının diktatura rejiminin mürtəce siyasəti və buraxdığı kobud və bağışlanmaz səhvlərdir (zaldan etiraz səsləri). Mən çox xahiş edirəm ki, sessiyada heç bir deputatı öz sözünü deməkdən məhrum etməyəsiz. Belə siyasətin nəticəsində respublikanın kommunist rəhbərliyi ölkədə olmuş 19-22 avqust dövlət çevrilişini, Dövlət Fövqəladə Vəziyyət Komitəsinin fəaliyyətini faktiki olaraq bəyənmiş, beləliklə də Azərbaycan xalqını çox pis vəziyyətdə qoymuşdur. Bu haldan erməni millətçiləri dərhal çevikcəsinə istifadə etmiş, bizim respublikaya qarşı hərbi əməliyyatı, siyasi təbliğatı gücləndirmişlər.

İndi biz respublikanın həyatında ən çətin dövrdə çıxış yolu tapmalıyıq. Və hamımız çıxış yolunun tapılmasına səy göstərməliyik. Ancaq biz aydın etməliyik: bu çıxış yolunu biz necə tapa bilərik? Son günlərdə, o cümlədən bu gün bu tribunadan xalqı birliyə, milli həmrəyliyə dəvət edən çağırışlar eşidilir. Təəssüf ki, bu çağırışlar artıq gecikib. Ancaq biz bu günlərdə nəyin bahasına olursa-olsun milli birlik yaratmağa çalışmalı-

yıq. Bunun üçün isə tam aydın olmalıdır: bu milli birlik hansı platforma əsasında hasil ola bilər, hansı platforma əsasında biz buna nail ola bilərik? Bu birliyi təmin etmək üçün bir neçə şərt təcili olaraq həyata keçirilməlidir. Bu təklifləri mən seçkiqabağçı çıxışlarımda, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fevral və mart aylarında keçirilən sessiyalarında, bu il iyul ayının 19-da Kommunist Partiyasından çıxarkən verdiyim bəyanatda və nəhayət, bu il avqust ayının 24-də Azərbaycan Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə göndərdiyim məktubda göstərmişəm. Təkrar etmək istəmirəm. Ancaq bu təkliflər haqqında bir neçə qeydimi bildirmək istəyirəm.

Birinci. İl yarımdır ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət hökm sürür. Bu gün Ayaz Mütəllibov dedi ki, fəvqəladə vəziyyət nəyə lazımdır? Götürülməlidir. Çox yaxşı, ancaq bəs bunu bir il yarım Bakıda saxlayan kimdir? Kimin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də qəbul olunmuş qərarı ləğv olunub və indiyə qədər həyata keçirilməyibdir? Aydınlaşdırmaq lazımdır ki, bu il yarım bu fəvqəladə vəziyyəti Bakıda saxlamaq üçün respublika nə qədər vəsait xərcləyib və respublikaya nə qədər zərər dəyib.

İkinci. Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin dövlət çevrilişi haqqındakı mövqeyinə dair cürbəcür söhbətlər gəzir, xarici və İttifaq informasiya orqanları xəbərlər yayırlar və bu məsələ aydınlaşdırılmalıdır. Kim xaricdə nə deyib, o bizim üçün məlum deyil, ancaq məlumdur ki, avqust ayının 21-də Azərbaycan televiziyası ilə Ayaz Mütəllibovun xalqa müraciəti rus və Azərbaycan dilində oxunub və bu müraciətdə Fəvqəladə Vəziyyət Komitəsinin fəaliyyəti bəyənilib və Dövlət Fəvqəladə Vəziyyət Komitəsinin fəaliyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının bir neçə məsələlərinin həll olunmasına ümid bəslənilib. O cümlədən Dağlıq Qarabağ məsələsinin və silahlanmış erməni bandit qruplarının tərkisilah olunması məsələsinin həlli Fəvqəladə Vəziyyət Komitəsinin fəaliyyəti ilə bağlanıbdı. Bunu

aydın demək lazımdır. Əgər belə bir səhv buraxılıbsa, açıq demək lazımdır, xalq həqiqəti bilməlidir. Bir gün belə deyib, o birisi gün başqa cür demək olmaz, bu, heç bir xalqda inam yarada bilməz.

Üçüncü. Xalqda birlik yaratmaq üçün Azərbaycan Kommunist Partiyası dərhal hakimiyyətdən getməlidir. O, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının tərkib hissəsidir. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası dağılmışdır. Azərbaycan Kommunist Partiyasını saxlamaq, bunu qurultayda həll etmək fikri bunu uzatmaq, yenə Kommunist Partiyasının imkanlarından istifadə etmək meylini göstərir. Bununla heç razılaşmaq olmaz. Azərbaycan Kommunist Partiyasının bütün strukturları ləğv olunmalıdır. Azərbaycan Kommunist Partiyasının bütün mətbuat orqanlarının işi dayandırılmalıdır və Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin hərbi xunta ilə əməkdaşlıq edib-etməməsi məsələsi aydınlaşdırılmalıdır. Bunun üçün parlament komissiya yaratmalıdır.

Məlumdur ki, Fövqəladə Vəziyyət Komitəsinin hökm sürdüyü dövrdə Azərbaycan Respublikasının mətbuat orqanları, partiyanın mətbuat orqanları 3 gün rus və Azərbaycan dillərində bu komitənin sənədlərini dərc eləyib. Azərbaycan televiziyası bu komitənin bütün sənədlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edib xalqa çatdırıbdı. Bunun özü elə əməkdaşlığın olmasını göstərir. Kommunist Partiyasının mövqeyindən fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslər öz vəzifələrindən imtina etməlidir.

Dördüncü. 20 Yanvar faciəsi dövründən il yarımdan çox vaxt keçir. Bu gün burada da, bu salonda cürbəcür söhbətlər gedir. Bir qrup bir fikirdədir, məndən qabaq çıxış edən Rəhimov başqa fikirdədir. Mən sual verirəm Ali Sovetin Sədri Elmira Qafarovaya, Azərbaycan Prezidenti Ayaz Mütəllibova. Nə üçün indiyə qədər bu məsələyə siyasi qiymət verilməyib? Tamerlan Qarayevin verdiyi arayışla mən razı ola bilmərəm. Çünki bu məsələnin həm siyasi tərəfi var, həm hüquqi tərəfi

var. Bu məsələyə dərhal siyasi qiymət vermək olardı. O ki qaldı məsələnin hüquqi cəhətinə, ayrı-ayrı adamların məsuliyyəyə cəlb olunmasına, onu, şübhəsiz ki, istintaq yolu ilə aydınlaşdırmaq lazımdır. Buna siyasi qiymət verilmədiyinə görə başqa tədbirlər həyata keçirmək olmur.

Elmira Qafarova: Verilib, sessiyada, ayın 20-də.

Heydər Əliyev: Bəs verilibsə, kim bu hərbi təcavüzün günahkarıdır? Bu günləri deyirlər ki, Yazov, Kryuçkov, Bakatin, Girenko, Qorbaçov. Bu, doğrudur. Bəs Azərbaycan rəhbərliyindən kimdir günahkar? Bəli, bu şəxslər də məlumdur. Vəzirov, Qafarova, Mütəllibov və Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin başqa üzvləri. Bəli, əgər başqa adamlar da günahkardırsa, aydınlaşdırmaq lazımdır. Başqa qüvvələr də günahkardırlarsa, – demokratik qüvvələr, Xalq Cəbhəsi, – onlara da siyasi qiymət vermək lazımdır. Bunları aydınlaşdırmayana qədər Azərbaycanda siyasi sabitliyi əldə etmək olmaz. Əgər bu məsələyə siyasi qiymət verilibsə, Ayaz Mütəllibovdan xahiş edirəm desin, nə üçün Qorbaçov 3 nazirin təyin olunması barədə 9 respublikanın rəhbərlərindən razılıq alarkən Ayaz Mütəllibov Bakatinin Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə sədr təyin olunmasına etiraz etməmişdir? Əgər edibsə, bəs niyə çıxışında demədi? Nə üçün 20 Yanvar faciəsinin günahkarlarından biri olan Vəzirov Azərbaycan Respublikasından Xalq Deputatları Qurultayını hazırlama Komissiyasına üzv seçilibdi? Onu ora kim təqdim edib? Azərbaycan Respublikasının rəhbərləri əgər bunu ediblərsə, onlar Azərbaycan xalqının qarşısında günah edirlər, mən bunu tam açıqlığı ilə demək istəyirəm.

Bütün bu məsələləri aydınlaşdırmadan, – şübhəsiz ki, mən də çıxış edən deputatların təklifləri ilə razıyam, – Azərbaycanda prezident seçkiləri keçirmək olmaz. Sonra Azərbaycan Respublikası Ali Soveti deputatlarının əksəriyyəti, tam əksəriyyəti kommunist olduqlarına görə, Kommunist Partiyasının

rəhbər orqanlarında fəaliyyət göstərən adamlar parlamentə deputat seçildiklərinə görə və Azərbaycan Kommunist Partiyası çox şeylərdə günahkar olduğuna görə mən hesab edirəm ki, Azərbaycan Respublikasının parlamenti buraxılmalıdır və yenidən seçkilər aparılmalıdır. Mən belə kəskin çıxış edərkən düşünürəm ki, indi mənim çıxışımdan sonra xüsusi hazırlanmış adamlar çıxıb mənim əleyhimə sözlər deyəcəklər. Mən bu sözlərə öyrənmişəm. Ona görə də heç narahat olmayın. Mən öz vicdanım qarşısında cavabdeh olaraq bu gün bu çıxışı edirəm.

Xocalı Soyqırımı (genosidi) Günü haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNİN QƏRARI

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi erməni təcavüzkarları tərəfindən törədilmiş Xocalı soyqırımı haqqında Milli Məclisin Qaçqınlar və xaricdə yaşayan soydaşlarla əlaqə komissiyasının təklifini müzakirə edərək *qərara alır*:

1. 1992-ci il fevralın 26-da erməni təcavüzkarları tərəfindən törədilmiş, Azərbaycan xalqının milli faciələrindən və bəşər tarixinin qanlı səhifələrindən biri olan Xocalı hadisələri hər il fevralın 26-da Xocalı Soyqırımı Günü elan olunsun və bu barədə beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilsin.

2. Xocalı hadisələri barəsində həqiqətin dünya xalqlarına çatdırılması və Xocalı Soyqırımı Günü'nün beynəlxalq miqyasda keçirilməsi üçün dünya azərbaycanlılarına müraciət edilsin.

Bakı şəhəri, 24 fevral 1994-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Xocalı soyqırımı qurbanlarının ailələrinə müraciəti

– Əziz xocalılılar! Hörmətli həmvətənlər!

İki il öncə, 26 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərində dünya misli görünməyən dəhşətli bir vəhşiliyin şahidi oldu. Erməni hərbi quldurları aylarla tam mühasirədə saxlanan Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdilər. Köməksiz mülki əhali azğın bir amansızlıqla qətlə yetirildi. Südəmər körpələrə, əlsiz-ayaqsız qocalara, qadınlara, uşaqlara belə aman verilmədi. Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağ-lasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər ta-rixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı eyni zamanda bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Mənəvi fiziki itkimiz əvəzolunmaz dərəcədə ağırdır. Tə-əssüf ki, son altı ildə Azərbaycanın siyasi həyatında mövcud olmuş hərcmərcliklər, anarxiya, milli taleyimizə biganə siya-si ambisiyalar, hakimiyyət oyunları və siyasi qruplar arasında münaqişələr də həyatımızda baş vermiş bütün faciələrdə az rol oynamamışdır. Nəticədə tariximizə qara səhifələr yazılmış, xalqımızın qəlbinə sağalmaz yaralar vurulmuşdur. Respubli-kanın hüquq-mühafizə orqanları günahkarların aşkar edilməsi istiqamətində ardıcıl iş aparır. Əmin ola bilərsiniz ki, törədil-miş cinayətin məsuliyyətindən heç kəs yaxa qurtara bilməyə-cəkdir.

Dünyada hər şeyin, dərdin də, əzabların da bir sonu var. O cümlədən, məcburən qatıldığımız müharibənin də. Xalqımızı əmin etmək istəyirəm ki, müqəddəs vətənimizin real müstəqil-liyi və torpaqlarımızın düşmən tapdağından tam azad olacağı gün uzaqda deyildir. Hamımızın sıx birliyimizlə biz bu ağır

tale sınağından qələbəylə çıxacağıq və hər kəs öz doğma ocağına qayıdacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral Xocalı Soyqırımı və Milli Matəm Günü elan olunmuş, bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir. Bu gün ölkəmizin hər yerində Xocalının günahsız qurbanlarının əziz xatirəsi ehtiramla yad edilir. Xocalı soyqırımı qurbanlarının müqəddəs ruhu qarşısında bir daha baş əyir, onların qohumlarına və bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verirəm.

Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

1 mart 1994-cü il

1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələr haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNİN QƏRARI

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakı şəhərinə və Azərbaycanın bir neçə rayonuna keçmiş Sovet İttifaqının qoşun hissələri fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən yeridilmiş, dinc əhaliyə divan tutulmuş, yüzlərlə insan qətlə yetirilmiş, yaralanmış, itkin düşmüşdür. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin Bakını zəbt etməsi xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edilmişdir.

Fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi əhaliyə elan olunanadək hərbi qulluqçular 82 nəfəri amansızcasına qətlə yetirmiş, 20 nəfəri ölümcül yaralamışlar. Fəvqəladə vəziyyət elan edildikdən sonra isə yanvarın 20-də və sonrakı günlərdə Bakı şəhərində 21 nəfər öldürülmüşdür. Fəvqəladə vəziyyətin elan olunmadığı rayonlarda – yanvarın 25-də Neftçalada və yanvarın 26-da Lənkəranda daha 8 nəfər qətlə yetirilmişdir.

Beləliklə, qoşunların qanunsuz yeridilməsi nəticəsində Bakıda və respublika rayonlarında 131 nəfər öldürülmüş, 744 nəfər yaralanmış, 841 nəfər qanunsuz həbs olunmuşdur. Hərbi qulluqçular tərəfindən 200 ev və mənzil, 80 avtomaşın, o cümlədən təcili yardım maşınları, yandırıcı güllələrin törətdiyi yanğın nəticəsində dövlət əmlakı və şəxsi əmlak məhv edilmişdir. Həlak olanların arasında qadınlar, uşaqlar və qocalar, həmçinin təcili yardım işçiləri və milis nəfərləri olmuşdur. SSRİ Konstitusiyası, Azərbaycan SSR Konstitusiyası kobudcasına pozulmuş, Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqları tapdalanmışdır.

Qabaqcadan düşünülüb hazırlanmış bu təcavüzkarlıq aksiyası Azərbaycan xalqının demokratiya və milli azadlıq uğrunda mübarizəsini boğmaq, xalqı təhqir edərək ona mənəvi zərbə vurmaq məqsədi daşımışdır.

20 Yanvar hadisələri ərəfəsində Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının rəhbərliyinin xalqın mənafeyinə zidd olan siyasəti, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı Mərkəzin, şəxsən Mixail Qorbaçovun apardığı qeyri-obyektiv və qərəzli xətt geniş xalq kütlələrinin qəzəbinə səbəb olmuşdur.

Xalq arasında Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin, onun birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovun fəaliyyəti də kəskin etirazlar doğurmuşdur. Respublikada belə bir fikir mövcud olmuşdur ki, Azərbaycanın rəhbərliyi Dağlıq Qarabağ məsələsində Mərkəzlə sövdələşərək öz xalqına qarşı gizli xəyanətkar planlar həyata keçirir.

Azərbaycan rəhbərləri öz yarıtmaz və yararsız fəaliyyəti ilə xalqla hakimiyyət arasında keçilməz uçurum yaratmışdı. Məhz həmin dövrdə bir neçə ay Bakıda və respublikamızın digər şəhər və rayonlarında keçirilmiş izdihamlı mitinqlərdə Azərbaycan rəhbərliyinin istefası tələb olunurdu.

Cəmiyyətdə yaranmış qarşıdurmanın siyasi yollarla tənzimlənməsi üçün Azərbaycan SSR-in rəhbərliyi mövcud imkanlardan istifadə etməmişdir. Hakim dairələrin müxalifətlə apardığı iş siyasi oyun və intriqalar istiqamətində qurulmuş və yarıtmaz olmuşdur. Bir çox taleyüklü məsələnin həllində Azərbaycan rəhbərliyi aciz olmuş, nəticədə respublikada kəskin hakimiyyət böhranı yaranmışdır.

20 Yanvara qədər partiya, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin, eləcə də Bakıda gedən ziddiyətli proseslərin təhlili göstərir ki, yanvar faciəsi qabaqcadan planlaşdırılmış hərbi əməliyyatın nəticəsi olmuşdur. 1989-cu ilin axırından yanvar hadisələrinə kimi respublika rəhbərləri Əbdürrəhman Vəzirov və Ayaz Mütəllibovun imzaları ilə

Moskvaya ünvanlanan şifroqramlar buna əsaslı sübutdur. Şifroqramlarda Bakıya əlavə daxili qoşun və Sovet ordusu qüvvələrinin göndərilməsi tələb olunmuşdur. Bu səbəbdən Bakıda hərbi qüvvələrin yerləşdirilməsi və təminatı ilə əlaqədar müxtəlif hazırlıq işləri aparılmış, hadisələrə bir neçə gün qalmış Bakı şəhərinin xəstəxanaları tələsik boşaldılmış, külli miqdarda yaralılardan yerləşdirilməsi üçün hazırlıq görülmüş, Sovet ordusu hərbi qulluqçularının ailə üzvləri təcili surətdə Bakı şəhərindən köçürülmüşdür. Beləliklə, hərbi təcavüz və qoşunların yeridilməsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Qoşunların Bakıya yeridilməsi kommunist rejimini saxlamaq, milli azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədinə xidmət etmişdir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi bürosunun 1990-cı il yanvarın 14-də keçirilmiş iclasında fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar irəli sürülmüş təkliflər hakimiyyəti itirmək qorxusu ilə bağlı olmuşdur.

1990-cı il yanvarın 15-də Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova Moskva şəhərində ezamiyyətdə ikən Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qeyri-qanuni iclasında yetərsay olmadığı halda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovun təkidi ilə qəbul edilmiş qərarla Azərbaycanda fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə razılıq verilmişdir. Bu bir daha təsdiq edir ki, 20 Yanvar faciəsi qabaqcadan planlaşdırılmış cinayət aktıdır.

Hüquqi əsas olmadan Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi, Silahlı Qüvvələrin şəhərə soxulub heç bir müqavimətlə üzləşmədən ağır texnika və məhvedici silahlar vasitəsilə dinc əhaliyə qəddarcasına divan tutması Azərbaycan xalqına qarşı cinayət olmuşdur. Bu cəza tədbiri şüurlu surətdə planlaşdırılmış və vəhşicəsinə həyata keçirilmişdir.

Əsas məqsəd Azərbaycanda xalq hərəkatına zərbə vurmaq, mövcud olan rejimin dağılmasına yol verməmək və istiqlalıy-

yət uğrunda mübarizə aparan qüvvələri məhv etmək olmuşdur.

Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş bu təcavüz mərhələ-mərhələ həyata keçirilmişdir: şəhərdə qarətlərlə nəticələnən təxribatlar aparılmış, əhalini tərksilah etmək bəhanəsilə faciə ərəfəsində hətta milis işçilərindən silahlar alınmışdır və s.

Yanvarın 19-da hərbi əməliyyatın növbəti mərhələsi kimi Azərbaycan televiziyasının enerji bloku partladılmış, respublika televiziyası və radiosunun verilişləri tamamilə kəsilmişdir. Faciə baş verən gündən isə digər kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti dayandırılmış, xalq informasiya almaq hüququndan məhrum edilmişdir.

Planlaşdırılmış bu cinayət əməliyyatını həyata keçirmək üçün keçmiş SSRİ müdafiə naziri Dmitri Yazov, daxili işlər naziri Vadim Bakatin və başqa yüksək rütbəli hərbcilər Bakıya gəlmişdilər.

Keçmiş SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndinin və Azərbaycan SSR Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin tələblərinin pozulması ilə qəbul edilmiş «Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi haqqında» SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı və bu fərmanın artıq fəvqəladə vəziyyət tətbiq ediləndən və yüzlərlə insanın qanı axıdılandan sonra elan edilməsi həmin hərbi-siyasi aksiyanın Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının və Sovet dövlətinin rəhbərliyi, şəxsən Mixail Qorbaçov tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş cinayət və açıq təcavüz olduğunu təsdiq edir.

Azərbaycan üçün belə bir faciəli gündə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov xalqa qarşı xəyanətkarlıq yolu tutaraq yanvarın 19 və 20-də öz iş yerində olmaq əvəzinə yanvarın 19-nu Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin binasında DTK sədri Vaqif Hüseynovla birlikdə keçirmişdir. Sonra o, gizli surətdə SSRİ Müdafiə Nazirliyinin Bakıda yerləşən hərbi qərargahına getmiş, yan-

varın 20-nə keçən gecə həmin qərargahda Dmitri Yazovla və Vadim Bakatinlə birlikdə hərbi əməliyyata rəhbərlik etmişdir. Nəhayət, yanvarın 21-də yalnız öz şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gizli şəkildə hərbi təyyarə ilə Moskvaya qaçmışdır.

Öz hakimiyyətini nəyin bahasına olursa-olsun qoruyub saxlamaq məqsədi güdən keçmiş Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov bu ağır cinayətin bilavasitə təşkilatçısı və iştirakçısı olmuşdur. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi Viktor Polyaniçko, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Ayaz Mütəllibov, Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri Vaqif Hüseynov tutduğu vəzifə və səlahiyyətlərinə görə həmin cinayətin birbaşa iştirakçıları olmuşlar.

Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova, Azərbaycan Kommunist Partiyası Bakı Şəhər Komitəsinin birinci katibi Müslüm Məmmədov Sovet imperiyasının qoşun hissələrinin Bakı şəhərinə yeridilməsi ilə əlaqədar heç bir konkret tədbir görmədiklərinə və vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin etmədiklərinə görə yüksək vəzifəli şəxslər kimi öz üzərinə düşən məsuliyyətin öhdəsindən gəlməmişlər.

Azərbaycan SSR kommunist rəhbərliyinin xəyanətkar siyasəti nəticəsində törədilmiş ağır cinayət azadlıqsevər Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilməmiş, onu daha da qəzəbləndirmişdir. Xalqın Sov. İKP-yə və mövcud rejimə qarşı nifrəti son həddə çatmış, Sov. İKP üzvləri kütləvi şəkildə partiya biletlərini ataraq onun sıralarını tərk etmişlər.

Azərbaycan xalqını dəhşət və müsibətə düşürən 20 Yanvar faciəsi bütün dünyada əks-səda doğurmuş, mütərəqqi qüvvələrin qəzəb və hiddətinə səbəb olmuşdur. Bir çox ölkələrin radiostansiyaları da yanvar faciəsi haqqında hərtərəfli informasiya verir və imperiya qüvvələrini lənətləyirdi.

Sivilizasiyalı dövlətlərin təcrübəsindən fərqli olaraq, Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi nəinki istefaya getməmiş, hətta belə bir məqamda susmağı daha üstün tutmuşdur. Xalqının şəhidlər verdiyi faciəli günlərdə o bu faciəyə rəsmi bəyanatla münasibətini bildirməmiş, xalqın qəzəbindən qorxaraq şəhidlərin dəfn mərasimində iştirak etməmiş, yas içində olan xalqına başsağlığı belə verməmişdir. Bu cür şəraitdə Elmira Qafarovanın bəyanatı xalqda ümid və inam oyatmışdı. Lakin Mərkəzin siyasi xəttini həyata keçirən Azərbaycan rəhbərliyi sonrakı fəaliyyətində bu bəyanatı müdafiə etməmişdir.

Xalqın tələbi və bir qrup deputatın təşəbbüsü ilə 1990-cı il yanvarın 22-də çağırılan Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasında respublikanın əksər siyasi və dövlət rəhbərləri iştirak etməmişlər. Azərbaycanın həyatında baş vermiş dəhşətli yanvar faciəsi ilə bağlı sessiyaya respublika rəhbərlərinin gəlməmələri onların xalqın taleyinə biganə qaldıqlarını, törədilmiş cinayətdə bu və ya digər dərəcədə iştirak etdiklərini göstərmişdir.

Buna baxmayaraq, sessiya yanvar hadisələrinə qiymət verməyə cəhd göstərmiş, bir sıra sənədlər qəbul etmişdir. Həmin sessiya SSRİ Ali Sovetinə, müttəfiq respublikaların ali sovetlərinə, dünyanın bütün ölkələrinin parlamentlərinə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, eləcə də Azərbaycan SSR-də yaşayan bütün millət və xalqlara müraciətlər qəbul etmişdir. Elə bu iclasda da hadisələrə hüquqi qiymət verilməsi məsələsi qaldırılmış və Deputat istintaq komissiyası yaradılmışdır.

Belə bir ekstremal vəziyyətdə keçirilmiş sessiyanın qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi tərəfindən yerinə yetirilməmiş, sessiyanın qərarına zidd olaraq fəvqəladə vəziyyət Bakı şəhərində dərhal ləğv edilməmişdir. Ali Sovetin materiallarından bəlli olur ki, Mərkəz Bakıda fəvqəladə vəziyyətin tətbiqindən cəmi ay yarım sonra onun ləğv edilməsinə razı olmuşdur. Respublika rəhbərliyi isə fəvqəladə vəziyyətin

ləğvinin, guya ki, cəmiyyətdə qarşındurmaya səbəb olacağından qorxaraq onu ləğv etməkdən imtina etmişdir.

1991-ci il fevralın 9-da keçirilmiş Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyasında onun Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova deputatların tələblərinə cavab olaraq demişdir: «...Bu qərar martın 5-də İttifaq sessiyasında müzakirə olunduqda biz Qorbaçov yoldaşla görüşdük. Bu məsələni onun qarşısında qaldırdım. O, bizə cavab verdi ki, sabahdan mən fəvqəladə vəziyyəti Bakıdan götürürəm. Mən dedim ki, bizə vaxt verin. Ayaz Niyazoviçə zəng çaldım, sonra da Bakıya qayıtdıqda bu məsələni müzakirə etdik. Elə bilirəm ki, biz fəvqəladə vəziyyəti Bakıdan götürə bilməzdik. Çünki vətəndaş müharibəsi baş verə bilərdi».

Fəvqəladə vəziyyət yalnız 1991-ci il avqustun 30-da Ayaz Mütəllibovun prezident seçkiləri ərəfəsində ləğv olunmuşdur. Beləliklə, hakimiyyəti qan bahasına əlində saxlayan iqtidar yalnız fəvqəladə vəziyyət mexanizmi vasitəsilə respublikanı idarə edə biləcəyini başa düşərək, onu son anlara qədər saxlamağa cəhd göstərmişdir.

SSRİ Ali Sovetinin 1990-cı il mart ayında keçirilən üçüncü sessiyası Bakıdakı yanvar hadisələrinə siyasi qiymət vermək əvəzinə çox müəmmalı bir qərar qəbul etmişdir: «Azərbaycan SSR-də və Ermənistan SSR-də vəziyyət və həmin regionda şəraitə normallaşdırmaq tədbirləri haqqında». SSRİ Ali Soveti həmin qərarla Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Deputat istintaq komissiyasının gəldiyi nəticələri nəzərə alaraq 20 Yanvarda törədilmiş cinayətlərin təhqiqi və istintaqı haqqında SSRİ Prokurorluğuna, SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə və SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinə göstəriş vermişdir. Artıq 1990-cı il dekabrın 20-də SSRİ Baş Hərbi Prokurorluğu hərbi qulluqçuların 20 Yanvarda Bakıda baş vermiş hadisələrlə bağlı əməllərində cinayət tərkibi görməyərək işə xitam vermişdir. Beləliklə, SSRİ Ali Soveti, əslində, 20 Yanvar faciəsinə siyasi və hüquqi qiymət verməkdən imtina etmişdir.

Azərbaycan xalqının 20 Yanvar faciəsi ilə əlaqədar Mərkəzin bu ikiüzlü mövqeyinə və ədalətsiz qərarına Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi öz münasibətini bildirməmişdir. Digər tərəfdən, respublika Ali Soveti ali hakimiyyət orqanı olsa da, əslində, mövcud olan təcrübəyə görə o, respublika Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin göstərişlərinin dinməz icraçısı idi. Ona görə də özünün 1990-cı il yanvarın 22-dən sonra olan fəaliyyətində o bu ağır cinayətin mahiyyətinin açılması üçün müstəqil qəti addım atmamışdır.

1990-cı il yanvarın 24-dən 25-nə keçən gecə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin təşkilati məsələyə həsr olunmuş plenumu keçirilmişdir. Plenumda iştirakçıların təzyiqi altında gündəliyə respublikada siyasi vəziyyətlə əlaqədar məsələ salınmış, Bakı şəhərində 1990-cı il yanvarın 19-20-də fəvqəladə vəziyyətin tətbiqinin səbəblərini təhqiq etmək üçün Əfrand Daşdəmirovun sədrliyi ilə komissiya yaradılmışdır. Həmin komissiyaya fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi ilə bağlı bütün kompleks məsələləri öyrənmək və növbəti plenuma təqdim etmək tapşırığı verilmişdir.

Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar məsələnin plenumun gündəliyinə salınmasına baxmayaraq, respublika kommunistlərinin ali orqanı faciəyə siyasi qiymət verməmiş, ümumiyyətlə, heç bir bəyanatla çıxış etməmişdir. Mərkəzi Komitənin faciəyə bu cür münasibəti sonralar yeritdiyi siyasətdə də öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1990-cı il martın 31-də keçirilmiş plenumunda Əfrand Daşdəmirovun sədr olduğu komissiyanın işi haqqında məlumat dinlənilmiş və işin davam etdirilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. Sonra isə heç bir müvafiq qərar olmadan komissiya öz işini dayandırmışdır. Nəticədə Mərkəzi Komitə Qanlı Yanvar hadisələrinin siyasi və hüquqi qiymətini verməkdən tamamilə boyun qaçırılmışdır;

Mərkəzi Komitənin komissiyasının ilkin məlumatında göstərilir ki, fəvqəladə vəziyyət haqqında qərarın qəbul edilməsində Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin keçmiş birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovun rolunu müəyyənənləşdirmək mümkün olmamışdır. 1990-cı il yanvarın 22-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ilk partiya təşkilatı Əbdürrəhman Vəzirovu Sov.İKP sıralarından kənarlaşdırmış və Azərbaycan xalqına qarşı etdiyi cinayətlərə görə onun qanun qarşısında məsuliyyəti məsələsini qaldırmışdır. Lakin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Plenumu prinsipsizlik göstərərək ilk partiya təşkilatının qərarına etinasız yanaşmış, Əbdürrəhman Vəzirova yalnız şiddətli töhmət verməklə və onu Mərkəzi Komitənin tərkibindən xaric etməklə kifayətlənmişdir.

Hadisələrə heç bir siyasi qiymət verməyən Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi, onun bürosu və yeni birinci katib seçilməklə Azərbaycanın bu ağır dövründə respublikada siyasi rəhbərliyi öz üzərinə götürmüş Ayaz Mütəllibov cinayətin mahiyyətini və səbəbkarlarını pərdələmək xəttini müntəzəm və ardıcıl surətdə həyata keçirmişlər.

20 Yanvar faciəsinin iştirakçılarından biri olmuş Ayaz Mütəllibov xalqına qarşı növbəti xəyanət edərək 1991-ci il martın 9-da keçirilmiş Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyasına təzyiq göstərmiş, SSRİ-nin saxlanması ilə əlaqədar Ümumittifaq referendumunda Azərbaycan SSR-in iştirak etməsi haqqında qərarın qəbul edilməsinə nail olmuş, nəticədə Azərbaycan xalqını ona qarşı ən ağır cinayət törətmiş Sovet imperiyasının tərkibində qalmağa sövq etmişdir.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin, onun birinci katibi Ayaz Mütəllibovun bu siyasi xətti Deputat istintaq komissiyasının fəaliyyətinə də təsir göstərmişdir.

1990-cı il fevralın 11-də Deputat istintaq komissiyası özünün ilk bəyanatını vermişdir. Lakin bu bəyanat Azərbaycan

SSR Ali Sovetinin həmin il yanvarın 22-də keçirilmiş fəvqəladə sessiyasında qəbul etdiyi qərarların çərçivəsindən kənara çıxmamışdır. O zaman Azərbaycanda yaranmış faciəli vəziyyət Deputat istintaq komissiyasında qısa bir müddətdə 20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsini, cinayətin təşkilatçılarının və iştirakçılarının aşkar edilməsini və bunların Ali Sovetin müzakirəsinə verilməsini tələb edirdi. Bunu etmək üçün bütün imkanlar var idi.

Tərədilmiş cinayət və onun nəticələri göz qabağında idi, cinayətin təşkilatçılarının Sovet İttifaqı və Azərbaycan SSR siyasi rəhbərliyinin olduğu artıq ictimaiyyətə məlum idi. Amma Deputat istintaq komissiyası süründürməçiliyə yol verərək öz rəyini yalnız faciədən iki il sonra, yəni Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası ləğv olunduqdan, Sovet dövləti süqut etdikdən sonra Ali Sovetin Milli Şurasına təqdim etmişdir. Komissiyanın rəyi, tərədilmiş cinayətin ciddiliyinə baxmayaraq, səthi səciyyə daşmış, mahiyyət etibarilə məlum olan ümumi xarakterli fikir və ifadələrdən ibarət olmuşdur.

Həmin sənəddə faciənin qiyməti onun əhəmiyyətinə uyğun səviyyədə verilməmiş, artıq mövcud olmayan Sovet dövləti və hökuməti rəhbərliyinin təqsirkar olduğu göstərildiyi halda, Azərbaycan rəhbərliyinin məsuliyyətinin üstündən keçməyə cəhd edilmişdir. Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, belə nəticələrə gəlmək üçün heç də iki il vaxt gərək deyildi.

Deputat istintaq komissiyasının işində və rəyində olan bu nöqsanlara baxmayaraq, təqdim edilmiş rəydə əks olunmuş faktik material və bəzi nəticələr 20 Yanvar faciəsinə dolğun və siyasi qiymət vermək üçün Milli Şuraya imkan yaradırdı. Lakin Milli Şura 20 Yanvar hadisələrinə qiymət vermək əvəzinə 1992-ci il yanvarın 19-da qəbul etdiyi qərarı ilə Deputat istintaq komissiyasının rəyini qənaətbəxş hesab edib onu təsdiq etməklə kifayətlənmişdir.

Beləliklə, 20 Yanvar faciəsi Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericilik orqanının qərarında öz siyasi-hüquqi qiymətini tapmamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikada kommunist rejimi mövcud olduğu zaman 20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsini dəfələrlə tələb edən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hakimiyyətdə olduğu bir ildən çox müddətdə (Azərbaycan Respublikasının sabiq Prezidenti Əbülfəz Elçibəy, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sabiq sədri İsa Qəmbərov) faciəyə siyasi qiymət vermək üçün öz imkanlarından istifadə etməmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan SSR Ali Soveti fəvqəladə sessiyasının 1990-cı il 22 yanvar tarixli qərarı istisna olmaqla, Qanlı Yanvar hadisələrinin qiyməti dövlət səviyyəsində qəbul edilən heç bir qərar, bəyanat və digər rəsmi sənədlərdə öz əksini tapmamışdır.

Deputat istintaq komissiyasının topladığı faktik materiallar respublikanın hüquq-mühafizə orqanlarına bu cinayətin istintaqı üçün şərait yaratsa da, onlar konkret əməli işlər görməmişlər.

Hadisələrdən ötən dörd il ərzində keçmiş SSRİ-nin və Azərbaycanın rəhbərliyi tərəfindən xalqa qarşı törədilmiş ən ağır cinayət açılmamış qalmışdır.

1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələrə indiyə qədər tam siyasi-hüquqi qiymət verilməməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin «20 Yanvar faciəsinin dördüncü ildönümünün keçirilməsi haqqında» 1994-cü il 5 yanvar tarixli Fərmanında göstərilmiş və bununla əlaqədar Milli Məclisin xüsusi iclasının keçirilməsi tövsiyə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində bu məsələyə baxılarkən yaradılmış redaksiya komissiyası tərəfindən Ali Sovetdə, Prezident Aparatında, Azərbaycan Respublikasının Pro-

kurorluğunda, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində, Daxili İşlər Nazirliyində, Baş Arxiv İdarəsində olan materiallar və Deputat istintaq komissiyasının rəyi nəzərdən keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 20 Yanvar hadisələrinə siyasi-hüquqi qiymət verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tövsiyəsini qəbul edərək və məsələnin müzakirəsi zamanı söylənmiş fikir və mülahizələri, habelə əldə edilmiş faktları nəzərə alaraq qərara alır:

1. Azərbaycanda vüsət tapmış milli azadlıq hərəkatını boğmaq, demokratik və suveren bir dövlət yaratmaq amalı ilə ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq və belə bir yola qədəm qoyan hər hansı xalqa sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə 1990-cı il yanvarın 20-də Sovet Silahlı Qüvvələrinin Bakı şəhərinə və respublikanın bir neçə rayonuna yeridilməsi, nəticədə haqq və ədalətin naminə küçələrə çıxmış silahsız adamların qəddarcasına qətlə yetirilməsi Azərbaycan xalqına qarşı totalitar kommunist rejimi tərəfindən hərbi təcavüz və cinayət kimi qiymətləndirilsin.

2. İşğalçılıq siyasəti ilə Azərbaycanın suverenliyinə qəsd etmiş, xalq hərəkatını boğmaq üçün bədnam kommunist ideologiyası libasında köhnə imperiya iddialarını həyata keçirmək məqsədilə 20 Yanvar faciəsini təşkil etmiş Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası, Sovet dövləti və hökuməti rəhbərliyinin, şəxsən Mixail Qorbaçovun Azərbaycan xalqına qarşı ağır cinayət törətdiyi qeyd olunsun.

3. Xalqa qarşı törədilən hərbi təcavüzə görə məsuliyyət eyni zamanda Azərbaycan Kommunist Partiyası rəhbərliyinin üzərinə düşür. Xalqın azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədilə sovet qoşunlarının Azərbaycana çağırılmasına və xalqa qarşı yönəldilməsinə razılıq verən, vətəndaşların əmin-amanlığını təmin etməyən, hakim mövqelərini qorumaq naminə öz xalqının qanının axıdılmasına yol verən Əbdürrəhman Vəziro-

vun təcavüzün birbaşa təşkilatçısı və iştirakçısı olduğu, Ayaz Mütəllibovun, Viktor Polyaniçkonun, Vaqif Hüseynovun bu cinayətdə bilavasitə iştirak etdikləri, bununla da Azərbaycan xalqına xəyanət etdikləri qeyd olunsun.

4. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarovanın, Azərbaycan Kommunist Partiyası Bakı Şəhər Komitəsinin birinci katibi Müslüm Məmmədovun Sovet imperiyasının qoşun hissələrinin Bakı şəhərinə yeridilməsi ilə əlaqədar heç bir konkret tədbir görmədiklərinə və vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin etmədiklərinə görə yüksək vəzifəli şəxslər kimi siyasi məsuliyyət daşdıqları qeyd edilsin.

5. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Plenumunun qərarı ilə yaradılmış komissiyanın (sədr – Əfrand Daşdəmirov) yanvar faciəsinin mahiyyətini və əsl səbəbkarlarını xalqdan gizlətmək və cinayəti ört-basdır etmək məqsədi daşdığı qeyd olunsun.

6. Qeyd edilsin ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Deputat istintaq komissiyası (sədr – Midhət Abasov, sədr müavini – Tamerlan Qarayev) 20 Yanvar faciəsinin təhqiqi üçün müəyyən iş aparmış, lakin süründürməçiliyə yol verərək siyasi konyunktura naminə bəzi şəxslərin təqsirinin üstündən keçməklə, respublikanın rəhbərliyinə yarınmaq məqsədi güdmüşdür. Yanvar hadisələrinə siyasi-hüquqi qiymət verilməsi ilə bağlı komissiyanın çıxardığı nəticələr kifayətləndirici hesab edilməsin.

7. Qeyd olunsun ki, Ali Sovetin Milli Şurası və sonralar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan xalqının həyatında baş vermiş 20 Yanvar faciəsinə öz münasibətini bildirməmiş və yalnız Deputat istintaq komissiyasının işinin yekunlarını qənaətbəxş hesab etməklə kifayətlənmişdir.

8. 1990-cı il 20 Yanvar hadisələrindən ötən dörd il ərzində respublika hüquq-mühafizə orqanlarının keçmiş rəhbərlərinin bu cinayətin istintaqı ilə bağlı fəaliyyəti yarıtmaq hesab edil-

sin. Qeyd edilsin ki, Bakı şəhərində, eləcə də Azərbaycanın bir neçə rayonunda yüzlərlə insanın həlak olması və yaralanması ilə nəticələnmiş Qanlı Yanvarın əsl təqsirkarlarının üzə çıxarılmasına və son dörd il ərzində bu faciənin mahiyyətinin açılmasına maneçilik edən şəxslərin müqəssirlik dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsində hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti qeyri-qənaətbəxş olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna tapşırılsın ki, bu işin qısa müddətdə başa çatdırılmasını və təqsirli şəxslərin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyətə cəlb olunmasını təmin etsin.

9. Yanvar faciəsinin Azərbaycan xalqının tarixində böyük siyasi əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq, habelə Azərbaycanın azadlığı uğrunda şəhid olanların xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədilə Bakı şəhərində xatirə kompleksi yaradılsın.

Bakı şəhəri, 29 mart 1994-cü il

Milli Məclisin dünya parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciəti

Dövlət səviyyəsində qeyd edilən Xocalı soyqırımının (genosidinin) fevralın 26-da üçüncü ildönümü tamam olur. Keçən il parlamentin qərarı ilə Xocalı Soyqırımı Günü elan edilmiş həmin matəm xalqımız tərəfindən dərin hüznlə yad edilir və arıq bu tarix millətin qəlbinə yaddaş günü kimi daxil olmuşdur.

Erməni tarixçiləri və siyasətçiləri, guya, erməni genosidi olan 1915-ci il hadisələrini ildən-ilə şişirtmək və təbliğ etməklə, əslində, əsrin əvvəlindən həyata keçirilən azərbaycanlıların kütləvi qırğını unutdurmağa, dünya ictimaiyyətini çaşdırmağa çalışırlar.

Xocalı faciəsi XX əsrdə «Böyük Ermənistan» və monoetnik dövlət yaratmaq kimi şovinst siyasət müəllifləri olan ermənilərin Azərbaycan xalqının başına gətirdiyi ən dəhşətli cinayətlərdən biridir. İndiyədək dünya ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dərk olunub pislənilməməsi və qarşısının alınmasına cəhd göstərilməməsi nəticəsində 1905-ci ildən başlayaraq Azərbaycan torpaqlarının ilhaqını davam etdirən erməni qəsbkarları XX əsrin sonunda, sivilizasiyalı dünyanın gözünün qabağında bütün insanlığa silinməz ləkə olan dəhşətli cinayət və vəhşilik törətmişlər.

Həmin gün qısa bir vaxt ərzində erməni silahlı dəstələri şəhərin dinc əhalisindən 613 nəfəri qəddarcasına, ağır işgəncə verməklə məhv etmiş, 421 nəfərə ağır xəsarət yetirmişlər. Bu zaman 1.275 nəfər itkin düşmüş və girov götürülmüş, 10 min əhalisi olan şəhər talan edilmiş, tikililər dağıdılmış və yandırılmışdır. Xocalıdan sonra bu vəhşiliyi davam etdirən erməni quldurları düşünülmüş surətdə Dağlıq Qarabağın onlarla yaşayış məntəqəsini dağıtmış, Meşəli kəndini tamamilə yer üzündən silmiş, Qaradağlı kəndində yaşayanların əksəriyyətini məhv etmişlər.

Biz dünyanın bütün parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlarına müraciət edərək xalqımızın başına gətirilən bu dəhşətli müsibət barədə, bütövlüklə əsrin əvvəlindən bu günə kimi 500 mindən artıq azərbaycanlının ermənilər tərəfindən öldürülməsi, azərbaycanlılar yaşayan 6 min kvadratkilometrlik əzəli azəri torpaqlarının zorla boşaldılması, həmin ərazidən 1 milyon nəfərdən çox azərbaycanlının qovulması, 2 minə yaxın Azərbaycan mənşəli yaşayış yerlərinin tarixi adının dəyişdirilməsi, ərazimizin 20 faizinin (12 rayonun) erməni hərbi birləşmələrinin işğalı altında olması, bunun nəticəsində 1 milyon nəfərin qaçqın kimi yaşaması faktlarını bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırmağı və beynəlxalq prinsiplərə və hüquq normalarına uyğun olaraq bu vəhşilikləri pisləmələrini, Azərbaycanın işğalçılardan azad edilməsi üçün haqq səslərini qaldırmalarını xahiş edirik.

Qoy heç bir xalqın həyatında Xocalı faciəsinə bənzər hadisə olmasın!

24 fevral 1995-ci il

Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Konvensiyaya qoşulmaq barədə

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi *qərara alır*:

1. Azərbaycan Respublikası Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 9 dekabr 1948-ci il tarixdə qəbul olunmuş Konvensiyaya qoşulsun.

2. Bu qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 31 may 1996-cı il

Soyqırımını cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya

(9 dekabr 1948-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyasının 260 (III)A Qətnaməsi ilə qəbul olunub. 12 yanvar 1951-ci ildə qüvvəyə minib)

Baş Assambleya soyqırımını cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılmasına dair təqdim olunan Konvensiyanı təsdiq edir və onu imzalamaq və ratifikasiya etməyi və ya XI maddəyə müvafiq olaraq ona qoşulmağı təklif edir.

179-cu plenar iclas, 9 dekabr 1948-ci il

Razılığa gələn Tərəflər,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 19 dekabr 1946-cı il tarixli 96 (I) sayılı qətnaməsində soyqırımının

beynəlxalq hüquq normalarını pozan və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və ruhuna zidd olan cinayət olduğunu və sivil dünyanın onu pislədiyini, tarix boyu soyqırımının bəşəriyyətə böyük itkilər gətirdiyini etiraf edərək, bəşəriyyəti bu çirkin fəlakətdən xilas etmək üçün beynəlxalq əməkdaşlığın vacibliyinə əmin olduğunu nəzərə alaraq, aşağıdakılar barədə razılığa gəlirlər:

Maddə 1

Razılığa gələn Tərəflər sülh və yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq soyqırımı, beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edirlər və bu cinayətin qarşısını almaq və cəza tədbirlərini həyata keçirmək öhdəliyini götürürlər.

Maddə 2

Bu Konvensiyaya müvafiq olaraq soyqırımı hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun qismən və ya bütövlükdə məhv edilməsi məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən biridir:

- a) bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;
- b) bu cür qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarətlərinin və yaxud əqli qabiliyyətinə ciddi zərər yetirilməsi;
- c) qəsdən hər hansı bir qrupun tam və ya qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;
- d) bu cür qrup daxilində doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- e) bir insan qrupuna mənsub olan uşaqların zorla başqa qrupa verilməsi.

Maddə 3

Aşağıdakı əməl cəzalandırılıdır:

- a) soyqırımı;
- b) soyqırımı törətməyə yönəlmiş gizli sövdələşmə;
- c) soyqırımı törətməyə birbaşa və açıq təhrik;
- d) soyqırımı törətməyə yönəlmiş qəsd;
- e) soyqırımında iştirak.

Maddə 4

Soyqırımı və yaxud 3-cü maddədə sadalanmış əməllərdən hər hansı birini törətmiş şəxs konstitusiya ilə məsul rəhbər, rəsmi və ya fərdi şəxs olmasından asılı olmayaraq cəzalandırılmalıdır.

Maddə 5

Bu Konvensiyanın müddəalarının qüvvəyə minməsi üçün Razılığa gəlmiş Tərəflərin hər biri xüsusilə soyqırımı və yaxud 3-cü maddədə sadalanan digər əməllərin törədilməsində təqsirli bilinən şəxslərin cəzalandırılması üçün səmərəli tədbirlər nəzərdə tutan zəruri qanunvericiliyi öz konstitusiya proseduruна uyğun olaraq qəbul etmək öhdəliyini götürürlər.

Maddə 6

Soyqırımı və yaxud 3-cü maddədə sadalanan digər əməlləri törətmiş şəxslər bu əməlin törədildiyi dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələr tərəfindən və ya yurisdiksiyasını Konvensiya tərəflərinin də qəbul etdiyi və bu tərəflərə şamil olunan beynəlxalq cinayət məhkəməsi tərəfindən mühakimə olunmalıdırlar.

Maddə 7

Təqsirlilərin verilməsi (ekstradisiyası) məsələsində soyqırımı və yaxud 3-cü maddədə sadalanan digər əməllər siyasi cinayət kimi sayılır.

Bu kimi hallarda Razılığa gələn Tərəflər təqsirlinin verilməsini öz qanunvericiliyinə və qüvvədə olan müqavilələrə müvafiq olaraq həyata keçirmək öhdəliyi daşıyırlar.

Maddə 8

Bu Konvensiyanın hər bir iştirakçısı soyqırımı və yaxud 3-cü maddədə sadalanan digər əməllərin qarşısının alınması və aradan qaldırılması üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə müvafiq olaraq bütün lazımi tədbirlərin görülməsi tələbi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq orqanına müraciət edə bilər.

Maddə 9

Razılığa gələn Tərəflər arasında bu və ya digər ölkənin soyqırımı və yaxud 3-cü maddədə sadalanan digər əməlləri törətməyə görə məsuliyyətinə dair mübahisələr də daxil olmaqla, bu Konvensiyanın şərh, tətbiqi və yaxud icrası ilə bağlı mübahisələr mübahisə tərəflərindən hər hansı birinin tələbi ilə baxılması üçün Beynəlxalq Məhkəməyə verilir.

Maddə 10

Bu Konvensiyanın bərabər autentik hesab edilən ingilis, çin, ispan, fransız və rus mətnləri 9 dekabr 1948-ci il tarixdən müəyyən edilir.

Maddə 11

Bu Konvensiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hər hansı üzvü və yaxud Baş Assambleya tərəfindən Konvensiyanı imzalamaq üçün dəvət almış Təşkilat üzvü olmayan istənilən dövlət tərəfindən imzalanmaq üçün 31 dekabr 1949-cu il tarixədək açıq olacaqdır. Bu Konvensiya ratifikasiya olunmalıdır və ratifikasiya haqqında aktlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi yanında saxlanca qoyulur.

1 yanvar 1950-ci ildən başlayaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının istənilən üzvü və yuxarıda göstərilən dəvəti almış Təşkilatın üzvü olmayan istənilən dövlət bu Konvensiyaya qoşula bilər.

Qoşulma haqqında aktlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi yanında saxlanca qoyulur.

Maddə 12

Razılığa gələn Tərəflərdən hər hansı biri istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinin adına bildiriş göndərməklə xarici əlaqələrin həyata keçirilməsinə cavabdehlik daşdığı bütün ərazilərinə və ya onların bir qisminə bu Konvensiyanı tətbiq edə bilər.

Maddə 13

Ratifikasiya və ya qoşulma haqqında ilk 20 aktın Baş katib yanında saxlanca qoyulduğu gün Baş katib surətləri Birləşmiş

Millətlər Təşkilatının üzvü olan və XI maddədə nəzərdə tutulmuş Təşkilatın üzvü olmayan bütün dövlətlərə göndərilən Protokolu hazırlayır. Bu Konvensiya ratifikasiya və ya qoşulma haqqında 20-ci akt saxlanca qoyulduqdan sonra doxsanıncı gün qüvvəyə minir. Bu Konvensiyanın qüvvəyə minməsindən sonra alınmış ratifikasiya və qoşulma haqqında aktlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi yanında saxlanca qoyulduqdan sonra doxsanıncı gün qüvvəyə minir.

Maddə 14

Bu Konvensiya qüvvəyə mindiyi gündən etibarən on il müddətinə qüvvədədir.

Bu Konvensiya növbəti beş illikdə o ölkələrə qarşı qüvvədə qalır ki, hansılar ki, Konvensiyanın müvafiq qüvvədə olma müddətinin bitməsinə ən azı altı ay qalmış onu denonsasiya etməmiş olsunlar. Denonsasiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə yazılı bildirişin verilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Maddə 15

Əgər denonsasiya nəticəsində Konvensiya üzvlərinin sayı on altıdan az olarsa, Konvensiya sonuncu denonsasiyanın qüvvəyə mindiyi gün öz qüvvəsini itirir.

Maddə 16

Bu Konvensiyaya yenidən baxılması tələbi istənilən vaxt Razılığa gələn tərəflərdən hər hansı biri tərəfindən Baş katibin adına yazılı məlumat verilməsi yolu ilə qoyula bilər.

Əgər bu cür tələb hər hansı tədbirlərin görülməsini labüd sayırsa, Baş Assambleya bu cür tələb barədə hansı tədbirlərin görülməsinin vacib olduğuna dair qərar verir.

Maddə 17

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bütün üzvlərini və XI maddədə nəzərdə tutulmuş Təşkilatın üzvü olmayan dövlətləri məlumatlandırır:

a) XI maddəyə müvafiq olaraq imzalama, ratifikasiya və qoşulma haqqında qəbul edilmiş bütün aktlar barədə;

b) XII maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş bütün bəyanatlar barədə;

c) XIII maddəyə müvafiq olaraq bu Konvensiyanın qüvvəyə mindiyi gün barədə;

d) XIV maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş denonsasiyalar barədə;

e) XV maddəyə müvafiq olaraq Konvensiyanın ləğvi barədə;

f) XVI maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş bəyanatlar barədə.

Maddə 18

Konvensiyanın əsli Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivində saxlanırdır.

Konvensiyanın təsdiq edilmiş surətləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bütün üzvlərinə və XI maddədə nəzərdə tutulmuş Təşkilatın üzvü olmayan dövlətlərə göndərilir.

Maddə 19

Bu Konvensiya qüvvəyə mindiyi gün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi tərəfindən qeydiyyata alınır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ATƏT-in Lissabon Zirvə toplantısının yekunları ilə əlaqədar respublika ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşdə nitqi

– Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bugünkü görüş ATƏT-in Lissabon Zirvə toplantısının yekunlarına həsr olunmuşdur. Buraya bu görüşə Azərbaycan Respublikası ictimaiyyətinin nümayəndələri, xarici ölkələrin Azərbaycandakı səfirləri və nümayəndəliklərinin başçıları və nümayəndələri, beynəlxalq təşkilatların nümayəndəliklərinin bütün başçıları, respublikanın kütləvi informasiya vasitələrinin və xarici ölkələrin informasiya orqanlarının nümayəndələri dəvət ediləblər.

Hörmətli görüş iştirakçıları, mən sizi salamlayıram və sizi əmin edirəm ki, Lissabon Zirvə görüşü haqqında lazımi qədər məlumat verməyə çalışacağam. Təəssüf olsun ki, burada sinxron tərcümə etməyə hələlək imkanımız yoxdur. Buna görə də Azərbaycan dilini bilməyən görüş iştirakçılarından üzr istəyirəm və rica edirəm ki, onlar burada olan imkanlardan istifadə etsinlər. Güman edirəm ki, onlar öz həmkarlarından, yaxud başqa vasitələrdən istifadə edib mənim Azərbaycan dilində söylədiyim sözləri başa düşəcəklər.

ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşü beynəlxalq aləmdə böyük və əlamətdar bir hadisədir. ATƏT yaranandan indiyə qədər Avropada təhlükəsizliyi, əməkdaşlığı təmin etməyə çalışan bir təşkilatdır. Helsinki Aktında ATƏT-in prinsipləri həkk olunubdur və 1975-ci ildən indiyə qədər ATƏT bu prinsiplərin Avropada və bütün başqa ölkələrdə bərqərar olmasına çalışır.

Hesab edirəm ki, bu müddətdə ATƏT çox böyük iş görüb, nailiyyətlər əldə edibdir. Avropada, dünyada sülhün bərqərar olması, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, demokratiyanın inkişaf etməsi, insan hüquqlarının qorunması sahəsində dəyərli işlər görüb və lazımı nəticələr əldə edibdir. Ona görə də ATƏT bir təşkilat kimi dünyanın hər yerində böyük hörmət və ehtiram qazanıbdir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə edəndən ATƏT-ə üzv qəbul olunubdur. Azərbaycan ATƏT-də üzv olmağı ölkəmizin beynəlxalq aləmdə siyasətini həyata keçirməsi üçün, dövlət müstəqilliyini təmin etməsi üçün mühüm bir vasitə hesab edir.

ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşündə müasir problemlərə aid bir çox məsələlər müzakirə olundu və sənədlər qəbul edildi. Birinci mühüm sənəd XXI əsrdə Avropanın təhlükəsizliyi modelinə həsr olunmuşdur. Bu, çox əhəmiyyətli bir sənəddir. Yəni artıq ATƏT irəliyə baxır, XXI əsrin problemləri ilə bağlı qayğılarla yaşayır və ona görə də məhz indi, 96-cı ilin sonunda Zirvə görüşündə birinci sənədi buna həsr edibdir. Biz bu sənədin hazırlanmasında və qəbul olunmasında iştirak etdik, onu dəstəklədik, ona səs verdik. Ümumiyyətlə, bu sənəd ATƏT-in üzvləri tərəfindən yekdilliklə qəbul olundu.

ATƏT-in Avropada təhlükəsizliyə və əməkdaşlığa dair yekun sənədi, onun hazırlanması və müzakirəsi, demək olar, çox mürəkkəb və gərgin şəraitdə keçdi. Çünki bu sənəddə ATƏT-ə daxil olan ölkələrin bir çoxunun problemlər, münaqişələr haqqında, yaxud qarşılıqlı əlaqələr haqqında, bu ölkələrin özlərinə və ya ölkələr birliyinə olan münasibətlər haqqında bir sıra müddəalar əks edilmişdir. Ona görə də hazırlıq zamanı müzakirə həm Vyanada, həm də Lissabonda çox gərgin və mürəkkəb keçdi. Azərbaycan da bu sənədə çox maraqlı olduğuna görə onun hazırlanması mərhələsindən qəbul edilməsi mərhələsinə qədər bu sənədin hazırlanmasında və müzakirəsində fəal iştirak etdi, ölkəmizin mövqelərinin orada əks olunmasına çalışdı.

Siz artıq bu sənədlərlə informasiya orqanlarının verilişlərindən, mətbuatdan tanışsınız. Ancaq mən Azərbaycana aid məsələlər haqqında sizə lazımı qədər geniş məlumat vermək istəyirəm. Güman edirəm ki, bu barədə sizin də məlumatınız var, bütün Azərbaycan ictimaiyyətinin də. Çünki televiziya vasitəsilə, mətbuat vasitəsilə bir çox məsələlər haqqında məlumatlar verilibdir. Ancaq bununla yanaşı, mən orada gedən proseslər haqqında, Azərbaycanla əlaqədar məsələnin həll edilməsi mərhələsi və onun həll olunması prosesi haqqında, Lissabon sammitində Azərbaycana aid və xüsusən Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə aid məsələlərin müzakirəsi haqqında sizə daha geniş məlumat vermək istəyirəm.

Bilirsiniz ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bu, ATƏT-in üçüncü Zirvə görüşüdür. 1992-ci ildə ATƏT-in Zirvə görüşü Helsinkidə olmuşdur. Artıq o vaxt Azərbaycan müstəqil dövlət idi və ölkəmizin nümayəndə heyəti Azərbaycanın o vaxtkı Prezidenti başda olmaqla Helsinkidə ATƏT-in Zirvə görüşündə iştirak etmişdi. Sonra ATƏT-in Zirvə görüşü 1994-cü ilin dekabr ayında Macarıstanda, Budapeştdə keçirilmişdir. Orada Azərbaycanın bugünkü Prezidenti başda olmaqla Azərbaycan nümayəndə heyəti iştirak etmişdir. Nəhayət, bu il dekabrın 2-3-də Portuqaliyada, Lissabonda ATƏT-in növbəti Zirvə görüşü olmuşdur və biz orada iştirak etmişik. 1992-ci ildə Helsinkidə ATƏT-in Zirvə görüşünün sənədlərində Azərbaycan haqqında, Azərbaycan–Ermənistan münaqişəsi haqqında, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında heç bir iz yoxdur. Yəni bizim əlimizdə olan sənədlərdə bu məsələnin orada müzakirə edilib-edilməməsi, yaxud qoyulması məlum deyildir, ancaq Azərbaycana aid, Azərbaycan–Ermənistan münaqişəsinə aid heç bir sənəd yoxdur. 1994-cü ildə Budapeştdə ATƏT-in Zirvə görüşündə isə Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında çox əhəmiyyətli qərar qəbul olunmuşdur.

Xatirinizdədir, o Zirvə görüşü ərəfəsində biz belə bir qərarın qəbul edilməsi üçün geniş fəaliyyət göstərmişdik, çox iş görmüşdük. Budapeştdə Zirvə görüşündə mənim rəsmi nitqimdə də və aparılan ikitərəfli, çoxtərəfli danışıqlarda da, həyata keçirilmiş bütün işlər nəticəsində biz, nəhayət, Budapeşt sammitində Azərbaycanca aid, bir daha qeyd edirəm, Ermənistan–Azərbaycan münacişəsinə aid əhəmiyyətli bir qərarın qəbul edilməsinə nail olmuşduq. Mən sizə xatırladım, o qərarın əsas məzmunu bundan ibarətdir ki, ATƏT bu münacişənin tezliklə həll olunmasının, sülh yolu ilə aradan qaldırılmasının zəruriliyini bir daha bəyan etmişdir. O vaxt Ermənistan–Azərbaycan münacişəsində artıq yeddi ay davam edən atəşkəsin çox əhəmiyyətli olduğunu qeyd etmişdir və tövsiyə etmişdir ki, atəşkəs rejiminə riayət olunsun, münacişəyə son qoymaq üçün, məsələn sülh yolu ilə həll etmək üçün danışıqlar prosesi intensivləşdirilsin və Minsk qrupunun işi daha intensiv aparılsın. Əgər Minsk qrupu o vaxta qədər bir sədrin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərirdisə, dekabr ayında Budapeştdə Minsk qrupunun formatı dəyişdi və onun iki həmsədri – Rusiya və Finlandiya təyin edildi. Sənədin ən mühüm hissələrindən biri ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq ATƏT-in sülhü mühafizə qüvvələrinin yaradılması haqqında qərar qəbul edildi və Ermənistan–Azərbaycan münacişəsinin aradan qaldırılması üçün, əldə olunacaq sülh sazişinin yerinə yetirilməsi, təmin edilməsi üçün çoxmillətli sülhü mühafizə qüvvələrindən istifadə edilməsi zərurəti nəzərə alındı.

Bildiyiniz kimi, Budapeşt sammitinə qədər nəzərdə tutulurdu ki, əgər Böyük Sülh Sazişi əldə edilsə, şübhəsiz, buraya sülhü mühafizə qüvvələri daxil olmalıdır və bu qüvvələr bir ölkədən olacaqdır. Ancaq Budapeştdə qəbul edilən qərar elə oldu ki, əvvəlcə ATƏT-in çoxmillətli sülhü mühafizə qüvvələri yaradılmalıdır və bu qüvvələrdən Ermənistan–Azərbaycan münacişəsinin həll olunması məqsədi ilə əldə ediləcək sazi-

şin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunmalıdır. Qərarın əsas məzmunu, əsas mənası bundan ibarətdir.

Budapeştdən sonra Minsk qrupunun fəaliyyəti həqiqətən gücləndi. Bu iki il müddətində Minsk qrupu çox görüşlər keçirmiş, onun nümayəndələri dəfələrlə regionumuzda olmuş, danışıqlar aparmış, çox işlər görmüşlər. Bilirsiniz ki, biz bu iki il müddətində tək Minsk qrupunun vasitəsilə deyil, həm də bütün imkanlardan istifadə etməyə çalışmışıq və məqsədimiz də tezliklə sülh əldə etmək, işğal olunmuş torpaqlarımızı azad etmək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək və doğma yurdundan didərgin düşmüş Azərbaycan vətəndaşlarını öz yerlərinə, obalarına qaytarmaqdır. Bunun üçün biz Minsk qrupu çərçivəsində daim fəal iş görməklə məşğul olmuşuq, eyni zamanda ikitərəfli görüşlərdən, dövlət və hökumət başçılarının görüşlərindən, Azərbaycanda keçirilən görüşlərdən, mənim xarici ölkələrə səfərim zamanı keçirdiyim görüşlərdən, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində olan ikitərəfli görüşlərdən, başqa imkanlar çərçivəsində keçirilən görüşlərdən səmərəli istifadə etməyə çalışmışıq.

Eyni zamanda beynəlxalq təşkilatların imkanlarından da istifadə etməyə çalışmışıq, yəni beynəlxalq təşkilatların toplantılarında onların tribunasından istifadə edərək Azərbaycanın vəziyyəti, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi barədə məlumat vermişik və həmin təşkilatların bu işə qoşulmasına çalışmışıq. Mən beynəlxalq təşkilatlar dedikdə həm Birləşmiş Millətlər Təşkilatını, həm ATƏT-i, həm İslam Konfransı Təşkilatını, həm İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatını, həm MDB-ni, həm Avropa Birliyini, həm də Avropa Şurasını nəzərdə tuturam. Biz onların hamısının imkanlarından səmərəli istifadə etməyə çalışmışıq.

Bütün bu dövr ərzində, bu iki ildə çalışmışıq ki, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həll olunması üçün ədalətli qərar qəbul edilsin və biz buna nail ola bilək. Ancaq təəssüflər olsun ki, biz bu iki il müddətində atəşkəs rejimini saxlamağa

nail olmaqla yanaşı, ümumiyyətlə, sabitliyi təmin etməklə yanaşı eyni zamanda son məqsədə çata bilməmişik, yəni Böyük Sülh Sazişini əldə edə bilməmişik. Bunların da səbəbi Ermənistan tərəfinin qeyri-konstruktiv mövqə tutaraq, Azərbaycan torpaqlarının bir qisminin işğal olunması vəziyyətindən istifadə edərək, bir tərəfdən məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsinə tərəfdar olduğunu daim bildirmişdir, ikinci tərəfdən isə daim danışıqlardan nəyin bahasına olursa-olsun Dağlıq Qarabağa müstəqillik statusu almağa çalışmış və cəhd göstərmişdir.

Biz bu il Ermənistanla bilavasitə danışıqlar aparmaq üçün yeni bir kanal da yaratmışıq. Ermənistan prezidentinin xüsusi nümayəndəsinin və Azərbaycan Prezidentinin xüsusi nümayəndəsinin mütəmadi görüşlərini təşkil etmişik. Bu görüşlər Avropanın bir neçə ölkəsində dəfələrlə keçirilibdir. Biz bu görüşlərdən də istifadə etməyə çalışmışıq. Nəhayət, şəxsən mən beynəlxalq təşkilatların iclaslarında, toplantılarında Ermənistan prezidenti Levon Ter-Petrosyanla bir neçə dəfə görüşlər keçirmiş, danışıqlar aparmışam, Azərbaycanın mövqelərini izah etməyə çalışmışam və məsələnin sülh yolu ilə həll olunması üçün konstruktiv addımlar atdığımı nümayiş etdirmişəm.

Belə görüşlərdən biri də biz apreldə Lüksemburqda Avropa Birliyində olduğumuz zaman baş vermişdir. Azərbaycanın və Ermənistanın prezidentləri münafişənin sülh yolu ilə həll olunması ilə əlaqədar orada ilk dəfə birgə bəyanat vermişdilər. Ancaq yenə də qeyd edirəm, bunların hamısı bizi son məqsədə, nəticəyə gətirib çıxarmamışdır. Ona görə də biz ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşünə hazırlaşdığımız dövrdə çox geniş fəaliyyət göstərməyə çalışdıq və bunu edə bildik.

Biz həm Minsk qrupunun işini daha da sürətləndirməyə və Minsk qrupunun vasitəsindən istifadə etməyə çalışmışdıq, həm də Minsk qrupuna daxil olan dövlətlərin – Rusiya Federasiyası, Amerika Birləşmiş Ştatları, Almaniya, Fransa, Türkiyə və başqa dövlətlərin nümayəndə heyətləri, dövlət başçıları ilə əlaqə

quraraq Minsk qrupunun işini gücləndirməyə xüsusi diqqət yetirmişik. Eyni zamanda bu ölkələrin dövlət başçıları, yaxud o dövlətlərin nümayəndələri ilə görüşlərdə də bu işi sürətləndirməyə və Lissabon Zirvə görüşündə məsələnin sülh yolu ilə həllini təmin edə biləcək bir qərar qəbul olunması üçün əsas yaratmağa çalışmışıq.

Bunun üçün mən bu il noyabrın əvvəlində ATƏT-in üzvü olan bütün ölkələrin dövlət və hökumət başçılarına məktublar göndərmişəm. Bu məktublarda hər bir dövlət və hökumət başçısına həmin problemi bir daha geniş izah etməyə çalışmışam, Azərbaycanın konstruktiv mövqedə olduğunu nümayiş etdirmişəm və respublikamızın konkret təkliflərini irəli sürmüşəm. Bizim bu təkliflərimizin Lissabon Zirvə görüşünədək həyata keçirilməsi üçün dövlət və hökumət başçılarından lazımı səylər göstərmələrini xahiş etmişəm. Bu məktublara, mənim müraciətimə ATƏT-in üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının bir çoxu yazılı cavablar da, şifahi cavablar da vermişlər, bütün bu cavablarda bizim mövqelərimizi ümumiyyətlə müdafiə etmişlər.

Bilirsiniz ki, ABŞ Prezidenti Bill Klinton mənim məktubuma cavab olaraq noyabrın 8-də məktub göndərmişdir. Bu məktub mətbuatda dərc olunub, sizə məlumdur. O, bizim bu prinsiplərimizi dəstəkləmişdir. Yenə deyirəm, Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa, Türkiyə və bir çox digər ölkələrin dövlət başçılarından da belə məzmunlu məktublar almışdıq. Bunlarla yanaşı, biz noyabr ayında Minsk qrupunun Azərbaycana gələn bütün tərkibi ilə, ABŞ-dan, Rusiyadan gələn böyük nümayəndə heyətləri ilə görüşüb danışıqlar aparmışdıq.

Bunların hamısında biz bir məqsədi irəli sürürdük. Şübhəsiz ki, ATƏT-in Zirvə görüşü münaqişəyə son qoymaq üçün bir qərar qəbul etmək imkanında deyil. Ancaq münaqişənin sülh yolu ilə həll olunmasının ATƏT-in prinsiplərinə söykənən əsas prinsiplərinin qəbul edilməsi Zirvə görüşündən sonra, 1997-ci

ildə bu işin daha da sürətlə və müvəffəqiyyətlə aparılmasına kömək edəcəkdir. Ona görə də həm dövlət və hökumət başçalarına göndərdiyim müraciətlərdə, həm də apardığım bütün danışıqlarda biz belə izah etmişik ki, bu prinsiplər üç elementdən ibarət olmalıdır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün Ermənistan tərəfindən tanınması – bilirsiniz ki, indiyədək Ermənistan Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanımaqdan imtina edir və onu da bilirsiniz ki, 1989-cu ildə qərar qəbul edilibdir ki, Dağlıq Qarabağ Ermənistanın tərkibinə daxil olmuşdur və bu qərar indiyədək ləğv olunmayıb – ona görə də bu, çox prinsiplial məsələdir.

Bizim formulun ikinci elementi Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində yüksək status verilməsidir. Üçüncü element, – bu, Ermənistan tərəfinin daimi təkiddir, – Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına zəmanət verilməsidir.

Bu üç əsas elementdən ibarət olan formulu biz dəfələrlə Minsk qrupuna da təklif etmişdik və dünya ölkələrinin dövlət və hökumət başçalarına mənim göndərdiyim müraciətlərdə də bunlar irəli sürülmüşdür. Biz Lissabon Zirvə toplantısı ərəfəsində keçirdiyimiz bütün görüşlərdə bunları irəli sürmüşdük. Bizim məqsədimiz də ondan ibarət idi ki, əgər Lissabon Zirvə görüşü Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması üçün bu prinsipləri qəbul etsə, demək, bundan sonra gedəcək danışıqlar, Minsk qrupunun fəaliyyəti bu prinsiplər üzərində qurulmalıdır.

Siz bunu bilməlisiniz, iş burasındadır ki, Minsk qrupu, ümumiyyətlə, bu prinsipləri qəbul edərək, eyni zamanda Minsk qrupunun görüşlərində, Ermənistan–Azərbaycan nümayəndələrinin görüşlərində Ermənistan bu prinsiplərə etiraz etdiyinə görə Minsk qrupu bu prinsipləri müzakirəyə qoya bilməyib. Ona görə də Minsk qrupunun bu məsələdə həmin prinsiplərin müzakirənin əsasına çevrilməsi üçün biz bu prinsiplərin Zir-

və görüşündə qəbul edilməsinə nail olmağa çalışırdıq. Bunun üçün də biz Zirvə görüşü ərəfəsində Helsinkidə – Minsk qrupunun son toplantısında bu məsələni çox kəskin qoymuşuq, Lissabon görüşünü hazırlayan qrupun Vyanadakı işində də biz bu prinsipləri irəli sürmüşdük və nəhayət, Lissabonun özündə, Zirvə görüşü başlanmazdan əvvəl bu prinsiplərin sammitin sənədinə daxil olunmasını təkid edirdik və buna cəhd göstərdik, çalışırdıq.

Ancaq təəssüflər olsun ki, əvvəl Vyanada, sonra Lissabonda hazırlanmış bəyannamə layihəsində başqa bir maddə meydana gəlmişdi. O maddə də ondan ibarət idi ki, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi sülh yolu ilə həll olunmalıdır, danışıqlar prosesi intensivləşdirilməlidir, tərəflər razılığa gəlməlidir, kompromis əldə edilməlidir, atəşkəs qorunub saxlanmalıdır, sülh danışıqları davam etdirilməlidir.

Bizə izah edirdilər ki, Ermənistan tərəfi bizim irəli sürdüyümüz təklifə konsensus vermədiyinə görə o təklif, layihə heç ümumi sənədin layihəsinə də daxil olunmamışdır. 18-ci paraqraf altında belə bir yazı var idi. Biz Lissabonda çalışdıq və buna nail olduq ki, o yazı oradan çıxarıldı və Lissabon sənədinə 20-ci paraqraf altında həmin bu prinsipləri əks etdirən bir paraqraf salındı.

Mən sizə bildirmək istəyirəm ki, bu, asan məsələ deyildi, çox çətin məsələ idi. Minsk qrupunun üzvləri və bir çox başqa dövlətlərin nümayəndələri orada bizi dəstəklədiklərinə görə biz bu paraqrafın ora salınmasına nail olduq. Yəni o paraqrafın salınması, hesab edirəm, bizim ilk, çox uğurlu addımımız oldu ki, əvvəlki, bizim üçün qeyri-məqbul məzmun daşıyan paraqraf əvəzinə bu paraqraf layihəyə salındı.

Ancaq bilirsiniz ki, ATƏT konsensus əsasında işləyir. Ermənistan bu maddəyə veto qoydu və bu paraqrafın qəbul olunmasına qəti etiraz etdi. Bizim sonrakı işlərimiz ona yönəldildi ki, bu paraqrafın orada saxlanılmasına nail olaq. Siz açıq bil-

məlisiniz, – baxmayaraq ki, bu paraqraf özü də bizi tam təmin etmirdi. Çünki o paraqrafta üç elementdən olan formul yazılmışdı, ancaq eyni zamanda deyilirdi ki, sammit təəssüf edir ki, konsensus olmadığına görə bu, qəbul olunmur və tövsiyə edilir ki, danışıqlar davam etsin. Biz bunu da qəbul etdirməyə çalışırdıq ki, ATƏT-in sənədində heç olmasa ilk dəfə olaraq prinsiplər əks edilsin. Çünki ATƏT-in indiyə qədərki sənədlərində bu formul öz əksini tapmamışdı, yəni Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün Ermənistan tərəfindən tanınması və Dağlıq Qarabağın statusu məsələsinin Azərbaycanın tərkibində həll edilməsi indiyə qədər heç bir sənədə daxil olmamışdı. Ona görə də biz bu paraqrafın, bəndin saxlanmasına çalışırdıq. Ancaq Ermənistan buna veto qoydu və bu vetonun üzərində də axıradək durdu.

Belə olan vəziyyətdə bizim başqa çıxış yolumuz yox idi. Biz çox müzakirələr, təhlillər apardıq. Bunların nəticəsində, – sizə açıq deyirəm, – mən çox riskli qərar qəbul etdim. Bu qərar da ondan ibarət idi ki, hələ Lissabon Zirvə görüşü, yəni sammitin iclası başlanmazdan əvvəl, dekabrın 1-də axşam mən Lissabon Zirvə toplantısının son sənədinə veto qoydum. Konsensus hüququ buna imkan verir. Şübhəsiz ki, bu, çox böyük narahatlıq, təşviş doğurdu. Çünki belə bir addım bəlkə də gözlənilməz idi. Ancaq biz belə bir addımı atdıq. Ondan sonra bizim işimizin yeni bir mərhələsi başladı.

Mən həm dekabrın 1-də – Zirvə görüşü işə başlamamışdan əvvəl, həm də dekabrın 2-də, 3-də bir çox görüşlər keçirmişdim. Orada, demək olar ki, dövlət və hökumət başçılarının tam əksəriyyəti ilə həm hazırlıq dövründə, həm dekabrın 2-də səhər saat 9-da sammit öz işinə başlayandan sonra tənəffüslər zamanı, yaxud Portuqaliya Prezidentinin, Baş nazirinin təşkil etdikləri qəbullar zamanı dövlət və hökumət başçıları ilə fərdi görüşlər keçirirdim, danışıqlar aparıb mövqelərimizi izah edirdim. Nümayəndə heyətimizin üzvlərinin hər biri də öz səviyyəsində bu mövqeləri izah edirdi və biz sübut etməyə çalışırdıq ki, mövqeyimiz düzgündür, doğrudur.

Ancaq bu çoxsaylı görüşlərlə yanaşı, həmin məsələləri müzakirə etmək və orada müəyyən dəstək almaq üçün mən bir neçə dövlət və hökumət başçıları ilə, xarici işlər nazirləri ilə xüsusi görüşlər də keçirdim. Bunlar xüsusi, ayrıca, müstəqil görüşlər idi. Mən ABŞ-ın vitse-prezidenti cənab Albert Qor ilə, Rusiyanın Baş naziri, bu ölkənin nümayəndə heyətinin başçısı cənab Viktor Çernomırdinlə, Türkiyənin Prezidenti cənab Süleyman Dəmirəllə, Finlandiyanın Prezidenti cənab Marti Ahtisaari ilə, Ukraynanın Prezidenti Leonid Kuçma ilə, Portuqaliyanın Baş naziri cənab Antonio Qutyereslə, İsrailin Baş naziri cənab Netanyahu ilə, Qazaxıstanın Prezidenti cənab Nursultan Nazarbayevlə, Gürcüstanın Prezidenti cənab Eduard Şevardnadze ilə, ATƏT-in hazırkı sədri, İsveçrənin xarici işlər naziri cənab Flavio Kotti ilə bir neçə dəfə, Ermənistanın Prezidenti cənab Ter-Petrosyanla, Rusiyanın xarici işlər naziri cənab Yevgeni Primakovla, Almaniyanın xarici işlər naziri cənab Klaus Kinkellə, Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri cənab Malkolm Rifkindlə, Fransanın xarici işlər naziri cənab Evre de Şarettlə, ABŞ dövlət katibinin müavini xanım Linn Devislə xüsusi görüşlər keçirdim, müzakirələr apardım, mövqələrimizi izah etməyə çalışdım.

Bu və digər görüşlərdə mənə eyni zamanda izah etdilər ki, bizim atığımız addım Azərbaycana ümumiyyətlə çox pis nəticələr gətirə bilər. Əgər Azərbaycan Lissabon Zirvə görüşünün sənədinə tamamilə veto qoysa, demək, heç bir sənəd qəbul olunmayacaqdır, Zirvə görüşü sənədsiz keçəcəkdir. Beləliklə, 55 dövlət Azərbaycandan narazı olacaqdır. Belə bir vəziyyətdə Azərbaycan təcrid ediləcəkdir. Mən düşünürdüm ki, ola bilər, buna başqa mənalarda versinlər, başqa nəticələr də çıxarsınlar.

Bu cür izahatlar verərək həmin görüşlərdə mənə təkidlə müraciət olunurdu ki, mən bu vetonu götürürəm. ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşünün sənədi qəbul edilsin. Mən isə bunun cavabında bildirdim ki, siz mənimlə danışdığınız, mənə müraciət

etdiyiniz kimi, Ermənistan prezidenti ilə də danışımlısınız və ona müraciət etməlisiniz ki, o, 20-ci paraqraftan öz vetosunu götürsün. Şübhəsiz ki, onunla da danışıqlar gedirdi, – bu barədə mənə məlumat verirdilər, – ona da belə təkliflər edilirdi. Ancaq onlar da bu məsələnin üzərində çox möhkəm durmuşdular, çünki hesab edirdilər ki, əgər buna razılıq versələr, bu, onların ümumi işi, daxili vəziyyəti üçün çox çətin olacaqdır.

Dekabrın 2-də axşam mən Levon Ter-Petrosyan ilə görüş keçirdim, çox ətraflı danışıqlar apardım. Mən çalışdım ona izah edəm ki, onun 20-ci paraqrafa veto qoyması düzgün deyil və 20-ci paraqrafın qəbul olunması bizim gələcək danışıqlarımıza çox kömək edəcəkdir. Mən bunu ona dəfələrlə izah etdim. Ancaq o öz dediyinin üzərində durdu. Bu danışıqlarda mən bir neçə məsələni də izah etdim. Mən bunları bildirmək istəyirəm. Lissabon Zirvə görüşü ərəfəsində Ermənistan prezidentinin müşaviri Libaridyan bir neçə bəyanat vermişdi ki, biz heç bir sənədin qəbul olunmasına imkan verməyəcəyik, veto qoyacağıq. Prezident Levon Ter-Petrosyan bəyanat vermişdi ki, guya, Azərbaycan Ermənistanda daxili vəziyyətin mürəkkəb, müəyyən mənada qeyri-sabit olduğuna görə bu fürsətdən istifadə edib Ermənistana təzyiq göstərir və bəyan etmişdi ki, heç bir təzyiq Ermənistana təsir edə bilməz. Belə fikir söyləmişdi ki, Lissabonda heç bir sənəd qəbul olunmayacaqdır. Ona görə də mən prezident Levon Ter-Petrosyanla danışarkən onun bu fikirlərini təkzib etdim.

Mən bu fikirləri bu gün də deyirəm ki, Ermənistanın daxili vəziyyətində müəyyən çətinliklər, gərginliklər, qeyri-sabitlik olsa da, biz heç vaxt heç bir fürsətdən istifadə etmək istəmirik. Bizim bu mövqeyimiz bugünkü mövqe deyil, bir il də, iki il də bundan əvvəl biz bu mövqeni tutmuşuq.

Mənim Lissabon Zirvə görüşündəki nitqim sizə məlumdur, mətbuatda onunla tanış olmusunuz. Mən Lissabonda öz nitqimi sərt qurdum, yəni orada reallığı bildirdim ki, Ermənistan

Azərbaycana qarşı təcavüz edibdir. Ermənistan təcavüzkardır, Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını işğal edibdir, Ermənistan qeyri-konstruktiv mövqə tutubdur, Ermənistan Dağlıq Qarabağı müstəqil dövlət etmək istəyir və bildirdim ki, biz bunların heç birisi ilə razı ola bilməyəcəyik. Biz heç vaxt yol verə bilmərik ki, Dağlıq Qarabağ dövlət müstəqilliyi əldə etsin. Biz heç vaxt yol verə bilmərik ki, Azərbaycanın ərazisində ikinci erməni dövləti yaransın. Ancaq eyni zamanda, mən nitqimin ikinci hissəsində sülhə doğru addım barədə fikirlər irəli sürmüşdüm. Ermənistanın həm rəhbərliyinə, həm də xalqına müraciət etmişdim ki, onlar anlasınlar ki, səkkiz il davam edən bu münaqişə onlara da bir şey verməyib və verməyəcəkdir. Bundan əl çəkmək, sülh danışıqları aparmaq lazımdır. Dediym həmən üç elementdən ibarət olan prinsipləri də irəli sürmüşdüm.

Levon Ter-Petrosyan mənimlə görüşündə bildirdi ki, mən onlara qarşı çox sərt çıxış etdim, guya ona görə də o, həmin çıxışını etdi və izah verdi. Bilirsiniz ki, o, çıxışında belə bir fikir söylədi ki, guya, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində olsa, Dağlıq Qarabağdakı ermənilər daim soyqırımı təhlükəsi altında olacaqlar və onların təhlükəsizliyi təmin edilməyəcəkdir. Guya 1988-ci, 1989-cu, 1990-cı, 1991-ci illərdə Azərbaycanda ermənilərə qarşı soyqırımı olubdur və belə bir soyqırımı davam edə bilər. Bu sözlərinə görə mən ona etiraz etdim. O isə mənə izah etdi ki, mən onları təcavüzkar elan etdim, onlar da belə bir cavab vermək məcburiyyətində oldular. Ancaq mən ona dedim ki, mən Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüz etdiyini həmişə demişəm və bu, yeni bir söz deyil.

Bir sözlə, Ter-Petrosyanla mənim görüşüm bir nəticəyə gətirmədi. O öz mövqeyində qaldı. Ancaq mən hiss etdim ki, o da Lissabon görüşünün nəticəsiz olacağından çox narahatdır.

Bir daha qeyd edirəm, bu məsələ ilə əlaqədar mənimlə olan danışıqlarda məni inandırmağa çalışırdılar ki, əgər mən bu sənədin qəbul olunmasının qarşısını axıradək alaramsa, bu,

Azərbaycan üçün gələcəkdə çox mürəkkəb vəziyyət yarada-
caq, Azərbaycan ATƏT-dən, bütün dövlətlərdən təcrid olacaq-
dır. Mən onsuz da bunu anlayırdım, bunu anlayaraq bu addı-
mı atmışdım. Mən dəfələrlə demişdim ki, əgər 20-ci paragraf
çıxarılsa, onda bilin ki, heç bir sənəd qəbul olunmayacaqdır.

Mənim son saatlaradək belə qəti, kəskin mövqeyimi hiss
edənlər, eyni zamanda sammitin sənədinin qəbul olunması
üçün çalışanların, şübhəsiz ki, hamısı mənə bir neçə alterna-
tiv variant təklif etdilər. Ancaq o variantlar cürbəcür idi, mən
onları qəbul etmədim.

Nəhayət, sizə məlum olan bəyanat sammitin son iclasın-
dan yarım saat qabaq mənə təqdim olundu ki, ATƏT-in sədri
ATƏT-in üzvlərinin, sammitin iştirakçılarının hamısının iradə-
sini ifadə edərək belə bir bəyanat verir və bu prinsipləri təs-
diq edir. Beləliklə, bu, ümumi sənədə daxil olmasa da, ancaq
ATƏT-in sənədi kimi qəbul olunacaqdır və görünəcəkdir ki,
Ermənistandan başqa bütün dövlətlər bu prinsipləri müdafiə
etdilər. Mənə Avropa Birliyi tərəfindən ayrıca müraciət oldu.
Avropa Birliyinə daxil olan dövlətlər yığışb danışırdılar, on-
lar mənə müraciət etdilər ki, əgər mən buna razılıq versəm,
onlar da həm ATƏT-in üzvü kimi bunu müdafiə edəcəklər,
eyni zamanda Avropa Birliyi adından həmin prinsipləri müda-
fiə edəcəklər. Mən isə bildirdim ki, şübhəsiz, bunları real şə-
kildə görməliyəm, ondan sonra öz qərarımı qəbul edəcəyəm.

Dünən axşam Lissabon sammitinin son iclası televiziya ilə
verilibdir, siz artıq o vəziyyəti görmüsünüz, mən bunu danış-
maq istəmirəm. Məhz son iclasda yenə də mən sədrlik edən
Portuqaliya Baş nazirinin müraciətini qəbul etmədim və dedim
ki, vetonu götürmürəm. Ondan sonra Amerika Birləşmiş Ştat-
larının nümayəndəsi təşəbbüs etdi və dedi ki, əgər belə bir
bəyanat verilsə necə? Mən də dedim ki, baxacağam, əgər belə
bir bəyanat olsa, bəlkə də vetonu götürə bilərəm. Ermənistana
təklif etdilər, lakin o, vetosunu götürmədi.

Nəhayət, sizə məlum olan bəyanat elan edildi. Bundan son-

ra isə mən vetonu götürdüm. Beləliklə, ATƏT-in sənədi qəbul olundu. Amma eyni zamanda Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli, çox dəyərli bir sənəd qəbul edildi.

Şübhəsiz ki, bu iclas ərəfəsində mənimlə çox görüşlər keçirilmişdir. Elə o iclas salonunda, onun qarşısında, otaqlarda hər bir dövlət başçısı bəyan edirdi ki, əgər mən buna razılıq versəm, onlar çıxış edəcək və bizi müdafiə edəcəklər. Ancaq bu çıxışların hamısına ehtiyac olmadı. Çünki artıq hər şey məlum idi.

ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri Flavio Kotti ATƏT üzvlərinin hamısının adından bu bəyanatı verəndən sonra Minsk qrupunun başçıları, – bunlar iki dövlətdir, Rusiya, bir də Finlandiya, – Rusiyanın nümayəndə heyətinə başçılıq edən cənab Çernomırdin çıxış etdi, hesab edirəm, çox yaxşı çıxış etdi; Finlandiyanın, yəni həmsədr olan o biri ölkənin Prezidenti cənab Ahtisaari çıxış etdi. Avropa Birliyinə daxil olan 15 dövlət adından İrlandiyanın Baş naziri çıxış etdi, Türkiyənin nümayəndəsi çıxış etdi. Hamı bunu dəstəklədi və beləliklə də bu sənəd qəbul olundu.

Bu sənəd sizə məlumdur. Ancaq bir daha sizə oxumaq istəyirəm:

«ATƏT-in Fəaliyyət göstərən Sədrinin Bəyanatı

Hamınız bilirsiniz ki, son iki ildə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsində və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü məsələsində tərəqqi əldə olunmayıb.

Təəssüf edirəm ki, tərəflərin tənzimlənmənin prinsiplərinə dair fikirlərini bir-birinə yaxınlaşdırmaq üçün Minsk konfransı həmsədrələrinin söyləri uğursuz olub.

Minsk qrupunun həmsədrləri tərəfindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınmasını təşkil edəcək üç prinsip tövsiyə ediləbdir. Həmin prinsiplər Minsk qrupunun üzvü olan bütün dövlətlər tərəfindən dəstəklənir. Onlar aşağıdakılardır:

– *Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü;*

– *Azərbaycan tərkibində Dağlıq Qarabağa ən yüksək dərəcəli özünüidarəetmə verən özünütəyinetmə əsasında Dağlıq Qarabağın sazişlə müəyyən edilmiş hüquqi statusu;*
– *tənzimləmə müddəalarına bütün tərəflərin əməl etməsini təmin edən qarşılıqlı öhdəliklər daxil olmaqla, Dağlıq Qarabağ və onun bütün əhalisinin təminatlı təhlükəsizliyi.*

Təəssüf edirəm ki, Ermənistan bunu qəbul edə bilmədi. Bu prinsiplər bütün digər iştirakçı dövlətlər tərəfindən dəstəklənir.

Bu bəyanat Lissabon sammitinin sənədlərinə daxil olacaq».

Belə bir bəyanat verildi və Lissabon sammitinin belə bir sənədi əldə olundu. Mən hesab edirəm ki, bizim apardığımız işlər müsbət nəticə veribdir. Hesab edirəm ki, ATƏT-in belə bir sənədinin qəbul olunması Ermənistan–Azərbaycan münasibətinin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün bizim istədiyimiz prinsiplərin, tək bizim istədiyimiz yox, ümumiyyətlə, bu məsələnin həlli üçün yeganə olan prinsiplərin təsdiq edilməsi, birinci növbədə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tanınması, ATƏT çərçivəsində bu sənəd ilk dəfə əldə olunubdur, – Dağlıq Qarabağ məhz Azərbaycanın tərkibində status verilməsi – bunlar bizim üçün çox əhəmiyyətlidir. Təsadüfi deyil ki, bu sənəd elan olunandan sonra Ermənistan prezidenti çıxış etdi və sənədə öz etirazını bildirdi. Hətta belə fikir söylədi ki, guya, bu sənəd Helsinki Yekun Aktına və Budapeşt Zirvə görüşünün qərarlarına ziddir. Şübhəsiz ki, onun bu fikirləri doğru deyil, yanlışdır, ancaq hərə öz mövqeyindən çıxış edir.

Hesab edirəm ki, bundan sonra Minsk qrupunun səmərəli işləməsi üçün, Minsk qrupunda Azərbaycanın öz mövqələrini daha da etibarlı təmin etməsi üçün ATƏT-in Zirvə görüşünün belə bir sənədi bizdən ötrü çox böyük əsasdır. Mən bunu yük-

sək qiymətləndirirəm, hesab edirəm ki, bu, ATƏT tərkibində apardığımız işlər sırasında uğurlu bir addım, müsbət nəticədir. Bir də qeyd edirəm, bu, bizim üçün gələcəkdə sülh danışıqlarını aparmağa yaxşı əsas verir və bu prinsiplər əsasında əldə olunması üçün irəliləməyə əsas verir.

Mən Lissabondakı nitqimdə də bildirmişdim, bu gün bir daha bəyan edirəm ki, Lissabonda çox gərgin, mürəkkəb, çox kəskin, çox münafiqlik, dramatik vəziyyət yaranmasına baxmayaraq və Ermənistanla Azərbaycanın mövqelərinin çox sərt toqquşmasına baxmayaraq, Azərbaycan yenə də öz sülhsevər siyasətini bəyan edir. Mən bu gün bir daha bəyan edirəm ki, biz ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşündə qəbul olunmuş bu sənədi əsas tutacağıq, ona riayət edəcəyik, onun əsasında gələcəkdə öz fəaliyyətimizi quracağıq. Eyni zamanda atəşkəs rejimini qoruyub saxlayacağıq, Ermənistanla Azərbaycan arasında iki prezidentin xüsusi nümayəndələrinin apardıqları bilavasitə danışıqlar prosesini davam etdirəcəyik və Ermənistanla Azərbaycan arasında danışıqlar prosesini bərpa etmək üçün öz tərəfimizdən bütün addımları atacağıq.

Mən bir daha bəyan edirəm, – Lissabonda bunu prezident Ter-Petrosyana demişəm, ancaq bu gün mətbuat nümayəndələrinin qarşısında yenə də bəyan edirəm, – Azərbaycan heç vaxt Ermənistanın daxilində olan proseslərdən, hansısa fürsətdən istifadə edərək nə isə əldə etmək fikrində deyildir. Bu cür şayiələri, fikirləri mən tamamilə rədd edirəm. Ermənistanın daxilində gedən proseslər onun daxili işidir. Biz Ermənistanın daxili işinə qarışmırıq. Ermənistan öz daxili məsələləri ilə özü məşğul olur və güman edirəm ki, Ermənistanda daxili sabitlik yaranacaqdır. Mən prezident Ter-Petrosyana dedim ki, bizim də daxilimizdə çox gərgin vəziyyətlər olmuşdur, ancaq mən heç vaxt bəyan etmədim ki, Ermənistan Azərbaycanın daxilində 1994-cü ildə, yaxud 1995-ci ildə yaranmış gərgin vəziyyətdən istifadə etməyə çalışıbdir – mən bunu heç yerdə bəyan

etməmişəm. Ona görə də o bəyanatın da heç bir əsası yoxdur, mən onu təkzib etmişəm, bu gün də təkzib edirəm.

Bir də deyirəm, biz bu sənədə yüksək qiymət verərək çalışacağıq ki, onun əsasında bundan sonra da sülh prosesini davam etdirək və məsələnin sülh yolu ilə həllinə nail olaq.

Eyni zamanda, Lissabon Zirvə görüşünün Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, biz həmin toplantıda Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin mahiyyətini açıb həm Zivə görüşünün iştirakçılılarına, həm də bütün dünya ictimaiyyətinə bildirdik.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi yaranandan indiyə qədər, bu səkkiz il müddətində Ermənistanın xarici ölkələrdə, xüsusən Avropada, Amerikada təbliğatı bizdən həmişə güclü olubdur. Onlar təbliğatda da güclü olublar və onları bu ölkələrdə dəstəkləyən erməni diasporu, lobbisi də çox iş görübdür. Onlara üstünlük verən ayrı-ayrı dövlət strukturları olub və bu gün də mövcuddur. Ona görə də, Azərbaycan təcavüz altında olduğu halda, təəssüf ki, bir çox ölkələrdə məsələ belə anlaşılıbdır ki, guya biz Dağlıq Qarabağ əzirik, sıxırıq və onlara öz hüquqlarını təmin etməyə imkan vermirik. Yəni, Ermənistan tərəfi, Ermənistanın özü və onun xaricdə olan havadarları bu təbliğatı elə qurublar ki, təəssürat bizim xeyrimizə yox, Ermənistanın xeyrinə yaranıbdır.

Ancaq Lissabon görüşündə belə bir münaqişəli vəziyyət yaranacağına görə və xüsusən mən o sənədə veto qoyandan sonra hər bir dövlət, nümayəndə heyəti maraqlandı ki, axı nə olub, nədir, məsələ nədən ibarətdir? Şübhəsiz ki, məsələni öyrənməyə, dərinlənə bilməyə çalışdılar. Məsələn, Portuqaliyanın Baş naziri məhz son saatda, Zirvə görüşünün son iclasına bir saat, yaxud saat yarım vaxt qalanda məni görüşə dəvət etdi. Mən ona vəziyyəti izah edərkən dedi ki, biz artıq hər şeyi bilirik, siz haqlısınız, ancaq gəlin bu sammiti pozmayın və biz, Portuqaliya hökuməti də ev sahibi kimi pis vəziyyətdəyik.

Bir şeyi də qeyd etmək istəyirəm ki, mən o sənədə veto qoyandan sonra mənimlə aparılan danışıqlarda heç bir nümayəndə heyəti, heç bir dövlət başçısı buna görə mənə irad tutmadı. Hər bir kəs bildirdi ki, mənim bu addımım əsaslıdır, buna hüququm var. Nəinki hüququm var, əsasım da var. Yəni doğrudan da bu prinsiplər ümumi sənəddə olmalıdır. Biz çalışırıq ki, bu olsun. Ancaq konsensus prinsipi olduğuna görə bir dövlət, ATƏT-in bir üzvü veto hüququndan istifadə edib buna mane olur. Mən isə dedim ki, onda mənim də veto hüququm var, mən də bundan istifadə edirəm. Yenə də deyirəm, bunu heç kəs mənə irad tutmadı. Yalnız və yalnız mənə izah etməyə çalışırdılar, məndən xahiş edirdilər, mənə müraciət edirdilər ki, vetonu götürüm, çünki bu, şübhəsiz, böyük beynəlxalq iflas ola biləcəkdir.

Dediyim fikrə bir də qayıdıram – Lissabon Zirvə görüşünün müsbət nəticələrindən biri də ondan ibarətdir ki, bu günlər bütün dünya ictimaiyyəti, dünyanın bütün informasiya orqanlarının – qəzetlərin, televiziya və radionun diqqəti Lissabona cəlb olunmuşdu – bu, təbiidir, çünki orada böyük bir beynəlxalq tədbir həyata keçirilirdi, o cümlədən xüsusən Ermənistan–Azərbaycan münacişəsinə cəlb olunmuşdu. Dünya ictimaiyyətinin nəzər-diqqətinin bu problemə belə geniş cəlb olunması, eyni zamanda onların bu məsələnin həlli yollarını axtararaq problemi dərindən araşdırması, öyrənməsi nəticəsində biz Azərbaycanın haqlı olmasını dünyaya yaya bildik, təbliğ edə, nümayiş etdirə bildik. Hesab edirəm ki, bu da Lissabon Zirvə görüşünün Azərbaycana verdiyi müsbət nəticələrdən biridir.

Mən bu məlumatı sizə verərək bir də qeyd etmək istəyirəm ki, biz Lissabon Zirvə görüşündə əldə olunan sənəd əsasında bundan sonra da sülh danışıqları aparacağıq, məsələnin sülh yolu ilə həllinə çalışacağıq. Lazımdır ki, Azərbaycanın ictimaiyyəti, əhalisi bütün bu prosesləri dərindən dərk edə bilsin,

tutduğumuz yolu dərk edə bilsin və biz də bundan sonra bu yolla daha da cəsərtlə gedə bilək. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın ictimaiyyəti – Azərbaycan nümayəndə heyətinin Lissabon Zirvə görüşündəki fəaliyyətini layiqincə qiymətləndirəcəkdir və ictimaiyyət, xalqımız, millətimiz sülhsevər xalq kimi, məsələnin bundan sonra da sülh yolu ilə həllinə nail olunmasında bizə dəstək verəcəkdir.

Eyni zamanda məlumdur ki, məsələ həll olunmalıdır. Bir çox dövlət başçıları, o cümlədən, məsələni, Rusiyanın Baş naziri cənab Çernomırdin də öz çıxışında bildirdi ki, bu sənəd qəbul edildikdən sonra güclü danışıqlar getməlidir və 1997-ci ildə bu məsələ sülh yolu ilə həll olunmalıdır. Biz də belə fikirdəyik və mən bu fikirlərimlə də sizə verəcəyim məlumatı tamamlayıram. Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Mən suallara cavab verməyə hazırım. Buraya kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri dəvət olunublar. Ancaq görürəm ki, bizim ictimaiyyətin nümayəndələri fikir söyləmək üçün müraciətlər göndəriblər. Ona görə hesab edirəm ki, təkcə mən danışmayım, yaxşı olardı ki, imkan verim, yəqin, ictimaiyyətin nümayəndələrindən də kimsə söz demək istəyir. Fikirlərini desinlər, ondan sonra isə mən kütləvi informasiya orqanları nümayəndələrinin bütün suallarına cavab verməyə hazırım.

Mən bilirəm ki, burada Rusiyanın, digər ölkələrin kütləvi informasiya orqanlarının rüsdilli nümayəndələri də iştirak edirlər. Ona görə də bu barədə rus dilində danışib, sonra xahiş edəcəyəm ki, tərcüməçi ingilis dilinə tərcümə etsin.

İctimaiyyətin nümayəndələrindən bəziləri bu məsələ barədə öz fikirlərini söyləmək istədiklərini bildirmişlər. Hesab edirəm ki, onlara qısa danışmaq üçün imkan verək, sonra isə mən kütləvi informasiya orqanları nümayəndələrinin bütün suallarına cavab verməyə hazırım, özü də nəinki hazırım, həm də borcluyam.

Prezident Heydər Əliyevin yekun sözü

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bugünkü görüş həm respublikamızın ictimaiyyətinə, həm də bütün dünyaya Azərbaycanın sülhsevər siyasətini bir daha nümayiş etdirdi. Bu görüş Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin danışıqlar vasitəsilə, sülh yolu ilə aradan qaldırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətini bir daha dəstəklədi və müdafiə etdi. Bu görüş bizim bu mühüm məsələ ətrafında həmrəy, yekdil olduğumuzu bir daha sübut etdi. Ona görə də mən hesab edirəm ki, respublikamızın bütün ictimaiyyəti, xalqımız, vətəndaşlarımız Lissabon Zirvə görüşündə Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həll olunması ilə əlaqədar qəbul edilmiş sənədi dəstəkləyəcəklər və bu da bizim üçün, bundan sonra bu istiqamətdə hərəkət etməyimiz üçün daha da geniş imkanlar yaradacaqdır.

Mən sizi bir daha əmin edirəm ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etmək, respublikamızın sərhədlərinin toxunulmazlığını təmin etmək, işğal olunmuş torpaqlarımızı azad etmək, yerindən-yurdundan didərgin düşmüş, indi çadırlarda ağır vəziyyətdə yaşayan bacılarımızı, qardaşlarımızı öz evinə, obasına qaytarmaq üçün bundan sonra da əzmlə çalışacağıq və mən ümidvaram ki, biz buna nail olacağıq.

Bu gün buradakı görüşdə hökm sürən sağlam əhvali-ruhiyyə, natiqlərin Azərbaycan dövlətinin siyasətini dəstəkləməsi və yolumuzun doğru-düzgün olması bizə daha da çox güc, inam verir. Əmin ola bilərsiniz ki, biz bundan sonra da bu inamla, bu iradə ilə çalışacağıq və Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini göz bəbəyimiz kimi qoruyub saxlayacağıq.

*6 dekabr 1996-cı il
Prezident sarayı*

Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

1992-ci il fevral ayının 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan xalqına qarşı misli görünməmiş Xocalı soyqırımı törətmişlər. Bu kütləvi və amansız qırğın aktı erməni qəsbkarlarının Azərbaycan dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəf almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin növbəti qanlı səhifəsi olmaqla, təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı cinayətdir və bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır.

Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsini yad etmək məqsədi ilə *qərara alıram*:

Hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikası ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilsin.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 25 fevral 1997-ci il

1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən – min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir.

SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuşdur. Bu qərarlar əsasında 1948-1953-cü illərdə yüz əlli mindən çox azərbaycanlı Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-baba yurdlarından kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün olunmuşdur. Adi hüquq normalarına zidd olan bu qərarların icrası zamanı avtoritar-totalitar rejimin mövcud repressiya qaydaları geniş tətbiq edilmiş, minlərlə insan, o cümlədən qocalar və körpələr ağır köçürülmə şəraitinə, kəskin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi genosidə dözməyərək həlak olmuşlar. Bu işdə erməni şovinst dairələrinin və SSRİ rəhbərliyinin cinayətkar siyasəti ilə yanaşı, o dövrdə Azərbaycan rəhbərliyinin öz xalqının taleyinə zidd mövqeyi, soydaşlarımıza qarşı törədilən

cinayətlərin təşkilində və həyata keçirilməsində iştirakı da az rol oynamamışdır.

Təəssüf ki, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması faktı ötən 50 il ərzində lazımınca araşdırılmamış, bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymət verilməmişdir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq *qərara alıram*:

1. 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması məqsədi ilə aşağıdakı tərkibdə Dövlət Komissiyası yaradılsın:

Dövlət Komissiyasının sədri

Heydər Əliyev – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Dövlət Komissiyası sədrinin müavini

Artur Rasizadə – Azərbaycan Respublikasının Baş naziri

Dövlət Komissiyasının üzvləri

Ramiz Mehdiyev – Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının rəhbəri

Vasif Talıbov – Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri

İzzət Rüstəmov – Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini

Elçin Əfəndiyev – Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini

Həsən Həsənov – Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri

Namiq Abbasov – Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik naziri

Ramil Usubov – Azərbaycan Respublikasının daxili işlər naziri

Eldar Həsənov – Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru

Südəbə Həsənova – Azərbaycan Respublikası ədliyyə nazirinin birinci müavini

Xanlar Hacıyev – Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sədri

Sirus Təbrizli – Azərbaycan Respublikasının mətbuat və informasiya naziri

Vəfa Quluzadə – Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri

Hidayət Orucov – Azərbaycan Respublikasının milli siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri

Fatma Abdullazadə – Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının Humanitar siyasət şöbəsinin müdiri

Şahin Əliyev – Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının Qanunvericilik və hüquq ekspertizası məsələləri şöbəsinin müdiri

Fuad Ələsgərov – Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının Dövlət hüquq şöbəsinin müdiri

Yusif Hübətov – Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının Ərazi idarəetmə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri

Əli Həsənov – Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının İctimai-siyasi şöbəsinin müdiri

Rafael Allahverdiyev – Bakı Şəhəri İcra Hakimiyyətinin başçısı

Nizami Xudiyev – Azərbaycan Respublikası Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin sədri

Fərəməz Maqsudov – Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti

Anar Rzayev – Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri

Cəmil Quliyev – Azərbaycan Elmlər Akademiyası İctimai elmlər bölməsinin akademik-katibi əvəzi

İqrar Əliyev – Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun direktoru

Budaq Budaqov – Azərbaycan Elmlər Akademiyası Coğrafiya İnstitutunun direktoru

Ataxan Paşayev – Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsinin rəisi

Yusif Yusifov – N.Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ümumi tarix kafedrasının müdiri

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu fərmanın icrası ilə bağlı məsələləri həll etsin.

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 18 dekabr 1997-ci il

«20 Yanvar şəhidi» fəxri adının təsis edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

1990-cı il yanvarın 20-si Azərbaycan xalqının tarixinə Qanlı Yanvar günü kimi həkk olunmuşdur. Azərbaycanda suveren, demokratik bir dövlət yaratmaq amalı ilə ayağa qalxmış xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq, milli azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədi ilə 1990-cı il yanvarın 20-də Sovet ordusunun hərbi hissələri Bakıya və respublikanın bir neçə rayonuna yeridilmişdir. Beləliklə, Azərbaycan xalqına qarşı totalitar kommunist rejimi tərəfindən hərbi təcavüz edilmişdir. Xalqın haqq işinin müdafiəsi naminə küçələrə çıxmış dinc əhaliyə qarşı ağır cinayət törədilmiş, yüzlərlə insan yaralanmış və qəddarcasına qətlə yetirilmişdir.

20 Yanvar həm də xalqımızın qəhrəmanlıq günüdür. Azərbaycan xalqı hərbi, siyasi, mənəvi təcavüzə məruz qalsa da, öz tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıqlılığını, vətənin müstəqilliyini qorumaq üçün şəhid olmaq əzmini bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir. Azadlıq yolunda özünü qurban vermiş şəhidlərimizin fədakarlığı xalqımızın qəlbində daim yaşayacaq, gələcək nəsillər üçün qəhrəmanlıq məktəbi olacaqdır.

1990-cı ilin yanvarında Azərbaycanın azadlığı uğrunda şəhid olanların xatirəsini əbədləşdirmək məqsədi ilə *qərara alıram*:

1. 1990-cı ilin yanvar faciəsi zamanı həlak olmuş Azərbaycan Respublikası vətəndaşları üçün «20 Yanvar şəhidi» fəxri adı təsis edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, bir ay ərzində «20 Yanvar şəhidi» fəxri adının Əsasna-

məsini hazırlayıb təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 31 mart 1998-ci il

**«20 Yanvar şəhidi» fəxri adı haqqında Əsasnamənin
təsdiq edilməsi barədə**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

«20 Yanvar şəhidi» fəxri adının təsis edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 31 mart tarixli 695 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq *qərara alıram*:

1. «20 Yanvar şəhidi» fəxri adı haqqında Əsasnamə (Əlavə olunur) təsdiq edilsin.
2. Bu fərman imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 29 dekabr 1998-ci il

«20 Yanvar şəhidi» fəxri adı haqqında Əsasnamə

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
1998-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə
təsdiq edilmişdir*

1. «20 Yanvar şəhidi» fəxri adı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 31 mart tarixli 695 nömrəli Fərmanı ilə təsis edilmişdir. «20 Yanvar şəhidi» fəxri adı ilə Azərbaycan Respublikasının azadlığı, suverenliyi və dövlət müstəqil-

liyi uğrunda 1990-cı ilin yanvarında Bakı şəhərində, Lənkəran və Neftçala rayonlarında faciəli hadisələr zamanı həlak olmuş və həmin hadisələr nəticəsində aldığı xəsarətdən (yaralanma, travma, kontuziya) vəfat etmiş şəxslər (ölümündən sonra) təltif olunurlar.

2. «20 Yanvar şəhidi» fəxri adının verilməsi haqqında vəsatət qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq sənədlər əsasında Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən qaldırılır.

Vəsatət Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən vətəndaşların və ictimai təşkilatların müraciətinə uyğun olaraq qaldırıla bilər.

3. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi «20 Yanvar şəhidi» fəxri adı ilə təltif olunmağa hüquq yarandıqdan və ya bu barədə müraciət edildikdən sonra 1 ay müddətində bütün zəruri sənədləri toplayaraq vəsatətlə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir.

4. «20 Yanvar şəhidi» fəxri adı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı əsasında verilir.

5. «20 Yanvar şəhidi» fəxri adı ilə təltif olunma haqqında müvafiq vəsiqə şəhid ailəsi statusu almaq hüququ olan ailə üzvlərindən birinə təqdim olunur. «20 Yanvar şəhidi» fəxri adının vəsiqəsində şəhidin soyadı, adı, atasının adı və təltif olunmaq haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamının nömrəsi, verildiyi tarix qeyd olunur.

6. «20 Yanvar şəhidi» fəxri adı ilə təltif olunanların ailə üzvləri qanunvericilikdə şəhid ailələri üçün nəzərdə tutulan güzəşt və imtiyazlardan istifadə edirlər.

Xocalının düşməndən müdafiəsində iştirak etmiş, şəhid olmuş milli qəhrəmanların, döyüşçülərin valideynlərinə, ailə üzvlərinə və fərqlənənlərə «Qızıl Ulduz» medalları, «Azərbaycan Bayrağı» ordenlərinin təqdim edilmə mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı Heydər Əliyevin nitqi

– Əziz bacılar, qardaşlar!

XX əsrdə ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə təcavüz edilibdir, soyqırımı törədilibdir. Onlardan ən dəhşətlişi Xocalı faciəsi, soyqırımıdır.

Yeddi il bundan öncə o müdhiş fevral gecəsi Ermənistan silahlı qüvvələri Sovet İttifaqı ordusunun 366-cı alayının köməyi və iştirakı ilə, Azərbaycanın gözəl bir diyarı olan Xocalının sakinlərinə qarşı dəhşətli soyqırımı etmişlər. Böyük, misli görünməmiş vəhşiliklə həyata keçirilən bu soyqırımı XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən biridir. Dinc, silahsız xocalılılara bir gecənin içində böyük zərbələr vurulmuşdur. Soyqırımı nəticəsində yüzlərlə xocalılı qadın, kişi, yaşlı, gənc, körpə, uşaq həlak olmuşdur. Yüzlərlə xocalılı yaralanmış, xəsarət almış, şikəst olmuşdur. Yüzlərlə insan əsir düşmüşdür.

Bu faciə Azərbaycan xalqına qarşı Ermənistan–Azərbaycan müharibəsi dövründə vurulmuş ən ağır zərbədir. Xocalılılar bu faciəni mərdliklə, qəhrəmanlıqla qarşılamışlar. Öz evini, şəhərini, ailəsini qəhrəmancasına müdafiə edənlər həlak olmuşlar, şəhid olmuşlar. Vəhşi ermənilər tərəfindən açılan atəşlərin nəticəsində Xocalı ərazisi qana bulaşmışdır.

Bu faciə bütün Azərbaycan xalqını sarsıtmış, xocalılara ağır bir mənəvi zərbə olmuşdur. Ancaq xocalıların iradəsi sınınamış, insanlar qəhrəmanlıqla, mərdliklə şəhid olmuşlar. Xocalılar bu ağır faciəni mərdliklə yaşamışlar. Faciənin yeddi ilinin tamam olduğu bu gün məğrur xocalılar yenə də qəhrəmanlıq həyatı keçirirlər.

Həç şübhə yoxdur ki, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinə son qoyulacaqdır, Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqları azad ediləcəkdir, bu torpaqlardan zorla çıxarılmış soydaşlarımız öz yerinə, yurduna, evinə, obasına qayıdacaqlar. Həç şübhə yoxdur ki, Xocalı işğaldan azad olunacaqdır və xocalılar öz doğma torpaqlarına qayıdacaqlar, həyatlarını yenə də doğma torpaqları üzərində davam etdirəcəklər.

Ancaq Xocalı yarası qəlbimizdə daim yaşayacaqdır. Xocalı soyqırımını törədənlər ədalət məhkəməsi ilə məhkum olunaçaqlar. Xocalı soyqırımının törədilməsində günahı olan Azərbaycanın keçmiş rəhbərliyi və digər vəzifəli şəxslər də xalq qarşısında öz cəzalarını çəkəcəklər. Ədalət məhkəməsi onların cəzasını verəcəkdir.

Xalqımız tarix boyu böyük müharibələrdən çıxmış, öz torpağını, mənliyini qoruyaraq qurbanlar vermişdir. Xalqımız hər dəfə belə müharibələrdən, döyüşlərdən, çətinliklərdən çıxaraq daha da mətin, iradəli olmuşdur. Əminəm ki, bu gün xalqımız, o cümlədən, xocalılar müstəqil Azərbaycan dövlətində daha da mətinləşiblər, dövlətimizin müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, işğal olunmuş torpaqlarımızın hamısının azad edilməsi uğrunda sona qədər mübarizə aparmaq əzmindədirlər.

Bu gün, Xocalı faciəsinin yeddinci ildönümündə, Xocalıda qəhrəmancasına şəhid olmuş övladlarımızın ruhu qarşısında baş əyirəm. Onların xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etməyi rica edirəm.

Allah bütün şəhidlərə rəhmət eləsin!

Prezident Heydər Əliyevin yekun nitqi

– Əziz bacılar, qardaşlar, dostlar!

Bu gün vətənimizdə, ölkəmizdə matəm günüdür. Xalqımız, Azərbaycanın vətəndaşları Xocalı soyqırımının yeddinci ildönümünü yaşayaraq, qeyd edərək eyni zamanda Xocalı faciəsini, soyqırımını dərin hüznlə yad edirlər. Bu gün hamımız Xocalıda soyqırımı nəticəsində həlak olanlara, xəsarət alanlara, şikəst olanlara, əsirlikdə qalıb hələ xəbəri bilinməyənlərə – hamısına dərin hörmət və ehtiramımızı bildiririk. Bütün xocalılılara onlarla bir yerdə olduğumuzu bəyan edirik.

Xocalı faciəsi təkcə xocalılıların yox, bütün Azərbaycan xalqının dərdi, qəmidir. Ona görə də bu gün bütün ölkəmizdə kədər günü, hüzn günüdür, matəm günüdür. Mən bütün həlak olanlara bir daha Allahdan rəhmət diləyir və xocalılılara, bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verirəm. Çünki həlak olmuş hər bir soydaşımız öz ailəsi ilə bərabər Azərbaycanın övladıdır və bu, Azərbaycan xalqının matəmidir.

Bununla yanaşı, bu gün sizinlə görüş mənə çox böyük təsir bağışlayır. Burada qeyd etdiniz, mən 1993-cü ildə Azərbaycanın Prezidenti seçiləndən sonra ötən illərdə Azərbaycan xalqının başına gəlmiş bəlaları dərinləndən təhlil etməyə başladım və lazımı tədbirlər gördüm. O cümlədən Xocalı soyqırımına 1994-cü ilin fevral ayında qiymət verildi və bu gün matəm günü elan olundu.

Ancaq hər dəfə xocalılılarla görüşərkən mən qürur hissi keçirirəm. Bu qədər faciəli günlər keçirmiş, o dəhşətli, müdhiş gecəni yaşamış, ən əziz adamlarını gözlərinin qabağında itirmiş insanlar məğrurdurlar, mərdirlər. Hər biri vətən qayğısı, vətən, torpaq eşqi ilə yaşayır. Bu, xalqımızın nə qədər yüksək mənəviyyətə malik olduğunu göstərir. Xocalılıların bu yüksək mənəvi keyfiyyətləri bütün Azərbaycan xalqının mənəvi keyfiyyətlərini əks etdirir. Amma xocalılılar hamı üçün örnəkdir,

nümunədir – qəhrəmanlıq, mərdlik, mətanətlilik nümunəsidir, eyni zamanda vətənpərvərlik nümunəsidir.

Siz burada xoş sözlər dediniz, onlara görə təşəkkür edirəm. Amma eyni zamanda sizin hər birinizin dediyi sözlərdə çox dərin məna var. O da ondan ibarətdir ki, övladınızı, ailə başçısını, qardaşınızı, qohumlarınızı itirsəniz də, bu gün nikbinliklə yaşayırınsınız, gələcəyə ümidlə, nikbinliklə baxırınsınız. Mən sizin bu əhvali-ruhiyyəyə tam şərikəm. Bəli, biz Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü başlayandan – 1988-ci ildən ağır günlər, ağır illər yaşamışıq, böyük itkilər vermişik. Bir çox ildir ki, torpaqlarımız Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. Bunlar bizim dərdimizdir, xalqımızın dəridir.

Amma eyni zamanda, 1994-cü ildə atəşi dayandıraraq biz qan tökülməsinin qarşısını almışıq və torpaqlarımızı sülh, danışıqlar yolu ilə azad etmək istəyirik, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək istəyirik.

Doğrudur, bu, çətinidir. Çünki düşmən torpağı işğal edəndən sonra onu oradan çıxarmaq daha çətin olur. Ancaq eyni zamanda biz bu yolla gedirik və gedəcəyik. Mən inanıram ki, bizim həyata keçirdiyimiz tədbirlər, sülhsevər siyasətimiz öz nəticəsini verəcəkdir.

Eyni zamanda, mən sizin buradakı çağırışınızı da tam ədalətli hesab edir və bizim üçün böyük mənəvi dəstək hesab edirəm. Bəli, əgər bizim bütün sülhsevər addımlarımız, təşəbbüslərimiz, apardığımız tədbirlər son nəticədə işğal edilmiş torpaqların azad olunmasını təmin etməsə, nəyin bahasına, hansı qurbanların bahasına olur-olsun torpaqlarımızı azad edəcəyik, siz öz yerinizə-yurdunuza qayıdacaqsınız, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunacaqdır. Bu, bizim müqəddəs borcumuzdur, – əcdadlarımız qarşısında borcumuz, bugünkü nəsil qarşısında borcumuz, gələcək nəsillər qarşısında borcumuzdur.

Azərbaycanın Prezidenti kimi mən bu barədə öz məsuliyyətimi daim hiss edirəm. Bildirirəm ki, Azərbaycan Prezidenti kimi fəaliyyətimin əsas hissəsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasına, işğal edilmiş torpaqların azad olunmasına həsr edilmişdir.

Ötən illərdə mən bu işlə gecə-gündüz məşğul olmuşam. Bu gün də məşğul oluram və gələcəkdə də məşğul olacağam. Əmin ola bilərsiniz ki, mən həmişə sizinləyəm, şəhid ailələri iləyəm, yerindən-yurdundan didərgin düşmüş soydaşlarımızla yəm. Siz mənim üçün Azərbaycanın ən əziz, ən sevimli vətəndaşlarısınız və daim sizinlə bir yerdə olacağam. İnanıram ki, işğal olunmuş torpaqları hamımız birlikdə azad edəcəyik. Xocalı azad olunacaq, Xocalı torpağı yenidən öz sakinlərinə təqdim ediləcək və siz öz torpağınızın sahibi olacaqsınız.

Mən sizə cansağlığı arzu edirəm. Bu gün şəhidlərə bir daha Allahdan rəhmət diləyirəm. Hər birinizə dözümlülük, dəyanət, bütün işlərinizdə uğurlar arzulayıram. Sağ olun.

26 fevral 1999-cu il

**31 mart – Azərbaycanlıların Soyqırımı
Günü münasibətilə
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin
Azərbaycan xalqına müraciəti**

Hörmətli həmvətənlər!

Bu gün Azərbaycan öz müstəqilliyinin səkkizinci ilini yaşayır. Müstəqillik dövründə qazandığımız mühüm nailiyyətlərdən biri tariximizin uzun illər gizli saxlanılan, saxtalaşdırılan və təhrif edilən dövr və hadisələrinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə etməyimizdir. Belə hadisələrdən biri də dövlətimiz tərəfindən artıq öz siyasi və hüquqi qiymətini almış və bu gün ildönümünü qeyd etdiyimiz azərbaycanlıların soyqırımı günüdür.

Hər il martın 31-ni Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü kimi qeyd etməklə biz bir daha tarixi keçmişə qayıdır, xalqımıza qarşı açıq şəkildə həyata keçirilən miqyaslı aksiyaları ürək ağrısı ilə yad edirik.

XIX-XX əsrlərdə xalqımızın başına bir sıra ağır faciələr gətirilib. Böyük dövlətlərin yeritdikləri imperiya siyasətinin qəddar və məkrli icraçısı olan ermənilərin əli ilə dəfələrlə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı törədilmiş, xalqımızı ağır məhrumiyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə düçar etmişlər. Yüz minlərlə dinc azərbaycanlı milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmiş, öz ata-baba yurdundan didərgin salınmış, Azərbaycanın qədim yaşayış məskənləri xarabalığa çevrilmişdir.

Erməni millətçilərinin əsrin əvvəllərində Çar Rusiyasının imperiya siyasətindən, 40-50-ci illərdə sovet rejimindən bəhrələnərək həyata keçirdikləri soyqırımı siyasəti 80-ci illərin

ortalarından başlayaraq yenidənqurma pərdəsi altında daha da güclənmiş və Azərbaycan xalqına yeni-yeni faciələr gətirmişdir. Təəssüflər olsun ki, bu qanlı aksiyalara nə beynəlxalq ictimaiyyət, nə də ki, Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi vaxtında prinsipial qiymət verməmiş və beləliklə də millətçi-separatçı qüvvələrin qol-qanad açmasına şərait yaratmışdır. Elə bunun nəticəsidir ki, 1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlı milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmiş və öz tarixi torpaqlarından qovulmuş, 1990-cı ilin yanvarında Bakıda və Azərbaycanın digər yerlərində bu haqsızlığa etiraz səsinə ucaldan xalqa qarşı vəhşi cinayətlər törədilmiş, 1992-ci ildə qanlı Xocalı soyqırımını baş vermişdir.

Erməni təcavüzkarlarının və böyük Ermənistan ideoloqlarının etnik təmizləmə avantürist hərəkatının nəticəsi olaraq bir milyondan artıq soydaşımız öz yurd-yuvasından didərgin salınaraq hər cür qeyri-insani məhrumiyyətlərə düçar edilmişdir. Təkcə XX əsrdə iki milyondan çox azərbaycanlı bu və ya digər şəkildə düşmənlərimizin yürütdükləri mənfur soyqırımını siyasətinin ağır təsirinə məruz qalmışdır. Lakin bu faciələrə, çətinliklərə, haqsızlıqlara baxmayaraq, xalqımız yaşamış, öz müstəqillik əzmini qorumuş və möhkəm iradə nümayiş etdirmişdir.

Bu gün biz tariximizə bir daha nəzər salırıq. Uğurlarımızla fəxr edirik, itkilərimizə görə kədərlənirik. İndi Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşaması, öz haqq səsinə bütün dünyaya yayması və keçmişdə baş vermiş ədalətsizliklərin aradan qaldırılmasına çalışması üçün bütün əsaslar yaranıbdır.

Qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biri son əsrdə xalqımıza qarşı həyata keçirilən soyqırımını haqqında indiki və gələcək nəsillərdə möhkəm milli yaddaş formalaşdırmaq, bu faciələrə bütün dünyada siyasi və hüquqi qiymət verilməsinə nail olmaq, onun ağır nəticələrinin aradan qaldırılmasına və bir daha

belə halların təkrar olunmamasına çalışmaqdır. Bunun üçün isə yalnız möhkəm və yenilməz milli birlik nümayiş etdirməliyik. Xalqımıza qarşı törədilə biləcək hər cür xəyanətin və təcavüzün qarşısını hamımız üçün ali məqsəd olan müstəqil Azərbaycan dövləti uğrunda dönməz mübarizə əzmi və iradəsi ilə almaq olar.

Sizi birliyə, xalqımızın milli maraqlarının və hüquqlarının qorunması uğrunda yenilməz mübarizəyə səsləyirəm.

31 mart 1999-cu il

20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan xalqına qarşı ağır cinayət törədilmişdir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması cəhdlərinə, keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycan xalqına qarşı apardığı ədalətsiz və qərəzli siyasətə, yerli rəhbərliyin yarıtmaz fəaliyyətinə etiraz əlaməti olaraq küçələrə çıxmış dinc əhaliyə divan tutmaq məqsədilə Bakıya və respublikanın bir neçə rayonuna qanunsuz olaraq sovet qoşun hissələri yeridildi. Görünməmiş qəddarlıqla həyata keçirilən cəza tədbirləri nəticəsində Azərbaycanın yüzlərlə günahsız vətəndaşı yaralandı və qətlə yetirildi. Bununla Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktı həyata keçirildi.

20 Yanvar hadisələri ərəfəsində Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası rəhbərliyinin xalqın mənafeyinə zidd siyasəti, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı Mərkəzin apardığı qeyri-obyektiv və qərəzli xətt respublika əhalisinin hədsiz qəzəbinə səbəb oldu. O zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin xüsusilə Dağlıq Qarabağ məsələsində Mərkəzlə sövdələşməsi respublikada kəskin etirazlar doğurdu.

1987-ci ildən başlayaraq ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ problemi Azərbaycan xalqı tərəfindən elə ilk günlərdən respublikanın ərazi bütövlüyünə qarşı, vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının pozulmasına yönəldilmiş bir cəhd kimi qəbul olundu. Lakin sərhədlərimizin toxunulmazlığı müxtəlif səviyyəli dövlət qurumları tərəfindən rəsmən dəfələrlə təsdiq edilsə də, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması məqsədini güdən siyasət mərhələ-mərhələ həyata keçirilirdi.

Hələ 1988-ci ilin martında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi və SSRİ Nazirlər Soveti Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi haqqında xüsusi bir qərar qəbul edərək, əslində, Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tabeliyindən çıxarılmasının təməlini qoydu. Heç bir obyektiv əsasa istinad etməyən, qondarma səbəblərlə qəbul edilmiş bu qərarla Dağlıq Qarabağa müstəsna hüquqlar verildi, külli miqdarda vəsait ayrıldı, vilayətin bir çox məsələlərinin həlli birbaşa İttifaq nazirlik və qurumlarına həvalə edildi. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 17 iyun 1988-ci il tarixli qərarında isə qeyd olunurdu ki, Mərkəzin həmin qərarı ilə həyata keçirilən tədbirlər «Muxtar vilayətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, onun istər erməni və azərbaycanlı əhalisinin, istərsə də başqa millətlərinin iqtisadi və mənəvi tələbatının ödənilməsi üçün əlverişli şərait yaradır».

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmaq yolunda Mərkəzin atdığı növbəti addım SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin muxtar vilayətdə Xüsusi İdarəetmə Forması yaratmaq haqqında 1989-cu il yanvarın 12-də verdiyi fərman oldu. Dağlıq Qarabağın idarə olunması Mərkəzin nümayəndəsi A.İ.Volskinin başçılığı ilə yaradılmış Xüsusi İdarəetmə Komitəsinə həvalə edildi. Bu, faktiki olaraq, Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılması demək idi.

SSRİ rəhbərliyi qəbul etdiyi rəsmi sənədlərində belə bir təsəvvür yaratmağa çalışırdı ki, o, regionda yaranmış vəziyyəti normallaşdırmaq üçün atdığı addımlarda həm Azərbaycana, həm də Ermənistanla münasibətdə paritetlik mövqeyindən çıxış edir. Halbuki Mərkəzin Azərbaycana, azərbaycanlılara qarşı qərəzli münasibəti açıq-aşkar göz qabağında idi. Azərbaycanlılar hələ 1988-ci ildən əvvəl də SSRİ-nin mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində və Ermənistanın müxtəlif mətbu orqanla-

rında məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən ideoloji təcavüzə məruz qalırdılar. «Mənfi azərbaycanlı obrazı» yaratmaq həmin kampaniyanın əsas məqsədi idi. Bu, 1988-ci ildə Ermənistan SSR-də, eləcə də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində başlanmış kütləvi etnik təmizləmə əməliyyatının hazırlıq mərhələsi hesab edilə bilər. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların misli görünməmiş qəddarlıqla ata-baba yurdlarını tərk etməyə məcbur edilmələri zamanı neçə-neçə soydaşımız, o cümlədən qocalar, qadınlar və uşaqlar qətlə yetirildi. SSRİ-nin rəsmi dövlət qurumları, hüquq-mühafizə orqanları və kütləvi informasiya vasitələri Dağlıq Qarabağ probleminə olduqca böyük diqqət yetirdiyi halda, Azərbaycan xalqının böyük faciəsi tam sükutla müşayiət olundu. Azərbaycan rəhbərliyinin bu məsələdə tutduğu laqeyd mövqe isə öz xalqına qarşı əsl cinayət idi.

Ermənistan SSR Ali Soveti Azərbaycan rəhbərliyinin bu mövqeyindən «cəsərlənərək» 1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR ilə birləşməsi haqqında qərar qəbul etdi. 20 Yanvar hadisələrinə bir neçə gün qalmış, yəni 1990-cı il yanvarın 15-də isə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin «Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi digər rayonlarda fəvqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında» fərmanı ilə, əslində, azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağdakı ev-eşiklərinə qayıtmaq ümidlərinə də son qoydu. Fərmanın başlığından görüldüyü kimi, muxtar vilayətin və «bəzi digər rayonların» kimə mənsub olması məsələsi də artıq sual altına qoyulurdu.

Mərkəzin Azərbaycana qarşı qərəzli siyasət yeritməsi, respublika rəhbərliyinin xalqın taleyinə açıq-aşkar laqeydlik nümayiş etdirməsi geniş xalq kütlələri içərisində qəzəb və etirazlara səbəb olurdu. Onlar get-gedə daha aydın şəkildə dərk edirdilər ki, Azərbaycan rəhbərliyi respublikanın, xalqın taleyi ilə bağlı gedən oyunların qarşısını almaqla acizlik və qətiyyətsizlik göstərir, bəlkə də rəhbər mövqelərini qoruyub saxlamaq üçün Mərkəzlə sövdələşərək xalqa qarşı gizli xəyanətkar

planlar həyata keçirilir. Xalqın bütün məsuliyyəti öz üzvlərinə götürməkdən, bu xəyanətkar planların həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün ayağa qalxmaqdan başqa bir yolu qalmamışdı.

SSRİ rəhbərliyi də respublikada haqq-ədalətin bərqərar edilməsi uğrunda səsini qaldıran xalqa açıq divan tutmaq yolunu seçdi. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakını zəbt etməsi xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edildi.

Ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli məniyyini alçaltmaq və sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə həyata keçirilmiş 20 Yanvar faciəsi totalitar kommunist rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüzü və cinayəti idi.

Törədilmiş cinayət və onun nəticələri göz qabağında olduğu halda respublika rəhbərliyi baş vermiş faciənin mahiyyətini hər vasitə ilə ört-basdır etməyə cəhd göstərmişdir. Xalqın tələbi və bir qrup deputatın təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də yanvar faciəsi ilə bağlı çağırılmış sessiyasına respublikanın əksər siyasi və dövlət rəhbərlərinin gəlməməsi isə onların xalqın taleyinə biganə qaldıqlarını, törədilmiş cinayətdə bu və ya digər dərəcədə iştirak etdiklərini bir daha təsdiq etmişdir. Respublika rəhbərliyi hətta şəhidlərin dəfn mərasiminə gəlməyi belə lazım bilməmişdir.

20 Yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi tələbi ilə dəfələrlə çıxış edən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi də hakimiyyətdə olduğu dövrdə faciəyə siyasi qiymət vermək üçün öz imkanlarından istifadə etməmişdir. Beləliklə, hadisələrdən uzun müddət keçsə də, keçmiş SSRİ-nin və Azərbaycanın rəhbərliyi tərəfindən xalqa qarşı törədilmiş ağır cinayət açılmamış qalmışdı.

Hələ Azərbaycanda sovet hakimiyyəti mövcud olduğu dövrdə 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı olan və geniş xalq kütlələri tərəfindən yığılıb Dövlət İstintaq Komissiyasına təhvil verilmiş konkret dəlil və sübutlar qəsdən Azərbaycandan çıxarılıb aparılmışdı. O dövrdə Azərbaycanın prokurorluq və hüquq-mühafizə orqanları müvafiq istintaq tədbirləri həyata keçirməmiş, hətta əksinə, 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı bir sıra məxfi sənədlər, o cümlədən mühüm arxiv sənədləri bütövlüklə və ya qismən məhv edilmişdi.

SSRİ-nin digər bölgələrində, o cümlədən Tbilisidə və Baltıyanı ölkələrdə baş vermiş hadisələr sovet rəhbərliyi, xalq deputatları qurultayı səviyyəsində müzakirə edilsə də, 20 Yanvar faciəsi zamanı baş vermiş hadisələr şüurlu şəkildə təhrif edilərək yalnız yozuma və unutkanlığa məhkum edilmişdi.

Yalnız 1994-cü ildə 20 Yanvar hadisələrini lazımınca qiymətləndirmək yolunda ciddi addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 yanvar 1994-cü il tarixli fərmanı ilə Milli Məclisə 20 Yanvar hadisələrinə tam siyasi-hüquqi qiymət verməsi tövsiyə olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həmin məsələyə xüsusi sessiya həsr edərək bir neçə gün davam edən iclaslarında yanvar hadisələrinin əsl səbəblərini açıqlamış, həqiqi günahkarları aşkar etmişdir. 1990-cı il yanvarın 20-də törədilmiş faciəli hadisələrə Milli Məclisin 29 mart 1994-cü il tarixli qərarı ilə siyasi-hüquqi qiymət verilmişdir.

XX əsr tarixində totalitarizmin törətdiyi ən qanlı terror aktlarından biri olan 20 Yanvar faciəsində Azərbaycan xalqına qarşı işlədilmiş cinayət, əslində, bəşəriyyətə, humanizmə, insanlığa qarşı həyata keçirilmiş dəhşətli bir əməldir. Həmin cinayəti törədənlər indiyədək öz cəzalarını almamışlar. Xalqımız əmin-dir ki, müqəssirlər tarix, bəşəriyyət, eləcə də Azərbaycan xalqı qarşısında cavab verməli olacaqlar.

Azərbaycan xalqı 20 Yanvarda hərbi, siyasi, mənəvi təcavüzə məruz qalsa da, öz tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq olduğunu, vətənin azadlığı və müstəqilliyi naminə ən ağır sınaqlara sinə gərmək, hətta şəhid vermək əzmini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. 1990-cı ilin Qanlı Yanvarında Azərbaycanın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda şəhidlik zirvəsinə ucalmış vətən övladları özlərinin fədakarlığı, şəhidliyi ilə xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsinə parlaq səhifə yazdılar. Bu gün də Azərbaycan xalqı onun milli mənliliyini qorumaq üçün öz canlarından keçməyə hazır olan övladları ilə fəxr edir.

Azərbaycanın azadlığı uğrunda qəhrəmancasına həlak olmuş vətəndaşlarımızın əziz xatirəsini 20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü ərəfəsində dərin hüznlə yad edərək *qərara alıram*:

1. Qanlı Yanvar faciəsinin Azərbaycan tarixində qəhrəmanlıq və şəhidlik zirvəsi kimi müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq faciənin 10-cu ildönümünə həsr olunmuş xüsusi mərasimlər Azərbaycan Respublikasının bütün şəhər, rayon və kəndlərində geniş miqyasda keçirilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi, Gənclər və İdman Nazirliyi, Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı kütləvi tədbirlər, konfranslar və tematik dərslər keçirməklə gənc nəsə vətənpərvərlik, müstəqillik, milli-mənəvi dəyərlərə sadıqlıq ideyalarının aşılmasını təmin etsinlər.

3. Azərbaycan Elmlər Akademiyası və Təhsil Nazirliyi xalqımızın tarix boyu azadlıq və müstəqillik yolunda apardığı mübarizəsinin müxtəlif mərhələlərini əks etdirən fundamental elmi-tədqiqatların aparılması ilə yanaşı bu mübarizədə 20 Yanvar faciəsinin elmi baxımdan obyektiv işıqlandırılmasını, bu hadisəyə həsr olunmuş xüsusi elmi-sessiya və konfranslar keçirilməsini, müvafiq nəşrlərin hazırlanmasını təmin etsinlər.

4. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi 20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü münasibətilə onun əsl mahiyyətini müxtəlif ölkələrin ictimaiyyətinə çatdırmaq məqsədilə Qanlı Yanvarı sovet totalitar rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi təcavüz və terror aktı kimi səciyyələndirən tədbirlər proqramı hazırlayıb həyata keçirsin.

5. Azərbaycan Respublikasının Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti, qəzet və jurnal redaksiyaları 20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü ilə bağlı materialların nəşr və nümayiş etdirilməsini təmin etsinlər.

6. «Azərkinovideo» İstehsalat Birliyi 20 Yanvar hadisələrinə həsr olunmuş tammetrajlı sənədli filmin çəkilişini təmin etsin.

7. Nazirlər Kabineti bu fərmandan irəli gələn məsələləri həll etsin.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 16 dekabr 1999-cu il

Milli Məclisin 23 və 24 fevral tarixli iclaslarında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi

23 fevral 2001-ci il

– Hörmətli Milli Məclis!

Hörmətli deputatlar, xanımlar və cənablar!

Mən sizi, Azərbaycanın Milli Məclisini, yeni seçilmiş Milli Məclisini səmimi qəlbdən salamlayıram və qarşıdakı beş il müddətdə görəcəyiniz işlərdə sizə uğurlar arzulayıram.

Bu Milli Məclis Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra ikinci dəfə seçilmiş Milli Məclisdir. 1995-ci ildə seçilmiş Milli Məclis Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsi üçün, hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesinin inkişafı üçün, sosial-iqtisadi, hüquqi-siyasi islahatların keçirilməsi üçün çox iş görmüşdür və görülən işlərin əsas mənası da qəbul olunmuş qanunlardır. Tam cəsərtlə deyə bilərəm ki, ötən beş il ərzində Azərbaycanın Milli Məclisi çox məhsuldar işləmiş, çox böyük əhəmiyyətə malik olan və mürəkkəb xarakter daşıyan qanunlar qəbul etmişdir. Bu qanunlar Azərbaycanda müstəqil dövlətin inkişafı, iqtisadi islahatların aparılması üçün, qanunun aliliyini təmin etmək, hüquqi dövlət yaratmaq üçün çox əhəmiyyətli olmuşdur. Eyni zamanda, Milli Məclis Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin həyata keçirilməsində də parlamentlərarası əlaqələr vasitəsilə, başqa vasitələrlə bizim ümumi işimizə öz payını vermişdir. Ona görə biz dövlət müstəqilliyi əldə ediləndən sonra Azərbaycanın ilk Konstitusiyası əsasında seçilmiş Milli Məclisin, keçmişdə olan Milli Məclisin fəaliyyətini bu gün məmnuniyyət hissi ilə layiqincə qiymətləndirməliyik.

İkinci dəfə seçilən Milli Məclis, hesab edirəm ki, öz tərkibinə görə, səviyyəsinə görə daha da keyfiyyətlidir. Tam əminəm ki, işinə yeni başlamış Milli Məclis keçən dövrdən də məhsuldar işləyəcək və əldə olunmuş təcrübədən səmərəli istifadə edəcəkdir. Beləliklə, Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin daha da möhkəmlənməsi üçün və müstəqil dövlətin qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün ali qanunvericilik orqanı kimi öz üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirəcəkdir. Mən sizinlə ilk dəfə görüşərək Milli Məclisə deputat seçildiyinizə görə sizi təbrik edirəm və yeni Milli Məclisə bir daha, bir daha uğurlar arzulayıram.

Bugünkü müzakirəyə çıxarılan məsələ tam müzakirə xarakteri daşmır. Bu məsələ mənim təşəbbüsümlə Milli Məclisin müzakirəsinə çıxarılır. Sual olunur, nə üçün bu məsələ indiyə qədər Milli Məclisin müzakirəsinə çıxarılmırdı və indi çıxarılır? İzah edirəm.

Birincisi, ona görə ki, son illərdə Milli Məclisdə, xüsusən müxalifət düşərgəsində dəfələrlə təkliflər irəliyə sürülüb, tələblər qoyulubdur ki, Azərbaycanın həyatının, müstəqil dövlətimizin ən ağır, ən çətin və bizim inkişafımıza mane olan ən böyük probleminin – Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həlli, Azərbaycanın işğal edilmiş torpaqlarının azad olunması və yerindən-yurdundan didərgin düşmüş insanların öz torpaqlarına qaytarılması məsələsi Milli Məclisdə müzakirə olunsun. Hətta bəziləri belə təkliflər irəli sürüblər ki, Milli Məclisdə bunun üçün komissiya yaransın və komissiya məşğul olsun. Ancaq Azərbaycanın Prezidenti kimi mən bu təklifləri məqsədüeyğun hesab etməmişəm. Ona görə də öz üzərimə düşən vəzifəni ötən illər, təbiidir ki, tək yox, bütün hakimiyyət orqanları ilə birlikdə, müvafiq icra orqanları ilə və Milli Məclisin rəhbərliyi ilə birlikdə həll etməyə çalışmışam.

Xarici işlər naziri Vilayət Quliyev bu dövrdə olan əsas məsələlər haqqında məlumat verdi. Sizin bu məsələnin müzaki-

rəsində iştirak etməyiniz üçün, yaxud daha dəqiq desək, bugünkü vəziyyəti düzgün qiymətləndirməyiniz üçün və sizin, təkcə sizin yox, bütün Azərbaycan ictimaiyyətinin, Azərbaycanın bütün siyasi qüvvələrinin, o cümlədən müxalifət qüvvələrinin hamısının söylərinin birləşdirilməsi üçün bu gün bu məsələ Milli Məclisə çıxarılmışdır. Təkcə Milli Məclisə yox, biz belə qərar qəbul etmişik ki, iclasın gedişi indi tamamilə yazılır və televiziya vasitəsilə veriləcəkdir ki, Azərbaycanın ictimaiyyəti, vətəndaşları bu məsələni dərindən bilsinlər.

Məqsədim ondan ibarətdir ki, siz də bilin və Azərbaycan ictimaiyyəti də bilsin – indiyə qədər məsələnin həll olunması üçün nə işlər görüldükdür, nə əldə etmək mümkün olubdur və ən əsas nə etmək lazımdır. Bu münaqişənin tarixi böyükdür. 1988-ci ildə ermənilər ilk dəfə, yəni Ermənistan və Dağlıq Qarabağda olan ermənilər Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılması və Ermənistana birləşməsi haqqında çox ciddi, sərt hərəkətə başlamışdılar və demək olar ki, bu hərəkəti uğurla həyata keçirmişlər.

«Miatsum» sözü indi yaddan çıxıbdır. Erməni sözüdür. Ancaq o vaxt hər bir ermənistanlı erməninin, Dağlıq Qarabağda yaşayan hər bir erməninin, yaxud dünyada yaşayan erməninin dilində gündə bir neçə dəfə təkrar olunan sözdür.

Mən xeyli müddət bu məsələlərlə tanış olduğuma görə və bilavasitə Azərbaycanda rəhbər olduğum dövrdə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin problemləri ilə yaxından məşğul olduğuma görə, ümumiyyətlə, bu problemin tarixini də yaxşı bilirəm və çətinliyini də bilirəm. Ermənilərin bu torpaq iddiası yeni bir şey deyildir. Bilirsiniz ki, keçmişdə Azərbaycan da, Ermənistan da, ümumiyyətlə, Qafqaz da Rusiyanın tərkibində olanda heç bir respublika yox idi və respublikalar arasında heç bir sərhədlər yox idi.

Çar Rusiyası 1804-1813-cü illər və 1826-1828-ci illər müharibələrindən sonra Şimali Azərbaycana hakim olduğu zaman-

dan tədrisən, ilbəl buradā öz hakimiyyətini möhkəmləndirib və nəhayət, öz üsuli-idarəsini tətbiq edibdir. Yəni uzun illər Romanovlar nəslitərəfindən tətbiq olunan üsuli-idarəni tətbiq edibdir və artıq o vaxt Rusiyanın bu hissəsi də quberniyalara, qəzalara bölünübdir. Quberniyaları, qəzaları, bütün hakimiyyət orqanlarını da çar hökumətinin nümayəndələri idarə ediblər. Yəni sərhəd olmayıbdır. Kim harada yaşayırdısa, orada da yaşayıbdır.

Ancaq eyni zamanda bizim tariximiz vardır. Bilirik ki, Azərbaycan hansı ərazidə olubdur. Bunu yaxşı bilirik. Hamımız bilirlik və bunu, tariximizi yada salaraq ürək ağrısı ilə deyirik ki, Azərbaycanın ərazisi indikindən xeyli böyük, geniş olubdur. Ancaq tarixin müəyyən mərhələlərində bu ərazinin bir hissəsi ermənilərə keçibdir – bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə.

1918-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə xalq cümhuriyyəti yaranıbdır. Elə xalq cümhuriyyəti yarananda da Dağlıq Qarabağ vilayətində müharibə gedirdi. Sonra isə xalq cümhuriyyəti tezliklə süqut etdi və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası yarandı. 1922-ci ildə isə SSRİ yarandı. Azərbaycan da SSRİ-nin təşkilatçılarından biri idi. O vaxt sərhədlər müəyyən olunurdu. Bu gün keçmişə xatırlayaraq biz tam həqiqətlə deyə bilirlik ki, Azərbaycana o illərdə də qəsd olunubdur. Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi Ermənistanə verilibdir, sərhədlər düz bölünməyibdir. 1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaranıbdır. Onun da tarixi məlumdur. Ermənilər hesab edirlər ki, burada o vaxt ermənilərə qarşı ədalətsizlik olubdur. Amma biz isə hesab etmişik və bu gün də hesab edirik ki, Azərbaycana qarşı qəsd olunubdur. Çünki əhalisinin bir hissəsi erməni millətinə mənsub olduğuna görə Dağlıq Qarabağda muxtar vilayət yaranması – demək, Azərbaycanın daxilində hansı bir əraziyə muxtariyyət vermək və muxtariyyət prinsipləri əsasında ona hüquqlar verməkdən ibarətdir.

Ondan sonra Ermənistan və deyə bilərəm ki, daha çox Ermənistanın millətçi dairələri, ziyalıları, hamısı yox, amma qatı millətçi ziyalıları, daşnak partiyası, – hansı ki, bilirsiniz, keçən əsrin sonunda meydana çıxıbdır, müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərüb və bu gün də göstərir, – bütün bu qüvvələr vaxtaşırı, SSRİ dövlətinin mövcud olduğu bir halda, Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılıb Ermənistana verilməsi məsələsini qaldırıblar.

Mən dedim ki, bu işləri fəaliyyətimə görə yaxşı bilirəm. Bu məsələni 50-ci, 60-cı illərdə qaldırıblar. Mənim o vaxt işlədiyim sahə elə idi ki, bunları yaxşı bilirəm. Nəhayət, 1969-cu ildən Azərbaycana rəhbərlik etmişəm. O zaman da bu məsələlər qaldırılıbdır. 1977-ci ildə SSRİ-nin Konstitusiyası qəbul olunarkən Konstitusiyanı hazırlamaq üçün komissiya təşkil edilmişdi. Komissiyaya o vaxtkı Kommunist Partiyasının Baş katibi Brejnev rəhbərlik edirdi və respublikaların nümayəndələri də, o cümlədən mən də bu komissiyanın üzvü idim. Komissiya layihə hazırladığı dövrdə, təxminən bir il müddətində həddindən artıq təkliflər gəlmişdi ki, Dağlıq Qarabağ ayrılıb Ermənistana verilməlidir. Hətta bir-iki dəfə bu məsələnin komissiyada baxılmasına cəhd olmuşdu.

Məni düzgün başa düşün, olan şeyi deyirəm. Mən o vaxt bunların qarşısını aldım. Amma qarşısını almaq da çətin idi. Amma aldım. İradəmlə və Azərbaycan xalqının milli mənafelərini canımla, qanımla müdafiə edərək qarşısını aldım. Amma eyni zamanda, Dağlıq Qarabağda vəziyyəti həmişə qızıqsdırırdılar. Ona görə də mən Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman, – bunu açıq demək lazımdır, – biz Dağlıq Qarabağa daha çox iqtisadi cəhətdən şərait yaradırdıq, onların iqtisadiyyatının inkişaf etməsinə üstünlük verirdik. Çünki daim məsələ qalxırdı ki, guya, Dağlıq Qarabağı Azərbaycanda sıxışdırırlar və ermənilər Dağlıq Qarabağda inkişaf edə bilmir. Azərbaycanın bütövlüyünü saxlamaq, bütün ərazisini qorumaq üçün

biz o vaxtlar, yenə də deyirəm, Dağlıq Qarabağa daha da çox diqqət yetirirdik. Doğrudur, sonra bəzi diletant adamlar məni günahlandırırıldı ki, bunu nə üçün edirdim. Mən bu gün də deyirəm, edirdim. Edirdim ona görə ki, birincisi, Dağlıq Qarabağı azərbaycanlılarla da məskunlaşdırmaq lazım idi, ikincisi, Dağlıq Qarabağa, ermənilərə imkan verməyə ki, bu məsələni qaldırsınlar.

Sonra məsələ tərsinə oldu. Bu münaqişə başlandıqdan sonra mətbuatda, SSRİ mətbuatında məni yenə də günahlandırıldı ki, Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman, guya, erməniləri sıxışdırmışam, oradakı demoqrafik vəziyyəti dəyişdirmişəm, ermənilərin oradan çıxması üçün müəyyən tədbirlər görmüşəm və ermənilər Dağlıq Qarabağda azalıblar. Azərbaycanın başqa yerlərində azaldıqları kimi, Dağlıq Qarabağda da azalıblar. Bunu ermənilər deyirdilər və hətta o vaxtlar bu məsələlər SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında müzakirə olunanda onların nümayəndələri, hətta Ermənistan Elmlər Akademiyasının prezidenti Ambarsumyan, – biz vaxtilə onu Azərbaycan Elmlər Akademiyasının fəxrü üzvü seçmişdik, o cümlədən dostluğu möhkəmləndirmək üçün Gürcüstan Elmlər Akademiyasının üzvü seçilmişdi, – mənim adımlı çəkirdi. O söz indiyə qədər yadımdadır ki, Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağı, Azərbaycanı ardıcıl surətdə ermənilərdən təmizləmişdir. Mən buna təəccüb etməirdim, amma ona təəccüb edirdim ki, o vaxt Azərbaycanda çoxları yenə də Əliyevi günahlandırır və həmin o sözlərlə razılaşırdılar: bəli, Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağa pis münasibət göstərir. Ona görə də indi ermənilər Dağlıq Qarabağı Ermənistana bağlamaq istəyirlər.

Mənim bunları sizə çatdırmaqda məqsədim ondan ibarətdir ki, bilin, yəni bu, yeni problem deyildir. Ermənistan tərəfi bunun üzərində işləyirdi. O fakt da nəzərdən qaçmamalıdır ki, mən Moskvada bütün işlərdən kənarlaşdırıldıqdan 25 gün sonra bu proses sürətlə başladı. Ondan bir ay sonra Dağlıq Qara-

bağda olan ermənilərin hamısı ayağa qalxdılar və qərar qəbul etdilər ki, Dağlıq Qarabağ Ermənistana birləşdirilsin. Ondan sonra bu faciələr başladı, bunun nəticəsi də göz qabağındadır.

Mən bu gün hesab edirəm ki, günahkar axtarmaq üçün, kim günahkardı, kim günahkar deyil, torpaqlar nəyə görə işğal olunubdur – biz buraya ondan ötrü toplaşmamışıq. Mən rica edərdim ki, bu məsələlər kənar qalsın. Ancaq bir məsələyə fikrimi demək istəyirəm.

Nə üçün belə oldu? Ona görə yox ki, Azərbaycan xalqı ermənilərdən gücsüzdür. Yox. Bizim çoxəsrlik tariximiz Azərbaycan xalqının nəyə qadir olduğunu nümayiş etdirir. Birincisi, ona görə ki, ermənilər, Ermənistan bu məsələyə uzun müddət hazırlıq görmüşdür. Amma Azərbaycanda bu məsələ unudulmuşdu. Həmin o illər unudulmuşdu. İkincisi, bu münaqişə başlayan zaman, yəni Ermənistanın torpaq iddiası meydana çıxandan sonra ermənilər hamısı – həm Ermənistanda, həm də dünyanın hər yerində yaşayan ermənilər bütün daxili ziddiyyətləri, münasibətləri unudular, hamısı birləşdilər. Hamısı «miatsum» ideyası ətrafında birləşdi. Və gücünü bir yerə yığıb bizi bugünkü günə gətirdilər. Onlardan fərqli olaraq, Azərbaycanda bu hadisə başlayan zaman xalqımız birləşə bilmədi, xalqa rəhbərlik edən adamlar səbatsızlıq etdi və bir-iki ildən sonra artıq Dağlıq Qarabağ məsələsi unuduldu, Azərbaycanda daxili çəkişmələr, vuruşmalar, hakimiyyət mübarizəsi başladı. Ona görə də belə bir vəziyyətdə ermənilər asanlıqla Azərbaycan torpaqlarını işğal etdilər.

Yenə də deyirəm və xahiş edirəm ki, bu gün müzakirə zamanı biz bu məsələlərə toxunmayaq. Bu, sonranın işidir – əgər lazımdırsa. Mənim bu gün buraya gəlməyimin məqsədi və Milli Məclisə müraciətimin, təşəbbüsümün məqsədi ondan ibarətdir ki, yaranmış vəziyyəti Milli Məclis də, ictimaiyyət də, xalq da bilsin. Amma təkcə ona görə yox ki, bilsin. Gəlin hamımız bir yerdə belə bir ağır vəziyyətdə düşünək. Nəinki

düşünək, bir yerdə əməkdaşlıq edək ki, biz bu vəziyyətdən necə çıxıb bilərik. Rica edirəm ki, burada çıxış edən adamlar nə tarixə toxunsunlar, nə kimisə günahlandırsınlar, günahlı-günahsız olub-olmamasını desinlər. Bunların hamısı bu gün lazım deyil. Bunların heç biri lazım deyildir. Bu gün bizə o lazımdır ki, qarşımızda duran vəzifəni neçə yerinə yetirək.

Biz indiyə qədər nə etmişik? Bunu xarici işlər naziri dedi. Mən də bir neçə kəlmə deyəcəyəm. Ancaq indiki vəziyyətdə nə etməliyik? Çünki Azərbaycanın torpaqlarınının 20 faizi işğal olunubdur – əvvəlcə Dağlıq Qarabağ, ondan sonra Dağlıq Qarabağın ətrafında yeddi rayon. İşğal olunmuş torpaqlardan, – Ermənistandan çıxarılanları da hesab etsək, – bizim bir milyon qaçqınımız vardır. Xüsusən işğal olunmuş torpaqlardan çıxarılan insanlar bir-iki il yox, yeddi-səkkiz ildir çadırlarda ağır vəziyyətdə yaşayırlar.

1994-cü ildə biz atəşi dayandırmışıq. Bəziləri bu barədə də müxtəlif fikirlər söyləyirlər. Mən bu gün bir də bəyan edirəm ki, 1994-cü ilin may ayında atəşin dayandırılması çox vacib tədbir idi və biz buna tam şüurlu olaraq getdik. Ötən dövr də bunu göstərir ki, – baxmayaraq, məsələ həll olunmayıbdır, – bu tədbir həyata keçirilməli idi. İndi, təəssüflər olsun ki, çoxları müharibəni yaddan çıxarıblar, rahat yaşayırlar, sakitdirlər. Təəssüflər olsun ki, müharibə vaxtı necə idi, bunu unudublar. İnsanlar sakit yaşayırlar, iqtisadiyyatımız inkişaf edir, xarici investisiyalar gəlir, dövlət quruculuğu prosesi gedir, müstəqilliyimiz möhkəmlənir, Azərbaycan cəsarətli xarici siyasət aparır. Bunların hamısının müharibə şəraitində həyata keçirilməsi mümkün deyildi.

Biz atəşi dayandıranda ona ümid bəsləyirdik ki, atəşkəs dövründə məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsinə nail olacağdıq. Ancaq bəlkə çoxları bilmir. Biz həmin o günlər bir xətdən qurtardıq. Onda bu məsələdə əsasən Rusiya vasitəçilik edirdi. Baxmayaraq ki, Minsk qrupu da var idi. Amma Rusiya

təşəbbüsü öz əlinə keçirmişdi. Atəşkəsin dayandırılması haqqında saziş imzalandı və dərhal Rusiyanın müdafiə naziri xahiş etdi ki, qoy Ermənistanın və Azərbaycanın müdafiə nazirləri Moskvaya gəlsinlər, oturaq, məsləhətləşək ki, torpaqları bundan sonra necə azad edək. Buna inandıq. Müdafiə nazirimizi oraya göndərdik. O vaxt Məmmədov familiarlı bir müdafiə nazirimiz var idi. Təəssüf ki, o vaxtlar müdafiə nazirlərinin bir neçəsi layiqli insanlar olmayıblar. Ancaq sabahı gün nə baş verdi? Onda Minsk qrupunun həmsədri yox idi, sədr idi. İsveçdən Yan Eliasson sədr idi. O, Ermənistanda olmuşdu, sonra buraya gəlmişdi. O da atəşkəsin yaranmasında iştirak edirdi. Mən onunla danışıq aparırdım. Birdən mənə xəbər verdilər ki, Moskvadan televiziya göstərir ki, Qraçov böyük iclas keçirir və orada tədbirlər görür ki, Azərbaycanda nə etmək lazımdır. Mən dərhal narahat oldum. Moskvada müdafiə nazirimizi axtardım. Nə meydana çıxdı? Meydana çıxdı ki, buradan Rəsul Quliyevin razılığı ilə, Moskvada da bizim səfirin iştirakı ilə orada belə bir danışıq gedir ki, atəşkəsi təmin etmək üçün Rusiya öz ayırıcı qoşunlarını bölgəyə göndərsin. Həsən Həsənov buradadırmı?

Həsən Həsənov (keçmiş xarici işlər naziri): Bəli, cənab Prezident.

Heydər Əliyev: Yadındadırmı?

Həsən Həsənov: Bəli, çox yaxşı yadımdadır.

Heydər Əliyev: Gecə səhərə qədər neçə saat axtardıq.

Həsən Həsənov: Onu səhər saat 7-də tapdıq.

Heydər Əliyev: Mən onu saat 7-də məcbur etdim ki, təcili təyyarəyə min, buraya gəl. Yadındadır?

Həsən Həsənov: O, bir müddət gizləndi. Hətta iki saat onu tapa bilmədik, gec gəldi.

Heydər Əliyev: Bəli. Gizləndi, bizə xəyanət etdi. Bununla qurtarmadı.

Ondan üç gün sonra Rusiyanın Müdafiə Nazirliyinin böyük tərkibdə generalları Azərbaycana planlarla gəldilər ki, harada nəyi yerləşdirəcəyik və sizə kömək edəcəyik ki, Ermənistan qoşun hissələri buradan çıxsınlar. Mən onları dinlədim, dedim, təşəbbüsünüzə görə sağ olun. Amma bizim buna ehtiyacımız yoxdur. Çox cəhd etdilər, bəlkə biz gedək, yenə baxın. Dedim yox. Xahiş edirəm ki, siz buradan dönüb öz yerinizə gedəsiniz. Biz o vaxt belə bir təhlükədən çıxdıq.

Amma müsbət cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, biz heç bir ayırıcı qüvvə olmadan Ermənistanla Azərbaycan arasında 6 ildən çoxdur ki, atəşkəsi saxlaya bilmişik. Bu da təkcə bizim xidmətimiz deyil, yəqin ki, Ermənistan tərəfinin də bu barədə, atəşkəsin saxlanmasına olan müsbət münasibətini etiraf etməliyik. Yenə də deyirəm, ondan sonrakı danışıqlar bizə istənilən nəticəni verməyibdir. Ancaq mən daha geniş məlumatınız olması üçün bir neçə kəlmə sülh danışıqları prosesi haqqında demək istəyirəm.

1992-ci ildə ATƏT-in Minsk qrupu yaranıbdir və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı bu məsələni ATƏT-in himayəsinə veribdir. ATƏT də Minsk qrupu və Minsk Konfransı yaradıbdır. Minsk qrupuna 12 dövlət daxildir. Ancaq Minsk qrupunun sədrləri olubdur. Məsələn, mən 1993-cü ildə burada işə başlayanda İtaliya, İtaliyanın xarici işlər nazirinin müavini Rafaelli sədrlik edirdi. Ondan sonra – 1994-cü ildə İsveç, İsveçi xarici işlər naziri Yan Eliasson sədrlik edirdi. 1994-cü ildən sonra biz vəziyyəti dəyişdirdik. Ancaq bu zaman, paralel olaraq, elə müharibə gedən zaman bu məsələnin həll olunması üçün Rusiya xarici işlər nazirinin nümayəndəsi, məlum şəxs Kazimirov bu işlə məşğul oldu. Ayda bir dəfə bölgəyə gəlirdi. Bizim nümayəndələrimizi Moskvaya dəvət edirdi. O vaxt Tofiq Zülfüqarov xarici işlər nazirinin müavini idi və bu məsələlər üzrə ekspert idi. O, gedib orada danışıqlarda iştirak edirdi. Dağlıq Qarabağdan da oranın «xarici işlər naziri» Qukasyanı gətirirdilər. Biz

də buradan Dağlıq Qarabağın Azərbaycan icmasının başçısı Bəhmənovu göndərirdik. İş belə paralel gedirdi. Amma mən gördüyüm dövrdə Minsk qrupuna sədrlik edən İtaliya, sonra İsveç idi. Nəhayət, 1994-cü ildə ATƏT-in Budapeşt sammitində biz vəziyyəti dəyişdirdik. Yəni bir az qanuna saldıq.

Mən açıq deyim, orada da Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Rusiya arasında müəyyən bir başqa məsələ barədə danışıq oldu. Həsənov onu da bilir. Ola bilər, bunu Əzimov da bilir. O da orada idi. Tofiq Zülfüqarov da bilir. Orada Kristofer Rusiyanın xarici işlər naziri ilə görüşdü və öz məsələlərini həll etmək üçün razılıq verdilər ki, Minsk qrupunun həmsədri Rusiya və Finlandiya olsun. Sonra biz 1996-cı ilin dekabr ayına qədər bu dövrü yaşadıq.

1996-cı ilin dekabrında Lissabon sammitində müəyyən irəliləyiş əmələ gəldi. O vaxta qədər heç bir şey etmək mümkün deyildi. Amma 1994-cü ilin dekabrında Budapeştdə biz, birincisi, Minsk qrupunun sədrlik məsələsini müəyyənləşdirdik, ikincisi də, orada ilk dəfə qərar qəbul olundu ki, ATƏT-in sülhməramlı qüvvələri yaransın və saziş əldə olunarsa, buraya, bizim bölgəyə hansısa bir ölkənin yox, ATƏT-in sülhməramlı qüvvələri daxil olsun. Biz nəzərdə tuturduq ki, sülhməramlı qüvvələr bu bölgədə marağı olmayan ayrı-ayrı ölkələrin nümayəndələrindən ibarət olacaqdır. Bu da çox əhəmiyyətli bir qərar idi. Biz buna nail ola bildik.

Lissabon sammitində biz, demək olar ki, ciddi irəliləyişə nail olduq. Yəni nəyə – məlumdur. İlk dəfə yazıldı ki, Azərbaycanın və Ermənistanın ərazi bütövlüyü tanınsın. Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində yüksək dərəcəli özünüidarəetmə statusu verilsin və Dağlıq Qarabağın əhalisinin – həm erməni, həm də azərbaycanlı əhalisinin təhlükəsizliyi təmin edilsin.

Artıq burada məruzədə də deyildi. Mən sizə hər şeyi açıq deməliyəm. Bu, bizim üçün o qədər də məqbul bir şey deyil,

amma biz bir az irəliləmək istəyirdik. Ona görə də biz bunu irəliyə doğru böyük bir addım hesab etdik. Bu layihə Finlandiyada hazırlanmışdı, sonra da Vyanada hazırlanmışdı və Lissabona gətirilmişdi. Lissabonda Ermənistan bu layihənin tamamilə əleyhinə çıxdı. Biz orada nə qədər çalışdıq – dəfələrlə demişik. Ermənistan əleyhinə çıxdı. Orada da qayda belədir ki, konsensus olmalıdır. Konsensus alınmadı.

Mən bunu demişəm, bilirsiniz. Məcbur oldum, ola bilər, diplomatiya tarixində nadir bir haldır ki, mən belə bir addım atdım. Mən bütün Lissabon sammitinin qərarına razılıq vermədim. Beləliklə, əgər bir ölkə qərara razılıq vermirsə, Lissabon sammiti qərar qəbul edə bilməzdi. Bunu nə üçün etdim? Çünki heç olmasa Zirvə görüşünün iştirakçı dövlətlərini məcbur edim ki, Azərbaycana qarşı bir münasibət göstərsinlər. Ondan sonra məlum bəyanat qəbul olundu. Ermənistan ona yenə də səs vermədi, 53 dövlət səs verdi.

Sonrakı dövr nədən ibarətdir? Lissabon sammitindən sonra biz hesab etdik ki, Minsk qrupunun həmsədrləri daha da güclənsinlər. Finlandiya həmsədrlikdən çıxdı, Rusiya qaldı, Amerika Birləşmiş Ştatları öz xidmətini təklif etdi və biz də bunu istədik. Biz Amerika Birləşmiş Ştatlarını təklif etdik. Ermənistan da, Rusiya da bununla razı olmadı. Onlar Fransanı qəbul etdilər. Biz onunla razı olmadıq. Nəhayət, dövlətlər bir-biri ilə razılığa gələ bilmədiklərinə görə həmsədrlər iki yox, üç oldu. Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransa. Siz bilməlisiniz, buna qədər bizə Minsk qrupu tərəfindən hansısa yazılı bir konkret təklif verilməmişdir.

Yenə də deyirəm, bir tərəfdən Rusiyanın nümayəndəsi Kazimirov çox fəal işləyirdi. İki-üç aydan bir bizim nümayəndələr Ermənistan nümayəndələri ilə, hətta Dağlıq Qarabağın nümayəndələri ilə Moskvada, yaxud başqa yerdə görüşürdülər. Heç bir nəticə çıxmırdı. Minsk qrupuna artıq üç böyük

dövlət həmsədrlik edirdi və biz tələb etdik ki, siz konkret təkliflərinizi verin.

Vilayət Quliyev bu təkliflər haqqında burada dedi. Birinci təklif, «paket həll» təklifi 1997-ci ilin iyun ayında verildi. İndi deyərsiniz, kimsə deyər ki, siz onu niyə qəbul etdiniz? Biz onu qəbul etdik ki, görək, irəliyə gedə bilirik, yoxsa yox. Hətta xatirimdədir, mən avqustun 1-də Vaşinqtonda, Ağ evdə Klintonla görüşərkən o bunu çox yüksək qiymətləndirdi. Hətta məndən xahiş etdi, siz də öz çıxışınızda deyin ki, – çünki o da çıxış etdi, nitq söylədi, mən də, – bunu qəbul edirsiniz. Dedim. Ermənistan bunu qəbul etmədi.

Ondan sonra ikinci təklif, «mərhələli həll» təklifi verildi. Biz onu yenə qəbul etdik. Ona görə yox ki, o, bizim üçün əlverişli idi. Düzdür, o, əvvəlkindən bir az əlverişli idi. Bu barədə Vilayət Quliyev dedi. Amma biz istəyirdik ki, bir balaca hərəkət olsun. Ermənistan bunu da qəbul etmədi. Sonrakı proseslər haqqında Vilayət Quliyev danışdı.

Nəhayət, Ermənistanda Ter-Petrosyan ikinci təklifi qəbul etdi. Biz Strasburqda birgə bəyanat verdik ki, bunun əsasında işləyək. Ermənistanda Ter-Petrosyana müxalifət meydana çıxdı. Beləliklə, 1998-ci ilin fevral ayında Ter-Petrosyan istefa verdi və ondan bir az sonra Koçaryan prezident seçildi. 1998-ci ildə heç bir şey yox idi. Minsk qrupu heç bir şey vermirdi. Bəs niyə vermirsiniz? Deyirlər ki, biz gözləyirik, Ermənistanda yeni prezident seçilir, hökumət yaranır, filan olur, feşməkan olur. Gözlədik, gözlədik, axırda 1998-ci ilin sonunda bizə gətirib «ümumi dövlət» təklifini verdilər. Azərbaycanda belə bir söz var ki, bu, qaradan da qaradır. Əvvəlki təkliflərlə müqayisədə bu, Azərbaycanın qat-qat zərərinə idi.

Həmin danışıqlarda iştirak edənlər xatırlaya bilərlər. Mən eşidən kimi dedim ki, biz bunu müzakirə etmək istəmirik. Çox çalışdılar ki, mənə izah etsinlər. Dedim, mən bunu müzakirə etmək istəmirəm. Siz bizi gətirib elə vəziyyətə qoyursunuz ki,

Azərbaycanın ərazisində iki dövlət olur – Azərbaycan, bir də Dağlıq Qarabağ və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağa heç bir hüququ yoxdur. Bunun da üstünə örtük örtürsünüz ki, beləliklə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü saxlanılır. Dedim, siz nə düşünürsünüz, biz o qədər dəli olmuşuq ki, bunun nə demək olduğunu anlamırıq? Biz bundan imtina etdik. Ancaq Ermənistan bunu qəbul etdi və indiyə qədər də Ermənistan hər yerdə çıxış edərkən bəyan edir ki, əgər Azərbaycan 1998-ci ilin sonunda «ümumi dövlət» formulunu qəbul etsəydi, indi sülh yaranmışdı, münaqişə qurtarmışdı. Əlbəttə, onların xeyrinə. Vəziyyət belədir.

Siz bilməlisiniz, bu gün müzakirəni apararaq mən sizə bildirirəm ki, bu üç təklifin üçü də tarixdə qalıbdır. Onlar artıq geriyyə qayıda bilməzlər. Hesab edirəm ki, son təklif Azərbaycana qarşı edilən böyük təxribat idi və biz onu tamamilə rədd etdik. Ondan sonra Minsk qrupu heç bir təklif verməyibdir.

Mən dünən də, bu gün də eşitdim ki, bu məsələləri, təklifləri mətbuata verəndə cürbəcür danışıqlar olubdur. Hətta bizim ölkədə olan müxalifət partiyaları, nə bilim, təşkilatlar və s. yığılıb hay-küy salıblar ki, Heydər Əliyev «ümumi dövlət» formulunu qəbul etmək istəyir, nə bilim, parlamentdə bunu qəbul etdirmək istəyir, filan etmək istəyir. Bilirsiniz, dəhşət bundadır, bizim xalqımızın, millətimizin dərdi bundadır.

Ay bizim vətəndaşlarımız, əsassız siyasi ambisiya ilə yaşayan insanlar, buraya dəvət olunmusunuz. Gəlin dinləyin. Əgər Heydər Əliyev bu məsələdə Azərbaycanın mənafeyini müdafiə etməyibsə, durun onun başını yarın.

Ancaq uydururlar, hay-küy qaldırırlar. Dünən axşam ANS televiziyası xəbər verir ki, 50 siyasi partiya aksiyalar keçirmək üçün qərar qəbul edibdir. Bilirsiniz, mən ANS televiziyasına məsləhət görərdim ki, daha çox ədalət prinsipləri əsasında yaşasınlar, sensasiya əsasında yox. Əslində, Azərbaycanda heç 40 partiya yoxdur. Özlərini partiya adlandıranlar partiya

deyillər, elə onları da götürsək, yenə də 50 partiya yoxdur. Qeydiyyatdan keçmiş partiyaların hamısı məlumdur və onlar buraya dəvət olunublar. Amma Murtuz müəllim dedi ki, bəziləri gəlməyiblər. Bəs niyə gəlmirsiniz? Bir tərəfdən müzakirə istəyirsiniz, istəyirsiniz ki, biz fikirlərimizi açaq, hər şeyi biləsiniz. Digər tərəfdən isə heç bir şey bilmədən, özünüz yalandan uyduraraq hay-küy salırsınız. Biri deyir, aksiya keçirmək lazımdır, biri deyir, xalqı qaldırmaq lazımdır. Bilsinlər, heç kəs bunu edə bilməz. Azərbaycanın Konstitusiyası var, qanunları var. O zamanlar keçdi. Azərbaycan dövləti qüdrətli dövlətdir. Konstitusiya çərçivəsində, danışıqlar, demokratiya, siyasi plüralizm, qanunun aliliyi çərçivəsində hər adam fəaliyyət göstərə bilər. Amma kim bunlardan kənar fəaliyyət göstərmək istəyirsə, o, cavabını alacaqdır.

Azərbaycanın Prezidenti kimi mən bəyan edirəm ki, keçmiş dövrlərdə olan hallar daha təkrar oluna bilməz. 1993-cü ildə burada vətəndaş müharibəsini yaradan adamlar, Azərbaycanı parçalayanlar, həmin adamları dəstəkləyənlər, – mən indi bunu genişləndirmək istəmirəm, – indi, guya, Azərbaycan haqqında düşünürlər və bizdən çox düşünürlər? Ona görə bir də bəyan edirəm ki, dərc olunan təkliflərdən heç biri qəbul olunmayıbdır və qəbul edilməyəcəkdir.

Bu gün səhər mənə dedilər, Ermənistanda çox narazılıq bildiriblər ki, Azərbaycan məxfiliyi pozubdur və təklifləri dərc edibdir. Bu məlumatı dünən də vermişdilər. Onlar hətta Minsk qrupuna da müraciət ediblər. Mənə səhər dedilər ki, guya, onlar da bu son – «ümumi dövlət» formulu olan təklifi dərc ediblər.

Birincisi, heç kəsə söz verməmişdik ki, biz bunları gizli saxlayacağıq. Bəli, mən hesab edirdim və bu gün də hesab edirəm ki, danışıq prosesi gizli saxlanılmalıdır. Nəticə əldə olundandan sonra məlumat verilməlidir. Mən bunu sizə bu gün də deyirəm. Bütün ictimaiyyətə, xalqa deyirəm. Əgər biz bir

nəticə əldə etsək, bir qərara, bir fikrə gəlsək, bunu heç kəs, o cümlədən Prezident Heydər Əliyev gizlədə bilməz.

Şübhəsiz ki, bunu birinci növbədə Milli Məclis müzakirə etməlidir. Ondan sonra xalqın müzakirəsinə verilməlidir. Əgər xalq, Milli Məclis bunu qəbul etməsə, Azərbaycanın Prezidenti Heydər Əliyev təkbaşına məsələmi həll edə bilər? Birincisi, onu bilin, bu gün də, sabah da Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının mənafeyinə zidd olan heç bir şeyi qəbul etməz. İkincisi, əgər hansısa kompromislər nəticəsində bir fikir meydana gəlsə ki, bəli, bax bunu etmək olar, bu, heç vaxt gizli olmayacaqdır. Danışıqlar prosesi gizli gedir, gizli də gedəcəkdir. Çünki bu danışıqlar prosesinin gedişini biz bazara çıxarsaq, ictimaiyyət arasına çıxarsaq, heç bir şey olmayacaqdır.

Ancaq bu gün mənim məqsədim nədən ibarətdir? Bu gün məqsədim ondan ibarətdir ki, hər şeyi biləsiniz. İctimaiyyət, xalq bilsin və desin, nə etmək lazımdır. Mən bunu nə üçün deyirəm? Çünki Minsk qrupu «ümumi dövlət» formulu təklifindən sonra heç bir təklif verməyibdir.

1999-cu ilin aprel ayında Vaşinqtonda, NATO-nun 50 illiyində Amerika Birləşmiş Ştatlarının rəhbərliyi, Prezident Klinton, dövlət katibi xanım Olbrayt xahiş etdilər ki, biz Koçaryanla görüşək, danışaq. Görüşdük, danışdıq. Orada belə çıxdı ki, biz müəyyən məsələlər üzrə razılığa gələ bilərik. Ona görə də bu danışıq prosesi davam etdi. Biz 1999-cu ildə bir neçə dəfə görüşdük. Mən bundan ötrü iki dəfə Cenevrəyə getdim, sonra sərhəddə görüşdük. Demək olar ki, 1999-cu ilin oktyabr ayında mövqelərin xeyli yaxınlaşması mümkün oldu. Amma 1999-cu ildə Ermənistan parlamentindəki terror hadisəsindən sonra Ermənistan, kiçik də olsa, əldə edilmiş müəyyən razılaşmalardan imtina etdi.

İndi bu görüşlər başlayandan sonra Minsk qrupu da deyir, Minsk qrupunun həmsədrləri də deyir, ATƏT də deyir, Avropa Şurası da deyir, iki gün bundan əvvəl Avropa Birliyinin başçıla-

rı burada idi, onlar da deyir ki, məsələni hər iki prezident həll etsin və nə cür həll etsələr, biz onunla razıyıq. İki prezidentin həll etməsi də çox çətinidir. Çünki bir prezidentin ölkəsinin torpaqları işğal olunubdur, bir milyon qaçqını vardır. O birisi prezidentin ölkəsinin böyük iqtisadi çətinlikləri var, amma ordusu Azərbaycanın torpaqlarını işğal altında saxlayıbdır.

Vilayət Quliyev burada məlumat verdi. Ancaq mən də bir neçə rəqəm demək istəyirəm. Bilirsiniz, 1993-cü ildən indiyə qədər mən 68 ölkənin prezidenti, dövlət başçısı ilə 485 görüş keçirmişəm. Mən ya rəsmi səfərdə olmuşam, ya onlar Azərbaycanda olublar. Görüşlərin bir çoxu beynəlxalq təşkilatlarda olduğumuz zaman keçirilibdir. Bilin, bütün bu görüşlərin hamısında, hətta Bruneyin Sultanı ilə də görüşəndə mən bu məsələni ortaya atmışam, bu məsələni müzakirə etmişəm. Xahiş etmişəm ki, Azərbaycana kömək edilsin, Azərbaycana tərəf olsunlar.

Bu görüşlərin sayı məndə var. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti, xarici işlər naziri ilə 18 dəfə bu məsələni müzakirə etmişəm. Fransanınkı ilə 16 dəfə, Rusiyanınkı ilə 28 dəfə, Türkiyənin rəhbərlərinin hamısı ilə dəfələrlə, 78 dəfə. Bunlarla vaxtınızı almaq istəmirəm.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının rəhbərliyi ilə, keçmiş Baş katib Butros Qali ilə, indiki Koffi Annan ilə mən bu barədə on dəfə görüşlər keçirmişəm. Yadınızdadır, Butros Qali gəlib burada çıxış etmişdir. Mən Birləşmiş Millətlər Təşkilatında üç dəfə Zirvə görüşündə çıxış etmişəm. Mənim çıxışlarım dərc olunubdur. Hamısında Birləşmiş Millətlər Təşkilatını tənqid etmişəm ki, siz qəbul etdiyiniz qətnamələri yerinə yetirmisiniz. Onlar nə deyirlər? Onlar deyirlər ki, biz qətnamələri qəbul edirik, amma yerinə yetirmək mexanizminiz yoxdur. Mən onlara nə edim?

Mən NATO-da üç Zirvə görüşündə – Vaşinqtonda, Madriddə, başqa yerdə çıxışlarımda bunu demişəm. NATO-nun Baş katibləri ilə dörd dəfə görüşmüşəm. Bunu hamısına demişəm.

ATƏT-in zirvə görüşlərində,– artıq bunu dedim, – Budapeştdə, Lissabonda və son dəfə İstanbulda.

Mətbuatda görürəm, yazırlar ki, guya, İstanbul Zirvə görüşündə məsələ həll olunmuşdur, filan olmuşdur. Yalan şeylərdir. Axı bilmədiyiniz şeyi niyə yazırsınız? Bilmədiyiniz şeyi niyə uydurursunuz? Orada heç bir məsələ həll olunmamışdı. Orada Amerikanın xarici işlər naziri Olbrayt, Fransanın, Rusiyanın, Türkiyənin xarici işlər nazirləri, ATƏT-in sədri, gərək ki, Norveçin Baş naziri idi və iki prezident məsələni müzakirə etdik və heç bir fikrə gələ bilmədik.

Biz Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvüyük. Dövlət başçılarının o iclası olmayıb ki, mən bu məsələni qaldırmayım. Bizim dostlarımız, qardaşlarımız, başqa ölkələr Ermənistanın təcavüzkar olmasını dillərinə gətirmirlər. Müstəqil Dövlətlər Birliyinin bəzi sənədlərində «separatizmlə mübarizə» sözü ortaya çıxır, Ermənistan buna etiraz edir. Amma mən təkid edirəm ki, «separatizmlə mübarizə» sözü yazılmalıdır. Bütün dövlət başçıları məndən xahiş edirlər ki, sən öz təklifini geri götür. O cümlədən bizim qardaşlarımız, Mərkəzi Asiya ölkələri.

İslam Konfransı Təşkilatının iki dəfə zirvə görüşü olubdur. Çıxış etmişəm, danışmışam. İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının – EKO-nun dörd dəfə zirvə görüşü olubdur. Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının beş zirvə görüşü olubdur. Nə qədər görüşlər keçirmişəm.

Onu da demək istəyirəm ki, Türkiyə – bizim dost, qardaş ölkəmiz – Ermənistanı təcavüzkar hesab edir və hər yerdə də bunu bəyan edir. İslam Konfransı Təşkilatı yeganə təşkilatdır ki, biz Ermənistanın Azərbaycana təcavüz etməsi formulunu qətnamələrdə yazıb bilirik və bu təcavüzə etiraz edib bilirik. İran bəyan edir ki, bəli, Ermənistan Azərbaycana təcavüz edibdir.

Amma bunlardan savayı dünyanın bir ölkəsi dilinə də gətirmir ki, Ermənistan Azərbaycana təcavüz edibdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasında dörd qətnamə

qəbul ediləbdir. Mən Vilayət Quliyevdən xahiş etdim ki, o qətnamələrə baxsın. Bu gün səhər mən də baxdım. O qətnamələrin dördündə də yazılıbdır ki, işğalçı ordu işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarından çıxmalıdır. Amma «Ermənistan» sözü yoxdur, yəni «Ermənistan silahlı qüvvələri» sözü yoxdur. Ancaq qətnamənin birində yazılıbdır ki, Ermənistandan tələb edilsin ki, Dağlıq Qarabağa təsir göstərsin. Reallıqda Ermənistan–Azərbaycan müharibəsidir. Reallıqda Ermənistan Azərbaycana təcavüz edibdir. Amma heç bir beynəlxalq təşkilatın sənədində, dediklərimdən savayı, hansısa bir dövlətin bəyanatında Ermənistanı heç kəs təcavüzkar saymır.

Biz deyirik, – bu formulu insanların beyninə mən yeritmişəm, – Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. Amma qalanları nə deyir, – Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. Çünki hamısı hesab edir ki, bu münaqişə iki ölkənin arasında deyil, Dağlıq Qarabağla Azərbaycan arasındadır. Mən dəfələrlə demişəm, əgər belə olsa, qoy Ermənistan kənara çəkilsin. Biz onda Dağlıq Qarabağla nə danışıqlar aparırıq, nə edə bilərik, bu, öz işimizdir. Biz bunu çox tez müddətdə həll edə bilərik. Ancaq indi Dağlıq Qarabağ, Ermənistan bir ölkədir. Artıq 11 ildir bunlar bir ölkədir. Amma bu həqiqəti heç kəs tanımaq istəmir.

İndi hamı mənim Koçaryanla görüşüm barədə mənə müraciət edir. Siz, nə bilim, güclü lidərsiniz, iradəlisiniz, nə bilim filan, filan, filan. Siz məsələni həll edin. Deyirəm, nə cür həll edim? Siz Ermənistana da deyın, qoy Ermənistan da bu məsələdə konstruktiv mövqə göstərsin, biz də göstərək. Onda həll edərik. Deyirlər ki, Ermənistan yazıqdır, Ermənistan kasıbdır, nə bilim, Ermənistanın iqtisadiyyatı ağırdır, belədir, elədir.

Böyük ölkələrdə, Amerikanın Konqresində, yaxud da başqa ölkələrin parlamentlərində Ermənistana doğma münasibət vardır. Amma Azərbaycana yox. Baxmayaraq ki, biz təcavüzə məruz qalmış ölkəyik, onlar təcavüzkardır. Bunu elə Avropa

Şurasına daxil olan zaman da gördük. Düzdür, müxalifət burada çalışdı ki, Azərbaycan rəhbərliyini, nə təhər deyərlər, yenə günahlandırısın ki, bizdə demokratiya yoxdur, filan yoxdur. Ona görə bizi Avropa Şurasına qəbul etməyin.

Mən bunu açıqca demişəm və Strasburqda çıxış edəndə də dedim. Bütün Avropa Şurasının qarşısında dedim ki, dünyada ikili standartlardan əl çəkmək lazımdır. Bu gün də deyirəm ki, dünyada ikili standartlar mövcuddur.

Mən bir dəfə bir adamdan soruşdum: Ermənistanda, Azərbaycanda, Gürcüstanda seçkilər keçirilibdir. Bunların birbirindən fərqi nədir? Düzünü deyin. Dedi, elə bir fərqi yoxdur. Dedim, siz nə üçün bizi günahlandırmısınız ki, bizdə seçkilər pozulub, filan olub, amma onları günahlandırmırsınız? Cavab vermirlər, bunların hamısının üstündən keçirlər. Mən hesab etmirəm ki, bizim ölkədə seçkilər pozulubdur. Eyni zamanda, hesab etmirəm ki, bizim ölkədə hər şey tamamilə idealdır. Hesab etmirəm. Dəfələrlə demişəm, hər şeyin bir mərhələsi var. Əgər o mərhələni götürsək, Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan – biz hamımız eyni pillədəyik. Amma iqtisadi inkişafa görə biz həm Gürcüstandan, həm də Ermənistandan xeyli üstünük. Daxili sabitliyə görə biz xeyli üstünük. Ölkəyə nə lazımdır? Ölkəyə daxili siyasi sabitlik lazımdır. Ölkəyə iqtisadi inkişaf lazımdır. Amma bu məsələlər kənarda qalıb, bəziləri tutublar ki, demokratiya, demokratiya, demokratiya. Demokratiya deyən adamların özləri də, sadəcə, bundan sui-istifadə edirlər.

Mən demişəm və deyirəm, Azərbaycanda demokratiya var, demokratiya inkişaf edir və inkişaf edəcəkdir. Heç kəs bu məsələdən sui-istifadə etməsin. Heç kəs də Azərbaycana bu barədə öz müxtəlif imkanları ilə təsir edə bilməz. Bizim Azərbaycanın öz yolu var. Xalqımızın öz mentaliteti var. Heç kəs güman etməsin ki, burada, Azərbaycanda bu gün Fransadakı kimi demokratiya olacaqdır. Onun üçün çox illər yaşamaq lazımdır.

Mən bunu ona görə deyirəm ki, bu ikili standartları nəzərinizə çatdırıram. Bu ikili standart da indi Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsində tətbiq olunur: onlar yazıqdırlar, onları xilas etmək lazımdır. Sizin ölkənin təbii sərvətləri var, filanı var, həll edin. Nə cür həll edim? İndi siz də soruşursunuz. Nə cür həll edim?

Aparılan bütün bu danışıqlardan, Minsk qrupunun verdiyi təkliflərdən mənə bir şey aydındır ki, bunlar Dağlıq Qarabağa müstəqilliyə yaxın bir status verməklə məsələni həll etmək, yaxud da tamam müstəqillik vermək istəyirlər. Minsk qrupunun bütün təkliflərindən bu görünür, başqa bir şey yox. Biz də buna razı olmamışıq və razı ola bilmərik.

Koçaryanla danışıqlarımızı açmaq istəmirəm. Ancaq bir şey aydındır ki, onlar bizim ərazimizi işğal ediblər və əsas məqsədləri odur ki, bir sözlə, Dağlıq Qarabağ bundan sonra heç bir formada Azərbaycan dövlətinin tabeliyində ola bilməz. Onların fikri budur.

Mən bu danışıqları aparıram və aparacağam. Fransanın Prezidenti Şirak bir müddət öncə mənə telefon etdi. Çünki yanvarın 26-da orada biz – Koçaryanla mən təkbətək görüşmüşdük, sonra üçümüz birlikdə görüşmüşdük. Bir müddət bundan öncə mənə telefon etdi ki, Koçaryan yenidən Fransaya gəlmişdi. Siz buraya gələ bilərsiniz ki, təkbətək bir də görüşəsiniz. Mən etiraz etmədim. Martın 4-də Parisdə prezident Koçaryanla mənim təkbətək görüşüm olacaqdır və ayın 5-də də üç prezident – prezident Şirak, prezident Koçaryan, bir də Azərbaycan Prezidenti görüşəcəkdir.

İndi kimsə deyə bilər ki, Fransa «soyqırımı» haqqında qərar qəbul edibdir. Niyə ora gedirsiniz, filan edirsiniz? Bunlar bir-birindən fərqli məsələlərdir. Bu məsələnin həll olunmasının ona dəxli yoxdur. Biz Fransanın ədalətsiz qərarına etirazımızı bildirmişik, bildiririk. Mən bunu prezident Şirakın üzünə demişəm. Amma eyni zamanda, Fransa Minsk qrupunun həmsəd-

ridir. Əgər hansısa bir fürsət varsa, burada nəyisə əldə etmək olarsa, biz bundan istifadə etməliyik və bundan imtina edə bilmərik. Ona görə də mən bu görüşə gedirəm. Nə olacaq, nə olmayacaq, deyə bilmərəm. Amma onu bildirmək istəyirəm ki, vəziyyət çox mürəkkəbdir.

Vilayət Quliyev burada dedi ki, Minsk qrupu öz fəaliyyətini dayandırılıb. Minsk qrupu öz fəaliyyətini dayandırmayıbdır. Məsələn, elə Minsk qrupunun həmsədrlərindən birinin, prezident Şirakin bu məsələ ilə məşğul olması onu göstərir ki, Minsk qrupunun həmsədrləri öz fəaliyyətini dayandırmayıblar. Minsk qrupunun həmsədrləri deyəndə, biz onların nümayəndələrini nəzərdə tuturuq, amma əsas dövlət başçılarıdır.

Məsələn, Rusiyanın Prezidenti Vladimir Putin buraya gələndə mən onunla iki-üç saat təkbətək çox ətraflı söhbət etdim. Sonra telefon danışıqlarımız olubdur. Ona görə də indi Minsk qrupu öz fəaliyyətini dayandırmayıbdır. Mən dəfələrlə bəyan etmişəm ki, Minsk qrupu və onun həmsədrləri bilməlidirlər ki, Ermənistan və Azərbaycan prezidentlərinin bilavasitə görüşləri Minsk qrupunun fəaliyyəti ilə paralel getməlidir. Bu, onun fəaliyyətini əvəz etmir və etməyəcəkdir. Bunu dəfələrlə demişəm və yenə də deyirəm. Beləliklə, biz həm Minsk qrupunun fəaliyyətini gücləndirməliyik, həm də öz imkanlarımızdan hərtərəfli istifadə etməliyik.

Mən sizə vəziyyəti açdım. İndiyə qədər nə mümkündür, etmişəm. Təkcə mən yox, təbiidir ki, bizim müvafiq icra orqanlarımız bunda çox geniş iştirak edirlər. Milli Məclis iştirak edir. Ancaq təbiidir ki, danışıqların əsas hissəsi mənim üzərimə düşür. Eyni zamanda, bizim xarici işlər naziri də, xarici işlər nazirinin müavirləri də danışıqlar aparırlar. Başqa səviyələrdə də danışıqlar gedir. Bizim parlament nümayəndələri ayrı-ayrı ölkələrə gedəndə bu məsələləri qaldırırlar. Yəni bunu biz hamımız edirik. Amma Minsk qrupu ilə əsas danışıqları ya bizim icra orqanında işləyənlər, yaxud da bilavasitə mən aparıram.

Mənim məqsədim nədir? Vəziyyət belədir. Siz demisiniz ki, bunu Milli Məclisdə müzakirə edək. Kimsə deyir ki, gəlin komissiya yaradaq. Siz mənə deyin görüm, bu komissiya nə edəcəkdir, nəyə qadirdir, hansı təklifi verə bilər?

Azərbaycanın siyasi partiyaları, – müxalifət, ya qeyri-müxalifət, – hay-küy salmaq çətin bir iş deyildir. Daha bu hay-küylər keçib getdi. Seçki qabağı bəziləri çıxış edirdilər ki, bizim konsepsiyamız var. Konsepsiyanı ver! Günahlandırırınsız ki, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 7 il müddətində bu məsələni həll edə bilməyibdir. Mən də sizə vəziyyət necədir, deyirəm. Siz deyirsiniz ki, həll edə bilərsiniz – konsepsiyanızı verin. Mənə vermirsiniz. Milli Məclisə verin. Milli Məclisə vermirsiniz, Minsk qrupuna verin, Minsk qrupuna vermirsiniz, Birləşmiş Millətlər Təşkilatına verin. Verin, verin və verin! Amma heç birinizdə nə bir konsepsiya var, nə bir təklif var, nə də bu məsələnin mürəkkəbliyi, dərinliyi haqqında təsəvvür var.

Ancaq buna baxmayaraq, mən bu gün bir daha müraciət edirəm. Milli Məclis üzvlərinə, bizim ictimaiyyətin nümayəndələrinə, xüsusən Azərbaycan cəmiyyətinin, necə deyirlər, qaymağı olan bizim alimlərə, mədəniyyət xadimlərinə, yazıçılara, bütün başqa ziyalılara müraciət edirəm. Bütün siyasi partiyalara, lap mənə düşmən münasibəti göstərən siyasi partiyalara müraciət edirəm – təkliflərinizi verin. Məni saymırsınız, saymayın. Minsk qrupuna verin. Parlamenti saymırsınız, saymayın. Bu, sizin öz işinizdir. Minsk qrupuna verin. Gətir, necə ki, televiziya bəzi çıxış edənlər kağızı belə qoyurdular ki, bu, bizim bir konsepsiyamız, bu, o biri konsepsiyamız. Amma bu kağızda nə var, Allah bilir. İstəyirsən o kağızı beş dəfə götür, qoy, de ki, bu, bir konsepsiya, iki konsepsiya, üç konsepsiya və s. Əgər bu məsələ ilə bağlı konsepsiyalar varsa, apar Minsk qrupuna ver. Mən şərait yaradım ki, Minsk qrupunun həmsədrləri sənənlə görüşsünlər. Yazılı şəkildə onlara ver, izah et ki, bax, məsələni bu yol ilə həll edin.

Ancaq bəzi bəyanatlar yayırlar ki, nə bilim, Dağlıq Qarabağa mədəni muxtariyyət verilməlidir. Dağlıq Qarabağa vilayət muxtariyyəti vermək olmaz və s. Gəlin ağılla düşünək. Onlar 1923-cü ildə yaranmış bu vilayət muxtariyyətinə dözmədilər, 1988-ci ildə müharibəyə, təcavüzə başladılar, bir belə qan töküldü, torpaqlarımızı işğal etdilər, indi bunları həmin vilayət muxtariyyətinə qaytarmaq olarmı? Mümkün olan şey deyil.

Bəziləri deyirlər ki, müharibə edin, güclü ordumuz olmalıdır. Azərbaycanın güclü ordusu var. Mən Təhlükəsizlik Şurasında bu məsələni bir neçə dəfə müzakirə etmişəm. Azərbaycanın güclü ordusu var. Müharibə etmək olar. Ancaq bu lazımdırımı? Kim müharibənin tərəfdarıdır, qoy yazsın görək, bu müharibənin nəticəsində nə olacaqdır?

Birincisi, bizim Dağlıq Qarabağdan kənarında yeddi rayonu-muz işğal altındadır. İnsanlar çadırlarda yaşayırlar. İşğal olunmuş hər bir rayonu azad etmək üçün nə qədər zaman lazım olacaq, nə qədər qan töküləcəkdir. İkincisi, indi dünya ictimaiyyətində müharibəni kim qəbul edəcəkdir? Üçüncüsü, əvvəldən dünya ictimaiyyətində fikir yaranıb ki, orada azərbaycanlılar erməniləri qırıblar. İndi də müharibəni biz başlasaq, deyəcəklər ki, bəli, azərbaycanlılar elə keçmişdəki kimi, indi də erməniləri qırmaq istəyirlər. Ancaq mən müharibədən qaçmıram. Əgər bizim cəmiyyətimizin hamısı belə qərara gəlsələr ki, bunu əsaslandırsalar və müharibə istəyən adamların konkret strategiyani müəyyən etsələr ki, müharibə etmək lazımdır, müharibəni nə cür edək, buna bizim ordumuzun gücü var. Heç narahat olmayın.

Bəziləri deyir ki, yox, beş-on ilə güclü ordu yaradaq, ondan sonra başlayırıq. Bəziləri deyirlər ki, gəlin məsələni donduraq. Nə qədər donduraq? Tutaq ki, məsələni beş il də dondurduq. Yazıq qaçqınlar beş il də çadırlarda yaşamalıdır?

Ondan sonra nə edəcəyik?

Bəzilərinə belə fikir var ki, Ermənistanda iqtisadiyyat çox ağır vəziyyətdədir, insanlar ölkəni tərk edir və s. Burada müəy-

yən həqiqət var. Ermənistanın iqtisadiyyatı ağır vəziyyətdədir. Amma Gürcüstanın iqtisadiyyatı ondan da ağır vəziyyətdədir. Bizim ölkənin iqtisadiyyatının yüksək olduğunu hamı, bütün dünya ekspertləri, nümayəndələr – elə iki gün bundan əvvəl Avropa Birliyinin rəhbərlərini qəbul edirdim, onlarda bütün məlumatlar var, – deyir. Nə qədər gözləyək ki, Ermənistanın iqtisadiyyatı dağılsın, Ermənistan tamamilə dağılsın, Dağlıq Qarabağ dağılsın, ondan sonra biz gedək bu yerləri tutaq? Nə qədər gözləyək? Əgər belə bir fikir varsa, gəlin bunu da əsaslandırın. Yəni mən hər bir təklifə tam ciddiyyətlə, tam məsuliyyətlə baxmağa hazırım. Ona görə də mən bu məlumatları sizə verdim.

Bugünkü müzakirənin məqsədi təklifdən ibarət olmalıdır. Çıxış edənlərdən xahiş edirəm, nə tarixdən, nə kim günahkardır, günahkar deyil, bu, nədən başımıza gəldi – bunlardan danışmasınlar, bunlar qalsın kənarda. Bu, sonranın işidir. Bu gün nə etmək lazımdır? İşğal olunmuş torpaqları azad etmək lazımdır. Heç olmasa, Dağlıq Qarabağın ətrafındakı işğal olunmuş rayonları azad etmək lazımdır.

Bəlkə də mən düşünmürdüm ki, bu qədər geniş danışacağam. Ancaq hər halda güman edirəm ki, bu məsələ o qədər mürəkkəb məsələdir ki, mənim bu barədə sizə ətraflı məlumat verməyimə ehtiyac var idi. Mən sizdən təkliflər gözləyirəm. Mən sizdən yardım gözləyirəm. Mən xalqımızın əlləşib, əl-ələ verib bu məsələni həll etməsini arzu edirəm. Sağ olun.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yekun nitqi

24 fevral 2001-ci il

– Hörmətli Milli Məclis!

Hörmətli deputatlar, xanımlar və cənablar!

Azərbaycanın ali qanunvericilik orqanında, Milli Məclisdə iki gün müddətində Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması yollarının araşdırılması istiqamətində gedən müzakirə, hesab edirəm, həm bizim üçün, yəni bu müzakirənin iştirakçıları üçün, həm də Azərbaycan ictimaiyyəti üçün, xalqımız üçün çox əhəmiyyətlidir.

Mən çox məmnunam ki, müzakirə keçdi. Hesab edirəm ki, bu müzakirə vəziyyətin nə qədər çətin, nə qədər ağır olduğunu bir daha hamıya göstərdi. Bəzi çıxışlarda səsləndi ki, nə üçün bu müzakirə gecikibdir, biz bunu vaxtında etməliydik, təklif verməli idik, məsələ həll etməliydik. Mən bunlarla razı deyiləm. Çünki elə dünən, bu gün aparılan müzakirə də onu göstərdi ki, konkret bir təklif verən yoxdur. Azərbaycan Prezidenti kimi mən və mənimlə bərabər bu məsələ ilə bilavasitə məşğul olan şəxslər ötən illər birlikdə çalışmışıq ki, məsələnin sülh yolu ilə, birinci növbədə ATƏT-in Minsk qrupu vasitəsilə və eyni zamanda dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatları vasitəsilə, dünyanın böyük dövlətlərinin köməyi ilə həll edilməsinə nail olaq. Biz bu işləri apararaq, müəyyən bir konkret nəticəyə gələ bilmədiyimizə görə, bu məsələni müzakirəyə çıxarıb sadəcə söhbət, danışıq aparmağı lüzumsuz hesab etmişik. Dünən, bu gün gedən müzakirələr də mənim üçün bu fikri tam təsdiq etdi.

Danışmaq, hissiyyatları bildirmək, vətəni sevməyi bir daha bəyan etmək, ərazi bütövlüyümüzün ən mühüm məsələ ol-

duğunu bəyan etmək, Qarabağın bizim üçün nə qədər əziz olduğunu bəyan etmək, bəyan etmək ki, «Dağlıq Qarabağsız Azərbaycan yaşaya bilməz» – bunlar artıq 12 il müddətində yüz, min dəfələrlə deyilibdir. Bunu hamı deyir. Dünən də, bu gün də çıxışların əksəriyyəti bundan ibarət olubdur.

Ancaq bunu nə cür həll etmək lazımdır? Biz bunun üçün ötən illərdə çalışmışıq ki, heç olmasa məsələnin həllinə yaxınlaşan zaman, Azərbaycan üçün hansısa bir variant məqbul olan zaman gətirib onu Milli Məclisin müzakirəsinə verək ki, görək, Milli Məclis buna nə münasibət göstərir. Əgər indiyə qədər apardığımız danışıqlar bizi qane etməyibsə, yəni bizə verilən təkliflərlə və danışıqlar zamanı irəliyə sürülmüş fikirlərlə razı olmamışıqsa, razı olmadığımız məsələləri müzakirəyə çıxarmağın əhəmiyyəti var? Bəziləri dünən də, bu gün də deyirlər ki, siz bu məsələni bir neçə il bundan öncə müzakirəyə çıxarsaydınız, biz yolları deyərdik. Yaxşı, hesab edək ki, biz günahkarıq. Hərçənd hesab etmirəm, amma şərti olaraq belə hesab edək. Bəs indi nə deyirsiniz?

Xüsusən bizi bu barədə tənqid atəşinə tutanlara deyirəm. Biri deyir ki, biz 1994-cü ildə, nə bilim, Demkonqresdə məsələni müzakirə etmək üçün təklif vermişik. Axı bu qədər də ağ yalan olmaz. 1994-cü ildə həmin o müxalifət qüvvələri pərən-pərən düşüb qaçıb gizlənmişdilər, canlarını qurtardılar. Surət Hüseynovun qorxusundan hərəsi bir deşiyə girmişdi. O vaxt onlar təklif verə bilərdilərmisi?

Mən ad çəkmək istəmirəm, amma birinin adını çəkməyə məcburam. 1993-cü il hadisələrindən sonra keçmiş Baş nazir Pənah Hüseynov üç ildən artıq gizləndi. Sonra onu haradasa, təsadüfən tutdular, həbsə saldılar. O, bir müddət orada qaldı. Mən dedim, yaxşı, qaçıb gizlənibdir, indi gəlibdir. Fikirləşdim və dedim ki, bəlkə bu adamın günahlarını bağışlamaq lazımdır. Hətta mən xahiş etdim ki, onu həbsxanadan yanıma gətirsinlər.

Mən onunla üç saat söhbət etdim. Həmin söhbətin yazısı vardır. O, söhbət zamanı bizim apardığımız işlərin hamısının düzgün olduğunu dedi, öz təşkilatının buraxdığı səhvləri dedi. Hətta 1994-cü ildə Surət Hüseynovun Azərbaycanda dövlət çevrilişi həyata keçirmək cəhdi zamanı özünün mənsub olduğu siyasi təşkilatın bu məsələyə münasibətini tənqid etdi, başqa şeylər etdi. Dedim, Allaha şükürlər olsun ki, o, ağıllanıbdır. Mən də hüquq-mühafizə orqanlarından xahiş etdim ki, onu azad etsinlər, getsin. Bəlkə doğrudan da o, başqalarını başa sala bilər. Getdi.

Amma bir neçə aydan sonra Azərbaycanda bütün müxalifəti bir-birinə vuran, aranı qarışdıran, heç bir şeyə layiq olmayıb, amma eyni zamanda müxalifətin içində onu buna, bunu ona qızıtdıran ki, sən lider olacaqsan, sən lider olacaqsan, sən lider olacaqsan... Bax, indi deyirlər ki, biz təklif verirdik. Həmin adamlar 1994-cü ildə belə vəziyyətdə idilər. Niyə yalan danışsınız? Nə üçün yalan danışsınız?

Mən açıq deyirəm, heç vaxt, heç bir konkret təklif heç bir müxalifət təşkilatı tərəfindən verilməyibdir. Əgər mənim bu sözlərimi onlar təkzib etmək istəyirlərsə, o təklifləri çıxarsınlar, bəyan etsinlər, dərc etsinlər. Əgər həqiqətən orada bir rəşional fikir olsa, mən onlardan üzr istəməyə hazırəm.

Bilirsiniz, bu cür pozucu mövqe tutub, Azərbaycanda hakimiyyət iddiası ilə yaşayaraq, Azərbaycanın müstəqilliyini, suverenliyini, bütövlüyünü, Azərbaycanın vəziyyətini öz şəxsi ambisiyalarına qurban verən adamlar özlərini Azərbaycan vətəndaşı hesab edə bilməzlər. Bax bunlara görə bu gün deməyə haqqım var ki, indiyə qədər biz heç bir təşkilatdan, heç bir yerdən heç bir təklif almamışıq. Özüümüz nə bacarmışıq, onu da etmişik. Mən bu barədə dünən dedim.

1993-cü ildə mən fəaliyyətə başlayandan Minsk qrupu ilə sıx əməkdaşlıq edirdim. Mən dünən dedim, Minsk qrupu həmsədrələrinin Azərbaycana birgə ziyarətləri zamanı onlarla 98

dəfə görüşmüşəm. Hər görüş də iki, üç, dörd saat çəkibdir. Sadəcə boş söhbətmi aparmışıq? Nəhayət, 1997-ci ildə Minsk qrupunun verdiyi təklif nəyi göstərir? Onu göstərir ki, onlar ancaq məsələnin indiki reallıq əsasında həllini mümkün hesab edirlər.

Hesab edirəm, bizim indiyə qədər gördüyümüz işlər faydalıdır. Bundan artıq heç bir şey etmək mümkün olmazdı. Amma biz dünən, bu gün məsələni Milli Məclisə çıxarıb müzakirə edən zaman və müzakirə dövründə ictimaiyyət bildi, bu salonda oturanlar bildilər ki, vəziyyət nə yerdədir. İndi vəziyyətin belə olduğu halda gərək real vəziyyəti dərk edib mümkün, real yollarla gedək. İndi hay-küylə heç bir şey etmək mümkün deyildir.

Mən burada bir təklif ala bilmədim. Bəli, müharibə edək, bu, çoxdan məlum olan şeydir. Sülh yolu ilə danışıqlar aparaq, 7 ildir aparırıq. Sonra nə edək? Başqa bir şey deyən olmadı. Nəhayət, Ermənistan prezidenti Koçaryan ilə danışıqlar aparıram. Ancaq nə üçün bunlar sülh yolu ilə həll olunmur? Çünki mən dünən də dedim, bu gün də deyirəm: Ermənistan silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağı hələ 1990-cı ildə işğal edibdir. Hələ 1989-cu ildə SSRİ hökuməti Dağlıq Qarabağda Xüsusi İdarəetmə Komitəsi yaradaraq onu Azərbaycanın tərkibindən çıxarıbdır. Sonra gedən müharibələrdə Dağlıq Qarabağ işğal olunubdur.

Nəhayət, 1992-ci ildə burada, Azərbaycanda hakimiyyət mübarizəsi getdiyi zaman, o vaxtkı rəhbərliklə Xalq Cəbhəsi arasında hakimiyyət mübarizəsi getdiyi zaman, mayın 9-da Şuşa işğal olundu. Mayın 14-də burada, bu salonda bəzi qüvvələr Mütəllibovu yenə də hakimiyyətə gətirdilər. Sonra ona hücum olundu. Mayın 17-də Laçın işğal edildi. Mayın 18-də bu salonda Xalq Cəbhəsi parlamenti əlinə alıb parlament sədri seçdi. İki ay sonra isə prezident seçdi. Bu iki rayonun işğal olunması artıq o vaxt Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirdi. Bunlar reallıqdır.

Ondan sonra da rayonlar işğal olunubdur. O da reallıqdır. Artıq bu rayonlar neçə ildir işğal altındadır. Əhali oradan çıxarılibdir. Dağlıq Qarabağ, faktiki olaraq, Ermənistana birləşdirilibdir. İndi belə olan halda dünyada heç bir qüvvə Ermənistan silahlı qüvvələrinin oradan çıxarılması üçün tədbir görmək istəmir və ona təsir etmək istəmir – nə 12 dövlətdən ibarət Minsk qrupu, nə Amerika Birləşmiş Ştatları, nə Fransa, nə Rusiya, nə də başqa dövlətlər. Bu, reallıqdır.

Bizimlə ən dost, qardaş ölkə Türkiyədir. Bizə bütün dəstəkləri verir. Ancaq Ermənistanın işğal etdiyi rayonlardan ermənilərin çıxarılması üçün bir tədbir görə bilmir. Çünki onun imkanı yoxdur. Başqalarının birgə imkanı var, çünki onlar Ermənistana yardım edirlər. Amerika Birləşmiş Ştatları da, Rusiya da, Fransa da. Ancaq onlar bunu etmirlər. Əksinə, gün kimi aydın olubdur ki, təcavüzkar kimdir. Təcavüzkara kömək edirlər, yardım edirlər və Azərbaycanca qarşı 907-ci maddəni tətbiq ediblər, indiyə qədər də aradan götürümlər.

Amerikanın keçmiş prezidenti cənab Klinton, – hansı ki, mən dəfələrlə görüşüb söhbətlər etmişəm və o, bir neçə dəfə söz vermişdi. Bizim bəyanatımızda yazılıbdır ki, 907-ci maddə ləğv olunmalıdır, – hakimiyyətdən getməsindən üç gün əvvəl mənə məktub göndəribdir ki, biz 907-ci maddəni ləğv edə birlərik, ancaq siz Ermənistana bir jest edin. Jest nədən ibarətdir? Heç olmasa Qazax bölgəsində, ya başqa bir bölgədə sərhədi açın, Ermənistanla Azərbaycan arasında ticarət getsin. Biz də 907-ci maddəni götürək.

Mən bunu artıq sizə deməliyəm. Dedim ki, olmaz. Mən buna gedə bilmərəm. Əgər siz, o böyüklükdə dövlət orada, Amerikada erməni diasporundan qorxub bunu mənə təklif edirsinizsə, buna gedə bilmərəm. Biz 8 ildir 907-ci maddənin təzyiqi altında yaşayırıq, bundan sonra da yaşayırıq. Budur real vəziyyət.

Türkiyənin hörmətli səfiri tənəffüsdə mənə bir məlumat verdi. Kaliforniya ştatının Konqresinə, – onun da Konqresi var, – məsələ çıxarılıbdır: 24 apreli «soyqırımını günü» elan etmək, Türkiyəyə qarşı lazımı qərar çıxarmaq. Demək, Amerikada bu iş gedir və gedəcəkdir. Ancaq indi əlavə nə olunur? Əlavə olunur ki, 1988-ci il Sumqayıt hadisələri və nəticədə 350 min erməninin Azərbaycandan kütləvi şəkildə sürgün edilməsi haqqında iddialar əks olunsun. Erməni diasporu budur. Yenə də Arzumanlıya demək istəyirəm, Amerikada yaşayan azərbaycanlıların əksəriyyəti Kaliforniyada yaşayır. Heç birinin ağlına gəlir ki, Azərbaycanı müdafiə etmək lazımdır? Doğrudur, onlar İrandan köçmüş azərbaycanlılardır. Mən həqiqəti deyirəm, bundan artıq nə olacaqdır? Onların əksəriyyəti özünü azərbaycanlı hesab etmir. Deyirlər ki, biz iranlıyıq. Reallıq budur. Ona görə də ümumi sözlər yox, yenə də deyirəm, konkret təkliflər.

Bizim apardığımız bütün işlər gəlib bu yerdə dayanır ki, Ermənistan silahlı qüvvələrini o şərtlə çıxara bilər ki, Dağlıq Qarabağın statusu müəyyən olunsun. Əgər bu olmasa, Ermənistan heç bir şey etməyəcəkdir. Bizə bunu bütün başqa ölkələr də deyirlər.

Təbiidir, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın qədim torpağıdır. Bizim üçün əziz torpaqdır. Amma həqiqət ondan ibarətdir ki, orada yaşayanların əksəriyyəti erməni olubdur. Dağlıq Qarabağın ətrafında yerləşən 7 rayon işğal edilibdir. Onlar qaçqın vəziyyətində çadırlarda yaşayırlar. Burada bəziləri yenə də deyirlər ki, gəlin gözləyək, gəlin donduraq, filan edək. Mən istərdim ki, bu sözləri deyən adamlar, bu fikirdə olan adamlar – kimsə burada dedi, mən də onunla razıyam – öz evini bir ay qaçqına versin, getsin çadırdə yaşasın. Heç qaçqına verməsin. Qoy evi 10 gün burada qalsın, özü gedib 10 gün o çadırdə yaşasın, indi, bu dəqiqə. Bilirsiniz, Azərbaycanda həqiqət bundan ibarətdir.

Biz bazar iqtisadiyyatı qururuq, iqtisadi islahatlar həyata keçiririk. Bunun nəticəsində əhalimizin bir qismi bizneslə məşğul olaraq zənginləşib və həddindən artıq zənginləşibdir. Bir qismi orta şəraitdə yaşayır. Bir qismi kasıb şəraitdə yaşayır, amma onlardan da ən ağır şəraitdə yaşayan qaçqınlardır. Qaçqınlar elə vəziyyətdədir ki, buna dözmək mümkün deyildir. Amma qaçqın olmayan, yəni evi-eşiyi olan adamlar tək Bakıda yox, başqa yerlərdə – dövlətlilər, zənginlər heç, onlar pullarını bilmirlər hara qoysunlar, malikanələr tikirlər, başqa şeylər edirlər, – rahat yaşayırlar. O birisi orta təbəqə də rahat yaşayır.

Biz Azərbaycanın hər yerində, Bakıda ictimai-siyasi sabitliyi təmin etmişik. Restoranlar gecə saat 2-yə, 3-ə, 5-ə qədər işləyir. İnsanlar toy edirlər. Hər toya 300-400 adam çağırır, 3-4 orkestr çağırır. Rahat yaşayır, elektrik işığı da iki saat sönəndə hay qaldırırlar ki, niyə mənim iki saat işığım olmadı. Evində də üç dənə televizor var, beş dənə paltaryuyan maşını var, dörd dənə də qızdırıcı cihazı var. Onlar heç bilirlərmə ki, qaçqınlar nə vəziyyətdə yaşayır?

O cümlədən orta təbəqə. Restoranlara, barlara təkcə zənginlər getmir ki? Orta təbəqə də gedir. Lap kasıb təbəqə, hansı ki kasıbdır, pulu azdır, amma onun evi var, heç olmasa, nə təhər deyərlər, başının üstündə damı var, damının altında yaşayır. Biz bu cür rahatlığı yaratmışıq.

Xaricdən gələn adamlar deyirlər ki, Azərbaycanda olan rahatlıq, yəni ictimai asayiş indi heç bir yerdə yoxdur. İndi biri çox zəngin, biri ondan bir az aşağı, biri ondan bir az yoxsul yaşayır, lap yoxsulun da müəyyən yaşamaq yeri var, müəyyən qədər imkanı var. Ancaq o çadırdə yaşayanlar? Bəs biz onların haqqında düşünməliyik, yoxsa yox? Onlara elə o çətinliyi verməliyik? Ancaq deyirlər ki, yox, gəlin Dağlıq Qarabağa muxtariyyətdən da aşağı bir status verək. Bunu heç kəs qəbul etmir. Qəbul etmir, torpaqlarımız azad olmur, insanlar əziyyət çəkir. Bunun da sonu görünmür.

Ona görə mən bir daha xahiş edirəm, bir daha hamıdan xahiş edirəm, o cümlədən müxalifətə müraciət edirəm, bizim ziyalılara müraciət edirəm. İndi gördüm ki, Milli Məclisdə çıxış edənlərin, sən deyən, elə bir təklifi yoxdur. Amma yenə də hər biri otursun, düşünsün, yazıb Milli Məclisə versinlər. Bəlkə bizim indiyə qədər tapa bilmədiyimiz bir yolu hamımız, Azərbaycan xalqı, milləti birlikdə tapaq. Bizi günahlandırılanlar ki, biz bunu tapa bilməmişik, gəlsinlər o yolu göstərsinlər. Onda biz bu məsələnin həll olunmasını onlara verərik. Qoy gəlsinlər, göstərsinlər. Amma bilin, ümumi danışıqlarla məsələ həll oluna bilməyəcəkdir. Tələb etməklə ki, erməni oradan çıxmalıdır, bu, olmayacaqdır. Real vəziyyəti bilmək lazımdır.

Nəhayət, mənim sözlərim ondan ibarətdir ki, dünənki, bugünkü müzakirəni Azərbaycan Prezidenti kimi özümə çox faydalı hesab edirəm. Ona görə ki, mən imkan tapdım, açıq-aydın, heç bir şeyi gizlətmədən sizə və sizin vasitənlə bütün Azərbaycan xalqına bildirim. Eyni zamanda, bu mənə imkan verdi ki, görüm bizim Milli Məclis, dəvət olunan başqa şəxslər, yaxud da adi vətəndaşlar bizə bu barədə nə kömək edə bilərlər, nə təklif verə bilərlər. Bu sözləri sizə deyərək, mən heç də onu bildirmək istəmirəm ki, biz ümitsizlik. Yox. Məsələni mütləq həll edəcəyik. Ancaq məsələnin həll olunmasının nə qədər çətin, nə qədər ağır olduğunu hamı bilməlidir. Bir daha deyirəm, kim bu sahədə öz xidmətini göstərə bilərsə, o, Azərbaycan dövləti tərəfindən yüksək qiymətləndiriləcəkdir.

Burada hansısa çıxışlarda belə fikir səsləndi ki, Milli Məclisin adından Birləşmiş Millətlər Təşkilatına və ATƏT-ə müraciət edilsin. Mən bu təklifləri dəstəkləyirəm.

Sizə deyim ki, mart ayının 1-də ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri, Rumıniyanın xarici işlər naziri Azərbaycanda olacaqdır. Kim istəyirsə, çalışsın onunla görüşsün, öz fikrini desin. Hesab edirəm, o vaxta çatdırmaq olar, Milli Məclisin müraciətini hazırlayıb ATƏT-in sədrinə vermək olar. ATƏT-in Minsk qrupuna

12 dövlət daxildir. Onun həmsədrləri var. Demək, həmsədrlərə göndərmək lazımdır – Amerikanın Prezidentinə, Rusiyanın Prezidentinə, bir də Fransanın Prezidentinə. Milli Məclis bunu da edə bilər. Xahiş edərdim ki, əgər deputatlar razı olsa, Milli Məclisin adından bu müzakirənin nəticəsi olaraq belə bir müraciəti Minsk qrupunun həmsədrlərinə göndərsinlər.

Nəhayət, burada dedilər ki, biz məcbur etməliyik ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası qərarlar çıxarsın. Mən ona cavab verdim. Ancaq eyni zamanda hesab edirəm ki, Milli Məclis deputatların adından, Azərbaycan xalqı adından BMT-nin Baş katibi Kofi Annana və BMT Təhlükəsizlik Şurasının sədrinə belə bir məktub göndərsin və onların qarşısında qoysun ki, nə üçün qəbul etdiyiniz qətnamələr yerinə yetirilmir.

Biz bunu edə bilməmişik. Bəlkə kimsə edə bilər, yaxud da Milli Məclis edə bilər. Qoy etsin. Başa düşün, mən bunları forma üçün demirəm, düşünəsiniz ki, sizə belə cavab verirəm. Mən bunu real həqiqət kimi qəbul edirəm və istəyirəm ki, bütün istiqamətlərdən bu təşkilatlara təzyiqimizi, təsirimizi göstərek.

O ki qaldı mənə, birincisi, Minsk qrupu öz fəaliyyətini davam etdirməlidir və bundan sonra da Minsk qrupunun həmsədrləri ilə intensiv danışıqlar aparacağam. Məsələnin ədalətli həll olunması üçün təkliflərimizi irəli sürəcəyəm və onlardan məsələnin ədalətli həllinə dair yeni tədbirlər görməsini xahiş edəcəyəm. Bu məsələ həmişə mənim danışıqlarımda əsas yer tutubdur və bundan sonra da bütün xarici siyasət fəaliyyətimdə əsas yer tutacaqdır. Nə Minsk qrupundan, nə də ATƏT-dən imtina edə bilmərik. Çünki başqa vasitə yoxdur.

Ermənistan prezidenti ilə Parisdəki danışıqlarımızı sizə dedim, çətin və ağır danışıqlardır. Baxmayaraq ki, bu danışıqlar necə bir insan kimi, necə bir şəxsiyyət kimi mənim üçün çox çətin, ağırdır, ancaq bu danışıqları yenə Parisdə aparacağım.

Ondan sonra da əgər bir şey olsa, bunu davam etdirəcəyik.

Mən sizə bir də təşəkkür edirəm ki, Milli Məclis iki gün bu məsələni müzakirə etdi və gələcəkdə əldə olunan hansısa bir müsbət hadisə ilə əlaqədar Milli Məclisə məlumat verəcəyəm. Bir də deyirəm, danışıqlar aparmaq işin birinci hissəsidir. Amma nəyəsə nail olmaq əsas hissəsidir, ikinci hissəsidir. Əgər hansısa bir razılığa gəlsəm, hansısa mən başa düşdüyüm, mənim nöqteyi-nəzərimdən bizim üçün qəbul olunması variantında razı olsam, mütləq onu Milli Məclisin müzakirəsinə verəcəyəm. Əgər Milli Məclis razı olmasa, mən Milli Məclissiz heç bir şey etməyəcəyəm. Fikrim belədir ki, əgər Milli Məclis hansısa bir təkliflə razı olsa, ondan sonra bunu xalqın müzakirəsinə verməliyik. Xalqsız heç bir şey etməməliyik.

Mən həyatımın, demək olar ki, çox böyük bir hissəsini bu işə həsr etmişəm və bundan sonra da mənim həyatım üçün, Azərbaycan xalqının qarşısında xidmətlərim sahəsində bundan vacib heç bir vəzifə yoxdur. Əmin ola bilərsiniz ki, mən bu vəzifəni bundan sonra da şərəflə yerinə yetirməyə çalışacağam.

Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı

Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü bu günlər Azərbaycanda dərin hüzn içərisində qeyd edilir. Bu qəddar və amansız soyqırımı aktı insanlığın tarixinə dəhşətli terror hadisələrindən biri kimi daxil olmuşdur.

1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan Respublikasının silahlı birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı yerli erməni yaraqlıları və keçmiş Sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağın Xocalı şəhərini sakinləri ilə birlikdə büsbütün məhv edərək insanlığa silinməz ləkə olan soyqırımı aktı törətmişlər. Cəmi bir neçə saat ərzində 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca yalnız azərbaycanlı olduğuna görə qəddarcasına, dözülməz işgəncə verilməklə öldürülmüş, 487 nəfərə ağır xəsarət yetirilmiş, 1.275 sakin – köməksiz qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək ağlasığmaz zülmə, təhqirlərə və həqarətə məruz qoyulmuşlar. Erməni hərbciləri öldürdükləri insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəşmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmışlar.

Azərbaycan Respublikasının o dövrdəki Prezidenti Ayaz Mütəllibovun və digər rəhbərlərinin cinayətkar səhlənkarlığı erməni millətçilərinin bu ağır cinayət əməlini törətməsinə şərait yaratmışdır. Hakimiyyətlə müxalifətin qarşılıqlı ittihamları və siyasi mübarizəsi nəticəsində Xocalının müdafiəsi lazımı səviyyədə təşkil edilməmiş, şəhərin dinc əhalisinə heç bir köməklik göstərilməmişdir.

Xocalı şəhərində törədilmiş müdhiş cinayətin xarakteri və miqyası bu soyqırımı aktının BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş «Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiyada ifadə olunmuş müddəalara tam uyğun gəldiyini sübut edir.

Bu kütləvi və amansız qırğın aktı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı çevrilmiş terror siyasətinin təzahürü olmaqla, tək-cə azərbaycanlılara qarşı deyil, bütövlükdə insanlıq əleyhinə törədilmiş qəddar cinayət aktıdır. Erməni millətçiləri Xocalıda bu soyqırımı əməlini törədərkən doğma torpağını qəsbkarlara vermək istəməyən Azərbaycan xalqını qorxutmaq, onun mübarizə əzmini qırmaq və məhv etmək niyyəti güdmüslər.

Təəssüf doğuran haldır ki, dövlətlər arasında sivil birgəyayış qaydalarının hakim olduğu XX əsrin sonlarında Ermənistan Respublikasının Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd etməsinə, qonşu dövlətə torpaq iddialarını həyata keçirmək üçün işğalçılıq müharibəsi və etnik təmizləmə aparmasına, Xocalı soyqırımı kimi dəhşətli cinayətlər törətməsinə dünya birliyi biganə yanaşmış, təcavüzkarın cilovlanması üçün təsiri beynəlxalq tədbirlər görməmişdir. Qəsbkar dövlət olan Ermənistan ətrafında yaradılmış bu cəzasızlıq mühitinin nəticəsidir ki, indiyədək ölkəmizin ərazisinin 20 faizi, yəni Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı 7 rayon Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş, 1 milyondan çox azərbaycanlı yerindən-yurdundan didərgin salınmışdır. İşğal olunmuş torpaqların azad edilməsinə dair BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsinə (822, 853, 874 və 884 nömrəli qətnamələr), Avropa Şurası Parlament Assambleyasının, ATƏT-in Budapeşt, Lissabon və İstanbul sammitlərinin sənədlərinə məhəl qoymayan Ermənistan Respublikası Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanımaqdan imtina edir. Dağlıq Qarabağ ərazisində

təkcə Ermənistandan deyil, digər ölkələrdən də gələn terrorçuların hazırlanması, Azərbaycan xalqına qarşı yeni cinayətlərin təşkil edilməsi üçün düşərgələr yaradılmışdır. Burada narkotik vasitələrin dövriyyəsi və nəqlindən, silah alverindən əldə edilən gəlir terror məqsədləri üçün istifadə olunur.

Azərbaycan xalqına və digər qonşu dövlətlərə qarşı soyqırımı və terror Ermənistanda dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmışdır. Erməni millətçiliyinin məqsədlərinə nail olmaq üçün heç bir çirkin vasitədən çəkinməyən yerli və beynəlxalq terrorçu təşkilatların bu ölkədə sərbəst fəaliyyətinə hər cür şərait yaradılmışdır.

Son yüz ildən artıq bir dövrdə erməni xalqının bir neçə nəslə milli müstəsnaqlıq, Azərbaycan və digər xalqlara qarşı düşmənçilik ruhunda tərbiyə edilmişdir. Bu nifrət ideologiyasının törətdiyi faciəli nəticələr tarixdən yaxşı məlumdur.

XIX əsrin sonlarından etibarən böyük dövlətlərin himayəsindən istifadə edən erməni millətçiləri «Böyük Ermənistan» yaratmaq xülyasına düşmüş, iddia etdikləri əraziləri yerli sakinlərdən təmizləmək niyyəti ilə Qafqazda kütləvi terror aktları və qırğınlar törədərək, yüz minlərlə günahsız azərbaycanlını qətlə yetirmişlər.

1905-1907-ci illərdə İrəvanda və Zəngəzurda (müasir Ermənistan Respublikası ərazisində), Tiflisdə, Bakıda, Naxçıvanda, Gəncədə, Qarabağda, 1918-1920-ci illərdə Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Muğanda, Lənkəranda dinc əhaliyə amansızcasına divan tutulmuşdur.

Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik siyasəti Sovet hakimiyyəti illərində də davam etdirilmiş, SSRİ-nin ermənipərəst rəhbərliyinin köməyi ilə 1948-1953-cü illərdə, habelə 1988-1989-cü illərdə qısa bir vaxt içərisində Ermənistandan yarım milyona yaxın azərbaycanlı deportasiya edilmiş, yaxud qovulmuş, yüzlərlə azərbaycanlı milli mənsubiyyətinə görə öldürülmüşdür. Ermənilərin bu qanlı və avantürüst siyasəti iki

milyondan çox azərbaycanlının ayrı-ayrı vaxtlarda etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinə məruz qalması ilə nəticələnmişdir. Bu gün Ermənistanda bir nəfər də azərbaycanlı qalmamışdır. Erməni millətçiləri qarşılıqları qoyduqları məqsədə nail olmuş, Ermənistanı monoetnik dövlətə çevirmişlər.

Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı və deportasiya siyasəti lap əvvəldən genişmiqyaslı informasiya müharibəsi ilə müşayiət olunmuşdur. Erməni «alimlərinin» söyləri ilə bütün Qafqazın tarixi saxtalaşdırılmış, ermənilərin tarixi şişirdilərək qədimləşdirilmiş, azərbaycanlılara qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampaniyası aparılmışdır. Qafqazda baş verən hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunmuş, dünya ictimaiyyətinin nəzərində «əzabkeş, məzlum və incidilmiş erməni xalqı» obrazı yaradılmışdır. Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik və soyqırımı siyasətini pərdələmək, qonşu dövlətlərə ərazi iddialarına və bunun vasitəsi kimi seçdikləri işğalçılıq müharibəsinə, erməni beynəlxalq terrorizminə haqq qazandırmaq üçün erməni millətçiləri, guya, 1915-ci ildə ermənilərin soyqırımına məruz qaldıqları barədə uydurmaları ortaya atmışlar. Beləliklə, təcavüzkar və cinayətkar özünü təcavüzün və cinayətin qurbanı kimi qələmə verərək beynəlxalq ictimaiyyəti çaşdırmağa səy göstərmişdir.

Nə qədər qəribə olsa da, Xocalı faciəsi kimi real soyqırımına göz yuman bəzi ölkələrin parlamentləri «erməni soyqırımı» əfsanəsini müzakirə predmetinə çevirmiş, hətta tarixi həqiqətlərə etinasızlıq göstərərək bu barədə ədalətsiz qərarlar da qəbul etmişlər. Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə nizama salınması söylərinin Ermənistan tərəfindən indiyədək boşa çıxarılmasının səbəblərindən biri də məhz budur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hesab edir ki, dünya ictimaiyyəti, nəhayət, təcavüzkarı öz adı ilə çağırmalı, Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan

ərazilərinin azad edilməsinə, qaçqın və köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılmasına kömək göstərməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına, Avropa Şurasına, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə, digər beynəlxalq təşkilatlara, dünya ölkələrinin parlamentlərinə və hökumətlərinə müraciət edir ki, Ermənistan Respublikasının rəhbərliyi tərəfindən təşkil edilmiş və onun köməyi ilə Dağlıq Qarabağda hakimiyyəti qanunsuz zəbt etmiş erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımını tanısınlar və pisləsinlər, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normaları və prinsipləri əsasında ədalətli həlli üçün əllərindən gələni əsirgəməsinlər.

Xocalı soyqırımını kimi dəhşətli cinayətlər cəzasız qalmamalıdır. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bəyan edir ki, Azərbaycan dövləti mövcud imkanların hamısından istifadə edərək ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının layiqincə cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi

Bakı şəhəri, 26 fevral 2002-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciəti

– Əziz həmvətənlər!

Hörmətli soydaşlar!

Bu gün mən sizə insanlığın tarixində ən qəddar və amansız kütləvi terror hadisələrindən biri olan Xocalı soyqırımını münasibətilə müraciət edirəm.

Xocalı faciəsi iki yüz ildən çox müddətdə davakar erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı aparılan etnik təmizləmə və soyqırımını siyasətinin qanlı səhifəsidir. Müxtəlif vaxtlarda fərqli şəkildə, xüsusi incəliklə yeridilən bu mənfur siyasət və düşmənçilik heç zaman dayanmamış, gah açıq qarşıdurma və qanlı toqquşmalar şəklini almış, gah da dövrün tələblərinə uyğun ideoloji forma ilə pərdələnmişdir.

15 il əvvəl təcavüzkar erməni şovinistlərinin irəli sürdükləri ərazi iddiaları azərbaycanlıların qədim torpaqlarından kütləvi deportasiyasına, çoxsaylı terror aktlarına və tammiqyaslı amansız müharibəyə səbəb oldu. Nəticədə on minlərlə insan həlak oldu, əlil vəziyyətinə düşdü, yüz minlərlə soydaşımız qaçqın və məcburi köçkünə çevrildi. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan 7 rayonumuz erməni hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edildi. Lakin 1992-ci il fevralın 26-da qədim Xocalı şəhərinin misli görünməmiş qəddarlıqla məhv edilməsi bu faciələrin ən dəhşətlisi oldu. Erməni hərbi birləşmələri 366-cı sovet alayı ilə birlikdə qadınlara, uşaqlara, qocalara aman vermədən yüzlərlə insanı xüsusi vəhşiliklə qətlə yetirdi, onları hərbi tarixində analoqu olmayan işgəncə verməklə öldürdü, təhqirlərə məruz qoydu. Öz amansızlığına, vəhşiliyinə, kütləviliyinə və

törədilən cinayətlərin ağırlığına görə Xocalı faciəsi insanlığın tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır.

Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinistlərinin məqsədi xalqımızı qorxutmaq, vahimə içində saxlamaq, onun mübarizə əzmini qırmaq, işğal faktı ilə barışmasına nail olmaq idi. Lakin düşmən öz məkrli niyyətlərinə çata bilmədi. Xocalı müdafiəçiləri təpədən-dırnağa qədər müasir silahlarla təchiz olunmuş düşmən qarşısında özünü itirmədi, əyilmədi, qəhrəmanlıq və rəşadət nümunələri göstərdi. Onlar qeyri-bərabər döyüşdə igidliklə vuruşaraq əsl fədakarlıq və vətənpərvərlik nümayiş etdirdilər.

Xocalı faciəsindən danışarkən o zaman Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslərin və xalqa rəhbərliyə iddialı olan qüvvələrin siyasi və mənəvi məsulluğunu ayrıca qeyd etmək lazımdır. Öz vəzifə borcuna görə vətəndaşların asayişini və təhlükəsizliyini qorumaq üçün dövlət orqanları şəhərin müdafiəsini təşkil etmək üçün heç bir əməli tədbir görməmiş, şəhər sakinlərini tələyin ümidinə buraxmışdılar. Uzun müddət mühasirə şəraitində qalan, güclü düşmənlə mərdliklə vuruşan şəhərin müdafiəçilərinə heç bir kömək göstərilməmişdir. Respublikanın rəsmi rəhbərliyi baş vermiş ağır cinayət və soyqırımı aktının miqyasları və ağırlığı haqqında dünya dövlətlərinə və beynəlxalq ictimaiyyətə məlumat vermək, həqiqəti çatdırmaq əvəzinə real vəziyyəti gizlətməyə cəhd etmiş, tam fəaliyyətsizlik, məsuliyyətsizlik və xalqın tələyinə biganəlik nümayiş etdirmişdi. Sonradan da Xocalı soyqırımının mahiyyətini açmaq, onun təşkilatçıları və icraçıları ifşa etmək üçün heç bir iş görülməmişdir. Xalqımızın faciəsi, yüzlərlə insanın məhv olmuş həyatı o zamankı hakimiyyət və müxalifət tərəfindən yalnız siyasi mübarizədə qarşılıqlı ittihamlar üçün vasitə rolunu oynamışdır.

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan hökuməti və parlamenti Xocalı soyqırımını və bütövlükdə erməni şovinist-

millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi cinayətlər haqqında həqiqətləri olduğu kimi bütün miqyası və dəhşətləri ilə dünya dövlətlərinə, parlamentlərinə, geniş ictimaiyyətə çatdırmaq, bütün bunların soyqırım siyasəti kimi tanınmasına nail olmaq xətti yeridir. Bu, Xocalı şəhidlərinin, vətən müdafiəçilərinin ruhu qarşısında bizim vətəndaşlıq və insanlıq borcumuz olmaqla bərabər, həm də faciənin beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının layiqincə cəzalandırılmasına yönəlmişdir.

Azərbaycanın dövlət rəhbərliyi Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq prinsiplərinə uyğun ədalətli həlli, ərazilərimizin işğaldan azad edilməsi üçün məqsədyönlü və ardıcıl iş aparır. Haqq-ədalət, beynəlxalq hüquq bizim tərəfimizdədir, zaman bizim xeyrimizə işləyir. Bu gün dövlətimiz və xalqımız iqtisadi, siyasi və mənəvi cəhətdən müqayisəolunmaz dərəcədə güclənib, müstəqil Azərbaycan dövləti dünya siyasətinin mühüm faktoruna çevrilib. İnanıram ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin daha da möhkəmlənməsi, sərhədlərinin toxunulmazlığının və ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi Xocalı şəhidlərinə və xalqımızın bütün qəhrəman övladlarına ucaldılan möhtəşəm abidə olacaqdır!

Bu milli matəm günündə Xocalı şəhidlərinin və qəhrəmanlarının müqəddəs ruhu qarşısında baş əyərək Allahdan onlara rəhmət diləyir, onların yaxınlarına, bütün xalqımıza başsağlığı verirəm!

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 25 fevral 2003-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciəti

– Əziz həmvətənlər!

Hörmətli soydaşlar!

Bu gün sizə xalqımızın tarixində kədərli və faciəli bir səhifə, insanlığa qarşı ən qəddar və amansız kütləvi terror hadisələrindən olan Xocalı soyqırımını münasibətilə müraciət edirəm.

Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın bir müddət ərzində erməni millətçilərinin və onların havadarlarının xalqımıza qarşı apardığı etnik təmizləmə və soyqırımını siyasətinin davamı və qanlı səhifəsi idi. Bu mənfur siyasət xalqımıza saysız-hesabsız müsibətlər və əzab-əziyyətlər gətirmişdir.

Ötən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında təcavüzkar erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı irəli sürdüyü yeni ərazi iddiaları azərbaycanlıların doğma torpaqlarından kütləvi surətdə zorla qovulmasına, çoxsaylı terror aktları ilə müşayiət olunan genişmiqyaslı amansız müharibəyə gətirib çıxardı. Nəticədə on minlərlə insan həlak oldu, yüz minlərlə soydaşımız qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü. 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan hərbi birləşmələri tərəfindən qədim Xocalı şəhərinin misli görünməmiş qəddarlıqla məhv edilməsi, onun müdafiəçilərinə və dinc sakinlərə qanlı divan tutulması bu faciələrin ən dəhşətlisi idi. Yüzlərlə insan – qadın, uşaq, qoca xüsusi vəhşiliklə qətlə yetirildi və işgəncələrlə öldürüldü. Xocalı faciəsi öz qəddarlığına, kütləviliyinə və törədilən cinayətlərin ağırlığına görə bəşəriyyətə qarşı ağır cinayətlər sırasına daxil olmuşdur.

Xocalı soyqırımını törətməklə erməni millətçiləri məkrli məqsədlər güdüdü: xalqımızı qorxutmaq, vahimə yaratmaq, onun mübarizə əzmini qırmaq, torpaqların işğalı faktı ilə barışmağa məcbur etmək. Lakin hiyləgər və amansız düşmən məqsədinə çata bilmədi. Xocalı müdafiəçiləri qəddar düşmənlə mübarizədə əyilmədilər, qəhrəmanlıqla vuruşaraq vətənə sədaqət nümunəsi göstərdilər.

Xocalı faciəsindən danışarkən o zamankı rəsmi Azərbaycan rəhbərliyinin və ölkədə vəziyyətə ciddi təsir edən siyasi qüvvələrin acizliyini, səriştəsizliyini, xalqın taleyinə biganəliyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Dövlət rəhbərliyi xalqın qəzəbindən qorxaraq hadisənin miqyasını kiçiltməyə cəhd etmiş, bu qanlı cinayət barədə beynəlxalq ictimaiyyətə operativ və ətraflı məlumat vermək üçün heç bir iş görməmişdi. O zamankı müxalifət isə faciədən xalqın narazılıq dalğası üzərində hakimiyyətə gəlmək üçün istifadə etdi. O zaman Azərbaycanda hökm sürən hərcmərclik, hakimiyyətin nüfuzsuzluğu, lidersizlik bu qanlı fəlakətin baş verməsinə şərait yaratdı.

1994-cü ildən ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan hökuməti və parlamenti erməni millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətləri bütün miqyası və dəhşətləri ilə dünya dövlətlərinə və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq, bunların soyqırımını siyasəti kimi tanınmasına nail olmaq üçün inadlı və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Məqsəd Xocalı faciəsinə beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə, onun təşkilatçılarının, ideoloqlarının və icraçılarının dünya ictimaiyyətinin gözündə ifşasına və cəzalandırılmasına nail olmaqdır. Bu, bir tərəfdən Xocalı müdafiəçilərinin və şəhidlərinin ruhu qarşısında bizim insanlıq və vətəndaşlıq borcumuzdur. Digər tərəfdən isə, insanlığa qarşı yönəlmiş bu cür qəddar cinayətlərin gələcəkdə təkrar olunmaması üçün mühüm şərtidir.

Hazırda Azərbaycan rəhbərliyi Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll olunması üçün ardıcıl fəaliyyət göstərir. Aparıcı dünya dövlətləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar getdikcə daha artıq dərəcədə Azərbaycanın ədalətli mövqeyini qəbul edir, ərazilərimizin işğalı faktını etiraf edir, Ermənistandan Azərbaycan torpaqlarını azad etməyi tələb edirlər. Biz dövlətimizin iqtisadi, siyasi qüdrətinə və qazanılmış təcrübəyə arxalanaraq problemin ədalətli həlli istiqamətində səylərimizi inadla davam etdirəcəyik.

Vətəndaşlarımız, soydaşlarımız unutmamalıdırlar ki, erməni millətçilərinin anti-Azərbaycan təbliğatı getdikcə daha incə, daha mənfur formalarda davam etdirilir, ərazi iddialarını əsaslandırmaq üçün yeni-yeni əsassız tezislər uydurulur. Buna görə də belə ideoloji təxribatlara qarşı ayıq olmalı, onları vaxtında ifşa etməliyik.

Hazırda Azərbaycan dövləti, vətəndaşlarımız, xaricdəki soydaşlarımız Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, onun əsl soyqırımını aktı kimi tanındılması istiqamətində ardıcıl tədbirlər görürlər. Belə tədbirlər hər il daha əhatəli və peşəkar səviyyədə keçirilməli, xaricdəki soydaşlarımız isə öz fəallığını daha da artırmalıdırlar.

Bu kədərli matəm günlərində Xocalı şəhidlərinin və qəhrəmanlarının əziz xatirəsini bir daha dərin hüznə yad edərək Allahdan rəhmət diləyir, onların yaxınlarına, bütün xalqımıza başsağlığı verirəm. Uğrunda çalışdığımız müstəqil, güclü, firavan Azərbaycan onların ruhu üçün ən böyük təsəlli olacaqdır.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 24 fevral 2004-cü il

20 Yanvar faciəsinin on beşinci ildönümünün keçirilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Azərbaycan xalqının tarixinə Qanlı Yanvar faciəsi kimi daxil olmuş 1990-cı il 20 Yanvar hadisələrindən on beş il keçir.

Artıq on beşinci ildir ki, Azərbaycan xalqı bu faciənin ağrısı ilə yaşayır. Süquta məhkum olmuş sovet rejimi öz son günlərində bütün tarixi boyu törətmiş olduğu cinayətlər sırasına misli görünməmiş bir vəhşilik aktı da əlavə etdi. Həmin gün Sovet ordusu hissələri heç bir xəbərdarlıq edilmədən Bakı şəhərinə, eləcə də Azərbaycanın bir sıra digər şəhər və rayonlarına yeridilərək, Ermənistanın respublikamıza qarşı ərazi iddialarının SSRİ rəhbərliyi tərəfindən açıq-aşkar dəstəklənməsinə və o zamankı Azərbaycan rəhbərlərinin xəyanətkar siyasət yeritməsinə etiraz əlaməti olaraq ayağa qalxmış Azərbaycan xalqına vəhşicəsinə divan tutdu. Öz konstitusiya hüquqlarının bərqərar edilməsi tələbi ilə çıxış edən dinc, silahsız əhali gülləbaran edildi. Yüzlərlə günahsız insan yaralandı və qətlə yetirildi. Sovet rejiminin bu qanlı terror aktı bütün dünyada qətiyyətlə pisləndi.

20 Yanvarda sovet rejiminin hərbi, siyasi və mənəvi təcavüzünə məruz qalmış Azərbaycan xalqı öz tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Azərbaycanda haqq-ədalətin müdafiəsi yolunda canlarından keçmiş vətən övladları Qanlı Yanvarda xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsinə parlaq səhifə yazdılar.

Sovet hakimiyyətinin süqutundan və Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsindən sonra bir müddət başları

hakimiyyət uğrunda mübarizəyə qarışmış Azərbaycan rəhbərləri xalqımıza qarşı törədilmiş bu ağır cinayətin səbəblərinin araşdırılması, ona siyasi-hüquqi qiymət verilməsi və cinayətkarların müəyyən edilməsi istiqamətində məqsədyönlü iş aparmadılar. Onlar bu məsələdə heç maraqlı da deyildilər, çünki həmin cinayətin törədilməsinin məsuliyyəti bu və ya digər dərəcədə onların da üzərinə düşürdü. Yalnız Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra, 1994-cü ildə 20 Yanvar hadisələrinin mahiyyəti məhz onun təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə açıqlandı, onlara siyasi-hüquqi qiymət verildi və cinayəti törədənlərin adları ictimaiyyətə çatdırıldı.

Azərbaycan xalqı öz qəhrəman övladlarının fədakarlığını yüksək qiymətləndirərək, hər il 20 Yanvarda onların xatirəsini dərin ehtiramla yad edir. 20 Yanvar gününün Azərbaycanın tarixində ölkəmizin azadlığı, müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə qəhrəmanlıq rəmzi kimi böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq *qərara alıram*:

1. *Yerli icra hakimiyyəti orqanları əlaqədar təşkilatlarla birlikdə Azərbaycan Respublikasının bütün şəhər, rayon və kəndlərində 20 Yanvar faciəsinin on beşinci ildönümünə həsr olunmuş tədbirlər keçirsin.*

2. *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, 20 Yanvar faciəsinin on beşinci ildönümü ilə bağlı tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsini təmin etsin.*

3. *Bu sərəncam imzalandığı gündən qüvvəyə minir.*

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 3 yanvar 2005-ci il

«20 Yanvar şəhidinin ailəsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdü»nün təsis edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan xalqının tarixinə qəhrəmanlıq rəmzi kimi daxil olmuş Qanlı Yanvar faciəsindən artıq 16 il keçir. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Sovet ordusu hissələri heç bir xəbərdarlıq edilmədən Bakı şəhərinə, eləcə də Azərbaycan Respublikasının bir sıra digər şəhər və rayonlarına yeridilərək Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı Azərbaycan xalqının suveren hüquqlarının bərqərar edilməsi üçün ayağa qalxmış dinc əhaliyə amansızcasına divan tutmuşdur.

Sovet rejiminin hərbi, siyasi və mənəvi təcavüzünə məruz qalmış Azərbaycan xalqı bu Qanlı Yanvar günündə tarixi ənənələrinə sadıq olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirmiş və bununla da 20 Yanvar günü Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq salnaməsinə parlaq səhifə kimi həkk olunmuşdur.

Kütləvi terror aktları ilə müşayiət olunan bu hərbi-siyasi təcavüzün və mənəvi qəsdin qurbanı olmuş insanlar xalqımızın milli müstəqillik duyğusunun yüksəldilməsində müstəsna rol oynamışlar.

1990-cı ilin yanvar ayında faciəli hadisələr zamanı Azərbaycan Respublikasının azadlığı, suverenliyi uğrunda həlak olanların əziz xatirəsini yad edərək, şəhid ailəsi üzvlərinin sosial müdafiəsini gücləndirmək və onlara dövlət qayğısını artırmaq məqsədilə *qərara alıram*:

1. 1990-cı ilin yanvar faciəsi zamanı şəhid olmuş hər bir şəxsin ailəsinə ayda 300 (üç yüz) manat məbləğində «20 Yan-

var şəhidinin ailəsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdü» təsis edilsin.

2. Müəyyən edilsin ki, bu fərmanın 1-ci bəndi ilə təsis edilən təqaüd həmin şəxslərin ailə üzvlərinin sayına bərabər bölünməklə dövlət büdcəsində Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə nəzərdə tutulmuş xərclər hesabına həmin nazirlik vasitəsilə ödənilir.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu fərmandan irəli gələn məsələləri həll etsin.

4. Bu fərman 2006-cı il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş hesab edilsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 19 yanvar 2006-cı il

Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNİN QƏRARI

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı şəhərində azərbaycanlılara qarşı soyqırımı aktı törədilmişdir. Təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, həm də bütün insanlığa qarşı yönəlmiş bu müdhiş cinayətin iştirakçıları məlumdur. Bunlar Ermənistan Respublikası silahlı qüvvələrinin bölmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni terrorçu dəstələri və keçmiş Sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin üzvləridir.

Əvvəlcə Xocalı toplardan və digər hərbi texnikadan şiddətli atəşə tutularaq darmadağın edilmişdir. Şəhər ərazisində yangınlar başlanmışdır. Sonra piyada qüvvələr bir neçə istiqamətdən şəhərə girmişlər. Sağ qalmış sakinlərə vəhşicəsinə divan tutulmuşdur. 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın işgəncə ilə öldürülmüşdür. 8 ailə bütünlüklə məhv edilmişdir. 487 nəfər şikəst edilmişdir. 1.275 sakin – qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək ağılasığmaz təhqirlərə, zülmə və həqarətə məruz qalmışlar. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin, o cümlədən 68 qadının və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyildir.

Mühasirədən çıxmağı bacarmış dinc sakinləri yollarda, meşələrdə pusqu quran erməni hərbiçiləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Azğınlaşmış cəlladlar insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmış, cəsədlərin bir qismini minalamışlar.

Xocalı şəhərinə hücum əməliyyatına 366-cı alayın ikinci taqımının komandiri Seyran Ohanyan, üçüncü taqımının komandiri Yevgeni Nabokix, birinci taqımının qərargah rəisi Valeri Çitçyan rəhbərlik etmişlər. Əməliyyata alayın 90-dan çox tankı, piyada döyüş maşını və digər hərbi texnikası cəlb edilmişdi. Dinc əhaliyə qarşı soyqırımını cinayətlərində alayın hərbi qulluqçularından Slavik Arutyunyan, Andrey İşxanyan, Sergey Beqlaryan, Movses Akopyan, Qriqori Kisebekyan, Vaçik Mirzoyan, Vaçaqan Ayriyan, Aleksandr Ayrapetyan və başqaları, erməni silahlı birləşmələrinin üzvlərindən Karo Petrosyan, Vitali Balasanyan, Seyran Tumasyan, Valerik Qriqoryan və digərləri fəal iştirak etmişlər. Dinc əhaliyə qəddarcasına divan tutanlar arasında Xankəndi Şəhər Daxili İşlər Şöbəsinin rəisi işləmiş Armo Abramyanın, Əsgəran Rayon Daxili İşlər Şöbəsinin rəisi işləmiş Mavrik Qukasyanın, onun müavini Şaqen Barseqyanın, Dağlıq Qarabağda Erməni Xalq Cəbhəsinin sədri olmuş Vitali Balasanyanın, Xankəndi şəhər həbsxanasının rəisi işləmiş Serjik Koçaryanın və başqa şəxslərin də olduğu müəyyən edilmişdir.

Bu gün cinayətkarlardan 30 nəfərinin adları Azərbaycanın istintaq orqanlarına məlumdur. Xocalı soyqırımını zamanı mayor rütbəsində olan S.Ohanyan indi general paqonları gəzdirir və işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ bölgəsində Ermənistan Respublikasının yaratdığı oyuncaq qurumun «müdafiə naziri»dir. Cinayətin bir sıra digər iştirakçıları da oyuncaq qurumda və Ermənistan Respublikasının dövlət orqanlarında müxtəlif vəzifələr tuturlar.

Xocalı şəhərində hərbi əməliyyatdan sonra 366-cı alayın cinayətdə iştirakının izlərini itirmək üçün alay tələm-tələsik Dağlıq Qarabağdan çıxarılıb Gürcüstana aparılmış, bu zaman hərbi texnikanın böyük hissəsi, yəni 9 tank, 4 zirehli transportyor, 70 piyada döyüş maşını, 4 «Strela-10» raket qurğusu, 8 top, 57 minaatan və digər silah-sursat erməni birləşmələrinə

təhvil verilmiş və azərbaycanlı əhaliyə qarşı sonrakı cinayət əməllərində istifadə edilmişdir.

Xocalı faciəsi son yüz ildən artıq dövrdə davakar erməni millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin yeni bir səhifəsi olmuşdur. XIX əsrin sonlarından etibarən Çar Rusiyasının və digər dövlətlərin gizli və açıq himayəsindən istifadə edən erməni millətçiləri «böyük Ermənistan» yaratmaq xülyasına düşmüş, ələ keçirmək istədikləri əraziləri yerli sakinlərdən təmizləmək niyyətilə müxtəlif dövrlərdə Şərqi Anadoluda və Cənubi Qafqazda soyqırımı və terror aktları törədərək 2 milyona qədər günahsız türkü və azərbaycanlıni vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. 1905-1907-ci illərdə, habelə 1918-1920-ci illərdə Naxçıvanda, Bakıda, Gəncədə, Şamaxıda, Qubada, Lənkəranda, Qarabağda, Muğanda və Azərbaycanın digər yerlərində, habelə Tiflisdə dinc azərbaycanlı əhali soyqırımına məruz qalmışdır.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, 1918-ci ildə Ermənistan Respublikasının yaradılması elan edilərkən onun ərazisi 9,8 min kvadratkilometr olmuşdur. Əslində bu süni dövlət qurumu Azərbaycanın əzəli torpaqlarında, yəni keçmiş İrəvan xanlığının (Çar Rusiyası dövründə İrəvan quberniyasının) ərazisində təşkil edilmişdir. Sonralar İrəvanda, Göyçədə və Zəngəzurda törədilən kütləvi qırğınlar nəticəsində bölgənin demoqrafik vəziyyəti erməni əhalinin xeyrinə dəyişdirilmiş, azərbaycanlılardan təmizlənən yeni ərazilər Ermənistan Respublikasına qatılmışdır. Ermənistanda və Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bolşevik rejiminin əli ilə Azərbaycan torpaqlarının daha bir hissəsi Ermənistanın tərkibinə daxil edilmiş, nəticədə onun sahəsi 30 min kvadratkilometrə çatdırılmışdır.

Ermənistan ərazisində qalan, ata-baba torpaqlarında yığcam halda yaşayan yüz minlərlə azərbaycanlıya muxtariyyət verilmədiyi halda, Azərbaycan ərazisində ermənilər üçün qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti təşkil edilmişdir. Beləlik-

lə, davakar erməni millətçilərinin Azərbaycanca qarşı gələcək ərazi iddiaları üçün zəmin yaradılmış, Cənubi Qafqazda baş verəcək yeni faciələrin əsası qoyulmuşdur.

Davakar erməni millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı cinayətlərinin cəzasız qalması, bu cinayətlərə heç bir siyasi-hüquqi qiymət verilməməsi sovet hakimiyyəti dövründə də xalqımıza qarşı düşmənçilik siyasəti yeridilməsinə gətirib çıxarmışdır. SSRİ rəhbərliyinin köməyi ilə Ermənistan SSR-in hakim dairələri 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan yüz minlərlə azərbaycanlının deportasiya edilməsinə nail olmuşlar.

1988-ci ildə keçmiş SSRİ mərkəzi hökumətinin ermənipərəst siyasətindən istifadə edən davakar erməni millətçiləri Ermənistan ərazisində etnik təmizləməni başa çatdırmaq niyyəti ilə azərbaycanlıların yaşadıkları rayon və kəndlərə basqınlar etməyə, azərbaycanlıları doğma torpaqlarından qovmağa başladılar. Cinayət əməllərinə əsas yaratmaq üçün SSRİ xüsusi xidmət orqanlarının birbaşa iştirakı və təşkilatçılığı ilə Azərbaycanın Sumqayıt şəhərində məlum fitnəkarlıq törədildi. Əvvəlcədən hazırlanmış plana əsasən bu hadisələr bəhanə gətirilərək qısa müddət ərzində Ermənistandan 250 minə yaxın azərbaycanlı kriminal ünsürlərlə əlbir olan hakimiyyət orqanlarının nümayəndələri və silahlı quldurlar tərəfindən qovulub qaçqın salındı. Bu zaman yüzlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi.

Ermənistan ərazisinin azərbaycanlılardan təmizlənməsini başa çatdırdıqdan sonra Azərbaycanın əzəli torpağı olan Dağlıq Qarabağı Ermənistana ilhaq etmək üçün fəal döyüş əməliyyatlarına başlandı. Qarşı duran tərəflərin qüvvələri heç də bərabər deyildi. Nizami ordusunu təşkil etməyə macal tapmamış əliyalın azərbaycanlı əhali əvvəlcədən xüsusi hazırlıq keçmiş erməni silahlı birləşmələri, xarici ölkələrdən gətirilmiş muzzdlu dəstələr və keçmiş Sovet ordusunun tör-töküntüləri ilə üz-üzə dayanmışdı. Nəticədə Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20

faizi, yəni Dağlıq Qarabağ bölgəsi və onun ətrafındakı daha yeddi rayon – Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan rayonları işğal olunmuş, 18 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, 20 mindən çox dinc sakin yaralanmış, 50 mindən çox adam əlil olmuşdur. 4.750 adam əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüşdür. 877 şəhər, kənd və qəsəbə qarət edilmiş, dağıdılmış və yandırılmışdır. Ermənistan ərazisindən və Azərbaycanın işğal edilmiş bölgəsindən qovulub didərgin salınmış azərbaycanlıların sayı 1 milyondan çoxdur.

Erməni təcavüzkarları işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycanın mədəni-tarixi irsini təşkil edən obyektləri xüsusi qəddarlıqla məhv etmişlər. Ələ keçirdikləri ərazilərdə onlar vandalizm aktları törədərək 500-ə qədər tarixi və 100-dən çox arxeoloji abidəni, 22 muzeyi və 4 rəsm qalereyasını, tarixi əhəmiyyətli 9 sarayı qarət etmiş və yandırmış, 44 məbədi və 9 məscidi təhqir etmişlər. Dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada 4,6 milyon kitab və misilsiz əlyazma məhv edilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlıların məruz qaldıqları fəlakətlərin əsrin sonlarında yenidən təkrar olunmasının bir çox səbəbləri vardır. Əlbəttə, başlıca səbəb 1920-ci ildə Azərbaycanda və Ermənistanda sovet hakimiyyətinin qurulması, yeni nəsillərin saxta beynəlmiləçilik ruhunda tərbiyə olunması, «xalqlar dostluğu»nun tərənnüm edilməsi olmuşdur. Azərbaycan xalqının başına gətirilmiş faciələri unutdurmaq üçün sovet ideoloqları xalqımızın xeyirxahlıq, alicənablıq, rəhmdillik, sülhsevərlik, düşmənçiliyi unutmaq kimi yüksək mənəvi keyfiyyətlərindən məharətlə istifadə etmişlər.

Lakin davakar erməni millətçiləri Azərbaycan xalqına nifrət hissini sovet hakimiyyəti illərində də yaddan çıxarmamışlar. Ümumiyyətlə, son yüz ildən artıq dövrdə erməni xalqının bir neçə nəsli milli müstəsnaıq, Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik ruhunda tərbiyə edilmişdir. Erməni «alim»lərinin söyləri ilə bölgənin tarixi saxtalaşdırılmış, ermənilərin tarixi

şisirdilərək qədimləşdirilmiş, azərbaycanlılara qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampaniyası aparılmışdır. Cənubi Qafqazda baş verən hadisələr bilərəkdən təhrif edilmiş, dünya ictimaiyyətinin nəzərində «əzabkeş və məzlum» erməni xalqı obrazı yaradılmışdır.

Qonşu dövlətlərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasına qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq, bunun vasitəsi kimi seçdikləri işğalçılıq, soyqırımı və dövlət terrorizmi siyasətini pərdələmək üçün davakar erməni millətçiləri, guya, 1915-ci ildə ermənilərin soyqırımına məruz qaldıqları barədə uydurmalara rəvac vermişlər. Beləliklə, təcavüzkar və cinayətkar özünü təcavüzün və cinayətin qurbanı kimi qələmə verərək beynəlxalq ictimaiyyəti çaşdırmağa cəhdlər göstərmişdir. Təəssüf ki, Xocalı faciəsi kimi real soyqırımına göz yuman ayrı-ayrı dövlətlərin parlamentləri bir sıra hallarda yalançı erməni təbliğatının təsiri altına düşərək, yaxud siyasi konyunktura əsaslanaraq «erməni soyqırımı» əfsanəsini müzakirə mövzusuна çevirmiş, hətta bu barədə əsassız və ədalətsiz aktlar qəbul etmişlər.

Davakar erməni millətçilərinin azğın təbliğat kampaniyasına qarşı mütəşəkkil müqavimət Azərbaycan xalqının ümummillili lideri Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra başlamışdır. «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 26 mart tarixli Fərmanı tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasına və öz yerini tutmasına təkan vermişdir. Bu mühüm sənəddə tariximizdə ilk dəfə olaraq azərbaycanlılara qarşı törədilmiş kütləvi qırğınların – soyqırımlarının rəsmən adı çəkilmiş, Cənubi Qafqaz miqyasında xalqımıza qarşı aparılmış etnik düşmənçilik siyasətinin kökləri açılmışdır. «Böyük Ermənistan» xülyasını həyata keçirməyin əsas yolunu tarix boyu bu ərazilərin yerli sakinləri olmuş azərbaycanlıların məhv edilməsində, köçürülməsində, onların tarix və mədəniyyət abidələrinin dağıdılmasında, yer adları

nın dəyişdirilməsində görmüş davakar erməni millətçilərinin mənfur fəaliyyətinə siyasi qiymət verilmişdir. Fərmana əsasən 31 mart günü son yüz ildən artıq dövrdə davakar erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı törətdikləri vəhşiliklərin qurbanı olmuş günahsız insanların xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq azərbaycanlıların soyqırımı günü elan edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu məsələ ilə əlaqədar dəfələrlə xüsusi bəyanatlar və müraciətlər qəbul etmiş, beynəlxalq təşkilatlardan, dünya ölkələrinin parlamentlərindən və hökumətlərindən XIX-XX əsrlərdə erməni millətçiliyinin və onun havadarlarının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı cinayətlərini tanımağı, gələcəkdə bu cür cinayətlərin cəzasız qalmasının qarşısını almaqdan ötrü təsirli beynəlxalq hüquq mexanizmlərinin yaradılması işini tezliklə başa çatdırmağı, azərbaycanlılara qarşı yeni soyqırımı cinayətlərinə yol verilməməsi üçün Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla ədalətli həllinə kömək göstərməyi xahiş etmişdir. Milli Məclisin müvafiq qərarına əsasən 26 fevral Xocalı Soyqırımı Günü elan edilmiş və bu barədə beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir.

Xocalı şəhidlərinin xatirəsinin əbədləşdirilməsi üçün dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Bakı şəhərində, ölkəmizin digər şəhər və rayonlarında Xocalı qurbanlarına abidələr ucaldılmış, Xocalı faciəsi haqqında məlumatlar orta məktəb proqramlarına daxil edilmişdir.

Məlum olduğu kimi, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçiliyi ilə danışıqlar aparılır. Erməni tərəfi sülh arzusunda olduğunu göstərməyə çalışsa da, münaqişənin dinc vasitələrlə həllini çətinləşdirən bəyanatlara və hərəkətlərə yol verir, o cümlədən «erməni soyqırımı» haqqında əfsanənin daha çox ölkədə yayılmasına cəhdlər göstərir. Xocalı şəhərində dinc əhaliyə vəhşicəsinə divan tutanların təmizə

çıxarılması üçün iddia olunur ki, guya, Xocalıda erməni hərbiçiləri tərəfindən dinc əhaliyə qarşı heç bir zorakılıq əməlinə yol verilməmişdir. Faciənin yaraları hələ qaysaq bağlamamış vəhşilik əməlini unudurmağa cəhdlər göstərilir. Üzdəniraq təbliğatçıların həyasızlığı ildən-ilə daha da artır, Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətlərin dünya birliyinə çatmasına yol verməmək üçün yeni-yeni yalanlar uydurulur.

Davakar erməni millətçilərinin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş faciələri, o cümlədən Xocalı soyqırımını ört-basdır etmək və unudurmaq, qondarma erməni soyqırımını qəbul etdirmək üçün beynəlxalq miqyasda apardıqları təbliğat kampaniyasının qarşısının alınması sahəsində göstərilən səylərin artırılması indiki dövrün ən aktual vəzifələrindən biridir. Bu sahədə parlamentin hər bir üzvünün də üzərinə vəzifələr düşür.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yuxarıda şərh edilənləri nəzərə alaraq *qərara alır*:

1. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına bir vəzifə olaraq tapşırılsın ki, xarici ölkələrə səfərlər zamanı, o cümlədən beynəlxalq təşkilatların tədbirlərində iştirak edərkən son yüz ildə azərbaycanlıların məruz qaldıqları soyqırım aktları, o cümlədən Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin daha geniş yayılmasını təmin etsinlər, bu məqsədlə Milli Məclisin xarici ölkələrin parlamentləri ilə əlaqələr üzrə işçi qruplarının imkanlarından dolğun və səmərəli istifadə etsinlər.

2. Ermənistan Respublikasının ölkəmizə silahlı təcavüzü, ölkəmizin Dağlıq Qarabağ bölgəsini və ətraf rayonlarını işğal etməsi gedişində azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırım aktları, xüsusən Xocalı faciəsi ilə bağlı materialların toplanılması, öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və yayılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında İnformasiya-Tədqiqat Mərkəzi yaradılsın.

3. Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanlarına tövsiyə edilsin ki, Xocalı şəhərində soyqırımını aktının törədilməsində iştirak etmiş şəxslərin hamısının müəyyən edilməsi, onların cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün görülən tədbirləri gücləndirsinlər.

4. Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət və qeyri-dövlət qurumlarına, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarına tövsiyə edilsin ki, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı məlumatların geniş yayılması, yalançı erməni təbliğatının ifşa edilməsi üçün səylərini birləşdirsinlər.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi

Bakı şəhəri, 27 fevral 2007-ci il

Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNİN BƏYANATI

Bu il fevralın 26-da Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı şəhərində azərbaycanlıların soyqırımının 15 ili tamam olur. Bu hüznü günlərdə Azərbaycan xalqı davakar erməni millətçilərinin vəhşiliyinin qurbanı olmuş günahsız insanların əziz xatirəsini ehtiramla yad edir.

Xocalı Azərbaycan xalqı üçün qəddarlıq və cəzasızlıq rəmzinə çevrilmişdir. Dinc əhalinin vəhşicəsinə kütləvi qırğını bütün insanlığa qarşı ən ağır cinayətlərdən biri olmaqla, XX əsrin Xatın, Lidiçe, Babi Yar kimi dəhşətli faciələri ilə bir sırada dayanır.

Xocalı soyqırımı Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsini zəbt etmək məqsədilə Ermənistan Respublikasının apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətlərinin miqyasına görə ən dəhşətlicidir. Bundan əvvəl azərbaycanlılar yaşayan İmarət Qərvənd, Tuğ, Salakətin, Axullu, Xocavənd, Cəmilli, Nəbilər, Meşəli, Həsənabad, Kərkicahan, Qaybalı, Malibəyli, Yuxarı və Aşağı Quşçular, Qaradağlı kəndlərinin işğalı zamanı həmin yaşayış məntəqələri əhalisinin bir hissəsi xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdi.

Dağlıq Qarabağda şuşadan sonra azərbaycanlıların yaşadıkları ikinci böyük yaşayış məntəqəsi olan Xocalı Ermənistan hərbi birləşmələrinin növbəti hədəfi idi. Şəhərdə 7 min nəfərək adam yaşayırdı. Ermənistan Respublikasındakı ata-baba torpaqlarından zorla qovulub didərgin salınmış azərbaycanlıların bir hissəsi və 1989-cu ildə Fərqanədən qovulmuş Məhsəti türklərinin 54 ailəsi də burada məskunlaşmışdı.

Xocalı şəhərinin yer üzündən silinməsi və əhalisinin kütləvi surətdə qətlə yetirilməsi planı qabaqcadan hazırlanmışdı. Davakar erməni millətçiləri kütləvi informasiya vasitələrində, mitinqlərdə azərbaycanlıların kütləvi məhvini təşkil etməyə çağırışlar edirdilər.

1991-ci ilin noyabr ayından şəhər blokadaya alınmışdı; Xocalının xarici aləmlə əlaqəsi ancaq radiotelefon və mülki vertolyotlar vasitəsilə həyata keçirilirdi. 1992-ci il yanvarın 28-də «Azərbaycan Hava Yolları» Dövlət Konserninə məxsus Mi-8 markalı mülki vertolyot Dağlıq Qarabağ səmasında erməni hərbi birləşmələri tərəfindən vurulmuş, vertolyotun sərnəşinləri olan 47 azərbaycanlı həlak olmuşdu. Bundan sonra şəhərlə hava əlaqəsi də kəsilmişdi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik enerjisi verilməsinin qarşısı alınmışdı. Şəhəri yalnız atıcı silahları olan yerli özünümüdafiə dəstələri qoruyurdular. Əlbəttə, bu qüvvələr ən müasir hərbi texnika ilə təchiz edilmiş, əvvəlcədən xüsusi hazırlıq keçmiş silahlı birləşmələrə müqavimət göstərməyə qadir deyildilər.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən tam mühasirəyə alınmışdı. Dinc sakinlərin dəstələr halında və ya təklikdə mühasirədən çıxmaq üçün göstərdiyi bütün cəhdlərin qarşısı alınırdı.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıya hücum başlandı. Hücumda Ermənistan Respublikasının hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni terrorçu dəstələri və keçmiş Sovet ordusunun Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alayı iştirak edirdi. Heç bir hərbi zərurət olmadan şəhər bir neçə saatın içərisində yerlə yeksan edildi. Xocalı sakini olan 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın işgəncə ilə öldürüldü. 8 ailə bütünlüklə məhv edildi. 487 nəfər şikəst edildi. 1.275 sakin – qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək aqlasığmaz təhqirlərə, zülmə və həqarətə məruz qaldılar. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin, o cümlədən 68 qadının və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyildir.

Beləliklə, son yüz ildən artıq dövrdə erməni xalqının bir neçə nəslinin milli müstəsnaqlıq, Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik ruhunda tərbiyə edilməsi nəticə etibarilə XX əsrin sonlarında sivil dünyanın gözü qarşısında Xocalı soyqırımı kimi qanlı faciənin baş verməsinə gətirib çıxarmışdır.

Xocalı şəhərində törədilmiş müdhiş cinayətlərin xarakteri və miqyası bu soyqırımı aktının BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş «Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiyada ifadə olunmuş tərifi tam uyğun gəldiyini sübut edir. Qabaqcadan planlaşdırılmış kütləvi və amansız qırğın aktı həmin ərazidə yaşayan insanları məhz azərbaycanlı olduqlarına görə tamamilə məhv etmək niyyəti ilə törədilmişdir. Azğınlaşmış cəlladlar insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmış, cəsədlərin bir qismini minalamışlar. Yanan şəhərdən qaçıb xilas olmaq istəyən insanlara aman verilməmiş, dinc sakinləri yollarda, meşələrdə pusqu quran erməni hərbiçiləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Məlum olduğu kimi, məhdud coğrafi zonada oxşar əməllərin törədilməsi keçmiş Yuqoslaviya üçün Beynəlxalq Cinayət Tribunalı tərəfindən soyqırımı aktı kimi tövsif edilmişdir.

Xocalı şəhərinə hücum əməliyyatına 366-cı alayın zabitləri Seyran Ohanyan (hazırda işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ bölgəsində Ermənistan Respublikasının yaratdığı oyuncaq qurumun «müdafiə naziri»), Yevgeni Nabokix, Valeri Çitçyan rəhbərlik etmişlər. Dinc əhaliyə qarşı soyqırımı cinayətlərində fəal iştirak etmiş alayın hərbi qulluqçularının, habelə digər şəxslərin bir qisminin adları bu gün Azərbaycan tərəfinə məlumdur.

Xocalı şəhərində hərbi əməliyyatdan sonra 366-cı alayın cinayətdə iştirakının izlərini itirmək üçün alay tələm-tələsik Dağlıq Qarabağdan çıxarılıb Gürcüstana aparılmış, bu zaman

hərbi texnikanın böyük hissəsi erməni birləşmələrinə təhvil verilmiş və azərbaycanlı əhaliyə qarşı sonrakı cinayət əməllərində istifadə edilmişdir.

Xocalı sakinlərinə qarşı soyqırımı aktı Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalı zamanı Ermənistan Respublikasının həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin yeni bir mərhələsini təşkil etmişdir. Bu dəhşətli cinayət əməlinin məqsədi doğma torpağının müdafiəsinə qalxmış dinc əhalini qorxudub onun mübarizə əzmini qırmaq, eyni zamanda, ölkədə siyasi vəziyyəti qarışdıraraq Azərbaycan torpaqlarının işğalını asanlaşdırmaq olmuşdur. Bununla birlikdə bəzi xarici dövlətlərdən böyük miqdarda hərbi yardım alan Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri Xocalı faciəsindən sonra tezliklə özünə gələ bilməyən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalını qısa müddətdə başa çatdırmış və ətraf rayonların zəbt edilməsi planlarının icrasına başlamışdır.

Xocalı şəhərində dinc əhaliyə vəhşicəsinə divan tutmuş erməni hərbcilərini və onların havadarlarını təmizə çıxarmaq üçün aparılan təbliğat kampaniyası bu gün də ara vermir. İddia olunur ki, guya, Xocalıya hücum şəhərdəki «atəş nöqtələri»ni məhv etmək məqsədilə həyata keçirilmiş, bu zaman dinc əhaliyə qarşı heç bir zorakılıq əməlinə yol verilməmişdir. Üzdənirəq təbliğatçıların dediklərindən az qala belə çıxır ki, guya, Xocalıda azərbaycanlılar bir-birini, sonra da özlərini işgəncə ilə qətlə yetirmişlər. Bəzən onların həyasızlığı elə həddə çatır ki, Xocalı şəhərində lentə alınmış və ya təsvirləri götürülmüş qanlı qırğın səhnələrini beynəlxalq ictimaiyyətə azərbaycanlıların ermənilərə qarşı cinayət əməlləri kimi təqdim edirlər.

Yalançı erməni təbliğatının miqyası ildən-ilə daha da genişləndirilir. Erməni millətçiləri qonşu dövlətlərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasına qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq, bunun vasitəsi kimi seçdikləri işğalçılıq, soyqırımı və dövlət terrorizmi siyasətini pərdələmək üçün hər vasitədən

istifadə edərək, guya, 1915-ci ildə ermənilərin soyqırımına məruz qaldıqları barədə uydurmaların beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmasına cəhdlər göstərilər. Həm də bu cəhdlər bir sıra hallarda müəlliflərinə çirkləndirici «dividendlər» gətirir. Xocalı faciəsi kimi real soyqırımı aktına göz yuman ayrı-ayrı dövlətlərin parlamentlərinin təsir altına düşərək, yaxud siyasi konyunktura əsaslanaraq «erməni soyqırımı» əfsanəsini müzakirə mövzusunda çevirməsi, hətta bu barədə əsassız və ədalətsiz aktlar qəbul etməsi yalnız təəssüf hissi doğurur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hesab edir ki, Xocalı soyqırımı unudulmamalı, dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq hüquqi qiymətini almalıdır. Faciənin ideoloqları, təşkilatçıları və icraçıları yaxalanaraq layiq olduqları cəzalara çatdırılmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına, Avropa Şurasına, Avropa İttifaqına, İslam Konfransı Təşkilatına, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə, digər beynəlxalq təşkilatlara, dünya ölkələrinin parlamentlərinə və hökumətlərinə müraciət edir ki, erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımını tanısınlar və pisləsinlər, gələcəkdə bu cür cinayətlərin baş verməsinin qarşısını almaq üçün təsirli tədbirlər görsünlər, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüququn həmliliqlə qəbul olunmuş norma və prinsiplərinə, xüsusən onların arasında təməl rolunu oynayan dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipinə əsasən sülh yolu ilə həllinə kömək göstərsinlər.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin dərhal və qeyd-şərtsiz azad edilməsi barədə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 nömrəli qətnamələrin həyata keçirilməsini tələb edərək, ATƏT-in Budapeşt, Lissabon və İstanbul sammitlərinin qərarları və yekun sənədləri, Avropa Şurası

Parlament Assambleyasının 1416 nömrəli qətnaməsi əsasında Dağlıq Qarabağ problemini həll etməyə çağırır.

Azərbaycan parlamenti erməni tərəfini sülh prosesində konstruktiv mövqə tutmağa, silahlı qüvvələrini işğal olunmuş torpaqlardan geri çəkməyə, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü tanımağa çağırır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan xalqının suveren iradəsini ifadə edərək bir daha bildirir ki, Azərbaycan Respublikası öz ərazisinin bir hissəsində suverenliyinin qəsb edilməsinə, əzəli torpaqlarının quldurcasına zəbt edilməsinə və qoparılmasına heç zaman razı ola bilməz və mövcud imkanların hamısından istifadə edərək ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqsiyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi

27 fevral 2007-ci il

Quba şəhərində «Soyqırımı memorial kompleksi»nin yaradılması haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Ötən əsrin əvvəllərində erməni-daşnak quldur dəstələrinin Azərbaycan torpaqlarında həyata keçirdikləri kütləvi etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində Bakı, Quba, Qarabağ, Şamaxı, Kürdəmir, Salyan, Lənkəran və digər bölgələrdə on minlərlə günahsız azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, xalqımıza qarşı XX yüzilliyin ən faciəli soyqırımlarından biri törədilmişdir. Təkcə Quba qəzasında 1918-ci ilin aprel-may ayları ərzində 122 kənd tamamilə dağıdılmışdır. Quba şəhərindəki kütləvi məzarlıqda soyqırımı nəticəsində hədsiz amansızlıq və xüsusi qəddarlıqla öldürülən azərbaycanlılarla yanaşı ləzgilərin, yəhudilərin, tatların və digər milli azlıqlara mənsub olan minlərlə insanların zorakılığa məruz qaldığı aşkar edilmişdir.

Erməni millətçilərinin cinayətkar əməllərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Azərbaycan xalqının gələcək nəsillərinin milli yaddaşının qorunması və soyqırımı qurbanlarının xatirəsinin əbədiləşdirilməsi məqsədi ilə *qərara alıram*:

1. Azərbaycan Respublikasının Quba şəhərində Soyqırımı memorial kompleksi yaradılsın.

2. Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan Quba şəhərində Soyqırımı memorial kompleksinin yaradılması üçün Quba Rayon İcra Hakimiyyətinə 1,0 (bir) milyon manat məbləğində vəsait ayrılınsın.

3. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi bu sərəncamın 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş vəsaitin maliyyələşdirilməsini müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirsin.

4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 30 dekabr 2009-cu il

II FƏSİL

*Azərbaycanlıların
soyqırımı
beynəlxalq
təşkilatların
müzakirəsində*

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Dağlıq Qarabağa dair Bəyannaməsi

*(Nazirlər Komitəsi tərəfindən 11 mart 1992-ci ildə
Nazir müavinlərinin 471-ci iclasında qəbul edilmişdir)*

Nazirlər Komitəsi insanların fərq qoyulmadan qətlə yetirilməsi və zorakılıq aktları haqqında son məlumatlardan dərindən narahat olaraq, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ ərazisində mülki əhaliyə qarşı zorakılıq və hücumları kəskin şəkildə pisləyir. O, qeyd edir ki, məsələnin güc vasitəsilə həlli beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilə bilməz.

Nazirlər Komitəsi fevralın 28-də Praqada ATƏM iştirakçı dövlətlərinin dərhal və effektiv atəşkəs, regiona silahların daşınmasına embarqo qoyulması və humanitar yardımın göndərilməsi üçün təhlükəsiz dəhlizlərin yaradılmasına dair tövsiyələrini dəstəkləyir. O, bir daha qeyd edir ki, Dağlıq Qarabağda böhranın istənilən həlli qanununun aliliyinə, demokratiya, insan hüquqları və azlıqların üzvlərinin hüquqlarına dair təminatlara və yalnız sülh yolu və ümumi razılıqla dəyişilə bilən bütün, istər daxili, istərsə də xarici sərhədlərin pozulmamağına hörmət edilməsinə əsaslanmalıdır.

Nazirlər Komitəsi Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin mübahisəyə kömək etməsinə dair münaqişə tərəflərinin razılığını alqışlayır və ümid edir ki, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi və digər qeyri-hökumət təşkilatları bu mübahisənin qurbanlarına humanitar yardımın verilməsində aparıcı rol oynayacaqlar.

Nazirlər Komitəsi mübahisənin sülh yolu ilə həllinin əldə edilməsi üçün bütün vasitəçilik səylərini dəstəkləyir. Effektiv atəşkəsə nail olunduqda, mübahisə bütün maraqlı tərəflər, o cümlədən Dağlıq Qarabağın yerli idarəetmə orqanları və nümayəndələri arasında danışıq vasitəsilə həll edilməlidir. Da-

nışıqlar ATƏM çərçivəsində qəbul olunmuş Helsinki Yekun Aktı və Paris Xartiyasının hərf və ruhuna və xüsusilə mübahisələrin sülh yolu ilə tənzimlənməsi öhdəliyinə hörmət prinsipinə əsaslanmalıdır.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin gərginləşməsinə dair Bəyannaməsi

*(Nazirlər Komitəsi tərəfindən 15 aprel 1993-cü il
tarixində Nazir müavinlərinin 492-ci iclasında
qəbul edilmişdir)*

Nazirlər Komitəsi Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin gərginləşməsi və xüsusilə döyüş ərazisinin Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonuna qədər genişlənməsi ilə əlaqədar ciddi narahatdır. Nazirlər Komitəsi BMT Təhlükəsizlik Şurası Sədrinin bütün hərbi əməliyyatların dərhal dayandırılması tələbini dəstəkləyir və regionun sülh və təhlükəsizliyinə təhlükə yaradan bütün qüvvələrin çıxarılmasına çağırır.

Münaqişənin uzunmüddətli həllinin yalnız beynəlxalq hüquq və Avropa Şurası və ATƏM-in prinsip və öhdəliklərinə hörmət, xüsusilə sərhədlərin toxunulmazlığı, ərazi bütövlüyü, azlıqların müdafiəsi və insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət edilməsi vasitəsilə əldə oluna biləcəyinə əmin olan Nazirlər Komitəsi:

– döyüş ərazisinin Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunadək genişlənməsinin bütün regionun demokratik gələcəyi və sabitliyinə təhdid yaradacağı ilə əlaqədar artan təhlükəyə dair ciddi narahatlığını ifadə edir;

– bu vəziyyətin ATƏM çərçivəsində siyasi danışıqlar prosesinə təhlükə olması faktına təəssüflənir;

– güc vasitəsilə həllin beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilə bilməyəcəyini bəyan edir;

– həmçinin mülki əhalinin əzablarını yüngülləşdirmək məqsədilə regiona və xüsusilə münaqişənin təsir etdiyi bütün

ərəzilərə beynəlxalq humanitar yardım səylərinin maneəsiz buraxılmasına çağırır;

– münaqişə tərəflərindən sülh yolu ilə tənzimlənməyə daha artıq təhlükə yaradacaq hər hansı hərəkətdən çəkinməyi təkidlə tələb edir;

– hərbi əməliyyatlara son qoyulmasının yeganə yolunun gücdən istifadə etməkdən imtina etməklə yanaşı, ATƏM-in Minsk qrupu çərçivəsində danışıqların vicdanla aparılması olduğunu qeyd edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı **Təhlükəsizlik Şurasının** **822 sayılı Qətnaməsi**

30 aprel 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurası,

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair Təhlükəsizlik Şurasının Sədri tərəfindən edilən 1993-cü il 29 yanvar və 6 aprel tarixli bəyanatlarına əsaslanaraq,

Baş katibin 14 aprel 1993-cü il tarixli məruzəsini nəzərə alaraq,

Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin pisləşməsi ilə əlaqədar ciddi narahatlığını ifadə edərək,

Silahlı hərbi əməliyyatların genişlənməsini və xüsusilə yerli erməni qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonuna sonuncu hücumunu həyəcanla qeyd edərək,

Belə vəziyyətin regionda sülh və təhlükəsizliyə təhlükə yaratması ilə əlaqədar narahat olaraq,

Böyük sayda mülki şəxslərin yerlərinin dəyişməsi və regionda, xüsusilə Kəlbəcər rayonunda fəvqəladə humanitar vəziyyətlə bağlı ciddi narahatlığını ifadə edərək,

Regionda bütün dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünə hörmət edilməsini bir daha təsdiq edərək,

Həmçinin beynəlxalq sərhədlərin pozulmazlığını və ərazi əldə etmək məqsədilə gücdən istifadənin yolverilməzliyini bir daha təsdiq edərək,

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi çərçivəsində həyata keçirilən sülh prosesini dəstəklədiyini bəyan edərək və silahlı hərbi əməliyyatların genişlənməsinin bu pro-

ses üçün dağıdıcı nəticə verə biləcəyindən dərinədən narahat olaraq,

Möhkəm atəşkəsin əldə edilməsi məqsədilə bütün hərbi əməliyyatların və düşmənçilik aktlarının dərhal dayandırılmasını, həmçinin bütün işğalçı qüvvələrin Kəlbəcər rayonundan və Azərbaycanın digər bu yaxınlarda işğal olunmuş rayonlarından dərhal çıxarılmasını tələb edir;

Münaqişənin Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin Minsk qrupunun sülh prosesi çərçivəsində həll edilməsi məqsədilə maraqlı tərəfləri danışıqları dərhal bərpa etməyə və problemin sülh yolu ilə həllini çətinləşdirən hər hansı hərəkətlərdən çəkinməyə çağırır;

Mülki əhalinin əzablarını yüngülləşdirmək üçün regionda, xüsusilə münaqişəyə məruz qalmış rayonlarda, humanitar yardımın göstərilməsi üzrə beynəlxalq fəaliyyətin maneəsiz həyata keçirilməsinə çağırır, bütün tərəflərin beynəlxalq humanitar hüququn prinsip və normalarına riayət etməyə borclu olduqlarını yenidən təsdiq edir;

Baş katibdən Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin Fəaliyyətdə olan Sədri, həmçinin Müşavirənin Minsk qrupunun Sədri ilə məsləhətləşmədə regionda, xüsusilə Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunda, vəziyyətin qiymətləndirilməsini aparmağı və Şuraya növbəti məruzəni təqdim etməyi xahiş edir;

Məsələ ilə fəal şəkildə məşğul olmağı davam etdirməyi qərara alır.

3205 sayılı iclasda yekdilliklə qəbul edilmişdir

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri Heydər Əliyevin BMT Təhlükəsizlik Şurasının sədrinə yazılı müraciəti

1988-ci ildə Azərbaycan Respublikasının ərazisi olan Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılarla yanaşı yaşayan ermənilərin Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi iddiaları ilə yaranan süni problem artıq müharibə şəklini alaraq 1992-ci ildə erməni silahlı birləşmələri tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin zəbt edilməsinə gətirib çıxardı.

1992-ci il fevralın 26-da Xocalı, mayın 8-i və 18-də isə Şuşa və Laçın rayonları işğal edildi. Azərbaycan hökumətinin münaqişənin dinc yollarla aradan qaldırılması sahəsindəki söylərinə baxmayaraq, Ermənistan tərəfi sülhün yaranmasına əngəllər törədirdi.

ATƏM-in münaqişənin həllindəki vasitəçiliyi isə heç bir nəticə vermirdi. Artıq bu arada Azərbaycan ərazisinin 17 faizindən çoxu erməni təcavüzkarları tərəfindən qəsb edilmişdi. BMT Təhlükəsizlik Şurasının Kəlbəcər rayonunun zəbt edilməsi ilə bağlı işğalçı qonşuların birmənalı şəkildə Azərbaycan ərazilərindən çıxarılmasını tələb edən 822 sayılı qətnaməsinə əməl etməyən Ermənistan öz təcavüzkar siyasətini davam etdirərək 1993-cü ilin iyul ayında Ağdam rayonunu işğal edir.

1993-cü il iyulun 26-da Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri Heydər Əliyev erməni təcavüzünün qarşısının alınması məqsədilə təcili tədbirlər görülməsi üçün BMT Təhlükəsizlik Şurasının dərhal çağırılması xahişi ilə Təhlükəsizlik Şurasının sədrinə yazılı müraciət edir.

26 iyul 1993-cü il

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

Təhlükəsizlik Şurasının

853 sayılı Qətnaməsi

29 iyul 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurası,
30 aprel 1993-cü il tarixli 822 (1993) sayılı qətnaməsini təsdiq edərək,

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) Minsk qrupunun Sədrinin 27 iyul 1993-cü il tarixində dərc olunmuş məruzəsini nəzərdən keçirərək,

Ermənistan Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin pisləşməsi və onlar arasındakı gərginliklə əlaqədar ciddi narahatlığını ifadə edərək,

Maraqlı tərəflərin 822 (1993) sayılı qətnamənin həyata keçirilməsi üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər planını qəbul etməsini alqışlayaraq,

Hərbi əməliyyatların genişlənməsini və xüsusilə Azərbaycan Respublikasının Ağdam rayonunun işğal edilməsini həyəcanla qeyd edərək,

Belə vəziyyətin regionda sülh və təhlükəsizliyə təhlükə yaratmasının davam etməsi ilə əlaqədar narahat olaraq,

Azərbaycan Respublikasında böyük sayda mülki şəxslərin yerlərinin dəyişməsi və regionda fəvqəladə humanitar vəziyyətlə əlaqədar yenidən ciddi narahatlığını ifadə edərək,

Azərbaycan Respublikasının və regionda bütün digər dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünü bir daha təsdiq edərək,

Həmçinin beynəlxalq sərhədlərin pozulmazlığını və ərazi əldə etmək məqsədilə gücdən istifadənin yolverilməzliyini bir daha təsdiq edərək,

Ağdam rayonunun və Azərbaycan Respublikasının digər bu yaxınlarda işğal olunmuş rayonlarının işğalını pisləyir;

Bundan başqa, regionda bütün düşmənçilik hərəkətlərini, xüsusilə mülki şəxslərə hücumları və məskunlaşmış rayonların bombardman edilməsini pisləyir;

Bütün hərbi əməliyyatların dərhal dayandırılmasını, münaqişədə iştirak edən işğalçı qüvvələrin Ağdam rayonundan və Azərbaycan Respublikasının digər bu yaxınlarda işğal edilmiş rayonlarından dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edir;

Maraqlı tərəfləri atəşkəsə dair möhkəm razılaşmalar əldə etməyə və onlara riayət etməyə çağırır;

Yuxarıdakı 3 və 4-cü maddələr kontekstində regionda iqtisadi, nəqliyyat və enerji əlaqələrinin bərpa edilməsinə dair özünün əvvəlki çağırışlarını yenidən təsdiq edir;

822 sayılı (1993) qətnamənin həyata keçirilməsi səyləri də daxil olmaqla, ATƏM-in Minsk qrupunun münaqişənin sülh yolu ilə həllinə nail olmaq üzrə davam edən səylərini bəyənir və hərbi əməliyyatların genişlənməsinin bu cəhdlər üçün doğurmuş dağıdıcı nəticələri ilə bağlı ciddi narahatlığını ifadə edir;

Yerləşdirilməsi cədvəli ilə ATƏM-in müşahidə missiyasının hazırlanmasını, həmçinin Müşavirənin regionda iştirakının təmin edilməsi təklifinin Müşavirə çərçivəsində nəzərdən keçirilməsini alqışlayır;

Maraqlı tərəfləri münaqişənin sülh yolu ilə həllinə mane olan hər cür hərəkətlərdən çəkinməyə və ATƏM-in Minsk qrupu çərçivəsində, həmçinin birbaşa əlaqələr vasitəsilə məsələnin qəti həllinin əldə edilməsi məqsədilə onlar arasında danışıqları davam etdirməyə təkidlə çağırır;

Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunun erməniləri tərəfindən 822 sayılı (1993) qətnamənin və hazırkı qətnamənin müddəalarına riayət edilməsi və bu tərəfin

ATƏM-in Minsk qrupunun təkliflərini qəbul etməsi məqsədilə Ermənistan Respublikasının hökumətini öz təsirini göstərməkdə davam etməyi təkidlə çağırır;

Dövlətləri münaqişənin intensivləşməsinə və ya ərazi işğalının davam etdirilməsinə apara biləcək hər hansı silahın və hərbi sursatın təchiz edilməsindən çəkinməyə təkidlə çağırır;

Mülki əhalinin artan əzablarını yüngülləşdirmək məqsədilə, regionda, xüsusilə münaqişəyə məruz qalmış bütün rayonlarda, humanitar yardımın göstərilməsi üzrə beynəlxalq fəaliyyətin maneəsiz təmin edilməsinə bir də çağırır və bütün tərəflərin beynəlxalq humanitar hüququn prinsip və normalarına riayət etməyə borclu olduqlarını bir daha təsdiq edir;

Baş katibdən və müvafiq beynəlxalq qurumlardan zərər çəkmiş mülki əhaliyə təcili humanitar yardım göstərməyi və qaçqın düşmüş şəxslərin öz evlərinə qayıtmalarına kömək göstərməyi xahiş edir;

Baş katibdən ATƏM-in Fəaliyyətdə olan Sədri, həmçinin Minsk qrupunun Sədri ilə məsləhətləşmədə vəziyyət barədə Şuraya məruzələr təqdim etməsinin davam etdirilməsini xahiş edir;

Məsələ ilə fəal şəkildə məşğul olmağı davam etdirməyi qərara alır.

3259 sayılı iclasda yekdilliklə qəbul edilmişdir

**Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin
səlahiyyətlərini həyata keçirən
Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri
Heydər Əliyevin BMT Təhlükəsizlik
Şurasının sədrinə və BMT-nin
Baş katibinə məktubu**

Hörmətli cənab sədr!

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən 822 və 853 nömrəli qətnamələrin qəbul edilməsindən artıq kifayət qədər vaxt keçmişdir. Lakin indiyədək heç bir əsər-əlamət yoxdur ki, Ermənistan Respublikası, Dağlıq Qarabağ ermənilərinin uydurma rəhbərliyi belə yüksək hörmətli beynəlxalq təşkilatın qərarını yerinə yetirmək niyyətindədirlər.

Tamamilə aydındır ki, nəinki işğal olunmuş, yandırılmış və talan edilmiş Kəlbəcər və Ağdam rayonları, həm də digər Azərbaycan əraziləri tərk edilməmişdir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qərarlarına və bütün beynəlxalq hüquq normalarına təcavüzkar həyasızcasına məhəl qoymur. Füzuli rayonunda azərbaycanlılar yaşayan dinc kəndləri zəbt etməkdə və yandırmaqdadır, Füzuli şəhəri üzərinə güclü hücum əməliyyatı aparır, Cəbrayıl, Qubadlı istiqamətində ərazimizin içərilərinə doğru hücumu genişləndirir. Bərdə şəhərini və başqa yaşayış məntəqələrini ələ keçirməyə çalışır.

Açıq təcavüz faktı o dərəcədə aşkardır ki, hər hansı əlavə faktlar gətirmək lüzumsuzdur, əminəm ki, onlar sizə BMT-nin Bakıdakı nümayəndəsi, bu yaxınlarda Füzulidə olmuş cənab Mahmud əl-Səidin məruzələrindən məlumdur.

İzah olunanlarla əlaqədar xahiş edirəm Təhlükəsizlik Şurası dərhal çağırılsın və təcavüzkarı dayandırmaq, qan tökülmə-

sinə son qoymaq, Azərbaycan Respublikasının yüz minlərlə müdafiəsiz dinc sakinini qorumaq üçün, nəhayət, kəsərli və təxirəsalınmaz tədbirlər görülsün.

***Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
səlahiyyətlərini həyata keçirən
Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri***

18 avqust 1993-cü il

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

Təhlükəsizlik Şurasının

874 sayılı Qətnaməsi

14 oktyabr 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurası,

30 aprel 1993-cü il tarixli 822 sayılı (1993) və 29 iyul 1993-cü il tarixli 853 sayılı (1993) qətnamələrini təsdiq edərək və 18 avqust 1993-cü ildə Təhlükəsizlik Şurası Sədrinin Şuranın adından oxuduğu bəyanata əsaslanaraq,

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) Dağlıq Qarabağ üzrə Minsk Konfransının Sədrinin Təhlükəsizlik Şurası Sədrinin adına müraciətlənmiş 1 oktyabr 1993-cü il tarixli məktubunu nəzərdən keçirərək,

Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda və onun ətrafında münaqişənin davam etdirilməsi və Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında gərginliyin regionda sülh və təhlükəsizliyə təhlükə yarada biləcəyi ilə əlaqədar dərin narahatlığını ifadə edərək,

8 oktyabr 1993-cü ildə Moskvada yüksək səviyyədə keçirilən görüşləri qeyd edərək və bu görüşlərin vəziyyətin yaxşılaşmasına və münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsinə töhfə verəcəyinə dair ümidlərini ifadə edərək,

Azərbaycan Respublikasının və regionda bütün digər dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünü bir daha təsdiq edərək,

Həmçinin beynəlxalq sərhədlərin pozulmazlığını və ərazi əldə etmək məqsədilə gücdən istifadənin yolverilməzliyini bir daha təsdiq edərək,

Münaqişə üzündən insanların məruz qaldığı əzablar və regionda ciddi fəvqəladə humanitar vəziyyətlə əlaqədar və xüsusilə Azərbaycan Respublikasında böyük sayda mülki şəxslərin yerlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar özünün ciddi narahatlığını bir daha ifadə edərək,

Maraqlı tərəfləri ATƏM-in Minsk qrupuna kömək məqsədilə Rusiya Federasiyası hökumətinin yardımı ilə həyata keçirilən birbaşa əlaqələr nəticəsində əldə edilən atəşkəsi effektiv və daimi etməyə çağırır;

ATƏM çərçivəsində həyata keçirilən sülh prosesini və Minsk qrupunun yorulmaz səylərini tam şəkildə dəstəklədiyini yenidən bəyan edir;

28 sentyabr 1993-cü il tarixində ATƏM-in Minsk qrupunun iclasında üzə çıxarılan və Minsk qrupunun doqquz digər üzvünün hərtərəfli dəstəyi ilə Qrupun Sədri tərəfindən maraqlı tərəflərə təqdim olunan «Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993) və 853 (1993) sayılı qətnamələrinin həyata keçirilməsi üzrə təxirəsalınmaz addımların yeniləşdirilmiş cədvəli»ni alqışlayır və tərəflərin diqqətinə çatdırır və tərəfləri onu qəbul etməyə çağırır;

Münaqişədən irəli gələn və Yeniləşdirilmiş cədvəldə bilavasitə nəzərdən keçirilməyən bütün başqa həll olunmamış məsələlərin Minsk prosesi kontekstində sülh danışıqları vasitəsilə tezliklə həll edilməsi vacibliyinə əmin olduğunu ifadə edir;

Bu yaxınlarda işğal edilmiş ərazilərdən qoşunların çıxarılması və rəbitə və nəqliyyat üçün bütün maneələrin aradan qaldırılması da daxil olmaqla, ATƏM-in Minsk qrupunun Yeniləşdirilmiş cədvəlində nəzərdə tutulan qarşılıqlı və təcili addımların dərhal həyata keçirilməsinə çağırır;

ATƏM-in Nazirlər Şurasının 24 mart 1992-ci il tarixli mandatına uyğun olaraq, Yeniləşdirilmiş cədvəldə nəzərdə tutulduğu kimi, münaqişənin danışıqlar yolu ilə həll edilməsinə nail olmaq məqsədilə tezliklə Minsk Konfransının keçirilməsinə çağırır;

Baş katibdən ATƏM-in Minsk Konfransında iştirak etmək üçün nümayəndə göndərmək dəvətinə müsbət cavab verməyi və Konfransın açılmasından sonra mətləbə dair başlanan danışıqlara bütün mümkün kömək göstərməyi xahiş edir;

ATƏM tərəfindən yaradılmış müşahidəçilər missiyasını dəstəkləyir;

Bütün tərəfləri beynəlxalq humanitar hüququ pozmaqdan çəkinməyə çağırır və münaqişəyə məruz qalmış bütün rayonlarda humanitar yardımın göstərilməsi üzrə beynəlxalq fəaliyyətin maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə dair 822 (1993) və 853 (1993) sayılı qətnamələrindəki çağırışlarını təkrar edir;

Regionda bütün dövlətləri münaqişənin genişlənməsinə gətirib çıxaran və regionda sülh və təhlükəsizliyi pozan hər cür düşmənçilik hərəkətlərindən və hər cür müdaxilədən çəkinməyə təkidlə çağırır;

Baş katibdən və müvafiq beynəlxalq qurumlardan zərər çəkmiş mülki əhaliyə təcili humanitar yardımın göstərilməsini və qaçqınlara və məcburi köçkünlərə təhlükəsiz şəraitdə və ləyaqətlə öz evlərinə qayıtmağa köməklik edilməsini xahiş edir;

Baş katibdən, ATƏM-in Fəaliyyətdə olan Sədrindən və ATƏM-in Minsk Konfransının Sədrindən.

Minsk prosesinin gedişi və yerdə vəziyyətin bütün aspektləri və bununla əlaqədar ATƏM ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı arasında indiki və gələcək əməkdaşlıq haqqında Şuraya məruzələrin verilməsini davam etdirməyi xahiş edir;

Məsələ ilə fəal şəkildə məşğul olmağı davam etdirməyi qərara alır.

3292 sayılı iclasda yekdilliklə qəbul edilmişdir

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

Təhlükəsizlik Şurasının

884 sayılı Qətnaməsi

12 noyabr 1993-cü il

Təhlükəsizlik Şurası,

30 aprel 1993-cü il tarixli 822 (1993), 29 iyul 1993-cü il tarixli 853 (1993) və 14 oktyabr 1993-cü il tarixli 874 (1993) sayılı qətnamələrini təsdiq edərək,

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi (ATƏM) çərçivəsində həyata keçirilən sülh prosesi və ATƏM-in Minsk qrupunun yorulmaz səylərini tam şəkildə dəstəklədiyini təsdiq edərək,

ATƏM-in Dağlıq Qarabağ üzrə Minsk Konfransının Fəaliyyətdə olan Sədrinin Təhlükəsizlik Şurası Sədrinin adına müraciətlənmiş 9 noyabr 1993-cü il tarixli məktubunu və ona əlavələri nəzərə alaraq,

Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda və onun ətrafında münaqişənin davam etdirilməsi və Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı gərginliyin regionda sülh və təhlükəsizliyi təhlükə altına atması ilə əlaqədar ciddi narahatlığını ifadə edərək,

Atəşkəsin pozulması və buna cavab olaraq gücün həddindən artıq tətbiq edilməsi, xüsusilə Azərbaycan Respublikasında Zəngilan rayonunun və Horadiz şəhərinin işğalı nəticəsində hərbi əməliyyatların genişlənməsini həyəcanla qeyd edərək,

Azərbaycan Respublikasının və regionda digər dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünü bir daha təsdiq edərək,

Həmçinin beynəlxalq sərhədlərin pozulmazlığı və ərazi əldə etmək məqsədilə gücün tətbiqinin yolverilməzliyini bir daha təsdiq edərək,

Son zamanda böyük sayda mülki şəxslərin yerlərinin dəyişməsi və Zəngilan rayonunda, Horadiz şəhərində və Azərbaycanın cənub sərhədində fəvqəladə humanitar vəziyyətin yaranması ilə əlaqədar ciddi narahatlığını ifadə edərək,

Hərbi əməliyyatların yenidən başlanması ilə nəticələnən tərəflər arasında əldə edilmiş atəşkəsin pozulmasını, xüsusilə Zəngilan rayonunun və Horadiz şəhərinin işğal edilməsini, dinc əhaliyə qarşı hücumları və Azərbaycan Respublikasının ərazisinin bombardman edilməsini pisləyir;

Ermənistan hökumətini Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunun erməniləri tərəfindən 822 (1993), 853 (1993) və 874 (1993) sayılı qətnamələrə riayət edilməsinə nail olmaq məqsədilə öz nüfuzundan istifadə etməyə və hərbi kampaniyanı genişləndirmək üçün lazımi vasitələrin münaqişəyə cəlb olunan qüvvələrə verilməməsini təmin etməyə çağırır;

ATƏM-in Minsk qrupunun doqquz üzvünün 4 noyabr 1993-cü il tarixli Bəyannaməsini alqışlayır və onun tərkibində atəşkəsin dayandırılması haqqında olan birtərəfli bəyanatlarla bağlı təklifləri yüksək qiymətləndirir;

Maraqlı tərəflərdən ATƏM-in Minsk qrupunun 2-8 noyabr 1993-cü tarixində Vyanada keçirilən iclasında edilən düzəlişlərlə «Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993) və 853 (1993) sayılı qətnamələrinin həyata keçirilməsi üzrə təxirəsalınmaz addımların Yeniləşdirilmiş cədvəli»nə uyğun olaraq hərbi əməliyyatların və düşmənçilik hərəkətlərinin dərhal dayandırılmasını, Zəngilan rayonundan və Horadiz şəhərindən işğalçı qüvvələrin birtərəfli qaydada çıxarılmasını və Azərbaycan Respublikasının bu yaxınlarda işğal edilmiş başqa rayonlarından işğalçı qüvvələrin çıxarılmasını tələb edir;

Maraqlı tərəfləri ATƏM-in Minsk qrupuna kömək məqsədilə Rusiya Federasiyası hökumətinin yardımı ilə həyata keçirilən birbaşa əlaqələr nəticəsində əldə edilən atəşkəsi təcili bərpa, onu effektiv və daimi etməyə və ATƏM-in Minsk pro-

sesi və Minsk qrupunun 2-8 noyabr 1993-cü il tarixli iclasında edilmiş düzəlişlərlə birlikdə «Yeniləşdirilmiş cədvəl» kontekstində münaqişənin danışıqlar vasitəsilə həllinin axtarılmasına təkidlə çağırır;

Regionda olan bütün dövlətləri münaqişənin genişlənməsinə və regionda sülh və təhlükəsizliyin pozulmasına gətirib çıxara biləcək hər cür düşmənçilik hərəkətlərindən və hər cür müdaxilədən çəkinməyə bir daha çağırır;

Baş katibdən və müvafiq beynəlxalq qurumlardan Zəngilan rayonunun, Horadiz şəhərinin və Azərbaycanın cənub sərhədinin əhalisi də daxil olmaqla zərər çəkmiş əhaliyə təcili humanitar yardım göstərməyi və qaçqın və məcburi köçkünlərə təhlükəsiz və ləyaqətlə öz evlərinə qayıtmaqda köməklik etməyi xahiş edir;

Baş katibə, ATƏM-in Fəaliyyətdə olan Sədrinə və ATƏM-in Minsk Konfransının Sədrinə Minsk prosesinin gedişi və yerlərdə vəziyyətin bütün aspektləri, xüsusilə Şuranın müvafiq qətnamələrinin həyata keçirilməsi və bununla əlaqədar ATƏM ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı arasında indiki və gələcək əməkdaşlıq haqqında Şuraya məruzələrini davam etdirmək barədə xahişini təkrar edir;

Məsələ ilə fəal şəkildə məşğul olmağı davam etdirməyi qərara alır.

3313 sayılı iclasda yekdilliklə qəbul edilmişdir

BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı

29 sentyabr 1994

– Hörmətli cənab sədr!
Hörmətli cənab Baş katib!
Xanımlar və cənablar!

Hər şeydən əvvəl icazə verin BMT Baş Məclisi 49-cu sessiyanın sədri vəzifəsinə seçilməsi münasibətilə Amar Essi cənablarını təbrik edim və ona fəaliyyətində uğurlar arzulayım. Həmçinin ötən sessiyanın sədri cənab Samuel İnsanelliyə də gördüyü iş görə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

BMT-nin Baş katibi, zati-aliləri Butros Qali cənablarına bütün dünyada sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş yorulmaz səylərinə görə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Mən öz tarixinin çətin dövrünü yaşayan gənc dövlətimizin problemlərinə diqqətlə yanaşdığına görə ona xüsusən minnətdaram.

Xanımlar və cənablar!

Ən mötəbər beynəlxalq məclisin tribunasından sizin qarşınızda həyəcan və qürur hissi ilə çıxış edirəm. İlk dəfədir ki, müstəqil Azərbaycanın Prezidenti dünya birliyi tərəfindən tanınmış və bərabər hüquqlarla onun tərkibinə daxil olmuş öz ölkəsini dünya birliyinə təqdim edir.

Azərbaycan xalqı əsrlərlə azadlığa can atmışdır. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra o, milli müstəqillik qazanmışdır. Bizim respublikamız qətiyyətlə hüquqi, demokratik, sivilizasiyalı dövlət quruculuğu yolunu tutmuşdur. Bütün bunlar mürək-

kəb prosesdir, bir günün işi deyil, lakin biz qarşıya qoyulmuş məqsədə doğru ardıcıl surətdə irəliləyirik və qısa bir dövr ərzində çox işlər görülmüşdür, hüquqi-demokratik cəmiyyətin formalaşdırılması üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Respublikamızda artıq çoxpartiyalı sistem mövcuddur, siyasi plüralizm, şəxsiyyət, söz, mətbuat, vicdan azadlıqları, insan hüquqlarının müdafiəsi və qanunun aliliyi prinsipləri möhkəm bərqərar olmuşdur. Dərisinin rəngindən, din və dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, çoxmillətli Azərbaycanın bütün vətəndaşları bərabər hüquqlardan istifadə edirlər.

Siyasi dəyişikliklər ölkənin demokratikləşdirilməsi, bazar münasibətlərinə keçidi təmin edən dərin iqtisadi islahatlar aparılması üçün şərait yaratmışdır. Biz sərbəst sahibkarlığın inkişafını, şəxsi təşəbbüskarlığı hər vasitə ilə təşviq edirik, ümumbəşəri sərvətlərə əsaslanan dünya təcrübəsindən, sivilizasiyalı, çiçəklənən demokratik cəmiyyət quruculuğunda böyük uğurlara nail olmuş qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə edərək genişmiqyaslı özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsinə başlayırıq.

Biz bir çox dövlətlərin böyük marağını doğuran ərazidə – Avropa və Asiyanın mühüm coğrafi-siyasi qovuşuğunda yerləşərək, geniş təbii ehtiyatlara və böyük sənaye potensialına malik olaraq, Azərbaycan xalqının qəti əzminə və inamına arxalanaraq öz müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsinə və demokratik islahatların, bazar islahatlarının həyata keçirilməsinə doğru yönəldilmiş bu strateji xətti aparırıq. Bu gün mən bu yüksək tribunadan qətiyyətlə bildirirəm ki, heç kəs Azərbaycan xalqını tutduğu yoldan geri çəkilməyə məcbur edə bilməz və biz ölkəmizin gələcəyinə nikbinliklə baxırıq.

Bizim nikbinliyimiz dünyada baş verən tarixi proseslərlə, beynəlxalq münasibətlər sistemindəki ciddi dəyişikliklərlə də bağlıdır. Şübhəsiz ki, artıq hərbi cəbhələşməni və ideoloji qarşıdurmanı əvəz etməkdə olan bərabərhüquqlu dünya qayda-

sı beynəlxalq münasibətlər sisteminin gələcək əsasını təşkil edəcəkdir. Beynəlxalq hüquqa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin prinsiplərinə və müddəalarına uyğun olaraq tərəfdaşlıq, möhkəm sülh və hamı üçün təhlükəsizlik yeni dünya qaydasının fundamental prinsiplərinə çevrilir. Biz zor işlədilməsinə əsaslanan düşmənçilik dünyasından əməkdaşlıq və tərəqqi dövrünə aparan tunelin axırında işıq görürük və bu yol ilə birlikdə, dünyanın bütün ölkələri və xalqları ilə əl-ələ verib getməyə hazırıq.

Lakin bəşəriyyət qarşısında duran təhlükələr hələ heç də tamamilə aradan qaldırılmamışdır. Hələ də köhnə stereotiplər mövcuddur, on illərlə davam etmiş qarşılıqlı dövrü ərzində yığılıb qalmış çoxsaylı problemlər, xüsusən tərksilah, kütləvi qırğın silahının məhv edilməsi sahəsindəki problemlər aradan qaldırılmamışdır. İqtisadi imkanları müxtəlif olan dövlətlərin qarşılıqlı münasibətləri də əvvəlki kimi, yenə də keçmişin bə-lalarına düçar olmuşdur. Zaman ekoloji təhlükələr, əhali və inkişaf problemləri ilə əlaqədar bizi yeni-yeni sınaqlara çəkir.

Köhnə dünya qaydasının pozulmasının reallıqlarına çevrilmiş azğın millətçilik və separatçılıq Qafqazı, Balkan yarım-adasını, Yer kürəsinin başqa nöqtələrini od-alova və qana bürüyən münəfişlər doğurmuşdur. Bu münəfişlər nəinki müstəqil dövlətlərin inkişafını ləngidir, hələ möhkəmlənməmiş demokratik cəmiyyətlərin varlığı üçün qorxu yaradır.

Buna görə də cəbhələşmədən sonrakı dünyada nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların, böyük dövlətlərin üzərinə xüsusi məs-uliyyət düşür. Onlar öz siyasi sanbalından, iqtisadi, maliyyə və hərbi imkanlarından istifadə edərək münəfişlərin aradan qal-dırılmasına, Yer üzünün bütün guşələrində sülhün, sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə öz potensialını daha fəal yönəltməlidirlər.

Gələn il özünün 50 illiyini qeyd edəcək Birləşmiş Millət-lər Təşkilatı, bir sıra münəfişlərin və böhran vəziyyətlərinin

aradan qaldırılmasında təcrübəyə malik olan Təhlükəsizlik Şurası yeni dünya qaydasının qurulmasında, şübhəsiz ki, aparıcı yol oynayır. Lakin Təhlükəsizlik Şurası qarşısında hələ çətin sınaqlar durur: yeni şəraitdə öz səmərəli fəaliyyətini Dünya Birliyinə sübut etmək. Bu gün Təhlükəsizlik Şurası öz qətnəmələrinin təminatlı şəkildə yerinə yetirilməsinə nail olmaqla həmişəkindən daha çox əzmkarlıq göstərməlidir. Ümid edirik ki, Şuranın tərkibinin genişləndirilməsi onun möhkəmləndirilməsinə kömək edəcəkdir. Biz Baş Məclisin roluna böyük əhəmiyyət veririk. Bu rolu hər şeydən əvvəl onda görürük ki, qarşılıqlı güzəştlərə və mənafelərin tarazlığına əsaslanan qərarlar qəbul edilərkən dövlətlərin ən sıx qarşılıqlı fəaliyyəti təmin edilsin. İndiki şəraitdə BMT Baş katibinin öz səlahiyyətlərindən səmərəli istifadə etməsinin, habelə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində Baş katib ilə birlikdə məsuliyyət daşıyan üzv dövlətlərin ona göstərməli olduqları köməyin əhəmiyyəti də artır.

Bütövlükdə Azərbaycan Respublikası gələcək üçün BMT-nin perspektivlərini nikbinliklə qiymətləndirir və bundan sonra da Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yüksək prinsiplərini müdafiə etmək, təşkilatın nüfuzunun və səmərəsinin artırılmasına nail olmaq əzmindədir.

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Sizin bir çoxunuza «müharibə», «silahlı münaqişə» məfhumları xoşbəxtlikdən, tarixi və ya evinizdən uzaqda baş verən hadisələri xatırladırsa, mənim xalqım üçün bu, amansız reallıq, qanlı-qadalı adi günlərdir.

Altı ildir ki, Azərbaycan torpağını müharibə alovu bürüyüb. Ermənistan Respublikası Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda yaşayan ermənilərin etnik qrupunun öz müqəddəratını təyin etmək hüququnu reallaşdırması bəhanəsi ilə dövlətimizin ərazilərinin ilhaqı, onun dövlət sərhədlərinin zorakılıqla dəyişdirilməsi və azərbaycanlı əhalinin öz doğma ev-eşiyindən qovulması planlarını açıq-aşkar həyata keçirir.

Bütün bunlar xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi hüququnu əsassız olaraq hər hansı bir etnik icmanı öz müstəqilliyini özbaşına elan etmək və başqa dövlətin tərkibinə daxil olmaq hüququ kimi yozulması ilə pərdələnir. Öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun bu cür yozulması dövlətin suverenliyi və ərazi bütövlüyü prinsipləri ilə kəskin ziddiyyət təşkil edir. Bu hüququ mütləqləşdirmək sahəsində hər hansı bir cəhd amansız münaqişələrə gətirib çıxarır. Biz regionumuzda və planetimizin başqa guşələrində bunun şahidi olmuşuq.

BMT-nin Baş katibi cənab Butros Qali də bu məsələ ilə əlaqədar öz narahatlığını bildirmişdir: «Əgər hər bir etnik, dini və ya linqvistik qrup dövlətçilik tələb etsə, onda bölgünün həddi olmayacaq və dünyada sülhün, təhlükəsizliyin və iqtisadi firavanlığın əldə edilməsi daha çətin olacaqdır».

Mən hörmətli Butros Qalinin belə bir fikri ilə də tam şərikəm ki, «təşəkkül tapmış beynəlxalq sistem çərçivəsində xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi və dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və mühüm olan məsələlərin bir-birinə ziddiyyət təşkil etməsinə yol vermək olmaz».

Regionumuzda baş verən hadisələr haqqında dünya ictimaiyyətinin kifayət qədər məlumatı olduğunu bilərək sizi real vəziyyətlə qısaca tanış etmək istərdim. Ermənistan Respublikası Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunun ərazisində güclü qoşun qruplaşması yaradaraq respublikamıza qarşı fəal döyüş əməliyyatları aparmışdır. Şuşa şəhəri və Laçın rayonu işğal edildikdən sonra Dağlıq Qarabağın ilhaqı başa çatdırılmış, Dağlıq Qarabağda yaşayan təxminən 50 min azərbaycanlı oradan qovulmuşdur. Erməni silahlı birləşmələri Dağlıq Qarabağ platsdarmından istifadə edərək bundan sonra hücumun gedişində Azərbaycanın digər altı rayonları – keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin hüdudlarından Laçın rayonu kimi kənarında olan və sahəsi keçmiş vilayətin sahəsindən dörd dəfə çox olan Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlı rayonlarını işğal etmişlər.

Təcavüz nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizindən çoxu Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmişdir. Mən Azərbaycan tərəfinin dəhşətli itkilərini sizə deməliyəm: 20 mindən çox adam həlak olunmuşdur, 100 minə yaxın adam yaralanmış və xəsarət almışdır, 6 min adam əsir düşmüşdür, bir milyondan çox azərbaycanlı – ölkə əhəlisinin təxminən 15 faizi qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür və çadır şəhərciklərində yaşayır. Onlar öz vətəninə evsiz-eşiksiz qalmışlar, yayın istisindən, qışın soyuğundan, epidemiyalardan əzab çəkirlər, ən zəruri şeylərə ehtiyac duyurlar. Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində 700 şəhər və kənd dağıdılmışdır. Həmin şəhər və kəndlərdə, demək olar, bütün evlər, məktəblər, xəstəxanalar yandırılmış və talan edilmiş, qədim mədəniyyət abidələri məhv edilmişdir.

Zənnimcə, sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, belə bir vəziyyətdə biz «öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun həyata keçirilməsi» ilə deyil, beynəlxalq hüququn kobudcasına pozulması ilə, BMT üzvü olan dövlətin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə qarşı təcavüzlə qarşılaşmışıq.

Müharibə xalqımı dözülməz vəziyyətə salıb, sosial gərginliyi gücləndirir, Azərbaycan cəmiyyətinin demokratikləşdirilməsinə yönəldilmiş iqtisadi və siyasi islahatların həyata keçirilməsinə mane olur.

Müharibə nəticəsində Azərbaycan xalqına milyardlarla Amerika dolları məbləğində çox böyük maddi ziyan vurulmuşdur. İnsan talelərinə vurulmuş mənəvi ziyan, xalqın dərd-bəlası isə heç nə ilə ölçülməzdir.

Bu gün təkcə Azərbaycanda deyil, dünyanın digər qaynar nöqtələrində də qan tökülür. Xalqlar müharibə gedən yerlərdə baş verən faciəli hadisələrə biganə qalmamalıdır. Silahlı münaqişələrin güclənməsinə yol verməmək, onların ədalətlə və qəti şəkildə aradan qaldırılmasına nail olmaq üçün kollektiv səylərlə hər şey etmək lazımdır.

Xanımlar və cənablar!

Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğal edilməsi ilə əlaqədar olaraq son iki il ərzində Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsi və onun sədrinin 6 bəyanatı qəbul edilmişdir.

Bütün qətnamələrdə Təhlükəsizlik Şurası Azərbaycan Respublikasının suverenliyini və ərazi bütövlüyünü təsdiq edir, ərazi ələ keçirmək üçün zor tətbiq edilməsinin yolverilməzliyini qeyd edir, Azərbaycanın işğal edilmiş bütün rayonlarından bütün işğalçı qüvvələrin dərhal, tamamilə və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını, qaçqınların daimi yaşayış yerlərinə qaytarılmasını qətiyyətlə tələb edir.

Lakin bütün bu qərarlara Ermənistan Respublikası hələ də qətiyyətlə məhəl qoymur. Bundan əlavə, o, Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində öz hərbi qüvvələrini artırmaqda davam edir.

Digər tərəfdən, Təhlükəsizlik Şurası da qəbul edilmiş qətnamələrin yerinə yetirilməsi mexanizmini işə salmamışdır. Belə bir sual meydana çıxır: Təhlükəsizlik Şurası nə dərəcədə ardıcıl və qətiyyətlidir, hər bir konkret halda onun səlahiyyətlərinin tətbiq dərəcəsi nə ilə müəyyən edilir?

Təhlükəsizlik Şurasının qərarlarının yerinə yetirilməməsi BMT-yə qarşı işləyir və onun beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qoruyub saxlamaq kimi əsas vəzifəsini yerinə yetirmək bacarığına inamı poza bilər.

Regional münaqişələrin aradan qaldırılmasında toplanmış təcrübə göstərir ki, qətnamələrin yerinə yetirilməsi sahəsində səylər yalnız BMT Nizamnaməsi ilə nəzərdə tutulmuş qətiyyətli tədbirlərlə möhkəmləndirildikdə müvəffəqiyyət gətirir.

Beynəlxalq hüquq normalarını kobud surətdə pozan dövlət barəsində təsirli tədbirlər görmək çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın dünyə birliyi qarşısında borcudur.

Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin aradan qaldırılması üçün göstərilən səylərlə biz ATƏM kimi nüfuzlu təşkilata da bel bağlayırıq. Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin aradan qaldırılması üçün ATƏM-in yaratdığı Minsk qrupu da işğal edilmiş bütün ərazilərin azad olunması və işğalçı qüvvələrin Azərbaycanın hüduqlarından tamamilə çıxarılması, onun suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və beynəlxalq miqyasda tanınmış sərhədlərinə hörmət edilməsi zəruriliyinə əsaslanır.

Lakin ATƏM-in müvafiq mexanizmləri olmadığından onun çoxsaylı vasitəçilik səyləri, təəssüf ki, indiyədək hər hansı bir nəzərəçarpacaq konkret nəticələrə gətirib çıxarmamışdır. Bu gün biz yalnız bir müsbət nəticə əldə etmişik: Rusiya Federasiyasının və ATƏM-in Minsk qrupunun çox böyük səyləri bahasına və fəal vasitəçilik missiyası sayəsində münaqişə zonasında atəşkəs əldə olunmuşdur.

Dörd aydan çoxdur ki, atəş səsləri eşidilmir, qan tökülmür. Bütün bunları biz yüksək qiymətləndiririk. Lakin vəziyyət hər halda son dərəcə mürəkkəb olaraq qalır, atəşkəs olduqca kövrəkdir.

Ermənistan Respublikası Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinin bir hissəsini Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunun müstəqillik statusu ilə dəyişdirmək kimi əsassız şərtlər irəli sürür. O, Azərbaycanın bu regionunda öz hərbi qüvvələrinin qalmasını və Azərbaycanın Şuşa şəhəri və Laçın rayonu üzərində nəzarətinin saxlanmasını tələb edir ki, bu da, əslində, ərazilərimizin ilhaqının təsbit edilməsi deməkdir.

Ermənistan münaqişənin başlanmasınadək Dağlıq Qarabağda mövcud olmuş demoqrafik vəziyyətin bərpasını və azərbaycanlı əhalinin oraya qaytarılmasını, o cümlədən Azərbaycan mədəniyyətinin ən qədim mərkəzlərindən biri olan Şuşaya qaytarılmasını tamamilə istisna edir.

Ermənistan BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini yerinə yetirmədən, bu şərtlərlə beynəlxalq aralayıcı qüvvələri

Azərbaycanın işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ regionunun perimetri boyunca yerləşdirməyi təklif edərək onları vəziyyətin konservasiyası alətinə, öz ilhaqçı siyasətinin girovuna çevirməyə cəhd göstərir.

Azərbaycan Respublikasının mövqeyi həmişə əməli mövqe olmuşdur və sülhsevər xarakter daşıyır. Bizə vurulmuş bütün ziyanlara baxmayaraq, biz beynəlxalq hüquq, ədalət və humanizm əsasında erməni tərəfinə sülh təklif edirik. Biz Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin təhlükəsizliyinə zəmanət verməyə hazırıq. Biz regionda kommunikasiyaların, o cümlədən Dağlıq Qarabağ ilə Ermənistan Respublikası arasında humanitar dəhlizin normal işini qarşılıqlı əsasda bərpa etmək tərəfdarıyıq. Biz, lazım gələrsə, münaqişə zonasında beynəlxalq sülhpərvər qüvvələrin yerləşdirilməsinə razıyıq. Biz Azərbaycan dövlətinin tərkibində Dağlıq Qarabağın statusunu da müzakirə etməyə hazırıq.

Lakin bizim üçün sarsılmaz normalar və prinsiplər də var – bu, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyüdür, işğal olunmuş bütün ərazilərin azad edilməsidir, qaçqınların öz doğma ocaqlarına, o cümlədən 50 min azərbaycanlı qaçqının Dağlıq Qarabağa – öz vətəninə qaytarılmasıdır.

Azərbaycan Respublikası münaqişənin sülh yolu ilə, siyasi yolla aradan qaldırılmasına tərəfdar olaraq belə hesab edir ki, yalnız Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini yerinə yetirmək yolu ilə təcavüzün nəticələrini aradan qaldıraraq, uzunmüddətli möhkəm sülhün bərqərar edilməsi və regionun bütün əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə sabit və əməli danışıq prosesi aparmaq olar.

Həm də biz beynəlxalq normalara uyğun olaraq sülhpərvərlərin dəqiq mandata malik olması şərti ilə razılaşdırılmış sülh qərarlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsində dünya birliyinin köməyinə ümid bəsləyirik.

Biz atəşin kəsilməsi haqqında əldə edilmiş razılığı yüksək qiymətləndirərək başa düşürük ki, bu hələ sülh demək deyil, lakin atəşkəs tezliklə sülh əldə edilməsi üçün lazımı şərait yaradır. Biz sülh sazişi əldə edilənədək və silahlı münaqişəyə tamamilə son qoyulanadək atəşkəs rejiminə əməl etmək əzmində olduğumuzu dəfələrlə bildirmişik. Bu gün mən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yüksək tribunasından bunu bir daha bəyan edirəm.

Biz ATƏM-in Minsk qrupunun və Rusiya Federasiyasının sülhpərvər fəaliyyətini müdafiə edərək onların səylərinin birləşdirilməsinə tərəfdarlıq, münaqişənin aradan qaldırılmasında birincilik uğrunda hər hansı bəhsləşmənin əleyhinə çıxırıq. Belə bəhsləşmə Azərbaycan və Ermənistan xalqlarının eyni dərəcədə ehtiyac duyduqları sülhün əldə edilməsini yalnız çətinləşdirə bilər.

Azərbaycanın işğal olunmuş bütün ərazilərinin tamamilə azad edilməsi barədə tələblərimiz hüquqa uyğun tələblərdir, onlar BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə tamamilə uyğundur. Hər hansı bir rayonun ilhaqına cəhd göstərilməsi bizim üçün məqbul deyil və beynəlxalq hüquq normalarına ziddir.

Müharibəyə cəlb olunmağımız nəticəsində respublikada son dərəcə ağır humanitar vəziyyət yaranmışdır. Yeddi milyonluq ölkədə hər yeddi nəfərdən biri ev-eşiyi, işi, yaşamaq üçün vəsaiti olmayan qaçqındır. Qaçqınlar və köçkünlər misilsiz məhrumiyyətlərə düçar olaraq çadır düşərgələrində yaşayırlar. Amansız qış şəraiti, kifayət qədər qida, dava-dərman olmaması əhəlinin ən imkansız olan bu qrupu arasında epidemiya və aclıq təhlükəsi yaratmışdır. Qaçqınlar ilə əlaqədar ekstremal vəziyyətin aradan qaldırılması Azərbaycan dövlətinin başlıca qayğılarından birinə çevrilmişdir.

Respublikamızın təcili çağırışına beynəlxalq təşkilatlar, bir sıra dövlətlər səs verdilər və biz Azərbaycana humanitar yardım göstərilməsində BMT proqramlarının ən iri donorları olan İsveç,

Böyük Britaniya, Almaniya, Yaponiya, İsveçrə, Niderland, Danimarka hökumətlərinə ən səmimi minnətdarlığımızı bildiririk.

Biz, həmçinin ikitərəfli əlaqələr xətti ilə Azərbaycana xeyli humanitar yardım göstərən Türkiyənin, İranın, Səudiyyə Ərəbistanının və digər ölkələrin hökumətlərinə də minnətdarıq.

Biz Azərbaycanda qaçqınlara və köçkünlərə mühüm kömək göstərmiş BMT-nin qaçqınların işi üzrə ali komissarının idarəsinə, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinə, BMT-nin uşaq fonduna, «Həkimlər sərəhdə tanımır» təşkilatına, çoxsaylı qeyri-hökumət təşkilatlarına da minnətdarıq.

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Şərq və Qərb sivilizasiyasını vəhdət halında birləşdirən ölkəmizin coğrafi mövqeyindən, sosial-siyasi yönündən və tarixi-mədəni ənənələrindən irəli gələn xüsusiyyətlər beynəlxalq münasibətlər sistemində mənim respublikamın roluna və yerinə səciyyəvi təsir göstərir.

Məhz öz xüsusiyyətlərimizi başa düşərək və dəyişikliklərin irəli sürdüyü tələbləri nəzərə alaraq biz addım-addım irəliləyərək xarici dünya ilə əməkdaşlıq binasını ucaldırıq. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq miqyaslı tanışlığı vaxtdan etibarən biz əksər ölkələrlə bərabərhüquqlu, tarazlaşdırılmış münasibətlər yaratmış və bir çox ümumdünya və regional təşkilatlara daxil olmuş, beynəlxalq münasibətlərimizin genişləndirilməsi, müəyyən səbəblər üzündən itirilmiş əlaqələrin bərpa edilməsi üçün ciddi səylər göstərmişik.

Biz keçmiş SSRİ-nin ərazisində yaranmış müstəqil dövlətlərlə tarixi, coğrafi, iqtisadi və humanitar əlaqələrə xüsusi əhəmiyyət verərək, istər ikitərəfli münasibətlər əsasında, istərsə də Müstəqil Dövlətlər Birliyi çərçivəsində onlara, xüsusən Rusiya ilə bərabərhüquqlu əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə tərəfdar çıxırıq.

Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya Birləşmiş Krallığı, Fransa, Çin ilə Azərbaycanın dostluq əlaqələri müvəffəqiyyətlə

yətlə inkişaf edir. Regionumuzun və yaxın regionların Türkiyə, İran, Səudiyyə Ərəbistanı, Misir, Pakistan kimi ölkələri ilə bizi sıx, mehriban qonşuluq telləri birləşdirir. Bu ölkələrlə biz İslam Konfransı Təşkilatı çərçivəsində də sıx əməkdaşlıq edirik.

Bu ilin mayında NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» proqramına Azərbaycanın qoşulması onun siyasi həyatında mühüm hadisə oldu. Bu proqramda bizi ümumi təhlükəsizlik mənafeyi naminə əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət məsələləri cəlb edir.

Bu il Azərbaycan Respublikasına bloklara qoşulmamaq hərəkatında müşahidəçi statusu verilmişdir ki, bu da müxtəlif sahələrdə ikitərəfli əlaqələri qaydaya salmaq və həmin hərəkatın üzvləri olan ölkələrə mövqelərimizi yaxınlaşdırmaq üçün qarşımızda geniş imkanlar açır.

1992-ci ilin yanvarında gənc Azərbaycan dövlətinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsi onun təşəkkülü prosesində mühüm mərhələ oldu. BMT-yə daxil olan bir çox beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığımızın miqyası həmin vaxtdan etibarən artır. Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Bankı, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə qarşılıqlı fəaliyyətimiz bizim üçün xüsusən dəyərlidir.

Dünyanın bu ən iri maliyyə təsisatları mütəxəssislərinin Azərbaycandakı əməli işi nəticəsində ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı üçün böyük əhəmiyyət daşıyan konkret layihələr müəyyənləşdirilmişdir.

Güman edirəm ki, beynəlxalq maliyyə təsisatları ilə əməkdaşlığımız üçün böyük imkanlar vardır. Biz Azərbaycan Respublikasının düçar olduğu faktiki müharibə vəziyyəti ilə əlaqədar Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Ümumdünya Bankının rəhbərlərinin ehtiyat etdiyini və narahatlıq keçirdiyini başa düşürük. Lakin eyni zamanda, Beynəlxalq Valyuta Fondu bizimlə müharibə aparən Ermənistanla sabitləşdirmə krediti vermişdir. Belə hesab edirəm ki, bu məsələ də heç olmasa simmetrik münasibət tələb edir.

Biz bazar iqtisadiyyatı infrastrukturunun təşəkkül tapması, ölkənin müasir idarəetmə səviyyəsinə çıxarılması, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi sahəsində milli proqramların hazırlanmasına texniki yardım göstərilməsi işində BMT-nin İnkişaf Proqramından və BMT-nin ətraf mühitə dair proqramından çox şey gözləyirik.

Biz beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət veririk və mən böyük məmnuniyyət hissi ilə sizə bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası sentyabrın 20-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının birgə istismarı sahəsində bir sıra iri dünya şirkətlərinin konsorsiumu ilə 30 illik müqavilə imzalamışdır. Bu, uzun sürən çətin danışıqların yekunudur.

Bu iri iqtisadi tədbir bütün dünya üçün açıq olmaq siyasətimizin, iqtisadiyyatının sərbəstləşdirilməsi, xarici investisiyalarının cəlb edilməsi siyasətimizin sübutudur. Belə bir nadir müqavilənin imzalanması əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsində, onun həyata keçirilməsində iştirak edən Azərbaycanın, ABŞ-ın, Rusiyanın, Böyük Britaniya Birləşmiş Krallığının, Türkiyənin, Norveçin, Səudiyyə Ərəbistanının xalqlarının və ölkələrin yaxınlaşmasına kömək edəcəkdir. Bu barədə danışıqlar mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası dünya birliyi ilə tamhüquqlu inteqrasiyaya istiqamət götürmüşdür və bunun üçün bütün imkanlara malikdir. Buna görə də onun siyasəti sülhə əsaslanır və buna nail olmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatına böyük ümidlər bəsləyirik.

Hörmətli xanımlar və cənablar! Azərbaycan xalqı məni özünün gənc müstəqil dövlətinin Prezidenti seçərək mənə çox böyük etimad göstərmişdir və bu gün mən onun ən xoş arzu və diləklərini sizə çatdırmaq şərəfinə nail oldum.

BMT Baş Məclisinin bu yüksək tribunasını belə bir ümidlə tərk edirəm ki, siz xalqımın səsini eşidəcəksiniz, xalqımın səsi ürəklərinizə yol tapacaqdır.

Diqqətinizə görə minnətdaram.

ATƏM-in üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Budapeşt görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı

6 dekabr 1994-cü il

– Hörmətli cənab sədr!
Hörmətli dövlət başçıları!
Xanımlar və cənablar!

Göstərilən qonaqpərvərliyə, Budapeşt şəhərində işləməyimiz üçün yaradılan gözəl şəraitə görə Macarıstan Respublikasının Prezidenti cənab Arpad Göntsə, Macarıstan hökumətinə səmimi minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

Azərbaycan xalqı Avropada Təhlükəsizliyə və Əməkdaşlığa dair Müşavirəyə böyük əhəmiyyət verir, indiki görüşdən çox şey gözləyir. 1975-ci ildə Helsinkidə ATƏM-in Yekun Aktının imzalanması dünya proseslərinin gedişinə uzunmüddətli müsbət təsir göstərmiş, son illərdə dünyada baş verən əsaslı dəyişikliklərin ilk əlamətlərindən biri olmuşdur. Dünyanın siyasi xəritəsi dəyişmiş, ATƏM-in üzvü olan yeni suveren dövlətlər meydana gəlmişdir ki, onlardan biri də mənim ölkəm – müstəqil Azərbaycandır.

Müasir şəraitdə ATƏM-in rolu və əhəmiyyəti getdikcə daha da artır. Yeni Avropaya, sərhədlərin və nüfuz dairələrinin olmayacağı Avropaya təkmilləşmiş ATƏM gərəkdir. ATƏM-in fəaliyyətini gücləndirməyə, onu demokratikləşdirmə və insan hüquqlarının qorunması proseslərinə təsirli kömək göstərməyə, hələ möhkəmlənməmiş gənc dövlətlərin azadlığına və istiqlaliyyətinə xələl gətirə biləcək təcavüzkarlıq hərəkətlərinin və ya planlarının qarşısını qətiyyətlə almağa, qitəimizin qaynar nöqtələrində sabitliyin bərpasına kömək etməyə qadir

olan, «soyuq müharibə» qurtardıqdan sonra Avropa təhlükəsizliyinin yeni binasının dayaqlarından birini təşkil edə bilən səmərəli vasitəyə çevirmək son dərəcə zəruridir.

Azərbaycan Respublikası öz istiqlaliyyətini elan etmişdir və bazar iqtisadiyyatına, çoxpartiyalı sistemə, insan hüquqlarını və şəxsiyyətin azadlığını təmin edən qanunlara malik demokratik dövlət yaradılması yolunda inamla irəliləyir. Keçid dövrünün obyektiv çətinliklərinə, zorla cəlb edildiyimiz altı illik müharibənin nəticələrinə baxmayaraq, biz bu yolun xeyli hissəsini keçmişik və əminik ki, qarşıya qoyduğumuz məqsədlərə çatacağıq.

Azərbaycan NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» proqramına qoşulmuşdur, tərksilah və silahlanma üzərində nəzarət sahəsində beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin, o cümlədən Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqaviləyə aid öhdəliklərin yerinə yetirilməsi xəttinə ciddi əməl edir.

Biz bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi iqtisadi cəhətdən dünya birliyinə qoşulmağımızı sürətləndirmək üçün də əlimizdən gələni edir, istər öz qonşularımızla, istərsə də dünyanın bütün ölkələri ilə sıx əməkdaşlığı inkişaf etdiririk.

Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının birgə işlədilməsinə dair bu il sentyabrın 20-də dünyanın bir sıra iri şirkətləri ilə müqavilə imzalanması dediklərimə parlaq nümunədir. Xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, bu çox iri investisiya layihəsinin bir sıra iştirakçıları ATƏM-ə daxil olan ölkələri – ABŞ-ı, Rusiyanı, İngiltərəni, Türkiyəni, Norveçi təmsil edirlər. Ümidvaram ki, həmin müqavilə bu konsorsiumda iştirak edən ölkələrin və xalqların bir-birinə yaxınlaşmasına, bütövlükdə isə Avropada sabitliyin və əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə kömək edəcəkdir.

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Müşavirənin iştirakçılarna məlumdur ki, altı il bundan əvvəl respublikamızın bir hissəsini – Dağlıq Qarabağı onun əlindən qoparıb almaq məqsədi ilə bizə qarşı təcavüz edil-

mişdir. Ermənistan Respublikası, Dağlıq Qarabağdakı erməni separatçıları dövlətimizin ərazi bütövlüyünə qarşı geniş hərbi əməliyyatlara əl atmışlar. Azərbaycanın Şuşa şəhəri və Laçın rayonu zəbt olunduqdan sonra, əslində, Dağlıq Qarabağ ilhaq edilmişdir. Dağlıq Qarabağın 50 mindən çox azərbaycanlı yaşamış onlarca yaşayış məntəqəsi dağıdılmış və yandırılmışdır. Dağlıq Qarabağ əməliyyat meydanından istifadə etməklə erməni silahlı birləşmələri Azərbaycanın altı başqa rayonunu – Dağlıq Qarabağın hüdudlarından kənarında yerləşən və sahəsi onun sahəsindən dörd dəfə böyük olan Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlı rayonlarını da işğal etmişlər.

Təcavüz nəticəsində Azərbaycanın iyirmi faizindən çoxu işğal olunmuşdur. Mənim həmvətənlərimin 20 mindən çoxu həlak olmuş, təqribən 100 min nəfəri yaralanmış və şikəst qalmış, 6 min nəfəri əsir düşmüşdür, bir milyondan çox azərbaycanlı, yəni respublikanın əhalisinin təqribən on beş faizi doğma yurd-yuvasından qovulmuşdur və hazırda çadır şəhərciklərində yaşayır, ən zəruri ehtiyaclarını ödəyə bilmir. İşğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində 700 şəhər və kənd dağıdılmış, yandırılmış, bütün evlər, məktəblər, xəstəxanalar talan olunmuş, ən qədim mədəniyyət abidələri məhv edilmişdir.

Münaqişəni aradan qaldırmaq üçün Minsk qrupunun yaranması haqqında ATƏM-in 1992-ci ilin yazında qəbul etdiyi qərarı Azərbaycan xalqı böyük ümidlə qarşılamışdır. Qrupun tərkibinə münaqişənin iştirakçısı olan Ermənistan və Azərbaycan ilə yanaşı, dünyanın doqquz nüfuzlu ölkəsi daxildir. Ötən dövr ərzində xeyli iş görmüş bu qrupun fəaliyyətini biz böyük minnətdarlıqla qiymətləndiririk.

Rusiya Federasiyasının vasitəçilik fəaliyyətini qeyd etməyi zəruri sayıram. Onun səyləri və ATƏM-in köməyi ilə yeddi aya yaxındır ki, atəşkəsə əməl edilir və qan tökülür. Lakin atəşin hər hansı şəkildə kəsilməsi hələ sülh demək deyildir. Tərəflərin mənafeyini və beynəlxalq hüquq normalarını nəzə-

rə alan siyasi saziş imzalanmadan möhkəm və ədalətli sülh ola bilməz. Atəşkəsdən istifadə etməklə biz bu sənədin razılaşdırılıb qəbul edilməsinə intensiv çalışırıq.

Əmin etmək istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası bu prosədə son dərəcə sülhsevər və əməli mövqə tutur.

Təcavüzün ağır nəticələrinə baxmayaraq, biz Ermənistan tərəfinə ədalət və humanizmin əsasında, ATƏM-in prinsipləri, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri əsasında sülh təklif edirik. Biz Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin təhlükəsizliyinə təminat verməyə hazırıq, münaqişə zonasında ATƏM-in sülhü qoruyan qüvvələrinin yerləşdirilməsinə razıyıq. Biz milli azlıq təşkil edən ermənilərin hüquqlarının həyata keçməsi üçün Azərbaycan dövlətinin tərkibində Dağlıq Qarabağın statusunu müzakirə etməyə və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu ilə Ermənistan Respublikası arasında nəqliyyat kommunikasiyalarının normal işləməsinə təmin etməyə də hazırıq.

Amma bizim üçün sarsılmaz olan normalar və prinsiplər vardır ki, bunlar da sərhədlərin pozulmazlığı, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, işğal edilmiş bütün ərazilərdən erməni silahlı birləşmələrinin çıxarılması, qaçqınların doğma ocaqlarına qaytarılmasıdır.

Bu gün məhz təcavüzkarın BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini yerinə yetirməkdən və işğal olunmuş bütün Azərbaycan ərazilərindən öz silahlı birləşmələrini mərhələ-mərhələ çıxarmağa razılıq verməkdən boyun qaçırması siyasi saziş əldə edilməsinə mane olur.

Minsk qrupunun üzvləri arasında fikir ayrılıqlarının aradan qaldırılmasından, onların söylərinin Azərbaycan ilə Ermənistan arasında sülhün və sabitliyin bərqərar edilməsi üçün birləşdirilməsindən də çox şey asılıdır.

Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin aradan qaldırılması üçün sülhü qoruyan beynəlxalq qüvvələr təşkil etmək sahəsində ATƏM-in sədrinin söylərini biz alqışlayırıq. Mən sədrin çağırışına səs vermiş bütün ölkələrə təşəkkür edir və hamını bu nəcib işdə ona kömək göstərməyə çağırıram.

Xram çayı üzərində olan, Ermənistanı Gürcüstanla birləşdirən körpünün partladılması ilə əlaqədar Ermənistan Respublikasının prezidenti cənab Levon Ter-Petrosyanın bəyanatı məni son dərəcə təəccübləndirdi.

Mən baş verən hadisədə Azərbaycan Respublikasının əli olması barədə ittihamları qətiyyətlə rədd edirəm və bu bəyanatı tamamilə sübutsuz, heç bir əsası olmayan bəyanat sayıram. Üçüncü dövlətin ərazisində, döyüş əməliyyatı zonasından yüz kilometrərlə uzaqda baş vermiş bu hadisəyə atəşkəs rejiminin Azərbaycan tərəfindən kobud şəkildə pozulması kimi düşünülməmiş qiymət verilməsi də xüsusi narahatlıq doğurur.

Belə təəssürat yaranır ki, Azərbaycana heç bir daxli olmayan bu hadisədən vəziyyəti kəskinləşdirmək, gərginliyi artırmaq üçün xüsusi olaraq istifadə edilir. Bununla əlaqədar mən cənab Levon Ter-Petrosyanı başlanmış sülh prosesinə burada, Budapeştdə, bizim məclisimizdə hökm sürən əlverişli şəraitə ziyan vura biləcək hər hansı düşünülməmiş hərəkətlərdən çəkindirirəm.

Mən öz tərəfimdən bir daha bildirirəm ki, dövlətimiz əldə olunmuş atəşkəsə sadıqdır və Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsini sülh yolu ilə aradan qaldırmaq üçün səylərini əsirgəməməyə hazırdır. Mən cənab Levon Ter-Petrosyanı sülh axtarışı yolunda fəal əməkdaşlığa dəvət edirəm.

Münaqişənin aradan qaldırılması işində əsaslı irəliləyişə nail olmaq üçün Budapeşt görüşünün nadir imkanı vardır. Mən ATƏM-in üzvü olan dövlətlərin hörmətli başçılarına müraciətlə xahiş edirəm ki, bu işdə fəal iştirak etsinlər, mənim xalqımı, milyonlarla adamı ağrı-acıya, iztirablara məruz qoyan altı illik müharibənin alovunu söndürməyə kömək etsinlər, bununla da Avropada Təhlükəsizliyə və Əməkdaşlığa dair Müşavirənin Yekun Aktının ümdə prinsiplərinin həyata keçməsinə imkan açsınlar. Bu sənədi biz hamımız təntənə ilə imzalamışıq.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

BMT-nin 50 illik yubileyi ilə əlaqədar BMT Baş Məclisinin xüsusi təntənəli iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı

22 oktyabr 1995-ci il

– Hörmətli cənab sədr!

Hörmətli dövlət və hökumət başçıları!

Xanımlar və cənablar!

Bütün dünyada sülhün, təhlükəsizliyin və sabitliyin möhkəmlənməsinə çox töhfələr vermiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əlli illiyi münasibətilə mən sizi Azərbaycan xalqı adından və şəxsən öz adımdan ürəkdən təbrik edirəm.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaradılmasından keçən yarım əsr ərzində böyük müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Bu da dünyanın əsaslı şəkildə yeniləşməsini və BMT Nizamnaməsinin prinsiplərinin əməli surətdə həyata keçirilməsini sübut edir.

Ən başlıca nəticə budur ki, «soyuq müharibə» illərindəki kəskin qarşıdurmaya baxmayaraq, yeni dünya müharibəsinin meydana çıxmasına yol verilməmişdir. Müstəmləkəçilik, apar-teid, irqi ayrı-seçkilik keçmişdə qalmışdır. Xalqlar öz talelərini həll etmək imkanı qazanmışlar, milli azadlıq və dövlət müstəqilliyi əldə etmişlər.

Vaxtilə Sovetlər İttifaqının tərkibində olmuş respublikaların indi dövlət müstəqilliyi və suverenlik qazanmaları tarixi hadisədir.

Ümumbəşəri dəyərlər dünyada geniş yayılır və bərqərar olur. Bunların arasında azadlıq, demokratiya və insan haqları ideyaları xüsusi yer tutur. İctimai-siyasi və dövlət quruculuğun-

da, iqtisadiyyatda, həyatın bütün sahələrində demokratik dəyişikliklər həyata keçirmək zərurəti çox ölkələr üçün ən vacib amil olmuşdur.

BMT-nin bütün üzvləri, xüsusən iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş və demokratik ənənələri olan iri dövlətlər bu nəticələrin əldə olunması üçün öz töhfələrini vermişlər. Lakin burada xüsusi rol Birləşmiş Millətlər Təşkilatına məxsusdur. O, 50 il ərzində bəşəriyyətin tarixində ən nüfuzlu və ən səlahiyyətli beynəlxalq təşkilata çevrilmişdir.

Ümidvaram ki, bu təşkilatın işi üçün meydana çıxmış maliyyə çətinlikləri onun gələcək uğurlu fəaliyyəti naminə aradan qaldırılacaqdır.

Bütün bunlar bizi sevindirir və bizdə iftixar hissi doğurur. Ancaq dünya hələ də tam təhlükəsiz, mükəmməl və ideal vəziyyətdə deyildir. Elə problemlər var ki, bunlar köklü şəkildə həll olunmalıdır. Dövlətlər arasındakı münasibətlərdə beynəlxalq hüquq normalarının pozulması, beynəlxalq terrorizm, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, aclıq və səfalətin aradan qaldırılması, ekoloji fəlakətlərin qarşısının alınması məhz belə problemlərdəndir. Dünyanın bir çox regionlarında qanlı müharibələrə, milyonlarla insanların saysız-hesabsız əzab-əziyyətlərinə səbəb olan təcavüzkar millətçilik və separatizm halları sülh üçün böyük təhlükədir.

Ermənistan Respublikası tərəfindən Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq yeddi ildən çoxdur ki, davam etməkdədir. Bu təcavüz ölkəmizin Dağlıq Qarabağ bölgəsini qəsb etmək məqsədi daşıyır. Erməni silahlı qüvvələri Azərbaycan ərazisinin iyirmi faizindən çox hissəsini işğal edib, həmin ərazilərdən zorla qovulmuş bir milyondan çox vətəndaşımız qaçqına çevrilib, hazırda çadır şəhərciklərində ağır, dözülməz vəziyyətdə yaşayır. BMT Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal etdikləri Azərbaycan torpaqlarından qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən dörd qətnamə qəbul edib. Ancaq hə-

min qətnamələr təcavüzkar tərəfindən yerinə yetirilmir. Buna görə də ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində münaqişənin sülh yolu ilə nizamlanması üçün aparılan proses hələlik istənilən nəticələri vermir.

Hörmətli dövlət və hökumət başçıları, mən bu gün sizə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, ATƏT-ə müraciət edərək Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə nizamlanmasına, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün, onun beynəlxalq miqyasda tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığının bərpa olunmasına təsirli yardım göstərməyinizi xahiş edirəm.

Azərbaycan xalqının iradəsini ifadə edərək bəyan edirəm ki, biz Yer kürəsinin hər hansı bir nöqtəsində və hər hansı bir formada təcavüzkarlığı pisləyirik. Biz sülh istəyirik. Biz bütün dünyada sülh istəyirik, bizim regionda sülh istəyirik, bütün qonşu dövlətlərdə sülh və mehriban münasibətlər istəyirik. Bu ümidlə, bu inamla mən bu şərəfli kürsünü tərk edirəm.

Diqqətinizə görə sağ olun!

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşündə nitqi

2 dekabr 1996-cı il

– Hörmətli cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

Dövlət və hökumət başçılarını, Zirvə görüşümüzün bütün iştirakçılarını səmimi salamlayıram. Ümidvaram ki, bu görüş Avropada təhlükəsizliyin və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi işində mühüm mərhələ olacaqdır.

Avropa qitəsində xalqlar və ölkələr arasında qarşılıqlı münasibətlərin hüquqi və humanitar prinsiplərinin yüksək standartlarını müəyyən etmiş Helsinki Yekun Aktının imzalanmasından iyirmi ildən çox vaxt keçmişdir.

Bu dövr ərzində dünyada əsaslı müsbət dəyişikliklər baş vermiş, yeni müstəqil dövlətlər meydana gəlmiş, azadlıq və demokratiya ideyaları bütün Avropa qitəsində, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda hakim prinsiplərə çevrilmişdir.

Beynəlxalq təhlükəsizliyi təmin etmək, dövlətlərin suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və sərhədlərinin pozulmazlığını dəstəkləmək, münaqişələri sülh yolu ilə aradan qaldırmaq, insanın hüquqlarını və əsas azadlıqlarını qorumaq sahəsində ATƏT-in fəaliyyəti bu dəyişikliklərin gedişinə və xarakterinə böyük təsir göstərmişdir.

Zaman ATƏT-in yaşarı, səmərəli təşkilat olduğunu sübut etmişdir və biz təşkilatımızın keçdiyi yolu, onun Ümumavropa və dünya proseslərinə verdiyi sanballı töhfəni yüksək qiymətləndiririk.

Öz müstəqilliyini bərpa etmiş, demokratik-hüquqi dövlət qurmaq, bazar iqtisadiyyatı formalaşdırmaq yolunu tutmuş Azərbaycan xalqı ATƏT-in əməli köməyini daim hiss edir.

Keçid dövrünün obyektiv çətinliklərinə, zorla cəlb edildiyimiz müharibənin nəticələrinə baxmayaraq, biz dövlət müstəqilliyimizi möhkəmləndiririk, əsaslı siyasi və iqtisadi islahatlar həyata keçiririk.

Azərbaycanda siyasi plüralizm, çoxpartiyalı sistem, söz, dini etiqad azadlığı kimi demokratik prinsiplər bərqərar olmuşdur. Ümumxalq referendumu yolu ilə müstəqil Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası qəbul edilmiş, çoxpartiyalı zəmində respublikanın yeni parlamenti seçilmişdir.

Iqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsi, dövlət mülkiyyətinin geniş miqyasda özəlləşdirilməsi, aqrar sektorun islahatı, o cümlədən heç bir məhdudiyət qoyulmadan alıb-satmaq hüququ ilə torpağın özəl mülkiyyətə verilməsi müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyalar qoyulması üçün geniş imkanlar açılmışdır. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda energetika resurslarının birgə hasilatı barədə dünyanın ən böyük neft şirkətləri ilə çoxmilyardlıq müqavilələr bağlanmışdır.

Biz əminik ki, müstəqil demokratik dövlətlərin dünya birliyinə Azərbaycanın siyasi və iqtisadi cəhətdən qovuşması yolu Azərbaycan xalqının həyati mənafeyinə uyğundur və bizim bu strateji xəttimizə ATƏT-in, başqa beynəlxalq təşkilatların və demokratik təsisatların bundan sonra da dəstək verəcəklərinə ümid edirik.

Xanımlar və cənablar!

Regional münaqişələr, davakar millətçiliyin və separatçılığın artması, beynəlxalq terrorizm bizim regionumuzda sülh, tərəqqi və inkişaf üçün real təhlükə olaraq qalır.

Bir çox xalqlar, o cümlədən keçmiş sovet məkanında, Qafqazda yaşayan xalqlar qanlı müharibələrə cəlb olunmuşlar. Bu müharibələr insanların kütləvi surətdə qırılması, etnik təmizləmələr, milyonlarla adamın qaçqına çevrilməsi, müstəqil döv-

lətlərin ərazilərinin işğal edilməsi ilə nəticələnir. Ona görə də ATƏT Avropa qitəsində ümumən təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün hələ olduqca çox iş görməlidir.

Bildiyiniz kimi, Ermənistan Respublikası əzəli Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağı öz əlinə keçirmək məqsədi ilə respublikamıza qarşı təcavüz etmişdir.

Bu təcavüz nəticəsində Azərbaycan ərazisinin iyirmi faizi Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuşdur. Bizim vətəndaşlarımızın iyirmi min nəfərdən çoxu öldürülmüş, yüz min nəfərdən çoxu yaralanmış və ya əlil olmuş, altı min nəfəri əsir düşmüşdür. Bir milyondan çox azərbaycanlı, yəni ölkəmizin əhalisinin təqribən on beş faizi qaçqına çevrilmişdir. Dörd ildir ki, onlar qışı çadır şəhərciklərində dözülməz şəraitdə keçirməli olurlar.

İşğal olunmuş ərazilərdə 700-ə qədər şəhər və kənd, habelə minlərlə xəstəxana, məktəb, yaşayış evi, Azərbaycan xalqının tarix və mədəniyyət abidələri dağıdılmış, yandırılmış, talan edilmişdir.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi dörd qətnamədə və onun sədrinin altı bəyanatında Azərbaycanın işğal edilmiş bütün ərazilərindən Ermənistan silahlı qüvvələrinin dərhal, tamamilə və qeyd-şərtsiz çıxarılması, qaçqınların və köçkünlərin daimi yaşayış yerlərinə qaytarılması tələb olunur. Həmin sənədlərdə respublikamızın suverenliyi və ərazi bütövlüyü, Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasına mənsub olduğu təsdiq edilir. Lakin Ermənistan Respublikası bütün bu qərarlara etinasızlıq göstərir.

ATƏT-in 1992-ci ildə yaradılmış Minsk qrupu Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə aradan qaldırılması üçün az səy göstərməmişdir. Onun fəaliyyəti və Rusiya Federasiyasının yaxından iştirakı sahəsində 1994-cü ilin may ayında atəşkəs əldə edilmişdir.

Atəşkəs rejiminə uzun müddət əməl olunması bizim sülh istəyimizi nümayiş etdirən mühüm nailiyyətdir. Atəşkəs sabit davam edən danışıqlar prosesini sahmana salmağa imkan vermiş, münaqişənin aradan qaldırılması üçün göstərilən səylərin etibarlı təməlinə çevrilmişdir və Azərbaycan tərəfi sülh müqaviləsi imzalananaqədək bu rejimə əməl etmək niyyətindədir.

Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsini tez bir zamanda aradan qaldırmaq, ATƏT-in sülhü qoruyan çoxmillətli qüvvələrini yaratmaq məqsədi ilə 1994-cü ildə ATƏT-in Budapeşt Zirvə görüşündə qəbul edilmiş qərarlara biz tamamilə tərəfdar çıxmışıq.

Budapeşt Zirvə görüşündən sonra Minsk qrupu çərçivəsində danışıqlar prosesi intensivləşmişdir. Biz, həmçinin prezidentlərin nümayəndələri səviyyəsində Ermənistan ilə birbaşa ikitərəfli danışıqlar kanalını yaratmış, hərbi əsirlər və girovları qarşılıqlı surətdə azad etmişik.

Bu ilin aprel ayında Lüksemburqda Ermənistan Respublikası və Azərbaycan Respublikası prezidentlərinin verdikləri birgə bəyanat münaqişənin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm addım olmuşdur. Həmin bəyanat, əslində, tərəflərin silahlı münaqişəyə beynəlxalq prinsiplər və normalar əsasında son qoymaq əzmini nümayiş etdirən ilk birgə Ermənistan–Azərbaycan sənədidir.

ATƏT-in dövlət başçıları ilə bütün başqa səviyyələrdə mənim şəxsi görüşlərim zamanı biz geniş məsləhətləşmələr aparmış, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsini aradan qaldırmağın optimal, qarşılıqlı surətdə məqbul üsullarını axtarmışıq.

Hörmətli dövlət və hökumət başçıları, Lissabon Zirvə görüşü ərəfəsində mən sizə məktub göndərmiş, orada ATƏT-in prinsiplərinə, BMT Nizamnaməsinə və hamı tərəfindən qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq normalarına ciddi əməl etmək əsasında münaqişənin aradan qaldırılması üsulunu təklif etmişəm. Bu təklifdə bütün tərəflərin mənafeyi nəzərə alınır.

Nizamasalmanın bu kompromisli üsulu aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarətdir: Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü, Azərbaycan Respublikasının tərkibində Dağlıq Qarabağın bütün əhalisi üçün təhlükəsizlik təminatı. Bu üsul beynəlxalq vasitəçilər tərəfindən dəstəklənir, ATƏT-in indiki sədrinin 1996-cı ilin fevral ayında münaqişə regionunda olarkən təklif etdiyi prinsiplərə bir çox cəhətdən uyğun gəlir.

Lakin çox təəssüf ki, Ermənistan Respublikası BMT Nizamnaməsinə, ATƏT-in prinsiplərinə, beynəlxalq hüquqa əsaslanan hər hansı bir qərarın qəbul edilməsindən boyun qaçıрмаqda davam edir.

O, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü tanımaqdan imtina edir, təcavüzün nəticələrini qanuniləşdirməyə, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionu üçün müstəqillik statusu əldə etməyə və həmin regionu Ermənistana birləşdirməyə cəhd göstərir.

Dağlıq Qarabağ ilə əlaqədar Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin başlandığı vaxtdan bəri dünyada çox böyük hadisələr baş vermişdir. Keçmiş sovet məkanında yeni müstəqil dövlətlər yaranmışdır, onların arasında Azərbaycan Respublikası da vardır. Dövlətlərimizin suverenliyini, sərhədlərinin toxunulmazlığını və ərazi bütövlüyünü bütün dünya birliyi təsdiq etmişdir.

Bu prinsiplərin hər hansı şəkildə pozulması sülh və sabitlik yaradılmasına əngəl törədir, qarşıdurmanı gücləndirir, xalqların dinc və firavan gələcəyə bəslədikləri ümidləri puça çıxarır.

Dağlıq Qarabağın müstəqilliyi barədə qanunsuz iddialar beynəlxalq hüququn hamı tərəfindən bəyənilmiş normaları ilə bir araya sığmır. Biz həmin iddialarla heç vaxt razılaşmayacağıq, biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik.

Erməni tərəfi, nəhayət, başa düşməlidir ki, onun başladığı və səkkiz ildir davam edən münaqişə Azərbaycan xalqını çox böyük fəlakətlərə və iztirablara məruz qoyduğu kimi, erməni xalqını da ağır vəziyyətə salmışdır.

Əminəm ki, münaqişənin BMT Nizamnaməsi, ATƏT-in prinsipləri və beynəlxalq hüquq əsasında aradan qaldırılması az bir vaxt ərzində Ermənistan ilə Azərbaycan arasında uzunmüddətli möhkəm sülh yaranmasına imkan verəcək, erməni və Azərbaycan xalqları arasında xoş münasibətləri bərpa edəcək, Dağlıq Qarabağın bütün əhalisi üçün ən əlverişli şərait yaradacaqdır. Münaqişənin aradan qaldırılması Zaqafqaziyada uğurlu iqtisadi əməkdaşlığı təmin edəcək, respublikalarımızda sosial-iqtisadi vəzifələri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməyə, demokratiyanın və azadlığın bəhrələrindən tamamilə faydalanmağa imkan açacaqdır.

Biz müharibə istəmirik, biz sülh istəyirik. Mən Ermənistanın prezidenti Levon Ter-Petrosyan cənablarına, bütün erməni xalqına müraciət edib onları sülhə və əməkdaşlığa çağırıram.

Mən ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşünün iştirakçısı olan dövlət və hökumət başçılarına üz tutub onlardan xahiş edirəm ki, Avropada sürəkli və viranedicı regional münaqişələrdən biri olan Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin tezliklə aradan qaldırılması üçün səylərini əsirgəməsinlər.

Qitəmizdə sülh, sabitlik və xalqların firavanlığı naminə bütün tədbirləri görmək bizim müqəddəs borcumuzdur.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşü başa çatdıqdan dərhal sonra mətbuat konfransında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Bəyanatı

3 dekabr 1996-cı il

Xanımlar və cənablar! ATƏT-in Lissabon sammitinin iclası yenicə başa çatmışdır. Azərbaycan nümayəndə heyəti bütün məsələlər haqqında Lissabon sammitinin qərarlarından razıdır. Biz belə hesab edirik ki, Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq işində daha bir böyük addım atılmışdır.

Mən sizinlə görüşə Azərbaycanla, bütün regionumuzla bilavasitə bağlı olan məsələdə Azərbaycanın mövqeyini açıqlamaq üçün gəlmişəm.

Sizə məlumdur ki, Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə artıq səkkiz ildir davam edir. Bu münaqişəyə Ermənistan Respublikası Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsini ilhaq edib Ermənistana birləşdirmək məqsədilə başlamışdır. Münaqişəni aradan qaldırmaq üçün hələ 1992-ci ildə ATƏT çərçivəsində Minsk qrupu yaradılmışdır. Azərbaycan tərəfi bu münaqişənin dincliklə aradan qaldırılması mövqeyində durur. 1994-cü ilin mayında atəşin dayandırılması haqqında saziş imzalanmışdır. Bizim tərəfimizdən ona indiyədək əməl edilir. Təbiidir ki, biz ATƏT-ə böyük ümidlər bəsləmişik və bəsləyirik.

ATƏT-in Lissabon görüşünün hazırlanması prosesində biz öz təkliflərimizi verdik ki, onlar Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi məsələsi barədə Lissabon sammitinin bəyannaməsində öz əksini tapsın. Məsələn, biz buna nail olmağa çalışırdıq ki, ATƏT-in ona üzv olan bütün ölkələrə, o cümlədən də Azərbaycana aid əsas prinsipləri ATƏT-in sənədlərində dəqiq qeyd

edilsin. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü pozulmuş, ərazimizin 20 faizi Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunmuş və zəbt edilmiş, bu torpaqlardan bir milyondan çox azərbaycanlı zorakılıqla didərgin salınmışdır. Onlar respublikamızın bölgələrində çox ağır şəraitdə, çadır şəhərciklərində yaşayırlar. Biz belə hesab edirik ki, ATƏT-in başlıca prinsiplərindən birini əsas tutaraq, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tanınması münaqişəni aradan qaldırmaq üçün zəmin ola bilər. Azərbaycana qarşı təcavüz törədən Ermənistan Respublikası Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanımaqdan imtina edir və bu da təbii olaraq danışıqlar prosesini çətinləşdirir.

ATƏT-in Minsk qrupunun Helsinkidə noyabrın 19-22-də keçirilmiş axırıncı iclasında Minsk qrupunun həmsədrləri tərəfindən təqdim olunmuş layihədə Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsini aradan qaldırmağın formulu göstərilir. Buna oxşar layihəni ATƏT-in fəaliyyət göstərən sədri cənab Flavio Kotti bu ilin hələ fevralında irəli sürmüşdü. Bu layihə üç maddədən ibarətdir: Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü, Azərbaycan Respublikası tərkibində Dağlıq Qarabağa öz müqəddəratını təyin etmə əsasında muxtariyyət və özünüidarə statusunun verilməsi, Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin təhlükəsizliyinə təminat verilməsi. Bu layihə Azərbaycan tərəfini tamamilə razı salmasa da, Helsinkidə Minsk qrupunun görüşündə Ermənistan tərəfindən rədd olunmuşdur. Həmin layihə ATƏT-in Lissabon sammiti bəyannaməsinin layihəsinə 20-ci maddə kimi daxil edilmişdir. Lakin erməni tərəfi ATƏT-in əsas prinsiplərinin ziddinə gedərək bu maddəyə konsensus verməmişdir. Buna görə sammitin hazırlanması dövründə keçirilmiş görüş və söhbətlər zamanı, onun keçirilməsi prosesində Azərbaycan Respublikası Lissabon sammiti bəyannaməsinin bütün mətni üçün konsensus verməkdən imtina etməli olmuşdur.

Bu, ATƏT-in üzvlərində böyük narahatlığa səbəb oldu, çünki belə halda sammit hər hansı bir sənəd qəbul edilmədən başa çatardı. Siz bilirsiniz ki, ATƏT-də konsensus prinsipi var. Odur ki, Azərbaycan Respublikası bu hüquqdan istifadə edərək, sammitin bütün sənədinə, bütün bəyannaməsinə konsensus vermədi. Buna görə də dünən, bu gün və hətta srağagün ATƏT-in üzvü olan ölkələrin dövlət başçıları, nümayəndə heyətlərinin təmsilçiləri Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə intensiv danışıqlara başladılar. Onlar bizdən xahiş edirdilər ki, sammitin bəyannaməsinin bütün mətni ilə əlaqədar öz etirazlarımızı geri götürək. Lakin biz öz mövqeyimizi izah etdik. Bütün görüş və söhbətlər zamanı müsahiblərimiz bizim hərəkətlərimizin qanunauyğun olduğunu vurğulayırdılar. Biz isə öz tərəfimizdən izah edirdik ki, hərəkətlərimiz ATƏT-in prinsiplərinə tamamilə uyğundur. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün Ermənistan tərəfindən tanınmasından imtina edilməsi ATƏT-in əsas prinsiplərindən imtina etmək deməkdir.

Dünən və bu gün bizimlə aparılmış intensiv danışıqlar zamanı ATƏT-in üzvü olan ölkələrin, Minsk qrupunun, Avropa Birliyinin nümayəndələri, ATƏT-in fəaliyyət göstərən sədri tələblərimizin ödənilməsi üçün müxtəlif alternativ variantlar təklif edirdilər. Azərbaycan nümayəndə heyəti sammitin əsas sənədinə son iclasadək konsensus vermədi. Bu iclasda belə bir təklif irəli sürüldü ki, ATƏT-in fəaliyyət göstərən sədri cənab Flavio Kotti ATƏT-in bütün üzvləri – sammit iştirakçıları adından bəyanat verəcək və bu sənəddə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılmasına dair həmin üç prinsipi təsdiq edəcəkdir. Mən dedim ki, bu halda biz sammitin əsas sənədinə qarşı öz etirazımızı geri götürməyə hazır olacağıq. Belə də oldu. Son iclasda ATƏT-in fəaliyyət göstərən sədri cənab Flavio Kotti bəyanat verdi və dedi ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair hər hansı bir razılıq əldə edilmədiyinə görə təəssüflərin və hesab edir ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldı-

rılmasına həmin üç prinsip əsasında nail olmaq mümkündür, yəni Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tanınması, Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa yüksək muxtariyyət statusu və Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin təhlükəsizliyinə təminat verilməsi prinsipləri əsasında cənab Flavio Kottinin bəyanatında göstərilmişdir ki, bu prinsipləri və bəyanatı, bir ölkə istisna olmaqla, bütün sammit iştirakçıları – ATƏT-in üzvləri dəstəkləyirlər. Başqa sözlə desək, fəaliyyət göstərən sədrin bu bəyanatı Ermənistandan savayı, bütün sammit iştirakçılarının – ATƏT üzvlərinin iradəsinin ifadəsi olmuşdur.

Təbii ki, belə bir bəyanatla, bu məsələdə Azərbaycanın mövqeyinin müəyyən dərəcədə dəstəklənməsi ilə əlaqədar mən Lissabon sammitinin əsas sənədinə qarşı Azərbaycanın etirazlarını geri götürdüm, yəni bu sənədin qəbul edilməsi üçün konsensus verdim. Biz ondan razıyıq ki, Flavio Kottinin bu bəyanatı, Ermənistan istisna olmaqla, ATƏT-in bütün üzvləri adından verilmişdir. Biz, həmçinin ondan razıyıq ki, bu bəyanatın dəstəkləndiyi barədə Avropa Birliyi adından çıxış edilmişdir. Rusiya Federasiyasının nümayəndə heyətinin başçısı, Rusiyanın Baş naziri cənab Çernomırdin, Minsk qrupunun həmsədri, Finlandiya Prezidenti cənab Ahtisaari və bəzi digər nümayəndə heyətlərinin üzvləri çıxış edərək bu bəyanatı dəstəklədilər.

Sammit, bax beləcə, əsas sənədin qəbul edilməsi ilə başa çatdı. Biz ondan razıyıq ki, ATƏT-in sammiti Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin aradan qaldırılması üçün ATƏT-in əsas prinsiplərini, xüsusən Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tanınması baxımından bir daha dəstəklədi.

Bilirəm, sammitin əsas bəyannaməsinin layihəsi barədə mövqeyimizlə əlaqədar mətbuatda belə xəbərlər olmuşdur ki, guya, Azərbaycan əsas sənədin qəbul edilməsinə əngəl törədir. Buna görə də nə üçün belə etdiyimizi aydınlaşdırmağı lazım bildim. Bu bizim qəti mövqeyimiz idi. Biz öz mövqeyi-

mizdən yalnız ona görə geri çəkildik ki, fəaliyyət göstərən sədrin adından, sammitin bütün üzvləri – iştirakçıları adından məqbul bəyanat verilmişdi. Fəaliyyət göstərən sədr bəyan etmişdir ki, onun rəsmi yazılı bəyanatı ATƏT-in Lissabon sammiti sənədlərinin tərkibinə daxil edilir.

Demək istədiklərim bunlardır. İndi isə suallarınıza cavab verməyə hazırım.

Sual: Cənab Prezident, Siz bu gün səhər Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri Malkolm Rifkind ilə görüşdünüzmü? Bu görüş barədə bir neçə kəlmə deyə bilərsinizmi?

Cavab: Bəli, bu gün səhər mən Böyük Britaniya Krallığının xarici işlər naziri cənab Rifkindlə görüşdüm. Demək olar, bütün görüşümüz, sizə danışdığım məhz həmin məsələlərə həsr edildi. Cənab Rifkind məni inandırmağa çalışdı ki, sammitin əsas sənədinin qəbul olunmasına konsensus vermək lazımdır. Mən isə cənab Rifkində bu məsələdə mövqeyimizi, mülahizələrimizi şərh etdim. Deməliyəm ki, görüşdüyüm digər həmkarlarım kimi, cənab Rifkind də mövqeyimizin qanunauyğun və əsaslı olduğunu təsdiqlədi.

Sual: Rusiya hökuməti Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılmasına hazırdırımı?

Cavab: Bəli, Rusiya Federasiyası nümayəndə heyətinin başçısı, Rusiyanın Baş naziri cənab Çernomırdin bu gün sammitin son iclasında çıxış edərək ATƏT-in fəaliyyət göstərən sədri cənab Kottinin bəyanatını tamamilə dəstəklədi və bildirdi ki, o, belə hesab edir ki, münaqişənin tezliklə aradan qaldırılmasına fəaliyyət göstərən sədrin bəyanatında göstərilmiş məhz həmin prinsiplər əsasında nail olmaq mümkündür. Deməli, o bildirmişdir ki, onlar bu məsələ ilə gələcəkdə də məşğul olacaqlar.

Sual: Cənab Prezident, əgər Ermənistan öz ərazisi ilə Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəql olunmasına icazə versə, bundan o, beynəlxalq meydanda bir şey qazanacaqmı?

Cavab: Bilirsinizmi, bu sual çox mücərrəd sualdır. Azərbaycanın neftin dünya bazarlarına nəql edilməsinə dair layihələrimiz, planlarımız var. Lakin bu, Ermənistanla qətiyyənlə bağlı deyildir. Başa düşürəm, siz bu məsələləri nə dərəcədə əlaqələndirmək istəyirsiniz. Mən burada qarşılıqlı əlaqələr görmürəm.

Sual: Cənab Prezident, əvvəlcə bütün Azərbaycan jurnalistləri adından Sizi Lissabon sammitində qazandığınız parlaq diplomatik qələbə münasibətilə təbrik etmək istərdim. Çünki biz hamımız onun şahidi olduq ki, Ermənistan tam diplomatik tənhalıqda və təklikdə qaldı. Bununla əlaqədar belə bir sualım var: Lissabon sammitinin qərarları danışıqlar prosesini canlandırmağa və Qarabağ probleminin dincliklə tənzimlənməsində müvəffəqiyyətə təsir göstərəcəkmə və hansı dərəcədə? Yəni bundan sonra Ermənistan tərəfindən hər hansı irəliləyiş və güzəştlər gözləmək olarmı?

Cavab: Hesab edirəm ki, danışıqlar prosesi davam etdiriləcəkdir. Mən sammitdə çıxışım zamanı belə bəyanat verdim. Ermənistan Respublikasının prezidenti də bu cür bəyanat verdi. ATƏT-in fəaliyyət göstərən sədrinin bütün ATƏT üzvləri adından verdiyi bəyanat isə, onun dediyi kimi, ATƏT-in Lissabon sammitinin sənədidir və problemin dincliklə tənzimlənməsi üçün, təbii olaraq, danışıqlar prosesinin canlandırılması üçün çox yaxşı əsasdır.

Sual: Cənab Prezident, dünən Levon Ter-Petrosyan sammitdə çıxışında dedi ki, Azərbaycanda – Bakıda, Sumqayıtda, Gəncədə «erməni qırğınları» Dağlıq Qarabağın təhlükəsizliyini təmin etməyə imkan vermir. Bu, doğrudanmı belədir? O qırğınlara görə kim – Azərbaycan Respublikası, yoxsa keçmiş Sovet İttifaqı məsuliyyət daşıyır?

Cavab: Prezident Ter-Petrosyanın dünən sammitdəki çıxışında dediyi sözlər yeni sözlər deyildir. Bu sözləri onlar, eləcə də Ter-Petrosyan bir neçə dəfə demişlər və dünən də bir daha

təkrar etdilər. O zamanlar olmuş məsələlərin dəqiqliyinə varmadan demək istəyirəm ki, belə ittihamlar əsassızdır, həqiqətdən kənardır. Biz Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı olmuş soyqırımını haqqında və Dağlıq Qarabağda, Xocalıda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlar haqqında ondan da çox faktlar və dəlillər gətirə bilərik. Kimin və hansı ölkənin, hansı dövlətin həmin qırğınlara görə məsuliyyət daşması indi bizim bu məsələlərin həlli üçün əhəmiyyətli deyildir. Hesab edirəm ki, biz irəliyə baxmalıyıq və Azərbaycan–Ermənistan münaqişəsinin aradan qaldırılması üçün bu gün Lissabon sammitində bəyan olunmuş prinsiplər əsasında danışıqlar aparıb sülh əldə etməliyik.

Sual: Sammitdən əvvəl Azərbaycan ilə Ermənistan birbaşa danışıqlar aparmışlar və cənab Ter-Petrosyanın başqa liderlərlə görüşlər zamanı söylədiyi sözlərdən belə başa düşdük ki, bu danışıqlar Azərbaycan tərəfinin təqsiri üzündən dayandırılmışdır. Azərbaycan tərəfi bu birbaşa danışıqları nə üçün kəsmişdir?

Cavab: Prezident Ter-Petrosyan düz demir. Bu, birinci dəfə deyil ki, onlar ictimaiyyətə yalan məlumatlar verirlər. Azərbaycanla Ermənistan arasında ikitərəfli, yəni hər iki prezidentin nümayəndələrinin apardıqları birbaşa danışıqlar davam edir və son dəfə noyabrın 7-də Parisdə olmuşdur. Biz bu danışıqları kəsməmişik, bundan sonra da davam etdirəcəyik. Dünən axşam mən prezident Levon Ter-Petrosyanla görüşən zaman hər ikimiz eyni fikirdə olduq ki, danışıqlar davam etdirilməlidir. Danışıqları aparan Azərbaycan Prezidentinin nümayəndəsi Vəfa Quluzadəyə və Ermənistan prezidentinin nümayəndəsi Libaridyana dünən axşam orada birbaşa göstərişlər verilibdir.

Daha sual yoxdur? Sağ olun.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ATƏT-in İstanbul Zirvə görüşündə nitqi

18 noyabr 1999-cu il

– Hörmətli cənab sədr!
Hörmətli həmkarlarım!
Xanımlar və cənablar!

Biz ATƏT-in bu əsrdəki sonuncu Zirvə görüşünün dünya sivilizasiyasının ən böyük mərkəzlərindən biri olan əzəmətli İstanbul şəhərində keçirilməsinə böyük əhəmiyyət veririk. Bizə göstərilən yüksək qonaqpərvərliyə və sammitin işinin çox gözəl təşkil olunmasına görə Türkiyə Respublikasının Prezidenti zati-aliləri Süleyman Dəmirələ və Türkiyə hökumətinə öz minnətdarlığımı bildirirəm.

Türkiyədə baş vermiş ağır təbii fəlakət, dəhşətli zəlzələ nəticəsində minlərlə adamın həlak olması dost və qardaş türk xalqı ilə bərabər bizi də qəlbədən kədərləndirdi. Biz sizin dərdinizə şərik çıxırıq və «keçmiş olsun» deyirik.

Hörmətli sədr!

İki dağıdıcı müharibənin dəhşətlərindən və «soyuq müharibə»nin sərt sınağından çıxmış iyirminci yüzilliyin sonunda Avropa qarşısında həqiqi sülh və sabitlik yolu açılmışdır. Lakin biz təxminən iyirmi beş il bundan əvvəl Helsinkidə elan edilmiş məqsəd və prinsiplərin tam həyata keçirilməsinə, təəssüf ki, hələ də nail olmamışıq.

ATƏT-in üzvü olan dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və ümumiyyətlə təhlükəsizliyi üçün yaranmış qorxu amansız reallığa çevrilmişdir, milyonlarla insana fəlakət və iztirab gətirmişdir. Mən bir daha beynəlxalq birliyin diqqətini Azərbay-

canın düşdüyü dözülməz vəziyyətə cəlb edirəm. Altı ildən çoxdur ki, suveren Azərbaycanın ərazisinin beşdə bir hissəsi erməni silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. Həyata keçirilmiş etnik təmizləmələr nəticəsində bir milyon azərbaycanlı öz doğma yurd-yuvalarından qovulmuşdur.

Təəssüf ki, sonuncu Zirvə görüşümüzdən sonra sülh prosesi arzu etdiyimiz nəticəni verməmişdir, Minsk qrupunun həmsədrleri Lissabon Zirvə görüşündə qəbul edilmiş prinsiplərin həyata keçirilməsi üçün lazımi fəallıq və ardıcılıq göstərməmişlər. Minsk prosesi passivləşmişdir. Belə bir şəraitdə Azərbaycan və Ermənistan prezidentləri arasında birbaşa görüşlər və danışıqlar keçirilməsi zərurəti yaranmışdır. Bir neçə belə görüş keçirilmişdir və bu görüşlər münafişənin sülh yolu ilə aradan qaldırılmasına ümid verir. Şübhəsiz ki, münafişənin aradan qaldırılmasının mühüm amillərindən biri də tərəflərin güzəştə getməyə hazır olmasıdır.

Lakin güzəştin də beynəlxalq hüquq prinsipləri və normaları ilə müəyyən edilmiş həddi var.

Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda ermənilər və azərbaycanlılar sülh və təhlükəsizlik şəraitində birgə yaşaya bilərlər və yaşamaladırlar. Bu isə Azərbaycan ilə Ermənistan arasında sülhün və normal mehribanlıq, qonşuluq münasibətlərinin yaranmasına xidmət edərdi. Bunun üçün Azərbaycanın işğal olunmuş əraziləri azad edilməlidir, bunun üçün Azərbaycan Respublikasının tərkibində Dağlıq Qarabağın müvafiq statusu müəyyən edilməlidir.

Qeyd etmək istəyirəm ki, Ermənistan prezidenti ilə danışıqlarımız Ermənistan–Azərbaycan münafişəsinin aradan qaldırılması üçün məsuliyyət daşıyan ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyətini əvəz edə bilməz. Mən Minsk Konfransının həmsədri olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarını Minsk qrupu çərçivəsində danışıqların tezliklə bərpası üçün zəruri səylər göstərməyə çağırıram. Dünya birliyi münafişənin aradan

qaldırılmasına dair bəyan edilmiş prinsipləri ardıcıl surətdə və qətiyyətlə müdafiə etməlidir.

Biz üzümüzə gələn yüzillikdə ATƏT-in roluna bu problemlərin prizmasından baxırıq. ATƏT öz prinsiplərini müdafiə etmək məqsədi ilə qətiyyətlə fəaliyyət göstərməli və özünün əməliyyat imkanlarını xeyli gücləndirməli, ilk növbədə çoxmillətli sülhyaratma qüvvələrini inkişaf etdirməlidir.

Hesab edirəm ki, Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında müqavilənin səmərəliliyi yüksəldilməlidir. Bəyan edirəm ki, regionun hərbişədirilməsi və işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarında qanuna zidd xarici silahların yerləşdirilməsi Azərbaycanın təhlükəsizliyi üçün qorxu yaratmışdır. Buna baxmayaraq, Azərbaycan bu müqavilədən irəli gələn öhdəliklərini tam yerinə yetirir. Bəzi dövlətlərin hərəkətləri isə həm müqaviləni pozur, həm də onun iştirakçısı olan dövlətlərin təhlükəsizliyini sarsıdır.

Cənubi Qafqaz regionu Avropanın ayrılmaz hissəsidir. Mən Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Avropa Birliyi ölkələrinin, Rusiyanın, Türkiyənin, Gürcüstanın, Ermənistanın və ATƏT-in marağı olan bütün digər üzvlərinin dövlət və hökumət başçılarına müraciət edərək onları regionumuzun problemlərinin həlli üçün qətiyyətli fəaliyyət göstərməyə çağırıram. Mən Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik və əməkdaşlıq paktının təsis olunmasını təklif edirəm. Belə bir pakt dövlətlərarası münasibətlərin və münaqişələrin aradan qaldırılmasının prinsipial əsaslarını təsbit etməlidir. Onun əsasında regiondan xarici hərbi qüvvələr çıxarılmalıdır. Regionu bölən ayırıcı xətlər aradan qaldırılmalıdır. Təcavüzə, etnik təmizləmələrə, separatçılığa və terrorizmə son qoyulmalıdır. Baş vermiş faktlar əsasında hərəkətlərə və ikili standartlara yol verilməməlidir. Belə bir pakt regionda sülh, sabitlik və təhlükəsizlik yaranmasına, Cənubi Qafqazın suveren, müstəqil, demokratik dövlətlərinin iqtisadi tərəqqisinə və əməkdaşlığına gətirib çıxardı. XXI əsrin astanasında

beynəlxalq birliyin Cənubi Qafqazda uğurlu fəaliyyəti azad, bölünməz və təhlükəsiz Avropanın yaradılmasına mühüm töhfə olardı.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

**Azərbaycan parlamenti nümayəndə
heyətinin rəhbəri, Milli Məclisin deputatı
İlham Əliyevin Avropa Şurası
Parlament Assambleyasının
sessiya və tədbirlərində çıxışları**

*Strasburq,
24 aprel 2001-ci il*

– Mütəşəkkil cinayətkarlığın artmasının mühüm səbəblərindən biri müvafiq dövlət strukturlarının bu sahəyə az nəzarət etməsi və ya bəzən tamamilə nəzarət etməməsidir.

Azərbaycan bu məsələdən xüsusilə narahatdır. Çünki Avropada mütəşəkkil cinayətkarlığın mərkəzlərindən biri məhz bizim ərazidədir. «Dağlıq Qarabağ respublikası» deyilən ərazidə nəinki Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarının, bu cinayətkarlıqla mübarizəyə məsul olan beynəlxalq təsisatların da heç bir nəzarəti yoxdur.

Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunması ilə nəinki bir milyon azərbaycanlı qaçqın evsiz-eşiksiz qalıb, çoxsaylı şəhərlərimiz, kəndlərimiz, mədəniyyət abidələrimiz, əcdadlarımızın qəbirləri büsbütün dağıdılıb, bir sözlə, erməni işğalçılarının zəbt etdikləri ərazidə bütün infrastruktur məhv edilib, həm də ermənilərin işğal etdikləri ərazidə mütəşəkkil cinayətkarlığın inkişafı üçün çox əlverişli şərait yaranmışdır. Mən sizin diqqətinizi bizim təhlükəli vəziyyətimizi göstərən bir neçə fakta yönəltmək istədim.

«Dağlıq Qarabağ respublikası» deyilən ərazidən narkotik bitkilərin yetişdirilməsi və daşınması üçün istifadə edilir. Bu fakt ABŞ Dövlət Departamentinin narkotik maddələr üzərində

beynəlxalq nəzarət strategiyasına dair 2000-ci il mart tarixli hesabatında öz əksini tapmışdır. Narkotiklərlə məşğul olan işbazlar və tiryək alverçiləri orada özlərini təhlükəsiz və çox rahat hiss edirlər. Onları «Dağlıq Qarabağ respublikası»nın bədnam rəhbərləri müdafiə edir. Həmin rəhbərlər narkotiklərin satışından gələn pulları Azərbaycanın işğal olunmuş ərazisini əldə saxlamaq və muzdlulara haqq ödəmək üçün istifadə edirlər.

Yaxşı məlumdur ki, Rusiyanın keçmiş rəhbərləri özlərinin müvafiq strukturlarına Ermənistan qanunsuz yolla bir milyard dollarlıq silah ötürməsinə icazə vermişdilər.

Həmin silahların çox hissəsi Dağlıq Qarabağda və Azərbaycanın işğal edilmiş digər ərazilərində yerləşdirilmişdir. Mən sual edirəm: Ermənistan və Dağlıq Qarabağ bu silahları almaq üçün bu qədər pulu haradan tapdı? Bu regiondakı vəziyyəti bilən hər kəsə aydındır ki, Ermənistanda iqtisadi vəziyyət çox pisdir.

Ermənistan əsas etibarilə xarici yardımlar hesabına yaşayır. Daimi iqtisadi tənəzzül ucbatından yüz minlərlə adam Ermənistanı tərk etmişdir.

Cavab aydındır. Ya onlar həmin silahları pulsuz alıblar, – buna güman azdır, – ya da narkotiklərin satışından əldə olunan pullara alırlar.

Dağlıq Qarabağda mövcud olan, qanunsuz iqtisadi fəaliyyət göstərən bu qondarma respublika «çirkli pulların yuyulması» əməliyyatları sahəsində məşhurlaşmışdır.

Ermənilər Dağlıq Qarabağın ərazisində silahlı birləşmələrə təlim keçirlər, bu birləşmələr terrorizmə qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq konvensiyaların nəzarətindən tamamilə kənarlardır.

Biz bütün Avropa strukturlarından xahiş edirik ki, erməni təcavüzkarlarının, işğalçıların torpaqlarımızdan çıxması üçün, bir milyon qaçqının insan hüquqlarını pozmağa və torpaqla-

rımızdan öz cinayətkar əməllərindən ötrü istifadə etməyə son qoymaları üçün ciddi əməli tədbirlər görsünlər.

Təşəkkür edirəm.

**«Cənubi Qafqazda qaçqınlar və məcburi köçkünlər»
mövzusunda keçirilən konfransda Azərbaycan
parlamentinin Avropa Şurası Parlament Assambleyasındakı
nümayəndə heyətinin rəhbəri, Milli Məclisin deputatı
İlham Əliyevin çıxışı**

17 may 2001-ci il

– Hörmətli cənab sədr! Hörmətli qonaqlar! Xanımlar və cənablar!

İlk növbədə sizin hamınızı – konfrans iştirakçılarını Azərbaycanda səmimi qəlbdən salamlayıram və sizə işinizdə uğurlar arzulayıram. Cənubi Qafqazda qaçqınların və məcburi köçkünlərin məsələlərinə həsr olunmuş bu konfransın məhz Azərbaycanda keçirilməsi bizim üçün çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Ona görə də mən konfransın təşkilatçılarna – miqrasiya, qaçqınlar və demoqrafiya məsələləri üzrə komitəyə bu tədbiri Bakıda keçirdiklərinə görə dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Bu, bizim üçün hər şeydən əvvəl ona görə əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycan cəmi bir neçə ay bundan əvvəl Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilmişdir. Belə bir mötəbər tədbirin məhz Azərbaycanda keçirilməsi ölkəmizlə Avropa Şurası arasında sıx təmasların olmasından xəbər verir. Digər tərəfdən, bu bir də ona görə əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində bir milyondan çox qaçqının əmələ gəlməsindən ən çox əziyyət çəkən bir ölkədir.

Sovet İttifaqının dağılması ərəfəsində və Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra dünyada, o cümlədən bizim bölgədə çoxsaylı etnik münaqişələr meydana gəlmişdir. Bu münaqişələr ölkələrin xalqlarına olduqca böyük ziyan gətirmiş, on minlərlə insanın həyatını itirməsi və etnik münaqişələr nəticəsində yüz minlərlə insanın qaçqına çevrilməsi ilə nəticələnmişdir.

8 milyon əhalinin bir milyondan çoxunun qaçqın vəziyyətində yaşamasının nə demək olduğunu biz hamıdan yaxşı dərk edirik. Mən əvvəl qeyd etdiyim kimi, Azərbaycan bu münaqişədən ən çox əziyyət çəkən tərəfdir.

Hazırda torpaqlarımızın 20 faizi Ermənistanın silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. Hörmətli cənab sədrin burada qeyd etdiyi kimi, bir milyondan çox azərbaycanlı öz vətəninə qaçqına və köçkünə çevrilmişdir. Əgər bunların bir qismi Ermənistanda həyata keçirilmiş etnik təmizləmə nəticəsində öz yurd-yuvasını itirərək Azərbaycana pənah gətirmiş insanlardırsa, digər böyük bir qismi Dağlıq Qarabağda və işğal edilmiş ətraf rayonlarda yaşamış insanlardır. Onlar Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində öz daimi yaşayış yerlərindən didərgin düşmüş, bütün əmlaklarını itirərək öz hüquqlarından məhrum olmuş, Azərbaycanın daxilində qaçqına çevrilmişlər.

Dünyada bir insanın haqqının tapdalanması özlüyündə faciədir. Dünyanın bütün demokratik, mütərəqqi insanları insan haqlarının tapdalanmasının əleyhinə öz səslərini qaldırırlar. Amma təsəvvür edirsinizmi, bir milyondan çox insanın haqqı tapdalanmışdır, onda Avropa hansı hisləri keçirməlidir? Bu insanlar öz ev-eşiklərini itirmişlər, bütün mülklərini, varidatlarını, hər şeylərini itirmişlər. Onların bəziləri məhv olmuşlar.

On ildən çoxdur ki, bir milyona yaxın insan çadırlarda ağır vəziyyətdə yaşayır, uşaqlar çadırlarda doğulur, məktəbə gedir. Qaçqın və köçkünlər çadırlarda dünyasını dəyişir. Amma hələ də bu münaqişə həll edilməmişdir.

Hesab edirəm ki, qaçqınların məsələsinə məhz Ümumavropa insan hüquqlarının tapdalanması prizmasından yanaşmaq lazımdır. Biz hamımız əlimizdən gələni əsirgəməməliyik ki, bu vəziyyətə son qoyaq.

Avropa bu problemlərə biganə qalmamalıdır. Avropanın ən mötəbər, ən nüfuzlu təşkilatlarından biri olan Avropa Şurası Parlament Assambleyası Ermənistanın işğalçı qüvvələrinin torpaqlarımızı azad etməsi, bir milyondan çox soydaşımızın öz yurdlarına dönməsi üçün ciddi, təsirli tədbirlər görməli, addımlar atmalıdır.

Konfrans iştirakçılarının bəziləri düşünə bilərlər ki, çıxışında işlədiyim «işğalçı» ifadəsi ciddi bir ittihamdır. Biz bu gün Bakıya ona görə toplaşmamışıq ki, kimisə ittiham edək. Daha çox ona görə toplaşmışıq ki, münaqişənin, bu problemin həll olunmasına öz töhfəmizi verək. Mən bunu anlayıram, bununla razıyam. Eyni zamanda hesab edirəm ki, əgər hər bir şeyi öz adı ilə çağırmasaq, onda münaqişənin həll edilməsi çox çətin olacaqdır. Əgər bir qaçqını qaçqın kimi qəbul ediriksə və onun problemləri ilə məşğul oluruqsa, biz gərək işğalçını da öz adı ilə çağırıq, təcavüzkara da təcavüzkar olduğunu açıq bildirək. Əks təqdirdə düzgün diaqnoz qoymadan «xəstəliyin» müalicə olunması çox çətin olacaqdır.

Siz çoxunuz İkinci dünya müharibəsi zamanı işğaldan əzab çəkmiş ölkələri təmsil edirsiniz. Lakin o zaman Avropa bütün qüvvələrini, səylərini bir araya gətirərək işğala, təcavüzə son qoymağa nail oldu. Bu gün də Avropanın bir hissəsi olan Azərbaycanın torpaqları işğal olunubdur. Bu işğal beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən, həmçinin torpaqlarımızı işğal edən Ermənistanın rəhbərləri tərəfindən də qəbul olunubdur. Mən əminəm ki, əgər Avropa 50 il bundan öncə olduğu kimi səylərini, qüvvələrini yenidən bir araya gətirərsə, onda bizim qitədə qaçqın problemi daha mövcud olmayacaqdır.

Hörmətli qonaqlar, icazə verin sizi bir daha vətənimizdə səmimi qəlbdən salamlayım, sizin işinizə uğurlar arzulayım. Əminəm ki, bugünkü konfrans çərçivəsində aparılan müzakirələr, əldə ediləcək nəticələr qaçqınların problemlərinin aradan qaldırılması istiqamətində ciddi bir addım olacaq. Çox sağ olun.

Fasilə zamanı Avropa Şurası Parlament Assambleyasında Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri, millət vəkili İlham Əliyev jurnalistlərin suallarına cavab verərkən demişdir:

– Mən hesab edirəm ki, Ermənistan Azərbaycana qarşı dövlət səviyyəsində terror siyasəti yeridir. Bunu başqa cür adlandırmaq mümkün deyil. Bu terror siyasətinin nəticəsidir ki, Azərbaycan ərazisinin 20 faizi işğal edilmişdir. Biz minlərlə, on minlərlə qurban vermişik. Bir milyon qaçqınımız var. İndi bütün dünya bunu bilir və görür.

Əgər 8-10 il bundan əvvəl Azərbaycanın dünyada, Avropada mövqeyi o qədər də güclü deyildisə, əgər o vaxt erməni lobbisinin fəaliyyəti nəticəsində dünya ictimaiyyətinin Azərbaycan həqiqətləri haqqında məlumatı yox idisə, bu gün vəziyyət başqadır. İndi hər kəs üçün aydındır ki, Ermənistan Azərbaycana qarşı terror törətmiş işğalçı dövlətdir.

İlham Əliyev «Azərbaycan dövlətinə və xalqına qarşı törədilmiş dəhşətli cinayətlərin səbəbkarları Beynəlxalq Tribunala veriləcəkmi» sualına cavab verərkən demişdir:

– Hər şeyin öz vaxtı var. Yaşayırıq, görürük. Hesab edirəm ki, bu, dəyərli fikirdir. Ancaq bunu həyata keçirmək üçün müxtəlif işlər görülməlidir. Biz bu barədə fikirləşirik. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının növbəti sessiyasına hazırlaşırıq. Nümayəndə heyətimizin üzvləri arasında bu barədə müzakirələr gedir. İnanıram ki, iyul ayında keçiriləcək sessiyada Azərbaycan öz sözünü deyəcək və yeni faktlar üzə çıxaracaqdır.

25 sentyabr 2001-ci il

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2001-ci il sentyabrın 25-də keçirilmiş iclasında beynəlxalq terrorizm məsələsi geniş müzakirə edilmişdir. Müxtəlif ölkələrdən olan deputatlar iclasda çıxış edərək minlərlə dinc əhalinin məhvinə səbəb olan terror aktlarını, xüsusilə sentyabrın 11-də ABŞ-ın Nyu-York və Vaşinqton şəhərlərində törədilmiş vəhşilikləri qətiyyətlə pisləmiş, terrorçuluğun yeni forma – siyasi mahiyyət daşımından narahat olduqlarını bildirmiş, bütün dünya ölkələrini bu təhlükəyə qarşı mübarizəyə çağırmışlar.

Ermənistan nümayəndə heyətinin başçısı Hovanesyan iclasda çıxış edərək Qafqaz regionundakı vəziyyəti təhrif etmişdir. O bildirmişdir ki, guya, Ermənistan heç bir terror aktını dəstəkləmir və terrorizmə qarşı mübarizə aparır. Azərbaycanın sülhpərvər mövqeyinə göz yuman Hovanesyan erməni təbliğatının ənənəvi böhtan və iftira vasitələrinə əl ataraq Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinə qarşı Azərbaycanın, guya, terror siyasəti yeritdiyini, məşhur terrorçu Ben Ladenin Bakı ilə telefon əlaqəsi saxladığını iddia etmişdir. Lakin o, Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı, Milli Məclisin deputatı İlham Əliyev tərəfindən layiqli cavabını almışdır. Millət vəkili İlham Əliyev Ermənistan nümayəndəsinin siyasi möhtəkirlik etdiyini vurğulayaraq onun iddialarını qətiyyətlə rədd etmişdir.

– Əziz cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

Təəssüf ki, mən çıxışımı Ermənistandan olan həmkarımın çıxışına, guya, Azərbaycanda bəzi adamların Ben Ladenlə əlaqəsinin olması haqqında əsassız sözlərinə cavabla başlayıram.

Tam məsuliyyətlə sizə deməliyəm ki, bu, tamamilə əsassız yalandır. Bu əsassız iddia heç kim tərəfindən təsdiq olunmayıb və mən bütün həmkarlarıma müraciətlə xahiş etmək istəyirəm ki, Avropa Şurasının yüksək kürsüsündən öz siyasi məqsədləri naminə böhtan yaymaq üçün istifadə etməsinlər.

Əziz cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

Birləşmiş Ştatlara qarşı törədilən terror aktları ilə bağlı bizim hamımız böyük sarsıntı keçirdik. Azərbaycan nümayəndə heyətinin adından mən istərdim ki, minlərlə günahsız insanın ölümü və yaralanması ilə nəticələnmiş terror aktları ilə bağlı Birləşmiş Ştatların hökumətinə və Amerika xalqına səmimi başsağlığı verim.

Mən həm də istərdim ki, bu dəhşətli cinayəti törətmiş adamların tapılması və onların ədalət məhkəməsinə cəlb olunması ilə əlaqədar Azərbaycan hökuməti adından Birləşmiş Ştatlara tam dəstəyi bir daha bildirim.

Birləşmiş Ştatlara qarşı törədilmiş terror aktları aydın şəkildə göstərir ki, hamımızın yaşadığı dünya nə dərəcədə kövrəkdir. Heç kim özünü tam təhlükəsiz hiss edə bilməz. Ona görə də beynəlxalq birlik dünyanın hər yerində terrorizmin bütün formalarına qarşı mübarizədə birləşməlidir.

Haqq anı gəlib çatmışdır. Bəzi ölkələr üçün eyni zamanda ikili mövqe tutub həm terrorizm qurbanları, həm də terrorizmin təşkilatçıları ilə yaxşı əlaqələri qorumağa çalışmaq və bunu balanslaşdırılmış siyasət adlandırmaq imkanı yoxdur. Bu halda belə siyasət balanslaşdırılmış adlandırılı bilməz, belə siyasət kəskin tənqiddə layiq siyasətdir. Terrorizmi birbaşa və ya dolayısı ilə dəstəkləyən hər bir ölkə və ya təşkilat beynəlxalq birlik tərəfindən məsuliyyətə cəlb olunmalıdır.

Azərbaycan terrorizmdən çox əziyyətlər çəkmişdir. Ermənistanın təcavüzü başlanıldığı andan erməni terrorçu qrupları tərəfindən Azərbaycana qarşı 32 terror aktı törədilmişdir. Bu ter-

ror aktları nəticəsində Azərbaycanda 2 min adam öldürülmüş, on minlərlə adam yaralanmışdır.

Azərbaycan xalqına qarşı terror aktları qatarlarda, avtobuslarda, gəmilərdə, metrolarda törədilmişdir.

Erməni terrorçularının Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi terror aktları Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycana genişmiqyaslı təcavüzünün əsas elementlərindən biridir. Bu terrorizmin nəticəsi kimi on minlərlə azərbaycanlı öldürülmüş, bir milyon insan qaçqın vəziyyətinə düşmüş, Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistan tərəfindən işğal olunmuşdur. Erməni terrorçu təşkilatı ASALA Ermənistanın Azərbaycana qarşı son 13 ildə həyata keçirdiyi terror və soyqırım siyasətində çox fəal rol oynamışdır.

Hazırda qondarma «Dağlıq Qarabağ respublikası»nın ərazisi və Azərbaycanın işğal olunmuş digər rayonları tam nəzarətsiz ərazilərdir. Qanunsuzluq hökm sürən bu ərazilərdə erməni rəsmiləri təkcə Ermənistandan deyil, digər ölkələrdən gələn terrorçuların da hazırlanması üçün düşərgələr yaradıblar. Dağlıq Qarabağın ərazisi narkotik maddələrin daşınması üçün istifadə olunur və narkotiklərin istehsalından, daşınmasından əldə edilən külli miqdarda pul terror məqsədləri üçün xərclənir.

Azərbaycan terrorizmə qarşı mübarizədə Birləşmiş Ştatlarla bir alyansdadır. Biz bütün demokratik dünya ilə birik və dünyada terrorizmə son qoymaq üçün əlimizdən gələn töhfəni verməyə hazırıq. Azərbaycan Prezidenti cənab Heydər Əliyev Amerika Birləşmiş Ştatlarına qarşı yönəldilmiş hücumlardan sonra etdiyi çıxışında Azərbaycanın Birləşmiş Ştatlara tam dəstəyini ifadə etmişdir. Azərbaycan özünün hava məkanını Birləşmiş Ştatlar üçün açmışdır və Birləşmiş Ştatlara terror aktları törədənlərin ədalət məhkəməsi qarşısında məsuliyyət daşması üçün lazım ola biləcək infrastrukturuları və kommunikasiyaları ABŞ-ın istifadəsinə verməyə hazırıq.

Beynəlxalq birlik terrora qarşı mübarizədə çox vaxt itirmişdir. Lakin bu işə heç başlamamaqdansa, gec başlamaq yaxşıdır.

Təkcə ABŞ-da bu dəhşətli terror aktlarını törədənlərə qarşı deyil, dünyada terrorizmin bütün formalarına qarşı genişmiqyaslı antiterror kampaniyasına başlamağın və terrorizm ilə savaşda çox ciddi addımlar atmağın vaxtı gəlib çatmışdır.

Diqqətinizə görə sağ olun.

Strasburq
24 yanvar 2002-ci il

– Hörmətli cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

11 sentyabr faciəsindən sonra bütün dünya, ayrı-ayrılıqda hər bir ölkə dərk etdi ki, terror aktlarından tam sığorta olunmuş dövlət yoxdur. Hamı anlayır ki, bütün beynəlxalq icma bu dəhşətli şəər qüvvəsinə qarşı birləşmədən beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə aparmaq mümkün deyildir.

Terrorizmə qarşı mübarizə aparmaq çox çətinidir. Düşmənin kimliyini bilmək də olar. Lakin onu tapmaq və məhkəmə qarşısında məsuliyyətə cəlb etmək çətin olur. Bəzən bilinmir ki, terrorçu yeni zərbələri nə zaman və hansı formada həyata keçirəcəkdir. Ona görə də beynəlxalq əməkdaşlıq, güclü beynəlxalq nəzarət olmasa, terrorizmə qarşı mübarizənin səmərəsi də olmayacaqdır.

Avropada – bizim ümumi evimizdə elə ölkələr vardır ki, onlar terrorizmdən dəhşətli əziyyət çəkmişlər. Azərbaycan bu ölkələrdən biridir.

Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın 1 milyon sakini qaçqın vəziyyətinə düşmüş, Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistanın hərbi qüvvələri tərəfindən işğal olunmuşdur. Yüzlərlə şəhər və kənd tamamilə dağıdılmışdır.

Bundan əlavə, erməni terrorçu təşkilatları Azərbaycan ərazisində dəfələrlə terror aktları törətmişlər. Metroda, avtobuslarda, qatarlarda, bərələrdə və digər yerlərdə törədilmiş terror aktları nəticəsində 2 mindən çox günahsız Azərbaycan vətəndaşı, o cümlədən qadınlar və uşaqlar qətlə yetirilmiş, on minlərlə adam xəsarət almışdır.

Elə bilirəm ki, Avropa Şurası bu məsələyə və eləcə də Avropa Şurasının üzvü olan bir dövlətin, yəni Ermənistanın Avropa Şurasının üzvü olan digər dövlətin – Azərbaycanın ərazisinin 20 faizini işğal altında saxlaması faktına öz münasibətini bildirməlidir.

Terrorizmə qarşı necə mübarizə aparmalı? Bu, indi beynəlxalq icma üçün ən vacib mövzudur. Terrorizmə qarşı ən yaxşı mübarizə yollarından biri qanunsuz zonaların ləğv edilməsidir. Məlum olduğu kimi, bu zonalar terrorçuların gizlənməsi, düşərgələr və bazalar yaradılması üçün ən əlverişli ərazilərdir.

Bu qanunsuz zonaların biri özünü «respublika» elan etmiş Dağlıq Qarabağ ərazisidir ki, onu da beynəlxalq icma tanımayıbdır. Dağlıq Qarabağ ərazisi uzun müddət müxtəlif terrorçu təşkilatlar tərəfindən istifadə edilmişdir. Dağlıq Qarabağ ərazisi qanunsuz silah satışı, narkotik xassəli bitkilərin becərilməsi və narkotiklərin daşınması üçün istifadə olunur.

Dağlıq Qarabağ ərazisi tamamilə nəzarətsiz ərazidir. Bu ərazi Avropa məkanında qara ləkədir və beynəlxalq hüquq qanunları bu ərazidə işləmir.

Bu ərazi bütün region üçün daimi təhlükədir. Buna görə də terrorizmə qarşı mübarizə haqqında danışarkən biz ayrılıqda götürülmüş hər hansı bir terrorçu təşkilatı deyil, dünyadakı bütün terrorçu təşkilatları nəzərdə tutmalıyıq.

Bugünkü günün mövzusu terrorizmə qarşı mübarizə və insan haqlarına hörmətdir. İlk əvvəl biz terrorçuların qurbanları, onların məhrum olduğu əsas hüquqları haqqında düşünməliyik. Biz terror qurbanları ailələrinin keçirdikləri hisləri dü-

şünməliyə. Biz qaçqınları, ölkə daxilində daimi yaşayış yerlərindən məhrum olmuş adamları və onların insan haqlarını düşünməliyə. Bir qədər əvvəl qeyd etdiyim kimi, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və terror aktları nəticəsində 1 milyon Azərbaycan sakini qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür və onlar ən adi insan haqlarından məhrumdurlar. Avropanın digər ölkələrində də 100 minlərlə qaçqın vardır. Biz onların qayğısına qalmalıyıq. Biz terrorizmə qarşı, onun bütün formalarına qarşı hər bir ölkədə mübarizə aparmalı, tam qələbəyə-dək birgə vuruşmalıyıq.

Strasburq
27 iyun 2002-ci il

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2002-ci il iyun ayının 27-də keçirilmiş sessiyasında «Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanda qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyəti» məsələsi geniş müzakirə olunmuşdur. Bu barədə Miqrasiya, qaçqınlar və demoqrafiya komissiyasının sədri Rut-Qabi Vermot Manqoldun (İsveçrə) məruzəsi dinlənilmişdir. Məruzəçi Cənubi Qafqaz bölgəsinin hər üç ölkəsində bir milyon 300 mindən artıq qaçqın və məcburi köçkünün çox ağır şəraitdə yaşadığını, çətinliklərlə qarşılaşdığını bildirmişdir. Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi, Dağlıq Qarabağın və onun ətrafındakı daha 7 rayonumuzun ermənilər tərəfindən işğal edilməsi nəticəsində ölkəmizdə 1 milyon 167 min qaçqın və məcburi köçkün olduğu halda, hansı səbəbdənsə məruzədə onların sayı 900 min göstərilmişdir. Ermənistanda isə 150 min qaçqın və məcburi köçkünün olması faktı qeyd edilmişdir.

Ərazilərimizin 20 faizinin işğal altında olmasını bildirən məruzəçi bu ərazilərdən silah gücünə çıxarılmış məcburi

köçkünlərlə yanaşı, Ermənistandan qovulmuş 250 min azərbaycanlının, 1989-cu ildə Özbəkistanın Fərqanə vilayətini tərk etməyə məcbur olmuş 50 min Məhsəti türklərinin də Azərbaycanda qaçqın kimi məskunlaşdıqlarını xüsusi vurğulamışdır.

Məruzədə qaçqın və məcburi köçkünlərin doğma yerlərinə qayıtması üçün münaqişələrin sülh yolu ilə həll olunmasında AŞ PA-nın və digər beynəlxalq təşkilatların öz səylərini gücləndirməsi, onlara yardımın artırılması barədə çağırış səslənmişdir.

Məruzə ətrafında müzakirələrdə Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri İlham Əliyev çıxış etmişdir:

– Hörmətli cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür. Buraya bugünkü Ermənistanın sərhədləri çərçivəsində öz doğma torpaqlarında yaşamış 250 min nəfər, Dağlıq Qarabağdan 60 min, onun ətrafında yerləşən 7 rayondan, demək olar ki, 700 min, Ermənistanla sərhəddə yaşamış 10 min azərbaycanlı daxildir. Bundan başqa, Orta Asiyadan qaçqın düşmüş və 1990-cı ildə ölkəmizə gəlmiş 50 min Məhsəti türklərini də buraya əlavə etmək lazımdır.

Beləliklə, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü, etnik təmizləmə siyasəti, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal etməsi elə bir vəziyyətə gətirib çıxarmışdır ki, 8 milyonluq Azərbaycan əhalisindən 1 milyondan artıq adam qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Əhalinin ümumi sayına nisbətdə qaçqınların sayı təkcə Avropada deyil, bütün dünyada ən böyük göstəricidir. Azərbaycanın 900 şəhər və kəndi, 7 min sənaye və kənd təsərrüfatı obyektı, 700 məktəb və s. erməni işğalçıları tərəfindən tamamilə dağıdılmışdır.

Qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan hökuməti qaçqınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün səylərini əsirgəmir. Hökumətimizin qaçqın və məcburi köçkünlərin problemləri ilə bağlı qəbul etdiyi proqram Prezidentin fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur. Hər il qaçqın və məcburi köçkünlərə yardım məqsədilə birbaşa olaraq 100 milyon dollar xərclənir və yenə bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının büdcəsindən digər vəsaitlər ayrılır. Prezidentin fərmanı ilə bu yaxınlarda qaçqın və məcburi köçkünlər üçün yeni binaların inşa edilməsi, onların torpaq və kənd təsərrüfatı avadanlığı ilə təmin olunması məqsədilə Azərbaycan Dövlət Neft Fondundan 70 milyon dollardan artıq vəsait ayrılmışdır.

Lakin eyni zamanda qeyd etməliyəm ki, hökumətin imkanları məhduddur və bundan əlavə, bəzi beynəlxalq humanitar təşkilatlar yardımlarını azaltmış, bəzi hallarda isə tamamilə dayandırmışlar. Bu isə, öz növbəsində, qaçqın və məcburi köçkünlərimiz üçün xeyli əlavə çətinliklər yarada bilər. Bununla əlaqədar biz belə düşünürük ki, Avropa Şurası öz nüfuzundan istifadə edərək aidiyyəti humanitar təşkilatlardan yardımlarını azaltmamağı xahiş etməlidir.

Ümumiyyətlə götürüldükdə, qaçqın probleminin yaranmasının əsas səbəbi düşməncilikdir. Azərbaycanın timsalında qaçqın və məcburi köçkünlərin meydana gəlməsinin səbəbi Ermənistanın hərbi təcavüzü, erməni işğalçıları tərəfindən həyata keçirilən etnik təmizləmə, terrorçuluq, təcavüzkar separatçılıq və Azərbaycan ərazisinin işğal edilməsidir. Qəribədir ki, xalqımıza qarşı bütün bu bəşəri cinayətləri törətmiş Ermənistan nümayəndələri Avropa Şurasında bizimlə oturmuşlar. Nə vaxta kimi Avropa belə bir fakta göz yumacaq ki, Avropa Şurasının bir üzvü olan Ermənistan təşkilatın başqa bir üzv dövlətinin – Azərbaycanın ərazilərinin 20 faizini hələ də işğal altında saxlamaqda davam edir.

Təkcə ermənilərin deyil, müxtəlif millətlərdən olan beynəlxalq terrorçuların düşərgələrinin yerləşdiyi, yerli hakimiyyətin narkotik maddələrin yetişdirilməsi, qanunsuz dövriyyələrindən əldə edilən gəlirlərdən yeni silahlar alınması və yeni cinayətlər törədilməsi məqsədilə istifadə edilməsi üçün əlverişli şərait yaratdığı, Avropanın qara yarısı – Dağlıq Qarabağ qanunsuzluq bölgəsi kimi nə vaxta qədər mövcud olacaqdır?

Sonda vurğulamaq istəyirəm ki, qaçqınların problemləri ilə bağlı məsələlərin müzakirəsi ilə bərabər, bu insanların qaçqın vəziyyətinə düşməsinin səbəbləri üzərində ciddi düşünməliyik. Biz erməni təcavüzkarlarından Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən qoşunların çıxarılmasını tələb etməli, erməni qəsbkarlarının törətdikləri cinayətləri, 1 milyondan artıq Azərbaycan qaçqını üçün yaratdıqları əzab-əziyyətə görə onların hərəkətlərini qətiyyətlə pisləməliyik.

Strasburq
25 sentyabr 2002-ci il

– Hörmətli cənab Prezident!

Xanımlar və cənablar!

Ermənistanın necə ölkə olması və onun Avropa Şurası qarşısında götürdüyü öhdəlikləri necə yerinə yetirməsi barədə aydın təsəvvür yaratmaqdan ötrü mən sizin diqqətinizi oradakı vəziyyəti tamamilə əks etdirə bilməyən və yaxud da bu məruzədə heç adı belə çəkilməyən məqamlara yönəltmək istərdim.

Ermənistanın daimi iqtisadi iztirablarının və üzləşdiyi sosial böhranın, eləcə də buna görə ölkə əhalisinin yarısından çoxunun ölkədən qaçmasının əsas səbəbi onun, demək olar ki, bütün qonşulara qarşı təcavüzkar və düşmənçilik siyasəti yeritməsidir.

Ermənistan Avropada yeganə ölkədir ki, orada digər millətlər normal yaşaya bilməzlər. Bu, monoetnik ölkədir ki, qeyri-erməni millətləri ya milli seqreqasiya siyasətinin nəticəsi kimi və yaxud da 200 mindən artıq azərbaycanlı kimi ölkəni zorla tərk etməyə məcburdurlar.

Ermənistan Avropa Şurasının yeganə ölkəsidir ki, Avropa Şurasının digər üzv ölkəsinin, yəni Azərbaycanın 20 faiz ərazisini on ildən çoxdur ki, işğal altında saxlayır.

Bu işğal faktının məruzədə qeyd olunması müsbət haldır. Lakin məruzənin 34-cü səhifəsindəki 229-cu paraqrafda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan əraziləri erməni könüllü qoşunları tərəfindən işğal olunmamışdır. Bu işğal Ermənistan ordusunun nizami hissələri tərəfindən Dağlıq Qarabağda və digər Azərbaycan torpaqlarında aparılan etnik təmizləmə ilə nəticələnmişdir və bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün kimi yaşayır.

Məruzədə Azərbaycanın Kəlbəcər, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan, Laçın, Ağdam, Füzuli bölgələrinin adı çəkilir. Lakin bu, bütün işğal olunmuş ərazilər deyildir. Şuşa daxil olmaqla Dağlıq Qarabağın özü də ermənilərin işğal etdiyi Azərbaycan ərazisidir.

Erməni terrorçuları Azərbaycan ərazilərində saysız terror aktları törətmişlər ki, onun da nəticəsində 2 mindən artıq günahsız insan öldürülüb və 10 minlərlə adam yaralanıbdır.

Terrorizm erməni cəmiyyətinin atributlarından biridir. Erməni parlamentindəki siyasi qətlər, erməni həbsxanalarında siyasi opponentlərin qətləri, qanunsuz Dağlıq Qarabağ ərazisində beynəlxalq terrorçulara sığınacaq verilməsi bu bəlanın Ermənistanda nə qədər dərin kök saldığını göstərir.

Tanınmayan qondarma Dağlıq Qarabağ hərbi rejimi Ermənistan tərəfindən birbaşa maliyyələşən qanunsuz zonadır, Avropada qara ləkədir, regiona daimi təhlükədir. Bu elə ərazidir ki, burada narkotik maddələr yetişdirilir, daşınır və onlardan

əldə olunan gəlir hərbi avtoritetlər tərəfindən yeni silahların alınmasına və yeni cinayətlər törədilməsinə sərf olunur.

Artıq beynəlxalq birlik üçün gizli deyil ki, Dağlıq Qarabağda çoxlu sayda hazırlıq düşərgələri yaradılıb ki, burada da yerli və beynəlxalq terrorçular hazırlıq keçirlər.

Ermənilər tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən Ermənistan atom elektrik stansiyasının tullantılarını basdırmaq üçün istifadə olunur. Bu fakt Avropa Şurasının sənədlərində öz əksini tapmışdır.

Vaxtın azlığından burada Ermənistanın əsas Avropa və humanizm standartlarını qulaqardına vurması haqqında bütün faktları sadalamaq olmur. Lakin burada deyilənlər də Ermənistanın siyasəti ilə Avropa Şurasının prinsipləri arasında dərin boşluq və tərs mütənasiblik olduğunu aydın göstərir.

Mən istədim ki, Avropa Şurası üzvlərinə birbaşa sual ünvanlayım: Ermənistan Avropa Şurasının üzvü ola-ola beynəlxalq hüququn əsas müddəalarına məhəl qoymaya bilərmidi? Ermənistan Avropa Şurasının üzvü ola-ola digər Avropa Şurası üzvünün ərazilərini 10 ildən artıq bir müddətdə işğal altında saxlaya bilərmidi? Ermənistan 10 ildən artıq bir müddətdə digər Avropa Şurası üzvünün qaçqın və köçkünə çevrilmiş bir milyondan artıq vətəndaşının insan haqlarını açıq-aydın poza bilərmidi? Ermənistana qarşı sanksiyalar tətbiq olunmalı və bu ölkə Avropa Şurası üzvlüyündən çıxarılmalıdır.

Sağ olun!

**Azərbaycan parlamenti
nümayəndə heyətinin rəhbəri,
Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin
təşəbbüsü ilə Avropa Şurası
Parlament Assambleyasında
qəbul edilmiş sənədlər**

**Ermənistan və Dağlıq Qarabağda
həbs edilmiş hərbi əsirlər və girovlar barədə
Sənəd. 9063**

Təklif aşağıda imzalayan şəxslər tərəfindən təsdiq edilmişdir

1. 1988-ci ildə başlanmış, sonra isə Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı hücum şəklinə çevrilmiş Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının təxminən 20 faizi işğal olunmuşdur.

2. 10 aprel 2001-ci il tarixində bəyan edilmiş məlumata görə, həmin hücumun nəticəsində 4.959 insan itmişdir ki, onlardan 1.092 nəfəri azad olunmuş (1992-ci ildən 2001-ci ilə qədər) və Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin məlumatına görə, onlardan 176 nəfəri öldürülmüşdür.

3. Lakin hal-hazırda daha vacib məsələ ondan ibarətdir ki, Ermənistan və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində 783 nəfər hərbi əsir saxlanılır; onların 18-i uşaq, 43-ü qadın və 56 nəfəri yaşlı insanlardır. Buna baxmayaraq, Ermənistan tərəfi bu faktın olduğunu qəbul etmir.

4. 6 aydan çoxdur ki, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi, öz məlumatına görə, həmin hərbi əsirləri görə bilmir.

5. Artıq üç aydır ki, Azərbaycan və Ermənistan Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvləridir və Avropa Şurasının üzvü olan ölkənin ərazisində heç bir insan hüququna malik olmayan çoxsaylı hərbi əsirlərin saxlanması faktı heç cür qəbul edilə bilməz.

6. Əsirlikdən azad olunmuş şahidlərin dediklərinə görə, bütün əsirlər qulluqçuluq edir, onların hüquqları kobud şəkildə pozulur və onlara əzab verilir. Onların normal yeməkləri yoxdur və lazımi tibbi xidmət göstərilmir.

7. Assambleya Nazirlər Kabinetinə müraciət edərək bildirib ki, o, üzv olan dövlət – Ermənistan və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində Avropa Konvensiyasında qeyd olunmuş insan hüquqlarının yerinə yetirilməsini Ermənistandan tələb etsin.

8. Assambleya Hüquqi məsləhətlər və İnsan Hüquqları Komitəsinə müraciət edərək xahiş edir ki, o, həmin problemin nizamlanmasında çıxış yolunu tədqiq edən məruzəçini tezliklə təyin etsin.

İmzalayanlar:

Aliyev (Azerbaijan), Hajiyeva (Azerbaijan), Arzilli (San Marino), Barsony (Hungary), Cilevics (Latvia), Gamzatova (Russia), Glesener (Luxembourg), Guardans (Spain), Gulek (Turkey), Gurkan (Turkey), Hauptert (Luxembourg), Jurgens (Netherlands), Kirkhill (United Kingdom), Landsbergis (Lithuania), Casan (Spain), Mikaelsson (Sweden), Rakhansky (Ukraine), Seyidov (Azerbaijan), Shaklein (Russia), Stoitsits (Austria).

**Ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı
törədilmiş genosidin etiraf edilməsinə dair
Sənəd. 9066**

Genosid Azərbaycan tarixinin ayrılmaz bir hissəsi oldu və bu, 1813-cü ildə Gülüstan, 1828-ci ildə isə Türkmənçay müqavilələrinin imzalanması və bununla ərəzilərin parçalanmasından baş götürür.

1905-1907-ci illərdə ermənilər «böyük Ermənistan» dövlətini qurmaq məqsədilə azərbaycanlılara qarşı vəhşi və dəhşətli qırğınlar törətdilər.

1918-ci ilin mart ayında ermənilər azərbaycanlıları Bakı, Şamaxı, Quba, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Lənkəran və Azərbaycanın başqa regionlarından qovmuşdular.

Sovet rejiminin köməyi ilə Ermənistan 1920-ci ildə Zəngəzur və başqa Azərbaycan torpaqlarını özünə birləşdirdi.

1948-1953-cü illərdə kommunist rejimi Azərbaycan əhalisini onların Ermənistanda olan doğma torpaqlarından Azərbaycana göndərdi.

1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanılmasında yüz minlərlə azərbaycanlı öz tarixi torpaqlarından sürgün olunmuşdur.

26 fevral 1992-ci il tarixində ermənilər Xocalı şəhərinin bütün əhalisini vəhşicəsinə qırdı və şəhəri bütövlüklə darımağın etdi.

Dağlıq Qarabağda erməni separatizmi və hazırkı Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal etməsi minlərlə ölüm və milyondan çox qaçqınlara səbəb oldu.

Aşağıda imza edən assambleya üzvləri Parlament Assambleyasının bütün üzvlərinə müraciət edərək xahiş edir ki, assambleya XIX əsrdən bəri ermənilər tərəfindən Azərbaycan

xalqına qarşı törədilmiş genosidin etirafı üçün müvafiq addımlar atsin.

İmzalayanlar:

Aliyev (Azerbaijan), Akcalı (Turkey), Akgonenc (Turkey), Aliyev (Azerbaijan), Begaj (Albania), Cerrahoglu (Turkey), Davis (United Kingdom), Dokle (Albania), Glesener (Luxembourg), Gul (Turkey), Gurkan (Turkey), Hajiyeva (Azerbaijan), Huseynov (Azerbaijan), Ibrahimov (Azerbaijan), İrtemcelik (Turkey), Iwinski (Poland), Kalkan (Turkey), Loutfi (Bolqaria), Mutman (Turkey), Polozhani (Makedonia), Saele (Norway), Sağlam (Turkey), Seyidov (Azerbaijan), Shakhtakhtinskaya (Azerbaijan), Tanık (Turkey), Taylor (United Kingdom), Telek (Turkey), Vakilov (Azerbaijan), Jones (United Kingdom).

Azərbaycan mədəni irsinin dağıdılması və ələ keçirilməsi barədə Sənəd. 9147

Azərbaycan Respublikasına qarşı törədilmiş erməni təcavüzünün faciəvi nəticələrindən biri ölkənin ərazisinin 20 faizinin işğal edilməsindən başqa Azərbaycanın milli və mədəni irsinin dağıdılması və ələ keçirilməsidir. Beynəlxalq təşkilatların bir çox çağırışlarına baxmayaraq, Ermənistan Azərbaycanın işğal edilmiş regionlarda qalmış mədəni sərvətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində heç bir konstruktiv addım atmamışdır.

500 tarixi-memarlıq abidəsi və 100-dən çox arxeoloji abidə, 22 muzey, 4 incəsənət qalereyası, 927 kitabxana, 85 musiqi məktəbi, 4 dövlət teatri Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində qalmışdır.

Hərbi əməliyyatların bir nəticəsi olaraq Kəlbəcər və Laçında olan tarixi və regional tədqiqat muzeyləri, Şuşa və Qarabağın tarixi muzeyləri, Zəngilanda olan Daş abidələr muzeyləri və həmçinin bir çox digərləri oğurlanmış və dağıdılmışdır.

İşğal nəticəsində Bürünc dövrünün təkrarsız abidələri – təxminən 100 qəbir təpəciklərindən ibarət olan Xocalı kurqan sahəsi yerlə yeksan edilmişdir.

Assambleya qiymətli abidə sayılan, insan sivilizasiyasının ən qədim yerlərindən birisi olan Azıx mağarasının səhra silah anbarına çevrilməsindən dərin təşviş hissi keçirir.

İncəsənət və ədəbiyyat sahəsində Azərbaycana məxsus işlərin qanunsuz olaraq ermənilər tərəfindən bir sıra zəbt edilmə halları Azərbaycan Respublikasının Müəlliflik Hüququnun Müdafiə Edilməsi Agentliyi tərəfindən yoxlanılaraq təsdiq edilmiş və bütün bunlar Azərbaycan xalqının ciddi narahatlığına səbəb olmuşdur.

Bir çox əsrlər boyu yaradılmış olan mədəni irsin ayrıca götürülmüş millətə və ya ölkəyə mənsub olması ilə bərabər, həmçinin bütün dünya mədəniyyətinin tərkib hissəsi olduğunu nəzərə almaqla Parlament Assambleyası Nazirlər Komitəsinə müraciət edir ki, Azərbaycanın mədəni irsinin dağıdılması və qanunsuz olaraq mənimsənilməsini dayandırmaq üçün zəruri olan addımlar atınsınlar.

İmzalayanlar:

Aliyev (Azerbaijan), Huseynov (Azerbaijan), Aliyev (Azerbaijan), Angelovicova (Slovakia), Gamzatova (Russia), Hacıyeva (Azerbaijan), Hüseynov (Azerbaijan), Kalkan (Turkey), Marxer (Luxembourg), Polozhani (Makedonia), Sağlam (Turkey), Sayidov (Azerbaijan), Shakhtakhtinskaya (Azerbaijan), Tanik (Turkey), Maylor (United Kingdom), Telek (Turkey), Vakilov (Azerbaijan), Vanoost (Belgium).

Azərbaycan Respublikasında (Dağlıq Qarabağ, Şuşa, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl) ekoloji vəziyyət
Sənəd. 9148

Ekoloji problemlərin hazırkı dünyada qlobal mühümlüyünü nəzərə alaraq, Avropa Şurasını Azərbaycan Respublikasında (Dağlıq Qarabağ, Şuşa, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl) müşahidə olunan indiki ekoloji vəziyyət narahat edir.

Yuxarıda qeyd olunmuş Azərbaycan ərazilərində iki milli qoruq (Qarabağ və Bəsitçay) və dörd müvəqqəti qoruq (Laçın, Qubadlı, Arazkənarı və Damaltı) yerləşir. Özünəməxsus unikal təbiət landşaftı, faunası və florası olan milli qoruqlara Azərbaycan tərəfindən heç bir surətdə nəzarət edilmir və məlumatlara görə, onlar sisteməlik olaraq talan edilir.

Yuxarıda qeyd olunmuş ərazilərdə yerləşən meşələrin ümumi sahəsi 264 min hektardır. Hazırda qeyd olunmuş sahədə bütün nadir ağacların növləri kəsilib və heyvanlar, demək olar ki, tamamilə yox olublar. Nəticə olaraq, təbii komplekslər arasında olan ən mühüm bioloji əlaqələr pozulub və ekoloji krizis baş vermişdir.

Araz çayında olan suyun, Kür çayının ən uzun qolunun, Azərbaycanın ən mühüm su arteriyasının kimyəvi analizləri göstərir ki, suyun çirklənmə səviyyəsi mümkün normadan dəfələrlə artıqdır. Araz çayının əsas qollarının (Oxçuçay, Razdan, Arpaçay) Ermənistan ərazisindən keçdiyini və Ermənistan Respublikası tərəfindən «Sərhəd-keçən Su Arteriyalarının və Beynəlxalq Göllərin Mühafizəsi və İstifadəsi Konvensiyası»nın (Helsinki, 2000-ci il) təsdiqlənməməsini nəzərə alaraq Assambleya hazırkı vəziyyətlə əlaqədar öz narahatlığını bildirir.

Bütöv Qafqaz regionunun yüksək seysmoloji səviyyəyə malik olduğunu nəzərə alaraq (Spitakdakı zəlzələ – 1988-ci ildə, Bakıda – 2000-ci ildə) Ermənistan Respublikasında atom stansiyasının mövcud olması yalnız Qafqaz regionunda yox, həmçinin bütün Qərbi Avropa və Mərkəzi Asiya regionunda insan həyatına böyük potensial təhlükə yaradan bir mənbə kimi qiymətləndirilə bilər.

2001-ci il fevral ayında Azərbaycan Respublikası tərəfindən təsdiq edilmiş Baş Konvensiyanın Təhlükəli Tullantıların Sərhəd Sularından Keçmə Nəzarəti Əsasnaməsi və yuxarıda qeyd edilmiş ərazilərin tamamilə nəzarət olunmaması faktını nəzərə alaraq Assambleya Ermənistan atom stansiyasının Azərbaycan ərazilərinə nüvə tullantılarını atmaq mümkünlüyünə dair öz narahatlığını bildirir.

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq Assambleya Nazirlər Komitəsinə müvafiq addım atmaq xahişi ilə müraciət edir ki, Avropa kontinentinin unikal və işğal altında olan hissəsində ekoloji fəlakət baş tutmasın.

İmzalayanlar:

Aliyev (Azerbaijan), Seyidov (Azerbaijan), Aliyev (Azerbaijan), Angelovicova (Slovakia), Gligoroski (Macedonia), Hajiyeva (Azerbaijan), Huseynov (Azerbaijan), Huseynov (Azerbaijan), İrtəmcelik (Turkey), Landsbergis (Lithuania), Shakhtakhtinskaya (Azerbaijan), Taylor (United Kingdom), Telek (Turkey), Tudor (Romania), Vakilov (Azerbaijan), Zarubinsky (Ukraine).

Ermənistan–Azərbaycan (Dağlıq Qarabağ) münaqişəsi **Sənəd. 9239**

1. Ermənistan və Azərbaycan 25 yanvar 2001-ci il tarixdən etibarən Avropa Şurasının tamhüquqlü üzvləri oldular. Avropa ailəsinə bu ölkələri qəbul edərək Assambleya onların arasında ağır və qanlı münaqişənin olduğunu bildirdi; lakin onlar Avropa Şurasına qəbul edilərkən onlara problemin həllində kömək göstərmək məqsədi ən əsas amillərdən biri idi.

2. Bununla bərabər, assambleya onu təsdiq edir ki, Azərbaycan və Ermənistanın Avropa Şurasına daxil olduqlarından bir il yarımından çox vaxt ərzində Dağlıq Qarabağ ətrafında olan münaqişənin müzakirə olunma təklifi nəinki hər hansı komitəyə və yaxud assambleyanın özünə təqdim olunmamışdır. ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində aparılan danışıqların intensivləşməsinə baxmayaraq, yuxarıda deyilən münaqişənin hər hansı həll olunma çıxışına tərəflər gələ bilmədi.

3. Cənubi Qafqazda bu problemin vacibliyini anlayaraq və münaqişənin davamlı olmasının Qafqaz bölgəsində sabitliyin pozulmasına gətirib çıxara biləcəyini nəzərə alaraq Assambleya belə fikirdədir ki:

a. Artıq Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ ətrafında olan münaqişənin həlli yolunun tapılması vaxtıdır və Ermənistan və Azərbaycan xalqları arasında sülhyaratma məsələsi bütövlükdə hər hansı bir tərəfə maraq göstərməyən və qərəzsiz olan Avropa Şurasına tapşırılmalıdır və beləliklə, Cənubi Qafqazda, habelə bütün Avropada sabitlik yaranacaq.

b. Parlament Assambleyasının Siyasi Komitəsi bu məsələ üzərində müzakirələr aparmalı və assambleyanın keçirdiyi iclasın nəticələri üzrə müvafiq sənəd hazırlanmalıdır.

İmzalayanlar:

Aliyev (Azərbaycan), Akcali (Turkey), Akgonenc (Turkey), Akhvediani (Georgia), Aliyev (Azerbaijan), Barsony (Hungary)

ry), Baumel (France), Belohorska (Slovakia), Bilovol (Ukraine), Gerrahoğlu (Turkey), Chapman (United Kingdom), Chikhradze (Georgia), Clerfayt (Belgium), Fyfe (United Kingdom), Conul (Turkey), Haack (Germany), Hajiyeva (Azerbaijan), Hoeffel (France), Huseynov (Azerbaijan), Jones (United Kingdom), Lord Judd (United Kingdom), Kalkan (Turkey), Keltsova (Slovakia), Kovalev (Russia), Kroupa (Czech Republic), Landsbergis (Lithuania), Libane (Latvia), Lloyd (United Kingdom), Martinez (Cazan (Spain), Marty (Switzerland), Mc-Namara (United Kingdom), Nemcova (Czech Republic), Olteanu (Romania), Paleckova (Czech Republic), Popescu (Ukraine), Rogozin (Russia), Sağlam (Turkey), Zehnalova (Czech Republic), Seyidov (Azerbaijan), Shakhtakhtinskaya (Azerbaijan), Simonsen (Norway), Skrabalo (Croatia), Stankevic (Lithuania), Tulek (Turkey), Tepshi (Albania), Tevdoradze (Georgia), Tkac (Slovakia), Vakilov (Azerbaijan), Wilshire (United Kingdom).

**Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş
ərazilərində nüvə texnologiyası və nüvə tullantılarının
basdırılması barədə
Sənəd. 9444**

Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin nəticələrindən biri Ermənistan hərbi qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarda, Qarabağ dağlarında və Azərbaycan Respublikasının digər yeddi rayonunda nəzarət edilməyən nüvə zonalarının yaradılması olmuşdur ki, bu da bütün Cənubi Qafqaz regionu üçün ciddi təhlükə törədir.

İşğal edilmiş ərazidə 29 nüvə mərkəzi vardır. Bu sahədə radiasiya və nüvə tullantıları 80.000 hektar kənd təsərrüfatı torpağını, 150.000 hektar meşəni, 22.000 hektar şəxsi sahələri və iki yaşayış qəsəbəsini zəhərləmişdir.

Ermənistanın «Razdanmas», «Armavir», «Akopyan», «Cak-MacMetals» və «Vartaniol» şirkətləri nüvə texnologiyalarını Dağlıq Qarabağdan keçirməklə İrana və İraqa ötürmüşlər. Sonuncu şirkət, həmçinin işğal edilmiş ərazidə «C-300» və «Tayfun» tipli raketlərin təkmilləşdirilməsi prosesinə cəlb edilmişdir.

Sankt-Peterburq Fizika İnstitutunun, Moskvanın Kurçatov adına Nüvə Texnologiyaları İnstitutunun və Minskin Nüvə Fizikası İnstitutunun laboratoriyaları Qarabağ dağlarında işləyirlər. Bu laboratoriyaların və Ermənistanın «Metsamor» atom stansiyasının nüvə tullantıları xüsusi çəlləklərdə Qarabağın dağlıq regionunda yerləşən Almalı, Kolataq və Seyidbəyli yaşayış sahələrində basdırılmışdır.

Baharın adalarında yerləşmiş olan «Union Atomic Garbage Plc.» adlı atom tullantılarının yerləşdirilməsi üzrə podratçı şirkəti, Qarabağ dağlarında nüvə tullantılarının basdırılması üçün xüsusi beton çalalar tikmişdir.

Azərbaycanın işğal edilmiş Cəbrayıl rayonunun təxminən yarısı İran vətəndaşlarına icarəyə verilmişdir. Nüvə tullantıları bu rayonun şərq hissəsində basdırılmışdır və 219 kvadratkilometrlik sahə yüksək radiasiya ilə əhatə edilmişdir. Bu rayonun İrana yaxın hissəsi (93 kvadratkilometr) on illiyə İranın sərhəd qüvvələrinə icarəyə verilmişdir.

Regionda mövcud olan nüvə təhlükəsi, həmçinin ermənilər tərəfindən 1993-cü ildə Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunun işğalı zamanı nüvə döyüş başlıqlarının istifadəsinin nəticəsi kimi özünü büruzə vermişdir və ekspertlərin rəyi belədir ki, bu zəhərlənmiş zona ən azı iyirmi beş il ərzində təmizlənmə bilər (Rusiya Federasiyası Elmlər Akademiyasının Mikrobiologiya İnstitutu, «Messenger», 1997, 14 noyabr).

Azərbaycanın işğal edilmiş Laçın rayonunun 280 kvadratkilometrlik meşə zonası Amerika vətəndaşı Q.Ohanyana icarəyə verilmişdir və o, bu ərazidə silah zavodu tikmişdir. Ermənistan

Toksikologiya İnstitutunun 1996-cı il hesabatında göstərilmişdir ki, Laçın rayonunda olan 320 kvadratkilometrlik sahə kütləvi qırğın zonasına çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq nəzarətdən kənar olan işğal edilmiş ərazilərində nüvə silahlarının, nüvə texnologiyalarının və nüvə tullantılarının artması, Qafqazda sülhün və sabitliyin gələcəkdə yaradılması üçün ciddi maneəni və daha böyük fəlakətlərin baş verməsinin real təhlükəsini əks etdirir.

Assambleya belə hesab edir ki, Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində qanunsuz zonaların mövcudluğu bütün Qafqaz üçün real nüvə təhlükəsi yaradır.

Assambleya təkid edir ki, Ermənistanın rəhbər dairələri regionda nüvə təhlükəsinin genişləndirilməsinə son qoysunlar.

Assambleya Avropa Şurasına üzv olan ölkələri buna çağırır ki, işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində radiasiya zonaları yaradan Ermənistan və İranla hər hansı nüvə əməkdaşlığından çəkinsinlər.

Assambleya buna görə də özünün Siyasi İşlər Komitəsi və Ətraf Mühit və Kənd Təsərrüfatı Komitəsindən xahiş edir ki, göstərilmiş məsələni nəzərdən keçirsin və bu barədə tövsiyələr tərtib etsin.

İmzalayanlar:

Huseynov (Azerbaijan), Abbasov (Azerbaijan), Akcali (Turkey), Akgoncenc (Turkey), Aliyev (Azerbaijan), Baciou (Roumanie), Billing (Germany), Briane (France), Budisa (Croatia), Ceder (Belgium), Cekuolis (Lithuania), Cerrahoğlu (Turkey), Chapman (United Kingdom), Clerfayt (Belgium), Duka-Zolyomi (Slovakia), Elo (Finland), Engeset (Norway), Giertych (Poland), Glesener (Luxembourg), Gligoroski (Macedonia), Gonul (Turkey), Goulet (France), Gubert (Italy), Gulek (Turkey), Gurkan (Turkey), Haack (Germany), Hajiyeva (Azerbaijan), Hoie (Norway), Hooper (United Kingdom),

Hordies (Belgium), Huseynov (Azerbaijan), Hascu (Romania), Isohookana-Asunma (Finland), Kestelij-n-Sierens (Belgium), Kilcooney (United Kingdom), Kostenko (Ukraine), Kostytsky (Ukraine), Kovalev (Russia), Kresak (Slovakia), Landsbergis (Lithuania), Lekberg (Sweden), Libicki (Poland), Lloyd (United Kingdom), Magnusson (Sweden), Casan (Spain), Meelak (Estonia), Mutman (Turkey), Nessa (Italy), Onur (Germany), Raegle (Latvia), Pangalos (Gresse), Pellicini (Italy), Pintat (Rossell (Andorra), Piscitello (Italy), Rollozhani (Macedonia), Popescu (Ukraine), Prisacaru (Romania), Ragnarsdottir (Iceland), Rakhansky (Ukraine), Rigoni (Italy), Sağlam (Turkey), Seyidov (Azerbaijan), Shakhtakhtinskaya (Azerbaijan), Skarbovik (Norway), Skrabalo (Crlatia), Stoitsits (Austria), Telek (Turkey), Tepshi (Albania), Tirelli (Italy), Tokic (Bosnia and Vanoost (Belgium), Vos (Netherlands), Wilkinson (United Kingdom), Yurur (Turkey).

**Ermənistan Respublikası tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikasına yönəldilmiş blokada siyasəti təhlükəsinin aradan qaldırılması zərurəti barədə
Sənəd. 9586**

Sülhün yaradılması üzrə bütün cəhdlərə, o cümlədən son iki il ərzində Avropa Şurasının tövsiyə etdiyi cəhdlərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası ərazilərinin Ermənistan Respublikası tərəfindən 1988-ci ildə başlamış olan işğalı indiyə qədər davam edir. Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal etmiş Ermənistan silahlı qüvvələrinin öz ərazilərini genişləndirmək niyyətindən doğan böyük təhlükə mövcuddur və onlar bu məsələ ilə əlaqədar Naxçıvan Muxtar Respublikasına münasibətdə olan öz iddiaları haqda açıq-aşkar danışırlar.

1988-1994-cü illər ərzində sərhədə yaxın olan ərazilərdən Naxçıvan Muxtar Respublikasına bir neçə dəfə təcavüz etmək cəhdi edilmişdir.

1991-ci ildən bəri Ermənistan Naxçıvan Muxtar Respublikasını tammiqyaslı iqtisadi, nəqliyyat və kommunikasiya blokadası şəraitində saxlayır. Bu cür dəhşətli blokadanın nəticəsi olaraq 45 istehsal və emal müəssisəsi öz fəaliyyətini dayandırmalı olmuşdur. 50 min insandan ibarət olan işçi qüvvəsi işsiz vəziyyətə düşmüş və onlar Dağlıq Qarabağdan (Nagorno Karabakh) zor gücünə qovulmuş və Naxçıvana qaçqın kimi gəlmiş 1.400 ailəyə əlavə olunmuşlar.

Hazırda Ermənistan rəsmi olaraq Naxçıvana olan iddialarını bəyan edir və hətta onu öz ərazisinə ilhaq edəcəyi ilə hədələyir. Bunu qeyd etmək zəruridir ki, bu gün Naxçıvan çox çətin şəraitdə yaşayır və Azərbaycanın qalan hissəsi ilə yalnız hava yolu ilə əlaqə saxlayır. Ermənistanın bu yeni ziyankar planı hər bir yerdə – onun təhsil, elmi, siyasi və hərbi dairələrində geniş və açıq şəkildə bəyan edilir.

Nazirlər Komitəsi, Avropa Şurasının icraçı orqanı olmaqla və özünün Nizamnaməsinə müvafiq olaraq hansı növ mexanizmlərdən istifadə edə bilər ki, Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı olan iddialarının qarşısını alsın və bu kontekstdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ermənistan Respublikası tərəfindən 11 il davam edən tammiqyaslı blokadasının vurduğu ziyan Nazirlər Komitəsini narahat edə biləcək və onu məşğul edə biləcək bir sualdır mı?

Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında insan hüquqlarının bərpa edilməsi barədə Sənəd. 9599

Məsləhət üzrə təklif Əliyev cənabları, Hacıyeva xanımları və başqaları tərəfindən təqdim edilmişdir

1988-ci ildən etibarən Ermənistan dövləti qonşu Azərbaycana qarşı işğalçılıq müharibəsini aparır ki, Dağlıq Qarabağ vilayətini öz torpaqlarına əlavə etsin. Bu müharibə Azərbaycan xalqına dəhşətli zərbə vurdu. Ermənistan silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağ və onu əhatə edən 7 rayonu daxil etməklə Azərbaycanın 20 faizə yaxın torpaqlarını işğal etdi. Silahlı hücum nəticəsində 20.000-dən artıq azərbaycanlı öldürülmüş, 20.000-dən artıq yaralanmış, 50.000-ə yaxın oğurlanmış, 5.000 əsir götürülmüş və bir milyona yaxın azərbaycanlı məcburi köçkün olmuşlar. 877 şəhər və kənddə aparılmış müharibə nəticəsində minlərlə sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələri, məktəblər, xəstəxanalar, tarixi və mədəniyyət abidələri məhv edildi, yandırıldı və yaxud talan edildi.

Ermənistan dövləti tərəfindən aparılan işğalçı müharibə bu dövlətin bir sıra qanunvericilik aktları ilə təsdiq olunubdur. Beləliklə, 2 dekabr 1988-ci il tarixində Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının Ali Şurası (Parlamenti) «Ermənistan SSR-nin Dağlıq Qarabağ ilə birləşdirilməsi»nə dair qərar qəbul etdi və həmin qərarla Azərbaycanın hissəsi kimi tanınmış ərazi Ermənistana «birləşdirilmişdi».

Bundan əlavə, 23 avqust 1991-ci il tarixində qəbul edilmiş Ermənistan Dövlət Müstəqilliyi Bəyannaməsində Dağlıq Qarabağ Ermənistan ərazisinin bir hissəsi kimi bəyan olunmuşdur. Həmin bəyannamənin ali qanunvericilik gücü və əhəmiyyəti hazırkı Ermənistan Komissiyasının Preambulasında da təsdiq ediləndir.

Qeyd olunmalıdır ki, indiki zamana qədər BMT Təhlükəsizlik Şurası həmin münafişə ilə bağlı dörd qərar qəbul etmiş (Qərar 822, 853, 874 və 884) (bütün qərarlar 1993-cü ildə qəbul edilmişdir) və yuxarıda qeyd olunmuş qərarlara görə Azərbaycan ərazilərinin qeyd-şərtsiz azad olunması tələbi yerinə yetirilməmişdir.

İnsan qanunları Azərbaycanın işğal edilmiş torpaqlarında tamamilə pozulmuşdur.

Ermənistanın yuxarıda qeyd olunmuş hərəkətlərini Avropada sülh, təhlükəsizlik və sabitliyə bir hədə kimi qiymətləndirərək Assambleya belə hesab edir ki, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərinə daxil olması, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ vilayəti və onun ətrafında yerləşən 7 regionun işğal edilməsi hücum aktı kimi müəyyən edilir və Ermənistanın qarşısına tələb qoyulubdur ki, Azərbaycan Respublikasının bütün işğal edilmiş əraziləri dərhal və qeyd-şərtsiz azad olunsun.

Assambleya məsləhət görür ki, Nazirlər Kabineti monitorinqi başlasın və Ermənistan dövlətinin qarşısına Avropa Şurasının Nizamnaməsinə müvafiq olaraq hər hansı sanksiyaların qoyulması mümkünlüyünü müzakirə etsin.

İmzalayanlar:

Aliyev (Azerbaijan), Hajiyeva (Azerbaijan), Abbasov (Azerbaijan), Akgonenc (Turkey), Aliyev (Azerbaijan), Arzilli (San Marino), Clerfayt (Belgium), Glesenev (Luxembourg), Gligoroski (Macedonia), Coulet (France), Gulek (Turkey), Huseynov (Azerbaijan), Huseynov (Azerbaijan), İbrahimov (Azerbaijan), Juri (Slovenia), Kalkan (Turkey), Landsbergis (Lithuania), Mintas-Hodak (Croatia), Sağlam (Turkey), Seyidov (Azerbaijan), Shakhtakhtinskaya (Azerbaijan), Skarbovik (Norway), Skrabalo (Croatia), Vakilov (Azerbaijan).

İslam Konfransı Təşkilatının Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında 1330-P sayılı Qətnaməsi

İKT Xarici işlər nazirlərinin İran İslam Respublikasının Tehran şəhərində 27-29 rabi-ul avval 1424-cü hicri il (28-30 may 2003-cü ilə müvafiqdir) keçirilmiş XXX (Həmrəylik və Ləyaqət) Toplantısı

İKT Nizamlanmasının məqsəd və prinsiplərindən çıxış edərək;

Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizindən artığının işğalından dərin narahat olaraq;

Ermənistan təcavüzü nəticəsində 1 milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və köçkünün aqibəti və humanitar problemlərin böyük həcmindən təsirlənərək;

Ötən konfransların bu problemlə bağlı müvafiq bütün qətnamələrini, xüsusilə İKT Dövlət və Hökumət başçılarının IX Zirvə konfransında qəbul olunmuş 21/9-P(İS) sayılı Qətnaməsini bir daha təsdiq edərək;

BMT Nizimnaməsinə və Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə ciddi surətdə əməl edilməsinə çağıraraq;

Münaqişənin həlli üzrə edilən bütün diplomatik və digər səyləri alqışlayaraq;

Bütün üzv dövlətlərin Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və müstəqilliyinə ehtiramını bir daha təsdiq edərək;

Ermənistan Respublikasının davam etdirdiyi təcavüzkar siyasətin ATƏT çərçivəsində aparılan prosesinə dağdııcı təsirini dərk edərək;

İKT Baş katibinin məruzəsini (İCFM/30-2003/POL/SG-REP.11 sayılı sənədi) nəzərə alaraq:

1. Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzünü kəskin şəkildə pisləyir.

2. Təcavüz nəticəsində işğal edilmiş Azərbaycan ərazisində mülki Azərbaycan vətəndaşlarına qarşı edilən hərəkətləri bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi qiymətləndirir.

3. İşğal edilmiş Azərbaycan ərazisində arxeoloji, mədəni və dini abidələrin talan və məhv edilməsini qətiyyətlə pisləyir.

4. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinin dönmədən yerinə yetirilməsini, Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal edilmiş bütün Azərbaycan ərazisindən, o cümlədən Laçın və Şuşa rayonlarından dərhal, tamamilə və şərtsiz çıxarılmasını qəti surətdə tələb edir. Ermənistanı ciddi surətdə Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət etməyə dəvət edir.

5. Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin müddəalarının Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilməməsindən narahat olduğunu bildirir.

6. Azərbaycana qarşı edilən təcavüzün Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən etiraf edilməsinə; BMT Nizamnaməsinin 7-ci fəslinə uyğun olaraq, öz qətnamələrinin yerinə yetirilməsinin təminatı üçün lazımi addımların atılmasına; Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı olan təcavüzü pisləyərək təcavüzə son qoyulmasına çağırır və bu məqsədlə BMT-də koordinasiyalı fəaliyyətdə olmağı qərara alır.

7. Bütün üzv dövlətləri Ermənistana – təcavüzkarı münafişəni şiddətləndirməyə və Azərbaycan ərazisinin işğalını davam etdirməyə təşviq edən, silah və hərbi sursat təqdim etməkdən imtina etməyə çağırır. İKT-yə üzv dövlətin ərazisi bu kimi yüklərin tranziti üçün istifadə edilməməlidir.

8. Ermənistanın təcavüzə və Azərbaycan torpaqlarının işğalına son qoyması üçün bütün üzv dövlətlərə və beynəlxalq bir-

liyin digər dövlətlərinə müraciət edərək hər cür təsirli iqtisadi və siyasi tədbirlərdən istifadə etməyə çağırır.

9. Ermənistan və Azərbaycan arasındakı münaqişəni dövlətlərin ərazi bütövlüyü və beynəlxalq tanınmış sərhədlərin toxunulmazlığı prinsiplərinə ehtiram əsasında ədalətlə və sülh yolu ilə həll etməyə çağırır.

10. Ermənistanı, Azərbaycanı və Minsk qrupuna daxil olan bütün üzv dövlətləri, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının bu haqda müvafiq qətnamələrinə və ATƏT-in 24 mart 1992-ci il tarixli Şurasının Birinci Əlavə Görüşünün, ATƏT-in 5-6 dekabr 1994-cü il tarixli Zirvəsinin, ATƏT-in 2-3 dekabr 1996-cı il tarixli və ATƏT-in 18-19 noyabr 1999-cu il tarixli zirvələrinin, ATƏT-in 18-19 dekabr 1997-ci il tarixli və 3-4 dekabr 2001-ci il tarixli Nazirlər Şurasının görüşlərinin qətnamə və sənədlərinə əsasən ATƏT-i davam edən sülh prosesində konstruktiv surətdə iştirak etməyə dəvət edir və problemin sülh yolu ilə həllini çətinləşdirə biləcək hər cür əməldən çəkinməyə çağırır.

11. ATƏT-in 1996-cı ildə Lissabonda keçirilmiş Zirvə görüşünün İcraçı Sədrinin Ermənistanla Azərbaycan arasındakı silahlı münaqişənin həlli üzrə üç prinsipi – Azərbaycan Respublikasının və Ermənistan Respublikasının ərazi bütövlüyünü, Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağın yüksək idarəetmə hüququnu, Dağlıq Qarabağın və onun bütün sakinlərinin təmin edilmiş təhlükəsizliyini əhatə edən bəyanatını tamamilə dəstəklədiyini bildirir.

12. Ermənistanla Azərbaycan arasındakı silahlı münaqişənin mərhələlərlə həlli istiqamətində Minsk qrupu həmsədrələrinin təkliflərini ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində danışıqlar üçün əsas hesab edir və dərk edir ki, bu şəkildə yanaşma Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzün ciddi nəticələrinin aradan qaldırılmasını dərhal təmin etməlidir.

13. İKT üzv dövlətlərin Azərbaycan Respublikasına qarşı erməni təcavüzü barədə prinsipial və qəti mövqeyinin ATƏT-in İcraçı Sədrinə bildirilməsini Baş katibdən xahiş edir.

14. Azərbaycan hökuməti və xalqının öz ölkəsinin müdafiəsi üçün etdiyi cəhdləri bütünlüklə dəstəklədiyini və onlarla tam şəkildə həmrəy olduğunu bir daha təsdiq edir.

15. Qaçqın və köçkünlərin öz yaşayış yerlərinə təhlükəsiz, hörmət və şərəflə dönmələrinə imkan yaratmağa çağırır.

16. Qaçqın və köçkünlərə humanitar yardım göstərmiş bütün üzv dövlətlərə öz təşəkkürünü bildirir və digər dövlətləri onlara yardım göstərməyə çağırır.

17. Azərbaycan Respublikası ərazisində 1 milyondan artıq qaçqın və köçkünün qarşılaşdığı kəskin humanitar vəziyyətlə əlaqədar narahat olduğunu bildirir və üzv dövlətlər, İslam İnkişaf Bankı və digər islam institutlarından Azərbaycan Respublikasına təcili maliyyə və humanitar yardım göstərmələrini xahiş edir.

18. Hesab edir ki, Azərbaycan ona dəymiş ziyanın müqabilini almaq hüququna malikdir və Ermənistan bu ziyanın müqabilini ödəmək üzrə tam məsuliyyət daşıyır.

19. Baş katibdən bu Qətnamənin yerinə yetirilməsinə nəzarət və bu haqda İKT Xarici İşlər Nazirlərinin XXXI Toplantısına məruzə etməsini xahiş edir.

«Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə haqqında» Qətnamə (1221-P) ilk dəfə İKT Xarici işlər nazirlərinin 1993-cü ildə Kəraçidə keçirilmiş XXI Toplantısında, sonralar isə İKT Xarici işlər nazirlərinin 1994-cü ildə Kasablankada keçirilmiş XXII Toplantısında (1122-P) və İKT Dövlət və Hökumət başçılarının 1994-cü ildə Kasablankada keçirilmiş VII Zirvə konfransında (117-P(İS)), eləcə də İKT Xarici işlər nazirlərinin 1995-ci ildə Konakridə keçirilmiş XXIII Toplantısında (1123-P) qəbul edilmişdir. İKT Xarici işlər nazirlərinin 1996-cı ildə Cakarta da keçirilmiş XXIV Toplantısında «Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında» Qətnamə (1224-P) adını almış bu sənəd

İKT Dövlət və Hökumət başçılarının 1997-ci ildə Tehranda keçirilmiş VIII Zirvə konfransında (128-P(İS)), İKT Xarici işlər nazirlərinin 1998-ci ildə Dohada keçirilmiş XXV Toplantısında (1325-P) isə 11-ci və 12-ci bəndləri əlavə olunmaqla, İKT Xarici işlər nazirlərinin 1999-cı ildə Uaqaduqda keçirilmiş XXVI Toplantısında (1426-P), İKT Xarici işlər nazirlərinin 2000-ci ildə Kuala-Lumpurda keçirilmiş XXVII Toplantısında (1727-P), İKT Dövlət və Hökumət başçılarının 2000-ci ildə Dohada keçirilmiş IX Zirvə konfransında (219-P(İS)), İKT Xarici işlər nazirlərinin 2001-ci ildə Bamakoda keçirilmiş XXVIII Toplantısında (2128-P) və İKT Xarici işlər nazirlərinin 2002-ci ildə Xartumda keçirilmiş XXIX Toplantısında (2029-P) bir daha qəbul edilmişdir.

İslam Konfransı Təşkilatının Ermənistan Respublikasının təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində İslam tarixi və mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dağıdılması haqqında 1030-C sayılı Qətnaməsi

İKT Xarici işlər nazirlərinin İran İslam Respublikasının Tehran şəhərində 27-29 rabi-ul avval 1424-cü hicri il (28-30 may 2003-cü ilə müvafiqdir) keçirilmiş XXX (Həmrəylik və Ləyaqət) Toplantısı

İKT Zirvələrin və digər Toplantıların, xüsusilə İKT Dövlət və Hökumət başçılarının IX Zirvə Konfransının qəbul etdiyi qətnamələri xatırlayaraq;

İslam irsinin qorunması və müdafiəsinə dair İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərindən çıxış edərək;

Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin, arxeologiyasının, etnoqrafiyasının və memarlığın Azərbaycanın və onun xalqının tarixinin ayrılmaz hissəsi kimi İslam irsinin mənbələrindən biri olduğunu dərk edərək;

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının, Laçın və Şuşa rayonları daxil olmaqla Azərbaycanın işğal olunmuş bütün ərazilərdən erməni silahlı qüvvələrinin dərhal, qeyd-şərtsiz və tam çıxarılması, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyünə hörmət edilməsini israrla tələbi barədə 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrini təsdiq edərək;

Ermənistan tərəfindən etnik təmizləmə məqsədi ilə Azərbaycanda məscidlərin və islama aid olan digər müqəddəs yer-

lərin tam və vəhşiliklə dağıdılmasının vandalizm aktı olduğunu bəyan edərək;

Ermənistan Respublikasının işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərində erməni təcavüzkarları tərəfindən İslam irsinə vurulmuş böyük zərərlərin, İslam mədəniyyətinə aid misilsiz abidələrin, habelə məscidlərin, məbədlərin, məzarlıqların, arxeoloji qazıntıların, muzeylərin, kitabxanaların, rəsm qalereyalarının, dövlət teatrlarının, musiqi məktəblərinin tam və ya bir qisminin dağıdılması, zəbt edilmiş muzeylərdən çoxsaylı qiymətli əşyaların, milyonlarla kitab və tarixi əlyazmaların çıxarılması və məhv edilməsi faktlarını diqqətə alaraq;

Bu barədə Azərbaycan hökumətinin və xalqının narahatlığını tam bölüşərək;

Bu məsələyə dair İslam Konfransı Təşkilatı Baş katibinin hesabatını nəzərdən keçirərək:

1. Erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində İslam sivilisasiyasının tam məhv edilməsinə yönəldilmiş vəhşi hərəkətlərini ciddi surətdə pisləyir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinin Ermənistan tərəfindən qeyd-şərtsiz və mütləq yerinə yetirilməsini tələb edir.

3. Hərbi təcavüzün dayandırılması və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş, həmçinin hərbi münaqişələr baş verdiyi zaman dövlətlərin işğal olunmuş ərazilərdən mədəni dəyərlərin çıxarılmasının qarşısını almaq barədə öz üzərinə götürdükləri öhdəliklərini nəzərdə tutan «Hərbi münaqişə zamanı mədəni dəyərlərin qorunması haqqında» 1954-cü il tarixli Haaqa Konvensiyasının müddəalarından irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi istiqamətində Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində söylərini dəstəklədiyini ifadə edir. Dövlətlər habelə mədəni dəyərlərin hər hansı şəkildə oğurlanması, talan edilməsi və ya onların qanunsuz mənimlənməsini, eyni zamanda həmin dəyərlərə qarşı hər hansı

vandalizm aktlarını qadağan etmək və belə hərəkətlərin qarşısını almaq, lazım gəldikdə isə aradan qaldırmağı öz üzərinə götürmüşlər.

4. Aldığı zərərlərə görə Azərbaycanın müvafiq kompensasiya almaq hüququnun olduğunu və bu zərərin ödənilməsi üçün Ermənistan Respublikasının tam məsuliyyət daşdığını hesab edir.

5. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində məscidlərin, təhsil ocaqlarının, kitabxanaların, muzeylərin İKT-yə üzv dövlətlərin yardımı ilə bərpası üçün İKT-nin bölmələrini və ixtisaslaşdırılmış qurumlarını yardım proqramının təşkili imkanlarını araşdırmağa çağırır.

6. Bu problemə dair İslam Konfransı Təşkilatına üzv dövlətlərin mövqeyi barədə BMT, ATƏT və digər beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilməsini və İKT-nin himayəsi altında olan qurumlar və xüsusiləşdirilmiş orqanlar çərçivəsində həyata keçirilmiş koordinasiya işlərinə görə İKT Baş katibliyinə təşəkkür bildirir. Həmçinin yardım etmiş adıçəkilən qurum və təşkilatlarına da, xüsusilə İslam İnkişaf Bankına və İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatına onlar tərəfindən Azərbaycan Respublikasında islama aid olan müqəddəs yerlərin qorunması üzrə layihələrin gerçəkləşdirilməsi üçün proqramların qəbul edilməsinə görə təşəkkür edir.

7. Məsələni izləməsinə və İslam Konfransı Təşkilatı Xarici işlər nazirlərinin XXXI Toplantısına bu haqda məruzə təqdim etməsinə Baş katibdən xahiş edir.

Qətnamə (3926-C) ilk dəfə İKT Xarici işlər nazirlərinin 1999-cu ildə Uaqaduqda keçirilmiş XXVI Toplantısında qəbul edilmiş və o vaxtdan etibarən cüzi dəyişikliklərlə İKT Xarici işlər nazirlərinin 2000-ci ildə Kuala-Lumpurda keçirilmiş XXVII Toplantısında (2527-C), İKT Dövlət və Hökumət başçılarının 2000-ci ildə Dohada keçirilmiş IX Zirvə

konfransında (259-C(İS)), İKT Xarici işlər nazirlərinin 2001-ci ildə Bamakoda keçirilmiş XXVIII Toplantısında (1228-C) və İKT Xarici işlər nazirlərinin 2002-ci ildə Xartumda keçirilmiş XXIX Toplantısında (1129-C) qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri İlham Əliyevin BMT Baş Məclisinin 58-ci sessiyasında çıxışı

24 sentyabr 2003-cü il

– Əziz cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

Hər şeydən əvvəl, icazə verin, cənab Julian Robert Hanteni Baş Məclisin 58-ci sessiyasının sədri seçilməsi münasibətilə təbrik edim və cənab Yan Kavana 57-ci sessiya dövründəki sədrlik fəaliyyətinə görə minnətdarlığımı bildirim.

Cənab sədr!

Bu il BMT üçün çətin il oldu. İraq ətrafındakı hadisələr beynəlxalq təhlükəsizlik sistemindəki kövrək məqamları büruzə verdi. Artıq birinci dəfə deyil ki, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası üzvlər arasındakı qarşılıqlı anlaşılmazlığa görə bəyannamələrini tətbiq edə və müvafiq olaraq vəziyyətlə bağlı lazımi reaksiya göstərə bilmir.

Bu cür anlaşılmazlıqlar həm İraq ətrafında, həm də digər münaqişə və böhranlarla bağlı məsələlərdə Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyətinə mənfi təsir göstərməkdə davam edir. İndi artıq aydındır ki, mövcud BMT mexanizmləri zamanın tələbinə cavab vermir, bununla bağlı Birləşmiş Millətlər Təşkilatında islahat vacib məsələyə çevrilmişdir. Təhlükəsizlik Şurasının da islahatına ehtiyac vardır, orada da həm bugünün reallıqları, həm də yarıməsrlilik reallıqlar öz əksini tapmalıdır.

Azərbaycan Baş katib Kofi Annanın islahatlarla bağlı məlum təkliflərini, xüsusilə Təhlükəsizlik Şurası üzvlərinin genişlənməsi ideyasını dəstəkləyir. Biz BMT mexanizmlərinin yenidən işlənməsi, xüsusilə də veto hüququna yenidən baxılması kimi

məsələlərdə Şuranın daimi üzvlərinin xoş məramına ümid edirik.

Biz ümid edirik ki, indi beynəlxalq icma öz səylərini birləşdirə bilib, birləşmiş və bölünməz İraqın bərpası və güclənməsi işinə yönəldəcəkdir və bütün İraq xalqının azad iradəsinə əsaslanmış demokratiya qurmağa yardımçı olacaqdır. Bu prosesdə iştirak etməyə hazırlığını bildirən ölkəmiz artıq İraqın təhlükəsizliyi və sabitliyi işinə öz töhfəsini verməyə başlamışdır.

Bağdadda BMT nümayəndəliyinin iqamətgahına qarşı terror aktı bütün beynəlxalq icmanı lərzəyə gətirdi. Serjio de Mello və onun həmkarlarının ölümü həm təşkilat, həm də bizim hamımız üçün faciəvi itkidir. Bağdadda baş verənlər terror qarşısında nə qədər aciz olduğumuzu bir daha göstərdi və bizə sübut etdi ki, terrorçular istənilən cür cinayətə hazırdırlar.

Burada yeganə cavab terror yolunu seçənlərə qarşı amansız, rəhmsiz savaşı olmalıdır. Fərqi yoxdur, terrorçular bu terror aktlarını hansı məqsədlə həyata keçirirlər. Bu savaşda ayrışkıllıq və ikili standartlara yer yoxdur.

Ermənistanın ölkəmizə qarşı başladığı təcavüzün, işğalın və terrorun qurbanına çevrilmiş Azərbaycan artıq illər boyudur ki, terrorizmə qarşı təkbaşına savaşıır. Terrorizmə qarşı mübarizədə səyləri gücləndirmək barədə beynəlxalq icmaya çağırışlarımız cavabsız qaldı. Yalnız 2001-ci ilin 11 sentyabrından sonra həyəcan təbili çalındı.

Terrorizmi törədən səbəblərin, eləcə də onun yayılması üçün münbit şərait yaradan amillərin kökü kəsilməsə, terrorizmə qarşı mübarizədə uğur heç vaxt mümkün olmayacaqdır. Digər tərəfdən, bütün dünyadakı, eləcə də Cənubi Qafqazdakı münaqişələri daimi terror praktikası və onun dövlət səviyyəsində dəstəklənməsi şəraitində həll etmək mümkün deyildir.

Biz yadda saxlamalıyıq ki, separatçı və ekstremist qüvvələrin yaradıb inkişaf etdirdiyi terrorçu qruplar, adətən, qeyri-qanuni

nəzarət ərazilərində, yəni separatçılıq və xarici təcavüz nəticəsində əmələ gəlmiş «boz zonalar» deyilən ərazilərdə fəaliyyət göstərilər. Bu nəzarətsiz »boz zonalardan« biri Azərbaycan Respublikasının Ermənistan hərbi qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ bölgəsi və digər əraziləridir. Terrora qarşı hərtərəfli mübarizə apararaq və münaqişələrin beynəlxalq hüquq normaları əsasında həllinə çalışaraq beynəlxalq icma gücdən qətiyyətlə istifadə etməlidir. Bu, ədalətli və qanunun aliliyini bərpa edə biləcək yeganə yoldur.

Azərbaycanın nümayəndə heyəti bu yüksək kürsüdən beynəlxalq icmanın diqqətini davam edən Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinə dönə-dönə cəlb etmişdir. Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnamə qəbul etməsindən artıq 10 il keçir. Bu qətnamələr erməni işğalçı qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərindən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxmasını tələb edir.

Bununla belə, Ermənistan bu qətnamələri saymazlığı ilə beynəlxalq icmaya meydan oxuyur. BMT Təhlükəsizlik Şurası və ATƏT-in Minsk qrupu isə bununla bağlı heç bir adekvat qərar qəbul etmirlər.

Azərbaycan münaqişənin beynəlxalq hüquq normalarına və prinsiplərinə əsasən, sülh yolu ilə həllinə tərəfdar olduğunu dəfələrlə bildiribdir. Biz bu yöndə səylərimizi davam etdirməkdə israrlıyıq və beynəlxalq icmanın fəal iştirakına ümid edirik. Azərbaycan heç zaman «mövcud reallıqlar» əsasında həll variantı ilə razılaşmayacaq və torpağının bir qarışını belə heç kimə verməyəcəkdir. Azərbaycanın səbri sonsuz deyil və heç kim bundan sui-istifadəyə cəhd etməsin. Məsələnin həll olunmamasına görə məsuliyyət işğalçı Ermənistanın üzərinə düşür. İşğalın qurbanı olan Azərbaycanın üstünə yox. Beynəlxalq icmanın tutduğu passiv müşahidəçi mövqeyi yaranmış çıxılmaz vəziyyəti daha da gərginləşdirə bilər.

Ermənistan yalnız Azərbaycan ərazilərini tərk etdikdən və bununla da münaqişənin sülh yolu ilə həllinə əsas yarandıq-

dan sonra Azərbaycanla normal dövlətlərarası münasibətlərə və əməkdaşlığa ümid edə bilər. Bizim beynəlxalq hüquq qaydalarına əsaslanan konstruktiv təkliflərimizi rədd etməklə Ermənistan özünün əsl məqsədini – Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarını öz ərazisinə qatmaq niyyətini nümayiş etdirir.

Ermənistanın rəhbərliyi təcavüzkar millətçilik, militarizm, separatizm və terrorizm ideologiyasını əsas tutmaqda davam edərək öz xalqını ən dərin böhran uçurumuna sürüyür. Əraziləri genişləndirmək və ətrafda düşmən axtarmaq hislərinin milli ideya kimi aşılındığı cəmiyyətdə heç vaxt demokratiya və plüralizm kök sala bilməz. Ermənistanda dərk etməlidirlər ki, belə getsə, Azərbaycanla hazırkı münaqişə vəziyyəti nəinki həll olunmayacaq, həm də Ermənistanın özünün ciddi daxili sosial və iqtisadi problemlərini daha da pisləşdirəcəkdir.

Təəssüf hissi ilə bildirirəm və bunu hamı anlamalıdır ki, beynəlxalq icmanın fəaliyyətsizliyi bu pozucu siyasəti davam etdirməkdə Ermənistanın özünə arxayınlığını gücləndirməyə xidmət edir. Həm ATƏT-in Minsk qrupu, həm də BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası təcavüzkarın qarşısından geri çəkildilər və bununla öz fəaliyyətlərinin və niyyətlərinin ciddi surətdə davam etdirilməsini şübhə altına aldılar.

İşğalçının cəzalandırılmaması nəinki bütün beynəlxalq təhlükəsizlik sistemini, həm də beynəlxalq hüququn prinsipləri və normalarını ciddi surətdə şübhə altına almağa başlayır. Bu cür münasibət beynəlxalq icmaya bir çox hallarda baha başa gəlir.

Biz Təhlükəsizlik Şurasına müraciət edirik ki, yuxarıda sadalanan 4 qətnamə ilə bağlı lazımi tədbirlər görülməsini təmin etsin və gözləyirik ki, təmas xəttində, eləcə də işğal olunmuş ərazilərdə cinayətkar və təcavüzkar əməllərə son qoyulacaq, işğalçı qüvvələr Azərbaycan ərazilərindən qeyd-şərtsiz, dərhal və tamamilə çıxarılacaqdır.

Cənab sədr! Münaqişə təxminən 1 milyon azərbaycanlıni evsiz-eşiksiz qoymuşdur. Aydınadır ki, qarşidan gələn qış qaçqın və köçkünlər üçün daha bir sınağa çevriləcəkdir. Onlardan yüz minlərlə nəfər hələ də çadır düşərgələrində yaşamaqda davam edir. Azərbaycan hökuməti öz məhdud ehtiyatlarından istifadə edərək onların əzablarını yüngülləşdirmək üçün əlindən gələni edir. Bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz qərarı ilə qaçqın-köçkünlər üçün evlər tikilməsinə 70 milyon ABŞ dollarından artıq vəsait ayırmışdır.

Beynəlxalq icmanın yardımını yüksək qiymətləndirərək biz, eyni zamanda, yardımın azalmasından narahatlıq keçiririk. Biz BMT-nin müvafiq agentliklərini, donar ölkələri, qeyri-hökumət təşkilatlarını təkidlə inandırırıq ki, diqqətlərini Azərbaycanın öz torpaqlarından zorla qovulmuş insanların problemlərinə yönəlsinlər və onların ehtiyaclarına adekvat cavab versinlər. Problemin uzunmüddətli həllinə gəldikdə isə, əlbəttə ki, bunun əsasında Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin aradan qaldırılması və qaçqın-köçkünlərin öz yerlərinə qayıtması durur.

Bu münaqişə Azərbaycanın iqtisadiyyatına ağır zərbə vurmuşdur. Bununla belə, daxili ehtiyatlarımızı səfərbər edərək biz sosial-iqtisadi böhrana üstün gəlməyi, sabitlik və inkişaf yolu ilə irəliləməyi bacardıq. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti zati-aliləri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və tətbiq olunmuş iqtisadi islahatlar və neft strategiyası artıq konkret nəticələrini verməyə başlamışdır. Bu islahatlar makroiqtisadi sabitliyə və yüksək iqtisadi göstəricilərə gətirib çıxarmışdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatda özəl sektorun payını 73 faizə çatdırdı. Ölkə əhalisinin sayı ilə müqayisədə birbaşa xarici sərmayələrə dair rəqəmlər göstərir ki, Azərbaycan keçid iqtisadiyyatı ölkələri arasında liderdir. Orta hesabla illik iqtisadi artım 8-10 faiz təşkil edir.

Azərbaycanın təşəbbüsü ilə Xəzər dənizindəki karbohidrogen ehtiyatlarının işlənilməsini və dünya bazarına çıxarılmasını nəzərdə tutan genişmiqyaslı transregional layihələrin tətbiq olunması Şərq–Qərb dəhlizi boyunca yerləşmiş ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafı üçün yeni imkanlar açır. Bu layihələr də tarixi İpək yolunun bərpa olunması üçün nəzərdə tutulur.

Cənab sədr, radikal siyasi islahatların həyata keçirilməsi və eləcə də demokratik cəmiyyətin inkişaf etdirilməsinə münbit şərait yaratmış daxili siyasi sabitlik olmasaydı, bu tərəqqi mümkün olmazdı.

Bu günlər Azərbaycan demokratiyası növbəti yetkinlik və möhkəmlik sınağının ərəfəsindədir. Oktyabrın 15-də Azərbaycan Respublikasında prezident seçkiləri keçiriləcəkdir. Ölkədə əsl azad və ədalətli seçki keçirilməsi üçün qanunverici baza mövcuddur. Bu yaxınlarda qəbul olunmuş Seçki Məcəlləsi həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyədə geniş müzakirələrdən keçib və beləliklə, ən yüksək beynəlxalq standartlara uyğundur. ATƏT, Avropa Şurası və digər beynəlxalq təşkilatları təmsil edən çoxsaylı müşahidəçilər və eləcə də yerli müşahidəçilər prezident seçkilərinin keçirilməsini izləyəcəklər.

Qlobal səviyyədə demokratiyanın qələbəsi, sosial tərəqqi və davamlı inkişaf yoxsulluq problemləri və iqtisadi göstəricilər üzrə müxtəlif ölkələr və regionlar arasındakı kəskin fərqlər həll olunmadan mümkün deyildir. Bununla bağlı minilliyin inkişafı məqsədləri adlanan proqramın həyata keçirilməsi xüsusilə vacib xarakter alır. Yoxsulluğa qarşı mübarizə üçün inkişaf etmiş ölkələr keçid dövrünün iqtisadiyyatını yaşayan ölkələrin problemlərinə daha çox fikir verməlidirlər. Təcrübə göstərir ki, çox zaman dar düşüncəli, yalnız öz maraqlarına xidmət edən məqsədlər üstün gəldikdə, danışıq prosesində irəliləyiş olmur. Azərbaycan inanır ki, çoxtərəfli ticarət sistemində tərəflərin tərkibi genişləndirilərsə, inkişaf etməkdə olan ölkələrə və keçid iqtisadiyyatını yaşayan ölkələrə beynəlxalq ticarət

təşkilatında xüsusi, fərqli münasibət göstərilərsə, bunun qlobal inteqrasiyanın uğuruna böyük xeyri dəyər.

Biz qəti inanırıq ki, sivilizasiyalar və mədəniyyətlər arasında dialoqu inkişaf etdirmək vacibdir. Yalnız dialoq və xoş məram vasitəsilə biz inamsızlıq və qarşıdurmanı məğlub edəcək, ümumi təhlükələrə və çətinliklərə qarşı birləşib bir qüvvə kimi çıxış edə biləcəyik.

Sonda, cənab sədr, icazə verin Azərbaycanın güclü demokratik dövlət, bazar iqtisadiyyatı qurmaq siyasi xəttinə qəti sadıq olduğunu bir daha təkrar edim və bildirim ki, bizim əsl iradəmiz və arzumuz beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə səmərəli töhfə verməkdir.

Sağ olun!

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin BMT Baş Məclisinin 59-cu sessiyasında çıxışı

24 sentyabr 2004-cü il

– Hörmətli cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

Əvvəlki natiqlərə qoşularaq, cənab Jan Penqi BMT Baş Məclisinin 59-cu sessiyasının sədri vəzifəsinə seçilməsi münasibətilə təbrik edirəm. Mən, həmçinin onun səlafi cənab Julian Robert Hanteyə 58-ci sessiyaya sədrliyi dövründə Məclisi nümunəvi idarə etməsi münasibətilə təbriklərimi çatdırmaq istərdim.

Cənab sədr!

Üzv dövlətlər Minilliyin Zirvə toplantısında özlərinin qlobal həmrəyliyə və ümumi təhlükəsizliyə şərikli baxışlarına sadıqlığını ifadə etmişlər. Biz daha sülhsevər, təhlükəsiz və ədalətli dünya üçün çox zəruri olan BMT və onun Nizamnaməsinə inamımızı bir daha təsdiqləmişdik.

Yeni əsrə qədəm qoyan zaman bütün dövlətlərin lazım olan anda bu təşkilata güvənməsi və öz növbəsində, BMT-nin dünyanın ondan gözlədiyini həyata keçirməsi məqsədi ilə beynəlxalq hüququn ümdə vacibliyini təmin etmək üçün əlimizdən gələni etmişik.

Fəaliyyətimizin bir qismi qəddar silahlı münaqişələrin qurbanlarına çevrilmiş milyonlarla günahsız insanların, xüsusilə qadın və uşaqların müdafiə edilməsi məqsədini daşıyır. Fəaliyyətimizin digər qismi isə bütün dövlətlərin doğru rəqabəti üçün bərabər imkanları təmin edən daha ədalətli dünya iqtisadiyyatının qurulmasına yönəlmişdir.

Azərbaycan qlobal və regional təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi işinə öz töhfəsini verməkdədir.

Ölkəmiz beynəlxalq terrorizmə qarşı qlobal koalisiyanın fəal üzvlərindən biri olaraq günahsız insanlara ölüm və məşəqqət gətirməkdə davam edən bəlanın qarşısını almaq məqsədi ilə həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli çərçivədə etibarlı əməkdaşlıq həyata keçirir.

Azərbaycan öz ərazisində mövcud olan silahlı münaqişələrin nəticələrindən birbaşa əziyyət çəkən ölkələrdəndir.

Əslində, bu münaqişələr bir-birinə bağlıdır və bizim bu münaqişələri birgə əməkdaşlıq əsasında kompleks şəkildə aradan qaldırmaqdan başqa yolumuz yoxdur. Bu işdə heç bir ikili standartlara yol vermək olmaz.

Cənab sədr!

Azərbaycan BMT-yə üzv olduğu ilk günlərdən daim beynəlxalq birliyin diqqətini Dağlıq Qarabağ ilə bağlı Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi və Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının işğal olunması məsələsinə yönəltmişdir. Ölkəmiz BMT-dən təcavüzkarı işğal olunmuş torpaqlardan geri çəkməyə məcbur edəcəyini və beləliklə, öz yurdlarından qovulmuş Azərbaycan vətəndaşlarının daimi yaşayış yerlərinə qayıtması üçün imkan yaradılacağını gözləyirdi.

Suveren Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalına cavab olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə 822, 853, 874, 884 nömrəli 4 qətnaməni yekdilliklə qəbul etdiyini bir daha yada salmaq istərdim. Bu qətnamələr Dağlıq Qarabağ bölgəsinin Azərbaycanın tərkib hissəsi olmasını təsdiqləmiş və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə, beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmış sərhədlərinə hörmət edilməsinə qəti şəkildə çağırılmış və ərazilərin əldə edilməsi məqsədi ilə güc işlədilməsinin yolverilməz olduğunu vurğulamışdır. BMT qətnamələri Azərbaycanın zəbt olunmuş ərazilərindən bütün işğalçı qüvvələrin dərhal, tamamilə və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını və köçkün düşmüş insanların daimi yaşayış yerlərinə təhlükəsiz qayıtması üçün şəraitin təmin

olunmasını tələb etmişdir. Sülhün, ədalətin, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsinə çağıran qətnamələrin heç biri münaqişənin həlli üçün əsas təşkil edən beynəlxalq hüququn fundamental prinsiplərini heç zaman tanımayan və onlara hörmət etməyən Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilməmişdir. Azərbaycan ərazisinin 20 faizini təşkil edən Dağlıq Qarabağ və Azərbaycanın 7 digər rayonu on ildən artıqdır ki, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuşdur. Ermənistan tərəfindən həyata keçirilən etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Cənab Sədr, Təhlükəsizlik Şurasının biganəliyi münaqişənin həlli prosesinə dağıdıcı təsir göstərir. Qətnamələrə məhəl qoymayan, hərbi təcavüzünün nəticələrini möhkəmləndirməyə çalışan və bu hərəkətlərinə görə cəzasız qalan Ermənistan nəticə etibarilə işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində Ermənistan əhalisinin kütləvi şəkildə qeyri-qanuni məskunlaşdırılması kimi qəddar siyasət həyata keçirmişdir ki, bu da beynəlxalq hüququn, xüsusilə Müharibə Zamanı Mülki Şəxslərin Müdafiəsi üzrə 1949-cu ildə qəbul edilmiş 4-cü Cenevrə Konvensiyasının müddəalarının açıq şəkildə növbəti pozulmasıdır.

Bundan əlavə, həmin ərazilərdən narkotik maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsi, silah ötürülməsi, qeyri-qanuni iqtisadi fəaliyyət, qaçaqmalçılıq məqsədi ilə istifadə edilməsi, bu ərazilərin terrorçu yuvasına çevrilməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirir.

İşğal olunmuş Azərbaycan torpaqları Azərbaycan hökumətinin nəzarətindən kənar qalan «boz əraziyə» və beynəlxalq monitorinqdən azad bir əraziyə çevrilmişdir.

Özü-özünü elan etmiş və heç kim tərəfindən tanınmayan qondarma «Dağlıq Qarabağ respublikası» bölgədə sülh və təhlükəsizlik üçün daimi təhlükə mənbəyidir.

Təcavüzkar Ermənistan və Dağlıq Qarabağ separatçıları xarici şirkətləri də qeyri-qanuni biznesə cəlb etməyə çalışaraq işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində təbii sərvətləri də istismar edirlər. Mən üzv dövlətləri öz vətəndaşlarını və şirkətlərini beynəlxalq hüquq normalarına hörmət bəsləməyə məcbur etməyə və onların ölkəmizin ərazisində qeyri-qanuni fəaliyyət göstərməsinin qarşısını almağa çağırıram.

Öz növbəsində, Azərbaycan suveren dövlətimizə məxsus olan təbii sərvətlərin mənimsənilməsində iştirak etdiklərinə görə bu şirkətlərin məsuliyyət daşması üçün bütün lazımi hüquqi və praktiki tədbirləri həyata keçirəcəkdir.

Bundan başqa, Ermənistan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin tarixini saxtalaşdırır, mədəni və arxitektura irsinə qeyri-qanuni şəkildə yiyələnir. Dini və tarixi abidələrimiz, qədim əlyazmalarımız və digər mədəni sərvətlərimiz dağıdılmış, özününküləşdirilmiş və talanıb aparılmışdır. Münaqişənin siyasi yolla həlli prosesi son 12 il ərzində ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində həyata keçirilmiş, lakin bu günədək heç bir nəticə verməmişdir. Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin yerinə yetirilməsi, vəziyyətin yerində qiymətləndirilməsi və Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistan tərəfindən həyata keçirilən qeyri-qanuni fəaliyyət məsələlərinə ATƏT-in Minsk qrupu ciddi diqqət yetirməmişdir.

Aydın məsələdir ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının, ATƏT və onun Minsk qrupunun problemə hazırkı passiv və biganə yanaşması və beynəlxalq birlik tərəfindən ciddi təzyiqin göstərilmədiyini indiki şəraitdə Ermənistan özünün təcavüzkar və destruktiv mövqeyindən geri çəkilməyəcəkdir.

Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qeyri-qanuni fəaliyyəti və onun danışıqlar prosesində tutduğu mövqe bir daha sübut edir ki, Ermənistan münaqişəni baş vermiş fakt əsasında zorla qəbul etdirməyə çalışaraq nəinki problemin nizamlanması yollarını axtarmır, hətta danışıqların

daha da uzadılması və təcavüzün nəticələrini möhkəmləndirmək məqsədi güdür.

Mən bu yüksək tribunadan vurğulamaq istəyirəm ki, münafişə etnik təmizləmə və de-fakto suveren dövlətin ərazilərinin ilhaq olunması əsasında deyil, beynəlxalq hüquq və demokratiya normaları əsasında həll edilə bilər.

Azərbaycan torpaqlarının işğalı, ərazi bütövlüyünün pozulması və etnik təmizləmənin nəticələri ilə heç zaman barışmayacaqdır.

Cənab sədr!

Azərbaycanın məcburi köçkün düşmüş vətəndaşlarının öz doğma yurdlarına qayıtması münafişənin həlli prosesində bizim üçün ən əsas prioritetlərdən birini təşkil edir. Lakin öz yurdlarından qovulmuş, qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş insanlarımız öz yurdlarına qayıdana qədər bütün müvafiq BMT təsisatlarının, donor ölkələrin və beynəlxalq humanitar təşkilatların ən çox zərər çəkmiş əhəlinin iztirablarının aradan qaldırılması işinə daha fəal cəlb olunmasına təcili zərurət vardır.

Azərbaycan hökuməti bu işdə bütün vaxtını, səylərini və maliyyə imkanlarını əsirgəmir, lakin məcburi köçkünlərin sayı nəzərə alınarsa, bu, kifayət etmir. Bu işdə müvafiq beynəlxalq təşkilatların hökumətimizə yardımını vacib bir məsələdir.

Bu sahədə sırf maddi yardımdan başqa, problemə beynəlxalq diqqətin yenidən artırılmasına, həmçinin BMT və onun müvafiq təsisatları tərəfindən bütün beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətini əlaqələndirmək üçün daha yaxşı şəraitin təmin edilməsinə ehtiyac duyulur. Biz Azərbaycandakı «unudulmuş humanitar böhran»la bağlı BMT-dən daha məsuliyyətli strategiya gözləyirik.

Cənab sədr!

Azərbaycan yoxsulluğun aradan qaldırılması və yaxşı idarəçilik məqsədlərinə sadıqdır. Bu mövqeyə və həyata keçirilən

tədbirlərə əsaslanaraq, biz Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyətin və artımın genişlənməsini müşahidə edirik. Azərbaycan trans-regional əməkdaşlığın inkişafı işinə öz töhfəsini verir və TRA-SECA, Bakı–Tbilisi–Ceyhan və Bakı–Tbilisi–Ərzurum neft və qaz boru xətləri kimi nəqliyyat və kommunikasiya şəbəkələrinin inkişafında böyük rol oynayır.

Bu layihələr açıq dənizə çıxışı olmayan ölkələrin ixrac üçün dünya bazarlarına və regional bazarlara sabit çıxışını təmin edəcəkdir. İştirakçı dövlətlərin ən kasıb təbəqələri bundan bəhrələnəcəkdir.

Cənab sədr,

Bütün təhdidlərin öhdəsindən uğurla gəlmək üçün BMT özünü yeni şəraitə uyğunlaşdırmalıdır. BMT-də uzun müddət söhbəti gedən islahatlar məsələsi, nəhayət, öz həllini tapmalıdır. BMT Təhlükəsizlik Şurasının problemləri, xüsusilə də silahlı münaqişələrə aid olan problemləri həll etməyə qadir olmaması etiraf edilməlidir.

Təkmilləşdirilmiş Təhlükəsizlik Şurası daha geniş tərkibli, daha çox məsuliyyətli və demokratik, onun iş metodları daha şəffaf olmalı, XXI əsrin yeni təhdidləri, riskləri və təhlükələrinə daha operativ şəkildə cavab verməlidir.

Ümdə məsələ BMT Təhlükəsizlik Şurası qətnamələrinin həyata keçirilməsinin işlək mexanizminin yaradılmasından ibarətdir.

Cənab sədr,

Hazırkı problemlərin həllinə səmərəli yanaşmanı kollektiv şəkildə tətbiq etmək hər birimizin borcudur. Belə ki, bu, millətlərin davamlı və demokratik inkişafı üçün sabit mühitin yaradılmasına xidmət edə bilər. Buna yalnız beynəlxalq hüququn normaları və prinsiplərinin həyata keçirilməsi, dövlətlər arasında dostluq münasibətləri və qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq vasitəsilə nail olmaq mümkündür.

Diqqətinizə görə çox sağ olun.

AŞ PA-nın ATƏT-in Minsk Konfransının məşğul olduğu Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzərində münaqişə ilə bağlı 1416 (2005) saylı Qətnaməsi

1. Parlament Assambleyası silahlı əməliyyatların başlamasından on ildən artıq bir müddətin keçməsinə baxmayaraq, Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzərində münaqişənin həll olunmamış qalmasından təəssüflənir. Yüz minlərlə insan hələ də köçkündür və acınacaqlı şəraitdə yaşayır. Azərbaycan ərazisinin əhəmiyyətli hissələri hələ də erməni qüvvələri tərəfindən işğal altındadır və separatist qüvvələr hələ də Dağlıq Qarabağ bölgəsinə nəzarət edirlər.

2. Assambleya hərbi əməliyyatların və bundan əvvəl başlamış kütləvi etnik düşmənçiliyin qorxunc etnik təmizləmə anlayışını xatırladan genişmiqyaslı etnik qovulmaya və mono-etnik ərazilərin yaranmasına gətirib çıxarması ilə bağlı öz narahatlığını ifadə edir. Assambleya bir daha təsdiq edir ki, bir dövlətin ərazisindən regional ərazinin ayrılması və müstəqilliyi etnik qovulmaya və bu cür ərazinin digər dövlətə de-fakto birləşdirilməsinə gətirib çıxaran silahlı münaqişə yolu ilə deyil, yalnız bu ərazinin əhalisinin demokratik dəstəyinə əsaslanan qanuni və dinc proses vasitəsilə əldə oluna bilər. Assambleya üzv dövlət tərəfindən xarici ərazinin işğalının həmin dövlətin Avropa Şurasının üzvü kimi öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin ciddi şəkildə pozulması demək olduğunu xatırladır və münaqişə ərazisindən köçkün düşmüş şəxslərin öz evlərinə təhlükəsiz və ləyaqətlə qayıtması hüququnu bir daha təsdiq edir.

3. Assambleya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) və 884 (1993) sayılı qətnamələrini xatırladır və əlaqədar tərəflərin, xüsusilə silahlı

əmaliyyatlardan çəkinməklə və istənilən işğal olunmuş ərazilərdən silahlı qüvvələri çıxarmaqla onlara riayət etməsini təkid edir. Assambleya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 853 (1993) sayılı Qətnaməsində ifadə olunmuş tələbə tərəfdar çıxır və beləliklə, bütün üzv dövlətlərin münaqişənin intensivləşdirilməsinə və ya ərazinin işğalının davam etməsinə gətirib çıxara bilən silah və sursat təchizatından çəkinməsini təkid edir.

4. Assambleya xatırladır ki, həm Ermənistan, həm də Azərbaycan 2001-ci ilin yanvarında Avropa Şurasına daxil olarkən öz qonşularına qarşı zor tətbiq etmək hədəsindən çəkinməklə münaqişəni yalnız dinc vasitələrlə həll etmək öhdəliyini götürmüşlər. Eyni zamanda, Ermənistan münaqişənin həllini təşviq etmək üçün Dağlıq Qarabağ üzərində əhəmiyyətli təsirindən istifadə etməyi öz üzərinə götürmüşdür. Assambleya hər iki Hökumətin bu öhdəliklərə əməl etməsini, eləcə də bir-birinə qarşı silahlı qüvvələrdən istifadə etməkdən və hərbi əməliyyatları təbliğ etməkdən çəkinməsini təkid edir.

5. Assambleya Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) Nazirlər Şurasının 1992-ci ilin mart ayında Helsinkidə münaqişənin dinc yolla həlli üzrə danışıqlar forumunun təmin edilməsi məqsədilə Minskə konfrans keçirmək barədə razılıq əldə etdiyini xatırladır. Ermənistan, Azərbaycan, Belarus, keçmiş Çex və Slovak Federal Respublikası, Fransa, Almaniya, İtaliya, Rusiya Federasiyası, İsveç, Türkiyə və Amerika Birləşmiş Ştatları həmin vaxt Konfransda iştirak etməyə razılıq vermişdirlər. Assambleya bu dövlətləri münaqişənin dinc yolla həllinə nail olmaq üçün öz səylərini artırmağa çağırır və onların Assambleyadakı milli nümayəndə heyətlərini bununla əlaqədar öz hökumətlərinin gördüyü tədbirlər barədə hər il Assambleyaya məruzə etməyə dəvət edir. Bu məqsədlə Assambleya öz Bürosundan bu milli nümayəndə heyətlərinin başçılarının da daxil olduğu *ad hoc* komitə yaratmağı xahiş edir.

6. Assambleya, xüsusilə də 1994-cü ilin may ayında atəşkəsə nail olunmasına və həmin vaxtdan etibarən atəşkəsə riayət olunmasının monitorinqinə görə, Minsk qrupunun həmsədrələrinin və ATƏT-in Fəaliyyətdə olan Sədrinin şəxsi nümayəndəsinin yorulmaq bilmədən göstərdikləri səylərini yüksək qiymətləndirir. Assambleya ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrələrini silahlı münaqişənin dayandırılması barədə həyata keçirilməsi münaqişənin bütün tərəflər üçün başlıca nəticələrini aradan qaldıracaq və Minsk Konfransının çağırılmasına imkan verəcək siyasi sazişin bağlanması üzrə danışıqları sürətləndirmək üçün təcili addımlar atmağa çağırır. Assambleya və Ermənistanı Azərbaycan ATƏT-in Minsk Prosesindən faydalanmağa və Minsk qrupu vasitəsilə münaqişənin beynəlxalq hüququn müvafiq norma və prinsiplərinə uyğun olaraq dinc yolla həlli üçün öz konstruktiv təkliflərini bir-birinə fəal surətdə təqdim etməyə çağırır.

7. Assambleya Azərbaycan və Ermənistanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsini imzalamalarını və Nizamnamənin 93-cü Maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, *ipso facto* Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutuna tərəfdar çıxmalarını xatırladır. Bununla əlaqədar olaraq Assambleya Minsk qrupunun həmsədrələrinin himayəsi altında keçirilən danışıqların uğursuzluqla nəticələnəcəyi təqdirdə Azərbaycan və Ermənistanı Məhkəmənin Statutunun 36-cı Maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsindən faydalanmağı nəzərdən keçirmələrini təklif edir.

8. Assambleya Azərbaycan və Ermənistanı Assambleya daxilində, eləcə də Qafqaz Dördlüyünün Parlament Spikerlərinin görüşləri kimi digər forumlarda ikitərəfli parlamentlərarası əməkdaşlığı gücləndirməklə özləri arasında siyasi barışıqı təşviq etməyə çağırır. O, hər iki nümayəndə heyətinin bu cür barışıq istiqamətində tərəqqini nəzərdən keçirmək üçün Assambleyanın hər hissəvi-sessiyasında görüşməsinə tövsiyə edir.

9. Assambleya Azərbaycan Hökumətini bölgənin gələcək statusu ilə bağlı Dağlıq Qarabağ bölgəsinin hər iki icmasının siyasi nümayəndələri ilə qeyd-şərtsiz əlaqə qurmağa çağırır. O, bu cür əlaqələr üçün Strasburqda şərait yaradılmasına hazır olduğunu qeyd edir və bir neçə dəfə ermənilərin iştirakı ilə dirləmələr formasında bunu həyata keçirdiyini xatırladır.

10. Assambleya, özünün Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanda qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyətinə dair 1570 (2002) sayılı Tövsiyəsini xatırladaraq bütün üzv və müşahidəçi dövlətləri etnik ermənilərin Azərbaycandan və etnik azərbaycanlıların Ermənistandan qovulması və silahlı əməliyyatlar nəticəsində köçkün düşmüş yüz minlərlə insana humanitar yardım və kömək göstərməyə çağırır.

11. Assambleya Ermənistan və Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələrində əks olunan bütün nifrət ifadələrini mühakimə edir. Assambleya Ermənistan və Azərbaycana müraciət edərək, məktəblər, universitetlər və KİV vasitəsilə öz xalqları arasında qarşılıqlı barışığı, etimad yaradılmasını və qarşılıqlı anlaşmanı təşviq etməyə çağırır. Belə bir barışığın olmadığı təqdirdə nifrət və etimadsızlıq bölgədə sabitliyə mane olacaq və yeni zorakılığa gətirib çıxaracaqdır. İstənilən davamlı həlldən əvvəl və həll zamanı bu cür barışıq prosesi həyata keçirilməlidir.

12. Assambleya Avropa Şurasının Baş katibini Ermənistan və Azərbaycana qarşılıqlı barışıq prosesinə yönəlmiş xüsusi dəstək verilməsi üçün fəaliyyət planı hazırlamağa, eləcə də Ermənistan və Azərbaycana dair tədbirlər barədə qərar verərkən bu qətnaməni nəzərə almağa çağırır.

13. Assambleya Avropa Şurasının Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresini Ermənistan və Azərbaycanda bələdiyyələrə seçilən nümayəndələrə qarşılıqlı əlaqələrin və bölgələrarası qarşılıqlı əməkdaşlığın qurulmasında yardım etməyə çağırır.

14. Assambleya insan hüquqlarına, sabitliyə və sülhə təhlükə törədən ikitərəfli münaqişələri və daxili mübahisələri yerli və regional ərazi icmalarını və hakimiyyətləri cəlb etməklə dinc yolla həll etmək üçün özünün üzv dövlətlərini daha yaxşı mexanizmlərlə təmin etmək məqsədilə Avropa Şurasının münaqişələrin həlli üzrə mövcud mexanizmlərini, xüsusilə də Mübahisələrin dinc yolla həlli üzrə Avropa Konvensiyasını təhlil etməkdə qərarlıdır.

15. Assambleya bu münaqişənin dinc yolla həllinin mütəmadi əsasda monitorinqini davam etdirməkdə qərarlıdır və bu məsələnin nəzərdən keçirilməsinə özünün 2006-cı ildə ilk hissəvi-sessiyasında qayıtmağa qərar verir.

Prezident İlham Əliyevin BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında çıxışı

23 sentyabr 2010-cu il

– Cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

Əvvəlki nətiqlərə qoşularaq cənab Cozef Deysin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 65-ci sessiyasının sədri vəzifəsinə seçilməsi münasibətilə onu təbrik etmək, bu cür olduqca məsuliyyətli işdə böyük uğurlar arzulamaqdan şərafə duyduğumu və apardığı məhsuldar işə görə onun sələfi doktor Əli Abdussalam Trekiyə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Mən, həmçinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının fəaliyyətinin canlandırılmasında nümayiş etdirdiyi rəhbərlik məharətinə və işə sadıqlıyına görə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi, zati-aliləri cənab Pan Gi Muna dərin hörmət və minnətdarlığımı bildirirəm.

Cənab sədr!

Azərbaycan dünya xalqları üçün beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması, davamlı inkişafın təşviq edilməsi və fundamental azadlıqların irəliyə doğru aparılması sahəsində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının oynadığı əsas rolu qiymətləndirir.

Azərbaycan hesab edir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı dünyanın hər bir yerində bir çox qlobal məsələlərdə, eləcə də hər bir üzv dövlətin istəklərinin nəzərə alınması və narahatlıqların aradan qaldırılmasında daha güclü və bacarıqlı olmalıdır.

Müharibə və işğalın ağır nəticələrindən əziyyət çəkən bir ölkə kimi Azərbaycan qəti şəkildə inanır ki, dövlətlər arasında yaxşı qonşuluq, dost münasibətləri və əməkdaşlığa aid beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə düzgün qaydada riayət edilməsi, eləcə də dövlətlərin üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin xoş iradə ilə yerinə yetirilməsi beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasında çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ermənistan ilə Azərbaycan arasında davam edən silahlı münaqişə beynəlxalq və regional sülhə və təhlükəsizliyə böyük təhlükədir. Münaqişə nəticəsində Azərbaycan ərazisinin beşdəbir hissəsi işğal edilmiş, ölkəmizin təxminən hər doqquz nəfərindən biri məcburi köçkün və ya qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür.

Ermənistan Respublikasının münaqişə zamanı çox ciddi beynəlxalq cinayətlər törədərək, etnik təmizləmə siyasətini həyata keçirərək və işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində monoetnik mədəniyyətin yaradılmasına çalışaraq, Azərbaycan ərazilərinin işğalına görə əsas məsuliyyət daşması beynəlxalq səviyyədə etiraf edilmişdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası qəbul etdiyi dörd qətnamədə Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünə tam dəstəyini vermiş və torpaqların gücdən istifadə edərək ələ keçirilməsinin qəbul edilməzliyini vurğulamışdır. BMT, həmçinin Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın bir hissəsi kimi tanımış, işğalçı qüvvələrin Azərbaycanın işğal edilmiş bütün ərazilərindən dərhal, tam şəkildə və qeyd-şərtsiz çıxarılmasına çağırmışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi və digər beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən ATƏT, Avropa Şurası, Avropa Parlamenti, İslam Konfransı Təşkilatı eyni mövqeni tutmuşlar. Əfsuslar olsun ki, beynəlxalq ictimaiyyətin yekdil mövqeyinə baxmayaraq, Azərbaycan əraziləri işğal altında qalmaqda davam edir.

Bu günə qədər münaqişənin mümkün qədər tez və davamlı həll variantını tapmaq məqsədi ilə vicdanla danışıqlar aparmaq əvəzinə Ermənistan vəziyyətin ağırlaşmasına üstünlük verir ki, bu da, öz növbəsində, gözlənilməz nəticələrə gətirə bilər.

Münaqişənin tezliklə həll olunması istiqamətində göstərilən hazırkı səylərə baxmayaraq, Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində aparılan işlər beynəlxalq hüququ kobud surətdə pozur və işğalın cari status-kvosunun daha da möhkəmləndirilməsinə, etnik təmizləmənin nəticələrinin saxlanmasına, zəbt olunmuş ərazilərdə məskunlaşmanın aparılmasına xidmət edir, o cümlədən münaqişənin dinc yolla həllinə ciddi maneə yaradır.

Belə ki, münaqişənin başladığı andan ötən dövr ərzində çoxlu sayda insanlar azərbaycanlıların qovulduğu işğal altındakı bölgələrə köçməyə həvəsləndirilmişdir. 2005-ci ildə ATƏT Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinə faktaraşdırıcı missiyasını göndərmiş və həmin missiya orada insanların məskunlaşması faktını müəyyən etmiş, «Azərbaycanın işğal edilmiş ərazisində hər hansı digər məskunlaşmaqdan çəkinməyə» çağırmışdır.

Ermənistan işğal edilmiş ərazilərdə Azərbaycanın mədəni və tarixi köklərini nümayiş etdirən maddi sübutları yox etməyə çalışaraq həmin yerlərin tarixi və mədəni simasını dəyişmək məqsədi ilə ardıcıl tədbirlər görməkdədir. Nəticədə işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycanın elə bir tarixi və ya mədəni abidəsi, elə bir müqəddəs yeri qalmamışdır ki, ona zərər dəyməsin, yaxud orada vandalizm aktları törədilməsin.

İşğal edilmiş ərazilərə insanların köçürülməsi, eləcə də tarixi və mədəni irsin məhv edilməsi, mənimsənilməsi orada aparılan qeyri-qanuni fəaliyyətin müxtəlif formaları ilə yanaşı, məcburi köçkünlərin mülkiyyət hüquqlarına da birbaşa zərər vurur.

Siyasi məsələlərə dair razılaşmanın olmaması, münaqişənin dondurulmuş vəziyyətdə qalması və uzun müddət davam

edən danışıqlar münaqişə ilə bağlı beynəlxalq hüquqa və insan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunlara davamlı şəkildə bilərəkdən riayət edilməməsindən irəli gələn digər problemlərə diqqətin yetirilməməsi üçün bəhanə kimi istifadə edilməli deyildir.

Cənab sədr!

Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində və onun ətrafında silahlı münaqişənin tezliklə həll edilməsi bizim üçün başlıca vəzifə olaraq qalır. ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələri regiona sülh və sabitliyin gətirilməsində səylərini göstərirlər. Münaqişənin həlli erməni hərbi qüvvələrinin işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərindən müəyyən edilmiş müddət ərzində çıxarılmasını, bütün kommunikasiyaların bərpasını, bütün qaçqın və məcburi köçkünlərin doğma yerlərinə qayıtmasını, beynəlxalq təhlükəsizlik zəmanətlərini, o cümlədən sülhməramlı qüvvələri, Dağlıq Qarabağın müvəqqəti statusunu nəzərdə tutur. Biz Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasının tərkibində statusunun yekunlaşdırılması üçün xoş məramla danışıqları davam etdirməyə hazırıq.

ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri tərəfindən 2009-cu ilin dekabr ayında Ermənistan ilə Azərbaycana təqdim edilmiş mərhələli variant prinsip etibarilə Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin uzunmüddətli həllinə nail olmaqda əsas kimi Azərbaycan tərəfindən qəbul edilmişdir. Əfsuslar olsun ki, Ermənistan tərəfi həmsədrlərin təklifinə aydın cavabını hələ də uzadır.

Azərbaycan öz suverenliyi və ərazi bütövlüyü baxımından həyatı əhəmiyyət kəsb edən məsələlər üzrə üzv dövlətlərin prinsipial mövqeyini yüksək qiymətləndirir. Biz beynəlxalq ictimaiyyətin Azərbaycanın ədalətli mövqeyi ilə davamlı şəkildə həmrəy olmasına və mövcud çətinliklərin qərəzsiz, açıq və əhatəli şəkildə həllinə yönəlmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatı çərçivəsində irəli sürdüyümüz təşəbbüslərə mühüm dəstəyə arxalanırıq.

Xanımlar və cənablar!

Həll olunmamış Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə və işğal edilmiş ərazilərə baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti ölkədə siyasi sabitliyin, demokratik inkişafın, iqtisadi çiçəklənmə və sosial rifahın təmin edilməsinə nail olmuşdur. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyada ən sürətlə inkişaf edən ölkələrdən biridir. Yalnız son beş il ərzində Azərbaycan ümumi daxili məhsulunu təxminən üç dəfə artırmışdır.

Formalaşan Şərqi-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat və enerji dəhlizləri boyunca əsas ticarət marşrutlarının kəsişməsində yerləşən Azərbaycanın strateji-coğrafi mövqeyi ölkənin enerji və infrastruktur qovşağına çevrilməsində mühüm amildir. Azərbaycanda təsdiqlənmiş böyük neft və qaz ehtiyatları vardır və ölkəmiz yeni yataqların kəşf olunmasında yaxşı perspektivlərə malikdir. Azərbaycanda karbohidrogenlərin beynəlxalq bazarlara daşınması üçün müasir infrastruktur artıq yaradılmışdır. Bu infraqurtdan beynəlxalq enerji təhlükəsizliyini şaxələndirə və gücləndirə biləcək neft və təbii qazın ixracı üçün istifadə edilir. Bu, qaz təchizatı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təbii qazın təsdiqlənmiş 2 trilyon kubmetr, potensial qaydada 5 trilyon kubmetr və hətta ondan da artıq həcmdə ehtiyatlara malik olan Azərbaycan dünyada qaz bazarının sabit inkişafının təmin edilməsi işinə töhfəsini verməyə hazırdır. Azərbaycanın olduqca fəal qaydada qonşuları ilə işlədiyi digər qlobal səviyyədə mühüm layihə regional dəmir yolu xəttinin çəkilməsinə və inkişafını nəzərdə tutur. Bu dəmir yolu xətti Asiya ilə Avropa arasında bütün növ malların daşınması üçün böyük imkanlar yaradacaqdır.

Hasilat Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsünün çox fəal üzvü kimi Azərbaycan enerji gəlirlərini açıq və şəffaf şəkildə ölkənin inkişafı, xüsusən də insan kapitalının formalaşdırılması və yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün istifadə edir. Beləliklə, biz yoxsulluq səviyyəsini 2003-cü ildəki 49 faizdən 2009-cu

ildə 11 faizə qədər azaltmağa nail olduq. Mən qətiyyətlə inanıram ki, qarşıdan gələn illərdə Azərbaycan davamlı inkişaf sayəsində bu sahədə daha böyük nailiyyətlər əldə edəcəkdir.

Cənab sədr, Azərbaycan bütün dövrlərdə müxtəlif dinlər, etnik qruplar və fəlsəfələr arasında birgə yaşama və dözümlülük məkanı olmuşdur. Sivilizasiyalar İttifaqının Dostlar Qrupunun fəal üzvü kimi Azərbaycan dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqinə qarşılıqlı hörmət və anlaşma əsasında töhfə verir. Azərbaycan bu ilin yazında 32 dövlətin dini rəhbərlərinin Ümumdünya Sammitini təşkil etmiş, 2011-ci ilin apreliyində Mədəniyyətlərarası Dialoq naminə Ümumdünya Forumunu keçirmək təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir.

Planetin istənilən guşəsinə təsir göstərə biləcək ən ciddi və uzunmüddətli çətinliklərdən biri iqlim dəyişikliyidir. Biz Azərbaycanda 2010-cu ili «Ekologiya ili» elan etmişik və ətraf mühitin qorunması sahəsində müxtəlif xüsusi proqramlar qəbul etmişik.

Azərbaycan inkişaf edən və ən az inkişaf etmiş dövlətlərin, eləcə də təbii fəlakətlərdən əziyyət çəkən ölkələrin üzvləşdiyi çətinliklərin aradan qaldırılması və zəruri ehtiyacların təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirərək hamı üçün davamlı inkişaf və global çiçəklənmənin təşviqinə tam dəstəyini nümayiş etdirir, dayanmadan səylər göstərir. Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı çərçivəsində razılaşdırılmış inkişaf məqsədlərinin yerinə yetirilməsinə töhfəsini davam etdirəcəkdir.

Sağ olun.

Astanada ATƏT-in VII sammitində Prezident İlham Əliyevin çıxışı

1 dekabr 2010-cu il

– Hörmətli cənab sədr!

Xanımlar və cənablar!

İlk öncə bu Zirvə görüşünün əla təşkili, göstərilmiş səmimi qonaqpərvərlik və il ərzində ATƏT-ə sədrlik etdiyinə görə Prezident Nursultan Nazarbayev və bütün qazaxıstanlı dostlarımıza minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

Mən diqqətinizi regionumuzdakı təhlükəsizlik məsələlərinə cəlb etmək istərdim. Ermənistan ilə Azərbaycan arasında hazırkı silahlı münaqişə beynəlxalq və regional sülh və sabitliyə əsas təhdid olaraq qalır. Ermənistan tərəfindən azərbaycanlılara qarşı aparılmış etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizi işğal olunmuş, 1 milyon azərbaycanlı öz torpaqlarında qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Ermənistan nəinki Dağlıq Qarabağ, o cümlədən Azərbaycanın digər 7 rayonunu işğal etməkdə davam edir. Ermənistan şəhər və kəndlərimizi, evlərimizi və müqəddəs yerlərimizi, ulu babalarımızın məzarlarını və məscidlərimizi dağıtmışdır. Onlar hərbi cinayətlər və Xocalıda soyqırımını törətmişlər və orada yüzlərlə mülki şəxs yalnız azərbaycanlı olduğuna görə Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən məhv edilmişdir. Xocalının günahsız qurbanları arasında 100-dən artıq uşaq olmuşdur.

Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tarixi hissəsidir. O, Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış hissəsidir. Bu gün Ermənistan işğal edilmiş ərazilər üzərində nəzarəti saxlamaq və

məcburi köçkünlərin öz evlərinə qayıdışına mane olmaq məqsədilə gücdən istifadə edir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan hər zaman sülh danışıqlarına sadıq qalmış, qalır və yenə də ümid edir ki, onlar nəticə gətirəcəkdir. Münaqişənin həlli yalnız beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə hörmətlə yanaşma, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsinin, ATƏT-in qərarlarının, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası və digər beynəlxalq təşkilatların qətnamələrinin həyata keçirilməsinə əsaslanmalıdır. Lakin Ermənistan münaqişənin mümkün qədər tezliklə uzunmüddətli həllinə nail olmaq məqsədilə vicdanla danışıqlar aparmaq əvəzinə gözlənilməz nəticələri ola biləcək münaqişənin eskalasiyasına üstünlük verir. Ermənistan daimi olaraq atəşkəs rejimini pozur, işğal olunmuş ərazilərdə hərbi təlimlər keçirir, işğal edilmiş şəhər və kəndlərimizin tarixi adlarını dəyişməyə cəhd göstərir. Ermənistan qeyri-qanuni olaraq mülki şəxsləri işğal edilmiş ərazilərə yerləşdirir, vəziyyəti dönməz və sülh prosesini mənasız etməyə çalışır.

Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə aparılan qeyri-qanuni fəaliyyət ATƏT-in faktaraşdırıcı missiyasının 2005-ci ildə regiona etdiyi səfərdən sonra hazırlanmış məruzədə əks olunub. Ermənistanın danışıqlar prosesindəki davranışı bizi belə qənaətə gətirir ki, Ermənistan sülh istəmir, işğal edilmiş əraziləri azad etmək fikrində deyil, sadəcə bacardığı qədər status-kvonu saxlamaq və danışıqlar prosesini müddətsiz etməyi arzulayır.

ATƏT-in Minsk qrupu 1992-ci ildə yaradılmışdır, danışıqlar təxminən 20 ildir ki, aparılır, lakin heç bir nəticə yoxdur.

Azərbaycan Praqa prosesi çərçivəsində son altı il ərzində Minsk qrupunun həmsədr ölkələri tərəfindən hazırlanmış təklifləri qiymətləndirir. Biz danışıqları davam etdirməyə, onla-

rı mümkün qədər tez yekunlaşdırmaq və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə əsaslanacaq həll variantına nail olmağa hazırıq.

Sağ olun.

III FƏSİL

*Rəsmi faktlar,
tarixi həqiqətlər*

Ermənilərin İrəndən köçürülmə gətirilməsi haqqında A.S.Qriboyedovun məktubu

Ali-həzrətinizə ermənilərin İrəndən (Pəriyadan) köçürülməsi üçün tətbiq edilən üsullar haqqında və onların indi bizim vilayətlərdə yerləşdirilməsi barədə mənim vasitəmlə daha mütəbər məlumat almağınız lazımdır. Həmin predmet üzrə mənə məlum olan həqiqət budur: polkovnik Lazarev özünü bu mühacirliyin əsas təşviqedicisi saymışdır, bu barədə, bizə məlum olduğu kimi, o, kifayət qədər aşkar, lakin əsassız öz fikrini izah etmişdir. Ona görə ki, onun barədə ermənilərin heç bir anlayışı yox idi, onlar təkcə Rusiyaya etibar etməklə və onun qanunları altında olmaq arzusu ilə hərəkət edirdilər.

Traktat onlara bunun üçün tam hüquq verirdi. Köçürülmə zamanı fəal vasitələr: knyaz Arqutinski, Qamazov olmuşlar, tabeçilikdə olan digər zabitlər isə artıq onların təsiri altında hərəkət edirdilər. Polkovnik Lazarev yalnız olduqca yersiz proklamasiyalar (bəyannamələr) uydurulması barədə, nizami erməni könüllü qoşunları formalaşdırılması barədə düşünürdü, hərçənd xoş niyyətlə, lakin düşünmədən hətta öz rəhbərliyinə malik Qarabağın özünü və digər vilayətləri öz niyyətləri dairəsinə daxil etməyi fikirləşirdi ki, oralarda çoxdan təsis edilmişlərdən olanlara xüsusi səlahiyyət verilə bilməzdi. Knyaz Arqutinski bir neçə dəfə ona rəftarı barədə, onun necə lovğa, yüngül və faydasız olması barədə göstərmişdir. Polkovnik Lazarevin bütün başqa işləri də bu cür olmuşdur və onlar barədə geniş danışmağa dəyməz. Yalnız onu əlavə etmək lazımdır ki, o, mənasız adamdır, lakin pozğun deyil, dövlət pullarını xəlvəti mənimsəmək və qəsdən zərər vurmaq qabiliyyətli deyil. Urmiyadan gəlmələrə pul müavinəti paylanarkən bir çox qarışıqlıqlar baş vermişdi, lakin sui-istifadə olmamışdı: yoxsullara az, varlılara çox verilmişdi. Bu bizim qoşunların həmin əyaləti

tələsik tərki etdiyinə görə baş vermişdi. Tələsərək araşdırmadan hərəkət etmişdilər və odur ki, pullar az kömək etdi, çünki pis paylanmışdı. Bu, sözgüləsi, mənə məlum olan yeganə hadisədir. Köçürülmə zamanı belə olmuşdur, lakin onların bizdə yeni yerlərdə yerləşdirilməsi zamanı isə hər şey mənasız, fərsiz və bağışlanılmaz edilmişdir.

Onları idarə etmək üçün komitet təsis edilmişdir, o, heç şeydən xəbərdar olmamış və xüsusən məzəmmətə layiqdir ki, Ali-həzrətinizdən onun bu halda necə hərəkət etməsi barədə ən dəqiq və ətraflı təlimat almışdı: 1) Ermənilərin çox hissəsi müsəlman mülkədarlarının torpaqlarında məskunlaşdırılmışdır. Buna hələ yayda yol vermək olardı. Torpaqların sahiblərinin, müsəlmanların çox hissəsi köç düşərgələrində olmuşlar və başqa dinli yad gəlmələrlə əlaqə saxlama halları az olmuşdur. 2) Ağac (odun) tedarük edilməmişdir və köçürülmələrin möhkəm yerləşdirilməsi üçün digər yerlər ayrılmamışdır. Bütün bunlar vaxtında əldən verilmişdir. Bu il üçün səhvi düzəltmək gecdir. Köçürülənlər özləri darısqallıqdadırlar və müsəlmanları sıxışdırırlar, onlar isə əsaslı narazılıq edirlər. Ali-həzrətinizə məlumdur ki, ümumiyyətlə buradakı sakinlərin hamısı birlikdə köçkün hesab edilməlidir, çünki onların hamısı sərdar tərəfindən müharibə vaxtı köçürdülmuşlər və ən kasıb vəziyyətdədirlər. 3) Dövlət pul yardımları tamamilə ağılsız paylanmışdır: ehtiyacı olanların sayı və kimə nə qədər lazım olması barədə doğru məlumat olmadan, dilənçilər kimi, hər nəfərə bir, iki rubl paylamışlar. Birdəfəlik verilən 25 rubl müxtəlif vaxtlarda hissə-hissə verilən məbləğdən on dəfə əhəmiyyətlidir. Heç bir ümumi tədbir, məsələn, bütöv cəmiyyətin saxlanması üçün, habelə gələn ilin əkini üçün taxıl alınması və digərləri kimi tədbirlər görülməmişdir. Ali-həzrətinizə köçürmə komitəsinin dəyərsiz hərəkətlərini göstərməklə mən ədalət naminə qeyd etməliyəm ki, əgər orada indi heç olmayan qabiliyyətli adamlar da otursaydılar, onlar da böyük çətinlik çəkərdilər. Vilayət idarəsində

hətta hələ Arazın o tərəfindəki torpaqların və kəndlərin səthi siyahısı da yoxdur. Arazın bu tərəfindəki mahallarda da hələ sakinlərin sayı məlum deyil. Malikanələr barədə heç deyiləsi deyil: kimə nə məxsus olmasını heç kim bilmir. Beləliklə, komitə istifadə etməli olduğu lazımı məlumatları heç yerdən ala bilməmişdir. Buradakı vilayət rəisi deyir ki, o, yeni gəlmiş ermənilərin çoxunu Arazın o tərəfinə köçürmək istəyirdi, lakin onlar Ali-həzrətinizdən ilk dəfə onları yerləşdirdikləri yerlərdə qalmağa icazə verməyi xahiş etmişlər və buna sizin razılığınızı almışlar. Lakin podpolkovnik knyaz Arqutinski həmin tədbirin yerinə yetirilməsinin mümkün olacağından ümidini itirmir. Bu məmur özünün idarəetmə bacarığına və sədaqətliliyinə görə rəhbərliyin tam etimadına layiqdir. 30 min rubl gümüşlə və 2 min qızıl əşrəfi yenidən köçürülənlərə yardım üçün təyin edilmişdir, artıq xeyli tələbkarlıqla istifadə ediləcəkdir. Əgər Ali-həzrətiniz ən yaxın vaxtda həmin predmet üçün daha iki o qədər buraxmaq qərarı versəniz, göstərilən gəlmələrin rifahını tamamilə sabitləşdirərdiniz. Yalnız yardım tələb edənlərin sayını buyurun düşünməyə qəbul edin ki, onların hamısı vaxtilə xəzinəyə vergi ödəyəcək. Rusiyada bu sayda adamların orta vergi qiymətilə müqayisə edin və Ali-həzrətinizin bu işə verdiyi bütün məbləğ onun gətirməli olduğu fayda ilə müqayisədə nəinki mötədil, hətta cüzi görünəcəkdir. Bilmirəm, Ali-həzrətinizə həmin iş məhz bu nöqtəyi-nəzərdən təqdim edilmişdirmi və siz onu bəyənəcəksinizmi. Yardımın xəzinədən heç bir xərc tələb etməyən daha bir mühüm mənbəyi sərdar mal-qarası ola bilər, o, hazırda 30 min ədədə qədərdir, vaxtilə sərdar tərəfindən sakinlərə vergi öhdəliyi kimi saxlamaq üçün paylanmışdı. O, sahibkar kimi onlardan öz növbəsində yağ, yun, bala artımını və başqalarını alırdı. Həmin mal-qaranın mövcud olması barədə mən çoxlarından eşitmişəm və vilayət idarə heyətinin üzvləri Petrikovdan və Mendoksdan qəti yəqin etmişəm. Həmin sərdar təsərrüfatını davam etdirmək xə-

zinə üçün səmərəli deyil və bizim inzibatçılığımızda sadəcə mümkünsüzdür, əsgərlərə yemək üçün paylamaq isə biryolluq sərf etmək deməkdir; lakin həmin mal-qaranın köçkünlərə paylanması onların təsərrüfatını hiss olunacaq dərəcədə artırır və yaxşılaşdırır. Mən kənardan nə qədər çalışdımsa da və məhz bunun üçün hədsiz qabiliyyətli olan tərcüməçini Dadaşev vasitəsilə, bu məqsədlə onu keçib getdiyimiz kəndlərdə, Eçmiədzində, burada adamlardan soruşmağa məcbur etməklə pulların paylanması zamanı hansısa sui-istifadələr olması barədə öyrənim, heç kim bu barədə şikayət etmədi və o, həqiqətən olmamışdır.

Vilayət rəisinin tərcüməçisi Mirzə Tatus tanınmış fırıldaqçıdır, lakin ona bu iş barədə heç bir tapşırıq verilməmişdir; eynilə onun qardaşı, Sürməli mahalının rəisi də belə, hamının tanıdığı yaramazdır, indi mən onun barəsində sözgəlişi xatırladıram, lakin köçürülmə zamanı o da heç nəyə qarışmamışdır. Gəlmələrin yerləşdirilməsinə indi rəhbərlik edənlərin, xüsusilə knyaz Arqutinskinin söylərindən çox şey gözlənməlidir; artıq o, yəqin ki, öz sələfi mayor Vladimirovun səhvləri səviyyəsinə düşməyəcək. Biz onunla həmçinin müsəlmanları necə inandıracağımız barədə çox düşündük ki, onları indiki sıxıntılarla (çətinliklərlə) barışdıraq və inandıraq ki, bu, uzunmüddətli olmayacaq və ermənilərin ilk dəfə buraxıldıqları torpaqları həmişəlik zəbt edəcəkləri barədə onların (müsəlmanların) qorxusunu aradan qaldıraq. Bu barədə mən polis-meysterə, idarə heyəti üzvlərinə və burada mənim yanımda olmuş xanlara da demişəm. Əgər Ali-həzrətiniz Tiflis dövlət ekspedisiyasına buraya bir neçə məmur göndərməsini tapşırırsanız, həqiqi xeyirxahlıq edərsiniz. Burada iş görməli olan heç kim, hətta mirzə, həmçinin tərcüməçilər yoxdur. Mən belə düşünürəm ki, bunun üçün Tiflisdəki erməni məktəbindən bir neçə şagird seçmək olardı. Yenə də köçürülənlərə qayıdaraq, mən hesab edirəm ki, onlar bizim Gürcüstan ermənilərindən,

ümumiyyətlə xəzinəyə heç bir fayda verməyən alverçilərdən xeyli faydalıdılar, Persiyadan (İrandan) köçənlərin isə çox hissəsi sənətkarlar və əkinçilərdir.

A.S.QRİBOYEDOV

1828-ci il

Türkmənçay müqaviləsi

10 fevral 1828-ci il

I MADDƏ

Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri və İran şahı həzrətləri arasında, onların vərəsələri və taxt-tacın varisləri, onların dövlətləri və qarşılıqlı surətdə təbəələri arasında bundan sonra əbədi sülh, dostluq və tam razılıq olacaqdır.

II MADDƏ

Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri və İran şahı həzrətləri hörmətlə qəbul edirlər ki, razılığa gələn yüksək tərəflər arasında baş vermiş və indi xoşbəxtlikdən qurtarmış müharibə ilə Gülüstan traktatının qüvvəsi üzrə qarşılıqlı təəhhüdlər də başa çatmışdır; onlar göstərilən Gülüstan traktatını Rusiya və İran arasında yaxın və uzaq gələcəyə sülh və dostluq münasibətləri qurmalı və təsdiq etməli olan indiki şərtlər və qərarlarla əvəz etməyi zəruri hesab etdilər.

III MADDƏ

İran şahı həzrətləri öz adından və öz vərəsələri və varisləri adından Arazın o tayı və bu tayı üzrə Erivan xanlığını və Naxçıvan xanlığını Rusiya İmperiyasının tam mülkiyyətinə güzəştə gedir. Şah həzrətləri bu güzəşt nəticəsində, hazırkı müqavilənin imzalanmasından sayılmaqla altı aydan gec olmayaraq, yuxarıda adları çəkilən hər iki xanların idarə edilməsinə aid olan bütün arxivləri və ictimai sənədləri Rusiya rəisliyinə verməyi vəd edir.

IV MADDƏ

Müqaviləyə qoşulan yüksək tərəflərin razılığı ilə hər iki dövlət arasında sərhədlər aşağıdakı hüdudda qərara alınır:

Sərhəd xətti Türkiyə torpaqlarının ucundakı kiçik Araratın zirvəsindən aralıda düz istiqamətdə ən yaxın nöqtədən başlayaraq o dağların zirvəsindən keçir; buradan maillik üzrə Araratın cənub tərəfindən axan Aşağı Qarasu çayının yuxarılarına düşür, sonra sərhəd xətti o çayın axarı üzrə Şərur qarşısında onun Araza töküldüyü yerədək davam edir; bu məntəqədən Abbasabad qalasınadək Araz çayının yatağı üzrə gedir; burada qalanın Arazın sağ sahilində yerləşən xarici istehkamları yanında yarım ağac, yəni 312 Rusiya verstı enində bütün istiqamətlərdə dövrə haşiyələnəcək və o ətrafda olan torpaq sahəsi büsbütün məhz Rusiyaya məxsus olacaqdır və bu gündən sayılmaqla iki ay ərzində ən yüksək dəqiqliklə ayrılacaqdır. Sərhəd xətti o yerdən, göstərilən dövrənin şərq tərəfdən Arazın sahilinə birləşdiyi yerdən başlayaraq bir daha o çayın yatağı ilə Yeddibulaq bərəsinədək gedir; burada İran torpaqları Araz çayının yatağı üzrə üç ağaca, yəni 21 Rusiya verstı uzanacaqdır: sonra sərhəd Muğan düzü vasitəsilə Bolqarçayadək, iki kiçik Adınabazar və Sarıqamış çaylarının birləşməsində üç ağac, yəni 21 rus verstı aşağıda olan torpaqlara gedir; sərhəd buradan Bolqarçayın sol sahili ilə yuxarı; adları çəkilən kiçik Adınabazar və Sarıqamış çaylarının birləşməsinədək, sonra Şərqi Adınabazar çayının sağ sahili üzrə onun yuxarılarınadək davam edir, buradan isə Cikoir yüksəkliyinin zirvəsindək elə davam edir ki, o yüksəklikdən Xəzər dənizinə tökülən bütün sular Rusiyaya məxsus olacaqdır, İran tərəfə axan bütün sular isə İrana məxsus olacaqdır. Burada iki dövlət arasındakı sərhəd dağ zirvələrilə müəyyən edilir; qərarlaşdırılmışdır ki, onların Xəzər dənizinə doğru enişi Rusiyaya məxsus olmalıdır,

o biri yandakı enişi isə İrana məxsusdur. Sərhəd Cikoir yüksəkliyi zirvəsindən, Talışı Ərş dairəsindən ayıran dağlar üzrə Qəmərkuhun zirvəsindək keçir. Suların axarını iki yerə bölən dağların başı, yuxarıda Adınabazarın yuxarı axarı və Cikoir zirvəsi arasındakı sahə haqqında deyilən kimi, burada da eləcə sərhəd hüdudunu təşkil edəcəkdir. Sonra sərhəd xətti suların axarına aid yuxarıda şərh olunan qaydalara aramsız əməl etməklə Qəmərkuhun zirvəsindən Zuvand və Ərş dairələrini ayıran dağ silsiləsi üzrə Velgic dairəsinin sərhədlərindək uzanacaqdır. Beləliklə, adıçəkilən dağın zirvəsindən əks tərəfdə yerləşən hissəsi istisna olmaqla, Zuvand dairəsi Rusi-yaya birləşir. Hər iki dövlət arasındakı sərhəd xətti su axınının yuxarıda qeyd olunan qaydalarına daima uyğun olaraq Velkic dairəsi sərhədindən Kloputanın zirvəsi və Velkic dairəsindəki dağların baş silsiləsi üzrə Astara çayının şimal mənbəyindək, buradan o çayın yatağı boyu onun Xəzər dənizinə töküldüyü yerədək davam edəcək ki, burada da Rusiya torpaqlarını İrandan ayırmaqlı olan sərhəd xətti qurtarır.

V MADDƏ

İran şahı həzrətləri bütün Rusiya imperatoru həzrətlərinə öz səmimi dostluğuna sübut olaraq bu maddə ilə həm öz vərəsələri və İran taxt-tacının varisləri adından, yuxarıda göstərilən sərhəd xətti arasında və Qafqaz sıra dağları və Xəzər dənizi arasında yerləşən bütün torpaqların və bütün adaların, bununla bərabər həmin məmləkətlərdə yaşayan bütün köçəri və başqa xalqların əbədi zamanədək Rusiya imperiyasına məxsus olduğunu təntənə ilə tanıyır.

VI MADDƏ

İran şahı həzrətləri hər iki dövlət arasında baş vermiş müharibə ilə Rusiya imperiyasına vurulmuş xeyli ziyana, həmçinin

Rusiya təbəələrinin düçar olduğu qurbanlara və itkiyə hörmət əlaməti olaraq onların əvəzini pul təzminatı ilə ödəməyi öhdəsinə götürür. Müqaviləyə qoşulan hər iki yüksək tərəf o mükafatın məbləğini on kurur tümən raicə və ya iyirmi milyon gümüş manat qərarlaşdırmışdır, onun vaxtı, ödəniş qaydası və təminatı sözbəsöz hazırkı traktata daxil edilə biləcək qüvvəyə malik olan xüsusi müqavilədə qərarlaşdırılmışdır.

VII MADDƏ

İran şahı həzrətləri öz əlahəzrət oğlu şahzadə Abbas Mirzəni öz vərəsəsi və taxt-tacın varisi təyin etmək iltifatında bulunan kimi, bütün Rusiya imperatoru həzrətləri öz dostluq münasibətlərini və bu varislik qaydasının təsdiqinə kömək etmək arzusunu açıq-aşkar sübut etməkdən ötrü bundan sonra şahzadə Abbas Mirzə həzrətlərinin simasında İran taxt-tacının vərəsəsi və varisini, onun taxta çıxmasından sonra isə onu o dövlətin qanuni hökmdarı hesab etməyi öhdəsinə götürür.

VIII MADDƏ

Rusiyanın ticarət gəmiləri, əvvəlki qayda üzrə Xəzər dənizində və onun sahilləri boyunca azad üzmək və bununla bərabər onlara yaxınlaşmaq hüququna malikdir; gəmi qəzası hallarında İranda onlara hər cür kömək edilməlidir. Bu üsulla İran ticarət gəmilərində də Xəzər dənizində əvvəlki qayda ilə üzmək və Rusiya sahillərinə yan almaq hüququ verilir ki, orada gəmi qəzası hallarında onlara qarşılıqlı surətdə hər cür kömək göstərilməlidir. Hərbi gəmilərə gəldikdə isə, qədimdə olduğu kimi, yalnız Rusiya hərbi bayrağı altında olan hərbi gəmilər Xəzər dənizində üzə bilərlər; bu səbəbdən də əvvəlki müstəsna hüquq indi də onlara verilir və təsdiq edilir ki, Rusiyadan başqa heç bir dövlətin Xəzər dənizində hərbi gəmiləri ola bilməz.

IX MADDƏ

Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri və İran şahı həzrətləri hər vasitə ilə onlar arasında bu qədər xoşbəxtliklə bərpa olunmuş sülh və dostluğa bərqərar etməyi arzulayaraq, müvəqqəti tapşırıqların icrası və ya daimi qalmaq üçün bu və ya o biri dövlətə göndərilən yüksək sarayların (hökumətlərin) səfirlərinin, nazirlərinin və işlər müvəkillərinin, onların dərəcəsinə, razılığa gələn yüksək tərəflərin şərafinə, onları birləşdirən səmimi dostluğa və yerli adətlərə uyğun olaraq, ehtiramla və (hər birinin) ayrılıqda qəbul edilməsini qarşılıqlı surətdə rəva bilirlər. Xüsusi protokol ilə bu və ya o biri tərəfin əməl etməsi üçün bu məzmununda mərasim qərarlaşdırılacaqdır.

X MADDƏ

Bütün Rusiya həzrətləri və İran şahı həzrətləri hər iki dövlət arasında ticarət əlaqələrinin bərpa olunmasını və genişlənməsini sülhün bərqərar olmasının ən başlıca xeyirxah nəticələrindən biri saydıqları üçün tam qarşılıqlı razılıq əsasında hökm verdilər ki, ticarətə hakimlik edilməsinə və qarşılıqlı surətdə təbəələrin təhlükəsizliyinə aid olan bütün sərəncamlar səadətlə yoluna qoyulsun və onlar onu qarşılıqlı surətdə müvəkkillər tərəfindən bağlanacaq bu sülh müqaviləsinin eyni güclü hissəsi sayılmalı olan və ona əlavə edilən ayrıca Akt ilə izah etsinlər. İran şahı həzrətləri, qabaqlar olduğu kimi, Rusiyaya ticarətin xeyrinə tələb olunan hər yerə konsullar və ticarət agentləri təyin etmək hüququ verir və öhdəsinə götürür ki, hər ikisinin məiyyəti on nəfərdən çox olmayacaq konsul və agentlərə həmilik göstərsin ki, onlar öz rütbələrinə verilmiş şan-şövkət və üstünlüklərdən istifadə etsinlər. Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri öz tərəfindən İran şahı həzrətlərinin konsul və ya ticarət agentlərinə münasibətdə buna tam müvafiq əməl edilməsinə

vəd verir. İran hökumətinin Rusiya agentinə və ya konsuluna əsaslı şikayəti olarsa, Rusiya naziri (səfiri) və ya onun şah həzrətləri sarayı yanında işlər müvəkkili, ya da onların bilavasitə rəisi öz mülahizəsinə əsasən günahkarı vəzifəsindən uzaqlaşdırı və onu müvəqqəti olaraq digər şəxsə həvalə edə bilər.

XI MADDƏ

Qarşılıqlı surətdə təbəələrin bütün tələbləri və müharibə ilə dayandırılmış başqa işlər sülh bağlandıqdan sonra ədalətlə bərpa olunacaq və həll ediləcəkdir. Qarşılıqlı surətdə təbəələrin öz aralarında bu və ya o biri hökumətin xəzinəsinə müqavilə təəhhüdləri dərhal və tamamilə təmin edilməlidir.

XII MADDƏ

Barışığa gələn yüksək tərəflər təbəələrin xeyri üçün özlərinin ümumi razılığı üzrə qarşılıqlı surətdə qərara almışdır: onlardan Arazın hər iki tərəfində tərپənməz əmlaka malik olanlarına üç il vaxt verilməlidir ki, onlar bu müddət ərzində onu azad surətdə satsınlar və dəyişsinlər. Lakin bütün Rusiya imperatoru həzrətləri ona aid olduğuna görə keçmiş İrəvan sərdarı Hüseyn xanı, onun qardaşı Həsən xanı və keçmiş Naxçıvan hakimi Kərim xanı bu iltifatlı sərəncamdan kənar edir.

XIII MADDƏ

Axırınıcı və ya bundan qabaqkı müharibənin gedişində əsir alınmış hər iki tərəfin bütün hərbi əsirləri, bununla bərabər hər iki hökumətin nə vaxtsa əsir düşmüş təbəələri qarşılıqlı surətdə azad edilməli və dörd ay ərzində qaytarılmalıdır; onlar həyatı azuqə və digər tələbatlarla təmin edilməli və onları qəbul etmək və sonrakı yaşayış yerinə yollamağa sərəncam vermək üçün hər iki tərəfdən ayrılmış komissarlara verməkdən

ötrü Abbasabada göndərilməlidirlər. Razılığa gələn yüksək tərəflər hər iki tərəfdən əsir düşmüş, lakin olduqları yerin uzaqlığına və ya başqa bir səbəbə və ya vəziyyətə görə göstərilən müddətə qaytarıla bilməyəcək bütün hərbi əsirlərə, habelə Rusiya və İran təbəələrinə də bu yolla yanaşacaqlar. Hər iki dövlət belələrinin hər bir vaxt tələb edilməsində özünə dəqiq və qeyri-məhdud hüquq verir və öhdəsinə götürür ki, onlar aşkar edildikdə və ya onlar haqqında tələblər alındıqda qarşılıqlı surətdə onları (bir-birinə) qaytarsınlar.

XIV MADDƏ

Razılığa gələn yüksək tərəflərdən heç biri axırıncı müharibənin başlanmasınadək və ya o vaxtı digərinin təbəəliyinə keçmiş olan satqınların və fərarilərin verilməsini tələb etməyəcəkdir. İran hökuməti bu qaçqınlardan bəzilərinin və onların köhnə həmvətənlərinin və ya hakimiyyəti altında olanların arasında qərəzli əlaqələrdən qarşılıqlı surətdə baş verə biləcək zərərli nəticələrin qarşısını almaq üçün öhdəsinə götürür ki, indi və ya sonralar Rusiya hökumətinin adbaad göstərdiyi adamların Arazla Çara çayının, Urmiya gölünün, Cakatu çayının və Qızıl Üzən çayının Xəzər dənizinə töküldüyü yer arasında yaratdığı hüduddakı öz torpaqlarında olmasını qadağan edəcəkdir. Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri öz tərəfindən İran qaçqınlarının Qarabağ və Naxçıvan xanlıqlarında və İrəvan xanlığının Araz çayının sağ sahilində yerləşən hissəsində yurd salmasına və ya yaşamasına (hər hansı) bir qərarla icazə verməyəcəyini vəd edir. Lakin özlüyündə aydındır ki, ancaq rəsmi rütbə daşıyan və ya müəyyən ləyaqət sahibi olan adamlara: şəxsi nümunələri, nəsihət və gizli əlaqələri ilə keçmişdə onların idarəsində və ya hakimiyyəti altında olan əvvəlki həmvətənlərinə zərərli təsir göstərə bilən xan, bəy və dini rəislər və ya mollalara qarşı bu şərtin gücü var və olacaqdır. Ümu-

miyyətlə, hər iki dövlətin sakinlərinə gəldikdə isə, razılığa gələn yüksək tərəflər qərara alır ki, hər iki tərəfin bir dövlətdən o birinə keçmiş və ya bundan sonra keçəcək təbəələri onların keçdiyi hökumətin icazə verdiyi hər yerdə yurd sala və yaşaya bilər.

XV MADDƏ

Şah həzrətləri öz dövlətinə sakitliyi qaytarmaq və öz təbəələrindən hazırkı müqavilə ilə bu qədər xoşbəxtliklə başa çatmış müharibədə törədilmiş bədbəxtlikləri daha da artırmaqla hər şeyi kənar etmək kimi xeyirli, xilasedici niyyətlə hərəkət edərək, Azərbaycan adlanan vilayətin bütün əhalisinə və məmurlarına büsbütün və tam bağışlanma əta edir. Hansı dərəcəyə məxsus olmasından asılı olmayaraq, onlardan heç kəs öz hərəkətinə və ya müharibə ərzində və ya Rus ordusunun adıçəkilən vilayəti müvəqqəti tutduğu zaman davranışına görə təqibə, dini əqidəsinə görə təhqirə məruz qalmamalıdır. Bundan başqa, o məmur və sakinlərə bu gündən başlayaraq öz ailəsi ilə birlikdə İran vilayətindən Rusiyaya sərbəst keçmək, hökumət və yerli rəisliyin heç bir maneçiliyi olmadan onların satlıq malına və ya əmlakına və əşyalarına hər hansı gömrük və vergi qoyulmadan tərpənən mülkiyyətini aparmaq və satmaq üçün bir il vaxt verilir. Tərpənməz mülkə gəldikdə isə, onun satılması və ya onun haqqında özxoşuna sərəncam üçün beş illik müddət müəyyən edilir. Lakin bu bağışlanma qeyd olunan bir illik müddət başa çatanaqədək məhkəmə cəzası düşən günah və ya cinayət işləmiş adamlara şamil edilmir.

XVI MADDƏ

Müvəkillər bu sülh müqaviləsi imzalandıqdan sonra, qarşılıqlı surətdə, təxirə salınmadan, təcili olaraq hərbi əməliyyatların kəsilməsi haqqında bütün yerlərə xəbər və lazımı fərman

göndərməlidir. Eyni məzmununda iki nüsxədə tərtib edilmiş, hər iki tərəfin müvəkilləri tərəfindən imzalanmış, onların gerbli möhürləri ilə təsdiq edilmiş və qarşılıqlı olaraq bir-birinə verilmiş bu sülh müqaviləsi bütün Rusiya imperatoru həzrətləri və İran şahı həzrətləri tərəfindən təsdiq və ratifikasiya edilməli və onların imzaladığı ratifikasiya mətnləri təntənəli şəkildə hər iki tərəfin müvəkilləri tərəfindən dörd ay ərzində və ya mümkün olduqca daha tez dəyişdirilməlidir. Fevral ayının 10-da İsanın anadan olmasının 1828-ci ilində Türkmənçay kəndində bağlanmışdır.

Müqavilə nəticəsində Azərbaycan iki yerə bölünmüşdür və ermənilərin tarixi Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi başlanılmışdır.

1826-1828-ci illər Rusiya–İran və 1828-1829-cu illər Rusiya–Türkiyə müharibələri nəticəsində İrəvan xanlığının ərazisində dağıdılmış kəndlərin siyahısı

1. Qırxbulaq mahalında

1.Küzəcik, 2.İynədüz, 3.Güllücə, 4.Qaracaören, 5.Tecrəbək, 6.Bezaklı, 7.Qaraqala, 8.Qatırçay (Heydərgöl), 9.Ərzap, 10.Norinus, 11.Damcılı, 12.Kitikən (Kətiqut) 13.Quyulu, 14.Qızqala, 15.Tezxaraba, 16.Babacur, 17.Damagirməz, 18.Dəlləkli, 19.Kankan, 20.Göykilsə, 21.Yaycı, 22.Qızılqala, 23.Çobangərəkməz, 24.Azaklar, 25.Əkikənd (Muradtəpə), 26.Ərzni

2. Zəngibasar mahalında

1.Həsənağa, 2.Sinnik, 3.Qaracalar, 4.Ozanlar, 5.Dərcan, 6.Noraköy, 7.Cəfərabad.

3. Gərnibasar mahalında

1.Məsimli, 2.Taytan, 3.Bayraməliqışlağı, 4.Qulaqsız, 5.Zöhrəbli, 6.Kürdəkəndi, 7.Şəfiabad, 8.Kir-Bozavand, 9.Baş Gərni, 10.Mürzük, 11.Heyranıs-Uliya, 12.Burduq, 13.Gerkəc, 14.Gilanaş-Sufła, 15.Molla Əhməd, 16.Qaqavuz, 17.Şəhriyar, 18.Heyranıs-Sufła, 19.Şoğayib, 20.Kərpikli, 21.Abdallar, 22.Qurbanqala-Uliya, 23.Qurbanqala-Sufła, 24.Ərtiz, 25.Yappa, 26.Əlimərdan, 27.Əliqırağı, 28.Ellicə, 29.Buralan, 30.Sultantəpə, 31.Əzizli, 32.Əlisorki, 33.Qalakəndi, 34.Qarahacılı, 35.Xıdırlı, 36.Ədətli, 37.Taraşköy, 38.Əliqızıl, 39.Bulaqbaşı, 40.Bayraməlikəndi, 41.Purço, 42.İmamverdiqalası, 43.Tərəkəmələr.

4. Vedibasar mahalında

1.Reyhanlı, 2.Şirazlı, 3.Qaralar, 4.Saray, 5.Cadqıran, 6.Qarabağlar-Sufła, 7.Qarabağlar-Uliya, 8.Talasavan, 9.Şahab-

lı, 10.Zəncirli, 11.Pünüt, 12.Şorsu, 13.Daşnov, 14.Həsənqala, 15.Cəfərli, 16.Örtük, 17.Vəlican, 18.Keşağlı, 19.Abbasabad, 20.Əli Qızıl, 21.Muradabad, 22.Əliabad, 23.Əliqırıq, 24.Günlük, 25.Baxcacıq, 26.Xamut, 27.Qızılverən, 28.Zimmi, 29.Musacıq, 30.Hand, 31.Qazançı, 32.Xosrov, 33.Haxis.

5. Şərr mahalında

1.Hacıqara, 2.Qalacıq, 3.Fərhad Arxı, 4.Boşaqışlağı, 5.Daşarx-Uliya, 6.Örtülü Məzrə, 7.Şaban Məzrə, 8.Kərki-Bayat Məzrə, 9.Yovşan Məzrə, 10.Gabud-Məzrə, 11.Dəhnəkənd (Dəmirçiqlaşlağı).

6. Sürməli mahalında

1.Vəlican, 2.Talasavan, 3.Abbasabad, 4.Sərhəngabad, 5.Rə-sullu, 6.Zəngan, 7.Hacı Abbas, 8.Saxsalı, 9.Atlıca, 10.Qaraçılı, 11.Mərhava, 12.Çırxalı, 13.İstinax-Çırxalı, 14.Urumuş, 15.Ər-göv, 16.Göyumus, 17.Qurğan, 18.Qaraçay, 19.Əli Malik, 20.Zor, 21.Əlikeçən, 22.Quşçu, 23.Karvansaray, 24.Əsmə, 25.Quyuca, 26.Çıraxçı, 27.Sarı Hasar, 28. Muça.

7. Dərəkənd-Parçenis mahalında

1.Qaraqoyunlu, 2.Kiti, 3.Sürməli, 4.Aşiq Hüseyin, 5.Qarabulaq, 6.Qaraqala, 7.Çaldağ, 8.Qazıqoparan.

8. Səədli mahalında

1.Xəlilqışlağı, 2.Erməni kövsəni, 3.Səfilər, 4.Mirzəxan, 5.Baş Qışlağı.

9. Talın mahalında

1.Aylanlı, 2.Siçanlı, 3.Nadixanlı, 4.Pirmələk, 5.Sutökülən, 6.Ağakiçik, 7.Məzarıcıq, 8.Pirtikən, 9.Qaraqala, 10.Çiçəkli, 11.Püsəgən, 12.Çaltərə, 13.Mustuqlu, 14.Qoruq, 15.Parakənd, 16.Daşqala, 17.Çoturlu, 18.Bəbirli, 19.Sadıqlı, 20.Zarınca, 21.Aşağı Dəmirçili, 22.Sabunçular, 23.Kiçik Yataq, 24.Kalaşbəy qulası, 25.Bəhlul kəndi, 26.Böyük Qızılqula, 27.Göyərçin.

10. Sərdarabad mahalında

1.Cəfər xan Rəncbəri, 2.Teymur xan kəndi (Dövlətabad), 3.İt-köy, 4.Qatırabad (Əbdülabad), 5.Artaşat (Fətabad), 6.Rəhim-abad (Molla Bədəl), 7.Keçili, 8.Xam.

11. Körpübasar mahalında

1.Teymur xan Kolanısı, 2.Ağdamar, 3.Qaraqışlaq, 4.İnəkli, 5.Çobanı, 6.Arpa həvəsik, 7.Haçabağ, 8.İlançalan, 9.Anberd.

12. Abaran mahalında

1.Qotur, 2.Tezxaraba, 3.Şabanlı, 4.Xaçbulaq, 5.Köhnə Qə-zənfər, 6.Bitli, 7.Əmirli, 8.Yarbaş, 9.Məmişkəndi, 10.Qarabu-laq, 11.Hamamlı, 12.Kürd Əli, 13.Cancik, 14.Cili-Göl, 15.Şah-quluölən, 16.Porsuxlu, 17.Camışlı, 18.Əyribudaq, 9.Muncuqlu, 20. Pəmbək, 21.Günbəz, 22.Sibitağ.

13. Dərəçiçək mahalında

1.Ada, 2.Kiçik Ördəkli, 3.Allahapənəh, 4.Barat, 5.Qonaq-girməz, 6.Eşşəkquduran, 7.Çobangölü, 8.Keğaç, 9.Maman, 10.Aydın, 11.Şakirbaşı, 12.Misxana, 13.Sutökülən, 14.Çiçəkli, 15.Pirpalıd, 16.Zeynalğa.

14. Göycə mahalında

1.Buğdatəpə, 2.Hacımumuxan, 3.Allahverdidibəy, 4.Üçtəpə, 5-6. adları unudulub, 7.Kərimkəndi, 8-11. adları unudulub, 12.Yuxarı Altuntaxt, 13.Aşağı Altuntaxt, 14.Dəmirçi Poğos, 15-19. adları unudulub, 20.Əyricə, 21.Atdaş, 22.Axsaxtovuz, 23.Karvansaray, 24. adı unudulub, 25.Qasımbaşı, 26.Mədinə, 27-32. adları unudulub, 33.Baş Gözəldərə, 34.Xancığazoğlu, 35-38. adları unudulub, 39.Qızılkilsə, 40-44. adları unudulub, 45.Böyükəğa, 46-54. adları unudulub, 55.Ağkilsə, 56-57. ad-ları unudulub, 58.Göycə, 59.Sultanəli, 60.Sətənağac, 61.Kar-vansaray, 62.Əyricə, 63-64. adları unudulub, 65.Kərimkəndi, 66.Dəli Harutyun, 67.Qəməsar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü N.Mixaylovun məruzəsi

Ermənilər tərəfindən zorakılıqlara, qarətlərə və başqa zorakılıq təzyiqlərinə məruz qalan Gəncə quberniyasının Cavanşir, Şuşa və Cəbrayıl qəzalarının müsəlman kəndlərindəki sakinlərin vəziyyətinin araşdırılması ilə bağlı. Bu məruzə ilə belə təyin edilir ki, nəzərdən keçirilən məsələ üzrə Qarabağın dörd qəzasının yerli əhalisi başlarına gələn faciələrin ağırlığına görə Azərbaycan Respublikasının ermənilərdən ziyan gören bütün başqa əyalətlərindən kəskin sürətdə fərqlənirlər. Bakı şəhəri təslim olduqdan sonra, yəni ki, 1918-ci ilin oktyabr ayından başlayaraq Bakı quberniyasının və Gəncə quberniyasının dörd qəzasının müsəlman əhalisi tədricən qəbilə nifrəti ilə vəhşiləşmiş ermənilərin onların başlarına gətirdikləri bəlalardan və vəhşiliklərdən tədricən özlərinə gəlməyə başladıkları halda Qarabağ müsəlmanları aramsız olaraq son günlərə kimi, həm Qarabağın yerli erməni əhalisi, həm İrəvan quberniyasından gələn erməni qaçqınlarının, həm də Türkiyə vilayətlərindən bu əraziyə soxulub yerli müsəlmanlardan bugünün özünə kimi Ermənistan Respublikasının hakimiyyətinə tabe olmağı tələb edən erməni əsgərləri tərəfindən ağıla batan və batmayan bütün zorakılıqlara məruz qalırlar.

1. Cavanşir qəzası

Dindirilmiş şahidlərin ifadələrinə və Cavanşir qəzasının Qəza Polis İdarəsinin rəsmi sənədlərinə əsasən (təsdiq edilmiş sənədlərin surətləri cinayət işinə əlavə edilmişdir) nəzərdən keçirilən məsələ üzrə aşağıdakı vəziyyət təyin edilir. Hərbi hərəkətlərin Rusiya tərəfindən dayandırılmasından hələ xeyli

əvvəl erməni əsgərlərin böyük bir əksəriyyəti fərarilik edərək, öz kəndlərinə qaçarkən özləri ilə böyük miqdarda döyüş sursatlarını: dövlət xəzinəsindən oğurladıqları tüfəngləri, pulemyotları və hər cürə döyüş ləvazimatlarını daşıyıb gətirirdilər. Belə cinayət cəzalarının təzahürünə bir tərəfdən yerli erməni ziyalıları və erməni kəndləri icmalarının nümayəndələri təkan verirdilərsə, digər tərəfdən rus polis hakimiyyətinin bu hadisələrlə bağlı fəaliyyətsizliyi və hətta məsuliyyətsizliyi bu hadisələrin ermənilərin arzularına müvafiq inkişaf etməsi üçün münbit şərait yaradırdı. Qəzanın müsəlmanları öz tarixi qonşuları ermənilərə həddən ziyadə etibar etdikləri üçün hər hansı bir ehtimala qarşı heç ağıllarına belə gətirmirdilər ki, daşınan döyüş sursatı və silahlar ilk öncə onların özlərinə qarşı tətbiq etmək üçün tədarük edilir; məhz elə bu baxımdan silah daşınmasının qarşısını almaq üçün heç bir tədbirə əl atmırdılar, baxmayaraq ki, artıq Yevlax stansiyasında və Bərdə kəndinin şosesində müsəlmanlar artıq ermənilər tərəfindən silah daşınması halları aşkar edirdilər.

Rusiyada dövlət çevrilişi baş verən andan, demək olar ki, erməni kəndlərinə açıq-aşkar döyüş ləvazimatlarının, sursatların və silahların daşınma tezliyi sürətlə artmağa başladı və elə həmin anlardan başlayaraq ermənilərdə müsəlmanlara qarşı artıq bütün çılpəqlığı və sərtliyi ilə özünü bürüzə verən düşmən münasibətləri və zorakılıq halları baş verməyə başladı. Burada qəzanın müsəlman əhalisinin yaşadığı kəndlərin mövqeyini və onların ərazi xüsusiyyətlərinin üstünlüklərini qeyd etmək vacibdir. Böyük əksəriyyət təşkil etmək şərtilə bu kəndlər əsasən aşağıda düzənliklərdə yerləşirlər, amma Kolanı və Avrayan kənd icmalarının kəndləri Cavanşir qəzasının birinci – dağətəyi və ikinci – yüksək dağ zolağında yerləşirdilər. Kolanı icmasının 12 kəndi: 1) Dəmirlər, 2) İmarət Qərvənd, 3) Çarektar, 4) Umudlu, 5) Qaralar, 6) Sırxavənd, 7) Bruc, 8) Əli-ağəli, 9) Xaçın Dorbatlu, 10) Sırxavənd, 11) Çıraqlı, 12)

Hacı-Qərvənd dörd tərəfdən erməni kəndlərinin böyük bir sırası ilə əhatələnib: Marağalı, Talış, Aşağı və Yuxarı Çaylı, Lülə-sər, Ağdərə, Ulu Qarabəy, Kiçik Qarabəy, Çarlami, Hasariz, Vankt, Dovşanlı, Damğalu, Kələdağ və başqaları ilə. Beləliklə, müsəlman kolanılılar qəzanın aşağı hissəsi ilə əlaqə yaratmaq üçün yalnız və yalnız erməni kəndlərindən keçib gedə bilərdilər. Avrayan kənd icmasına qaldıqda isə, onun kəndləri çox yüksək dağlarda, erməni kəndlərindən yuxarıda yerləşir. Bu kəndlər öz mövqelərinə görə üstün cəhətlərə malik olub, öz dinc həyatlarını heç kimə qarışmadan yaşayırlar və onların sakinləri əsasən xüsusi mərdliyə malik olan kürd qəbilələridir. Məhz bu səbəbdən o zamanlar Kolanı icmasının heç bir kəndi heç bir hadisədən ziyan görmədi. Ermənilərin müsəlman əhalisinin əleyhinə çıxışlarına qayıdıb nəzər salanda görürük ki, şahidlərin ifadələri ilə təyin edilir ki, erməni silahlı quldur dəstələri ancaq öz yaşadıkları rayonlarda, harada ki onlar güc və təşkilatçıların əksəriyyət təşkil etdikləri ərazilərdə və əsasən, demək olar ki, silahsız müsəlman kəndlərinin erməni kəndləri ilə əhatə olunduğu və heç bir yerdən kömək ala bilmədiyi ərazilərdə özlərini daha qüvvətli hesab edirdilər. Beləliklə, bütünlükdə Cavanşir qəzasının yalnız Kolanı İcmasının kəndləri talan edilmişdi.

1917-ci ilin dekabr ayından başlayaraq erməni silahlı quldur dəstələri yuxarıda adıçəkilən müsəlman cəmiyyətinin kəndlərinə soxularaq kənd sakinlərinin evlərinə silahlı keşikçi dəstələri qoyur, kolanılılardan Ermənistan Respublikasına tabe olmağı tələb edir, onları vergilərlə yükləyərək öz xeyirləri naminə müsəlmanlardan öz dövlətləri üçün vergi adı altında böyük pul məbləğləri qopardırdılar. Öz quldur dəstələrinin bir ay müddətində ərzaqla təmin edilməsini və yedizdirilməsini tələb edirdilər, müsəlman kəndlərində qadınların zorlanması ilə müşayiət edilən əyyaş məclislərinin keçirilməsinə adi hal kimi baxırdılar. Sistemli surətdə müsəlmanların mal-qarası er-

mənilər tərəfindən qovulub aparılmağa başlandı. Bu təqiblərə məruz qalan müsəlman kəndlərinin sakinləri faktiki halda mühasirədə olduqları üçün öz icmalarındakı din qardaşları – aşağı kəndlərin müsəlman sakinləri ilə hər hansı bir əlaqə saxlamaq şansından məhrum idilər. Cavanşir qəzasının Müsəlman Milli Komitəsi bütün vasitələrdən istifadə edərək ermənilərlə əvvəlki mehriban və səmimi münasibətləri qurmağa can atırdı, erməni kəndlərinə qarışıq tərkibli sülh nümayəndəlikləri göndərir, ovalıqda yerləşən bir neçə erməni kəndlərinin köçürülməsi planlarını işləyib hazırlayırdı. Sarov, Həsən Qay və bir neçə başqa kəndi dağ rayonuna, oradan isə Kolanı icmasının sakinlərini dağətəyi ərazilərdən ovalıqlara köçürməyə can atırdı. Nəticədə ovalıqda yaşayan erməni kəndlərinin sakinləri heç bir ağrısız və itkisiz bütün mal-qaraları və əmlakları ilə dağlara köçə bildikləri halda, Kolanı İcmasının əhalisi onlara ovalıq ərazilərə köçməyə imkan verməyən erməni məngənəsinin özbaşınalıqları və zorakılıqları içində boğulurdular. Ermənilərin köçürülməsi və dağətəyi ərazilərdə yaşayan müsəlman kəndlərinin köçürülməsinin gecikdirilməsi isə, hadisələrin gedişatı göstərdiyi kimi, belə bir qənaətə gəlməyə imkan verdi ki, bu yerdəyişmələr heç də erməniləri mümkün olan təhlükədən uzaqlaşdırmaq və ya qorumaq məqsədi güdmür, əksinə, bu minvalla bir tərəfdən dağətəyi zolaqda ermənilərin silahlı qüvvələrinin xüsusi silahlandırılması ilə yanaşı, digər tərəfdən, həmin ərazilərdə yaşayan müsəlman əhalinin tezliklə və müvəffəqiyyətlə qırılıb məhv edilməsinə xidmət edir. Adıçəkilən icmanın tamamilə kölə həyat təzi uzun aylar davam edərək bəzi kəndlərdə 1918-ci ilin sentyabrına kimi, bəzilərində isə hətta ilin sonuna kimi davam etdi və nəticədə ümitsizlik içində boğulan müsəlman əhalisi onları dörd tərəfdən üzük qaşı kimi əhatə edən erməni quldur dəstələrinin vəhşiliklərindən canlarını qurtarmaq üçün, nəyin bahasına olursa-olsun, hətta insan itkiləri naminə belə müha-

sirə halqasını yararaq ovalıqda yaşayan müsəlman kəndlərinə köçmək, kim harada qərar tuta bilərsə, ora pənah aparmaq qərarına gəldilər. Onlar buna nail oldular, amma çox böyük itkilər bahasına.

Müsəlman qaçqınları bütün daşınan əmlaklarını itirdilər, kənd təsərrüfatı alətlərindən, demək olar ki, bütün mal-qaralarından, evlərindən məhrum oldular, onların təsərrüfat tikintiləri tamamilə darmadağın edildi və ən başlıcası da o oldu ki, müsəlmanlardan əsasən qadınlar və uşaqlar acından, soyuqdan, xəstəlik və qaçqınlıqdan doğan başqa məhrumiyətlər üzündən həlak oldular. Qaçqınların çoxu onları yolda təqib edən ermənilər tərəfindən qırılıb məhv edilirdi, digərləri isə – qaçmaq imkanından məhrum olan xəstələr, qocalar, qarılar və hətta əlillər elə qaldıqları kəndlərə soxulan ermənilər tərəfindən qırılıb məhv edilirdilər. Ermənilərin təqiblərindən yaxa qurtarmaq üçün bəzi kəndlərin sakinləri, məsələn, İmərət Qərvənd, Umudlunun bir hissəsi qaçmaq üçün daha uzun dolanbac və təhlükəli dağ yollarını seçərək Yelizavetpol qəzasının Zəyəm yolu ilə payız vaxtı, sərt Murovdağın hündür, qarlı dağlarından aşıb Cavanşir qəzasının ovalıqlarına çatana kimi məcburi köçkünlərin aqibətinə yazılan həyatın bütün amansız sınaqlarından keçdilər. İndiki zamanda adıçəkilən kənd cəmiyyətinin qaçqınları Cavanşir ovalığının müxtəlif müsəlman kəndlərində – Seyidlər və s. kəndlərdə, Şuşa qəzasının Bəyim Sarov, Seysulan, Ərimcə, İşıxlar, Bəy Əhmədli, Kahil-Qərvənd kəndlərində, din qardaşlarının ocaqları başında sığınacaq tapdılar, bütün imkanlardan məhrum, adi kəndli əməyi üçün belə lazım olan hər şeyini itirən insanlar onların qeyri-adi rəhm-dilliyinin şahidi oldular. Artıq yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Müsəlman Milli Komitəsi erməni kəndlərinə sülh nümayəndəliklərini göndərirdilər, lakin heç bir halda bu nümayəndəliklər öz barışıq missiyalarını yerinə yetirməyə nail ola bilmədilər, əksinə, hətta bir dəfə, şahidin ifadəsinə görə, Milli Müsəlman

Komitəsinin sədri Meşəli Alış İsmayılov nümayəndəliyin başçısı kimi hədələrə və təhlükəyə məruz qalmışdı. Marağalı erməni kənd icmasının kəndxudası Nerses Manukov Avan Yüzbaşıyevin malikanəsində birbaşa deyib ki, «bunlar hələ boş şeylərdir. Bir az səbir edin və görün başınıza nələr gələcək». Beləliklə, Cavanşir qəzasının, həmçinin ovalığın müsəlman əhalisi ermənilərin zorakılıqları ucbatından aşağıdakı ziyanlara məruz qaldılar: 1918-ci ilin baharında və yayında ermənilər Tərtər su hövzəsinə axan kiçik çayların suyunun qarşısını bəndlərlə alaraq, suyun ovalığa çatmasına imkan vermədilər və nəticədə arın ərazilərində yerləşən Azərbaycan kəndlərinin əhalisi nəinki öz bağ və bostanlarını suvarmaqdan məhrum oldular və hətta içməli suya belə möhtac qaldılar. Onu da demək vacibdir ki, yayda Cavanşirdə su bütün canlılar və bitkilər üçün əsas həyat mənbəyi sayılır. Bütün bunlara onu da əlavə edək ki, 1918-ci ilin yayında müsəlman əhalisi, adətən, yayın qızmar istisindən və artıq xərclərə səbəb olan yem qıtlığından yaxa qurtarmaq üçün, həmişə olduğu kimi, öz mal-qarasını yaylaqlara, öz doğma torpaqlarındakı otlaqlara qaldırmaq imkanından məhrum idilər; buna səbəb isə uzun müddət ermənilərin Şuşaya və onun qəzasına aparan bütün yolları kəsməsi, arın camaatını daimi vahimədə və səksəkədə saxlaması, kəndlilərin kənd-tarla işləri ilə məşğul ola bilməməsi və eyni zamanda, əhalinin mal-qarası qovulub aparılırdı, yollarda tək qalan müsəlmanları isə vurub öldürürdülər və sonda belə təbii bir qənaətə gəlmək olur ki, qəzanın müsəlman əhalisinin həyatı həqiqətən də misli görünməmiş faciələr içində idi.

Hadisələrin bir qədər yaxşılaşmasına baxmayaraq, vəziyyət, demək olar ki, yenə də həddən ziyadə ağır olaraq qalır, ona görə ki, yerli və gəlmə erməni əhalisi bu günə qədər Azərbaycan hökumətini tanımadıqlarını bildirərək Cavanşir qəzasında ələ keçirib nəzarətdə saxladıqları əraziləri Ermənistan Respublikasının mülkiyyəti hesab edirlər və bugünün özünə

kimi onlar tərəfindən törədilən zorakılıq hallarının ardı-arası kəsilmir. Belə ki, Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvləri qəzanın hüduqları daxilində vəziyyətlə bağlı araşdırmalar apardıqları zaman Dəmir-lən kənd sakini Cavad Əli oğlunun mal-qarasını sürüb aparmış, Marağalı kəndi yaxınlığında iki müsəlman oğlan uşağını oğurlayıb aparmışdılar. Bu uşaqları çox böyük çətinliklə geri-yə qaytarmaq mümkün olmuşdu. Son hadisələr zamanı vəziyyətin belə gərginləşməsi Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvlərini talan edilmiş dağətəyi zolaqda yerləşən müsəlman kəndlərini baxışdan keçirmək imkanından belə məhrum etdi. Ona görə ki, yerli baxış keçirmək üçün bir sıra erməni kəndlərinin içindən keçib getmək hətta komissiya üzvləri üçün belə azadlıqdan məhrum olmaq, Komissiyanın iş və sənədlərinin əllərindən alınması ilə nəticələ-nə bilməsi inkar olunmaz fakt idi. Bütün bunlarla yanaşı, elə bu günlərin özündə ermənilər şəxsən heç bir maneəsiz qəzanın aran ərazisi ilə müsəlman kəndlərinin içindən hərəkət edir, çox böyük sayla hər həftə Tərtər bazarında peyda olurlar, müsəlmanlarla nəinki sərbəst ticarət əlaqələrini qururlar və hətta cinayət əməllərinə əl ataraq müsəlmanlardan oğurladıqları mal-davarı elə burada onların özlərinə də satırlar (bax: şahid İsgəndərovun ifadəsi, I, d. 5). Erməni quldur dəstələrinin Cavanşir qəzasının hüduqları içərisində törətdikləri məzmun və ağırlığına görə daha ciddi cinayət əməllərinin heç olmasa qısa siyahısına keçməzdən əvvəl qeyd etmək vacibdir ki, yuxarıda adları sadalanan Kolanı Kənd İcmasının 12 kəndindən başqa ermənilər tərəfindən aşağıdakılar törədilmişdir. Belə ki, ermənilər öz kəndlərini Marağalıda iki müsəlmanı – Məhəmməd İsgəndər oğlu və Müslim Rəhim oğlunu qətlə yetirərək meyitləri Daşarxı kanalına atıblar; Fındıqlı adlanan yerdə Dovşanlıdan olan ermənilər kənd ayaqçısı Fəxrəddin Cəfər-qulu oğlunu və onun iki müsəlman yol yoldaşını qətlə yetirib, onların dörd öküzünü qarət ediblər; Sarov kəndinin erməniləri Bruc kən-

dinin çobanlarına qarət məqsədilə hücum edərək atəş açıb, onları vahiməyə salaraq mal-qaranı Çaylı erməni kəndinə qaçırdılar; silahlanmış Ağdərə ermənilərinin quldur dəstəsi Qapanlı müsəlman kənd sakinlərinin 600 baş qoyun və 50 baş iribuynuzlu mal-qarasını oğurlayıb aparıblar; elə həmin quldur dəstəsi başqa qapanlıların 250 qoyununu və 61 baş iribuynuzlu mal-qarasını qaçırdıb apardılar; Ağdərə erməniləri Qarapirim kənd sakini Cümşüd bəyin 1.350 qoyununu və 4 atını sürüb qaçırdılar; Dovşanlı erməniləri Qarakor kəndinin özündə Ocaqverdi Molla Qəmbər oğlunu və Eyvaz Molla Novruz oğlunu öldürdülər, özü də qeyd etmək lazımdır ki, birincisinin arvadı Sona Şahməmməd qızı xüsusi vəhşiliklə qətlə yetirildi; Gülyataq ermənilərinin quldur dəstəsi Sırxavəndlilərin 122 baş iribuynuzlu mal-qarasını, Qalayçılardan isə 105 baş malı qovub apardı; Ağdəmir ermənilərinin quldur dəstəsi Qapanlı kənd sakinlərinin mal-qarasını qaçıрмаğa cəhd etdi və araya düşən atışmada Qurban Allahverdi oğlu öldürüldü; Çoxlu Dəyirman adlanan yerdə erməni əsgərlərindən və yerli kənd əhalisindən ibarət olan 500 nəfərdən ibarət quldur dəstəsi Qoturlu kənd sakinlərinin karvanına hücum edərək onların ümumi məbləği 1 milyon 200 min rubla yaxın atlarını, öküzlərini, pullarını, ev əşyalarını və mallarını qarət etdilər; mülkədar Nuri bəyin torpaqlarında Ağdərə ermənilərinin quldur dəstəsi imarət qərvəndlilərin mal-qarasını taladı; Çıraqlı kənd sakini İsgəndər Əli oğlunun Sendrəl yeri adlanan ərazidə 115 baş iribuynuzlu mal-qarasını erməni quldur dəstələri talayıb apardılar və bu hadisə zamanı hücum edənlər tərəfindən fars mənşəli çoban Novruz öldürüldü; Ağdərə ermənilərinin quldur dəstəsi Öküz yeri adlanan ərazidə Papravənd kənd sakini Həsərət Ağakişi oğlunu öldürüb 12 baş qoyununu qaçırtı; papravəndli Albənd Sadıq oğlunu qoyun satmaq adı altında aldadıb öz kəndlərinə apararaq onu öldürdülər və meyitini gizlətdilər, qətl hadisəsi bu ilin yanvar ayında baş vermişdi; Ağ-

dərə ermənilərinin quldur dəstəsi Qalayçılar kənd sakinlərinin 84 baş iribuynuzlu mal-qarasını və atlarını qovub apardılar; yenə Ağdərə erməniləri Qarapirim kənd əhalisi ilə atışmaya başlayaraq onların 1.350 qoyununu və 3 atını qaçırtıdılar.

Yuxarıda sadalanan ermənilər tərəfindən ayrı-ayrılıqda törədilmiş bəzi cinayətlərin şərhinin qısa siyahısından aşkar görünür ki, ermənilər əsasən qoyunu, iribuynuzlu mal-qaranı və atları aparmaqla müsəlman təsərrüfatlarının özülünü dağıtmaq, talanmış Azərbaycan kəndlilərini ac qoymaqla didərgin salmaq niyyətini güdürdülər. Qəza sakinlərinə qarşı çox sayda törədilən qətlər, öldürülənlərin nə yaşlarına, nə cinslərinə, nə də azyaşlı uşaq, qoca və hətta əlil olmasına rəhm edilməməsi, ermənilərin bəzi aşağıda sadalanan cinayət hadisələrini xüsusi vəhşilik və görünməmiş qəddarlıqla həyata keçirdiklərini sübuta yetirilir. Bu minvalla qəddarcasına Umudlu kənd sakini Süleyman Qazax Aslan oğlu, Məmməd Meşəli Paşa oğlu və Kazım Atam oğlu qətlə yetirilib, şaqqalanaraq parça-parça doğranıldılar – onları öz kəndliləri belə vəziyyətdə tapmışdı. Hacı Qərvənd kənd sakini Zeynəb Şirin qızının cəsədi döşləri kəsilmiş halda tapılmışdı. Dovşanlı şöbəsinin Korakor kənd sakini Ramazan Novruzəli oğlu, Qönçə Ocaqqulu qızı və çolaq Süleyman Həsənəli oğlu, Boqmukanlı erməni Zəhəriya Kukurovanın sözlərinə görə, vəhşicəsinə öldürülmüş, sonra isə onların meyitləri yandırılmışdı. Sırxavənd-Boluqaya kəndinin sakini Soltan Əli İman oğlu Qazançı kəndinin yanında tutulub saxlandıqdan bir vaxt sonra onun yandırılmış meyiti tapılmışdı. Güneyqaya-Sırxavənd kənd sakinləri Şərif İsmayıl oğlu və Rəcəb Novruz Əli oğlunun ermənilər tərəfindən qətlə yetirilən və başları kəsilib atılan cəsədləri tapılmışdı.

Müsəlman kəndlərinə hücum edən erməni quldur dəstələrinin üzvlərini və onların başçılarından çoxlarını, şahidlərin ifadələrindən görüldüyü kimi, müsəlman şahidləri öz verdikləri ifadələrdə tanıdıqlarını bildirirdilər, lakin burada yalnız tam

adları, familiyaları tanınan şəxslərin adları çəkiləcək. Daha dürüstü, məhz Yuxarı Qarxun mülkünün mülkədarı mühəndis Konstantan Nikitiç Abramov, Avan Yüzbaşevin malikanəsinin idarəçisi Baqrat bəy Məlik-Şahnazarov, Marağalı Kənd İcmasının kəndxudası Nerses Manukov, Gülyataq kənd sakini İvan bəy Mirzəbəyov, Dovşanlı kəndindən Artemiy və Muki Sukiasovlar, Efrem və Nikolay Şahbazovlar, Bozorkənd sakini Nikolay Saruxanov, Vəng kəndindən Tiqran Asan Cəlalov, Domqalı kəndindən Tsaçur Mosesov, Lüləsəs kəndindən Vaqon Bejanov, Yuxarı və Aşağı Çaylı sakinləri Şimir Ağabəyov, Setrak Usubov, Talışı kəndindən Tyuni Atambekov, Ağdərə kənd sakini Karapet Anastasov, Talışı kəndindən İsaak, Minas Ter-Danilov qardaşları, yenə həmin kənd sakini Rüstəm Babayev, Həsənriz kəndindən Sukias Qandaxzov, Çardaxlıdan Bəxşi Ovanesov, Aşağı Çaylı kəndindən Akocan Masesov, Nikolay Soqratov, Ağdərəli Maroks bəy Ter-Astçaçurov, Marqoşovan kəndindən Atakişi Xaçaturov. Bir çox başqalarının isə şahidlər tərəfindən yalnız adları ilə quldur dəstələrinin iştirakçısı olduğu bildirilir. Adları tam çəkilən ermənilər nəinki quldur dəstələrinə rəhbərlik edirdilər və hətta onların müsəlmanları öz əlləri ilə qətlə yetirməkdə və onlara əzab verməkdə şəxsən iştirak etdiklərini şahid ifadələri təsdiq edirlər.

Zərərcəkənlərin aktlarından belə qənaətə gəlmək olur ki, dağətəyi zolağın müsəlman kəndlərinin bu hadisələr zamanı çəkdiqləri ziyanların həcmi ən təmkinli minimum hesablamalarla bir neçə on milyon rubl həcmindən aşağı deyil.

2. Cəbrayıl qəzası

Cəbrayıl qəzası 12 müsəlman və 3 erməni kənd icmalarından ibarətdir. Məhz bu fərqi və müsəlman kəndlərinin əksər hissəsinin aran ərazisində topoqrafik baxımdan yerləşməsinə görə bu torpaqlara ermənilərin layiqli müqavimətə rast gələcəkləri ehtimalından soxulmağa cürət etmədikləri üçün bu qəzanın əhalisi Cavanşir qəzasında olduğu kimi, əsasən Qa-

rabağ dağlarının dağətəyi zolağında ermənilərin təcavüzünə məruz qaldılar. Şahidlərin verdikləri ifadələrdən təyin olunur ki, 1918-ci ilin dekabr ayına kimi dağətəyi zolaqda yaşayan müsəlmanlar, həm mülkədarlar, həm də kəndlilər daxil olmaq şərtilə, Qarabağın digər qəzalarındakı tatar (yəni Azərbaycan türkləri) müsəlman kəndlərində ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər, quldur dəstələrinin hücum və qarətləri, zorakılıqları, ağılasığmayan azğınlıqları haqqında eşitsələr də belə, qəzanın qonşu erməni kəndlərinin sakinləri və onların hörmətli ağısaqqalları tərəfindən müntəzəm olaraq sakitləşdirildikləri və əmin-amanlıqla bağlı onları inandıran bir səviyyədə təskinlik aldıkları üçün nəinki hər hansı bir müdafiə tədbirlərinə hazırlıq görürdülər, hətta əksinə olaraq, ağıllarına belə gətirmirdilər ki, ermənilər bu təbliğatın arxasında onların kəndlərinin darmadağın edilməsi layihələrini cızırılar. 1918-ci ilin dekabr ayının birinci günlərində ermənilər qəzanın müsəlman əhalisinə qarşı hərbi əməliyyatlara başladılar, ilk öncə ayrı-ayrı müsəlmanlar qətlə yetirilməyə başlandı, qismən də mal-qara oğurlanırdı və nəhayət, artıq mütəşəkkil təşkil edilmiş silahlı erməni quldur dəstələri tatar (türk) kəndlərinə qarşı açıq hücumlara başladılar. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, şahidlərin ifadələrindən artıq ermənilərin açıq aqressiyaya başladıkları məlum idi və Cəbrayıl qəza rəisinin Qarabağ general-qubernatorunun adına göndərdiyi 17 fevral 1919-cu il tarixli raportunda belə yazılırdı: «Qəzanın müsəlman əhalisi belə hadisələri böyük kədər hissi ilə qarşılayaraq, heç bir aktiv hərəkətlərə başlamadan yalnız özlərini və öz əmlakların qorumaq naminə müdafiə mövqeyini tutaraq, erməni hücumlarından yayınmağa çalışırlar, ermənilərə qarşı heç bir qanunazidd hərəkətlərə yol vermirlər, bunu sübut etmək üçün qeyd etmək kifayətdir ki, qəzada bir erməni kəndi belə heç bir hadisədən heç bir ziyan görməmişdir».

Bu hadisələrdən sonra ermənilərin müsəlman kəndlərinə qarşı törətdikləri cinayətlərin qısa sadalanmasına keçərək hal-hazırədək aşağıdakıları görürük: Düdükçü, Edilli, Ağbulaq, Hoğa, Çirakuz, Axullu kəndlərində yaşayan ermənilər 1918-ci ilin dekabr ayının 26-na keçən gecə Düdükçü kəndindəki müsəlmanlar yaşayan hissəyə hücum edərək onların evlərini talayıb darmadağın etmiş, evlərə od vurub yandırmışdılar; 1918-ci il dekabrın 7-də elə adıçəkilən kəndlərin erməni sakinləri Arış kənd əhalisinin qoyunlarını oğurlayıb aparmışdılar;

1918-ci il, dekabrın 5-də silahlı erməni quldurları Qarkelli kəndinə silahlı basqın edərək qoyunları sürüb aparmışdı; 10 dekabrda doşulu Məhərrəm Musa oğlunun qoyunları ermənilər tərəfindən qaçırıldı; elə həmin tarixdə silahlı ermənilər Əfəndilər kənd sakini Mir Yusif Mir Həsən oğlunun iribuyuzlu mal-qarasını apardı; 2 dekabrda silahlı erməni quldur dəstəsi Aşiq Məlikli kəndini od vurub yandıraraq darmadağın etdilər, evlər talan edildi, əhalinin mal-qarası qovulub aparıldı; yenə həmin tarixdə erməni quldur dəstəsi Xələfli, Tatar, Şıxlar kəndlərinə soxularaq kənd sakinlərinin əmlakını dağıdıb taladı, mal-qaranın bir hissəsini qırıb tökdü, bir hissəsini də qovub apardılar.

Dekabrın 18-də Sirik kəndi ermənilər tərəfindən yandırılaraq talan edildi; 1919-cu il fevralın 27-də Ağcakənd, Delenlər və Mülkədarlı kəndlərində yaşayan ermənilər bir də təkrar Sirik kəndinə hücum edərək bu kəndin Nusaslu şöbəsinə yandırdılar, 1919-cu il mart ayının 29-da Axillidən olan ermənilər öz kəndliləri İbad Məmiş oğlunu özünün torpaq sahəsində əkinini şumlayan zaman başından yaraladılar; 1918-ci ilin avqust ayında silahlı ermənilər Qərvənd kəndinin köç yerinin ayağında iki çobanı öldürüb, bütün kənd əhalisinin iri və xır-dabuynuzlu mal-qarasını qovub apardılar, ev əmlaklarını qarət etdilər; 1919-cu ilin yanvarında Qaradağlı kənd sakinlərindən Molla Nəbiyə Hacı Mahmud oğlunun və Eyvaz Mehrəli oğ-

lunun qoyunlarını silahlı ermənilər qovub apardılar; 1918-ci ilin baharında ermənilərin silahlı quldur dəstəsi arabaçını və Zərgər kənd sakini Bədir xan Məmiş oğlunu soydular; 1918-ci ilin payızında Hadrut Muxan və Noramanik kəndindən olan Serqey Nikolayans və Serqey Lal adlı iki erməni öz kəndləri yaxınlığında Boliant kəndindən olan iki müsəlmanı – Cəfər Ələkbər oğlu və Nəsir Məhərrəm oğlunu qarət etdikdən sonra öldürdülər, onların çıpaq cəsədləri sonradan yarğanın dibində tapıldı; 1918-ci ildə Cilono və Mülkədarı kəndlərinin erməniləri Eyvazlu kəndinə hücum edərək əhalinin bütün mal-qarasını sürüb apardılar, evlərini isə talan etdilər və Hüseyn Allahverdi oğlunu öldürdülər; həmin ilin qışında Dolanlar kəndinin erməniləri Şıxlar kəndinə vəhşicəsinə basqın edərək, evlərə od vurub yandırdılar, kəndlilərin əmlaklarını talan etdilər, mal-qaranı qovub apardılar; Mülkədarı kəndinin erməniləri Məlikli kəndini darmadağın etdilər, evləri yandırdılar, əmlakları daşıyıb apardılar, mal-qaranı qaçırdılar.

Müsəlman kəndlərinin talan edilməsi insanların qətli və yaralanmaları ilə müşayiət edilirdi, belə ki, Axullu kəndində 3 kişi, 3 qadın, 1 uşaq qətlə yetirilmiş, bir kişi isə yaralanmışdı; Məlikli kəndində bir kişi öldürülmüşdü, Tatar kəndində bir nəfər yaralanmışdı, Evatlu kəndində bir nəfər öldürülmüşdü, Şıxlar kəndində bir nəfər yaralanmışdı, Məzrə kəndində isə altı nəfər öldürülmüşdü, Sirik kəndində on bir nəfər kişi, 10 qadın, 14 uşaq öldürülmüş, iki kişi isə yaralanmışdı. Aranı qızısqıran və quldur dəstələrinə başçılıq edən ermənilər barəsində verilən şahid ifadələrindən göründüyü kimi, müsəlmanlar canilərin çoxlarını tanımışdılar, lakin burada yalnız adları və fəsilələri tam göstərilənlərin adları sadalanacaq: məhz Düdükçü kənd sakinləri Balasan Ayrapetov, Arutyun Loqmatov, Karapet Oqancanov, İvan Beylərov, Usup Xaçiyev, Ovakim Barxudarov, Sarkis Mirzəyev, Kemrakuç kənd sakinləri – Sumğat Mirzəyev, gizir Aslan Sarkisov, Avetis Petrosov, Nikolay

Baxdıyev, Aleksandr Seyranov, Edinlu kənd sakinləri – Bəxşi Ağacanov, Qeraim Mirzəyev, Bəxşi Paxapetov, Moses Qəhrəmanov, Şuşa qəzasının Çirakuz kənd sakinləri – Xurşud bəy, Markar bəy, İşxan bəy və Sumbat bəy İşxanovlar, Hoqğ kənd sakinlərindən – Muki Səfərov, Savad Ter-Qriqorov, Sarkis Kekuns, David Oqacanov, Şuşa qəzasının Çanaxçı kənd sakinləri Sokrat bəy Məlik-Şahnazarov, kəndxuda Markez, Mülkədarı kənd sakinləri – Muxan Martisov, Nikolay Petrosov, Ovşar və Tiqran Poqosovlar, Dolanlar kənd sakinləri – Cəlal Cavadov, Oqacan Mirzəcanov, Ağsa Sarkis Martirosov, Qaraxan Cavadov, Muxan və Cavad Oqacanovlar, İvan Arzusanov, Daşbaşı kənd sakinlərindən Baxçı və Natur Stepanlar, Muxam və Simon Nisyanlar, Ovanes və Akopcan Qarabəyovlar, Zəmsur kənd sakinlərindən – Muxan Mikirqaçev, Aleksandr Melkumov, Ovanes Mosesyans, Ağcakənd sakinlərindən – Qevond və Tatevos Mikayılovlar, Qayk və Tiqran Akopcanovlar, Mirzə Avanesov, İşxan Sarkiscanov, Cilan kənd sakinlərindən Markar Kazarov və Ovşar Musiyev. Müsəlmanlara dəyən ziyanlarla bağlı zərərçəkən kəndlilər və mülkədarlar tərəfindən təqdim edilən ərizələr və aktlardan belə bir qənaətə gəlmək olur ki, Cəbrayıl qəzasının müsəlmanlarına dəyən ziyanların məbləği bir neçə on milyon rubllarla ölçülür. Mal-qaranın qarət olunub aparılması ev əşyalarının, kənd təsərrüfatı alətlərinin talan edilməsi və taxıl ehtiyatlarının zorla kəndlilərin əlindən alınması nəzərəcarpacaq dərəcədə qəzanın müsəlman kəndlisinin iqtisadi vəziyyətini böhran halına gətirib çıxardı və onun ödəmə qabiliyyətini heçə endirdi.

3. Zəngəzur qəzası

Ermənilərin müsəlmanların başlarına müntəzəm gətirdikləri faciələr və vəhşiliklərə görə bu qəza, demək olar ki, bugünün özünədək fəvqəladə çətin vəziyyətdə qalmaqda davam edir. Yüksək dağlıq ərazilərdə yerləşən bu qəza Şuşa qəzası istiqamətindən tamamilə, Cəbrayıl qəzası tərəfindən qismən yolu

kəsilmiş haldadır. Müsəlman kəndlərinin erməni kəndlərinin əhatəsində yalnız olmasından istifadə edən ermənilər adətən bu şəraitdən bəhrələnərək, öz qüvvələrinin çoxluğuna və hərbi təchizatına arxayın olaraq, fürsəti əldən vermədən təcili surətdə hücumlara keçərək, sözün əsl mənasında ağalıq etməyə başladılar. Bu qəzada bütün başqa qəzalara nisbətən müsəlmanların vəziyyəti bir də ona görə ağırlaşdı ki, erməni kəndlərinin başdan-ayağa silahlanmış quldur dəstələrindən savayı burada general Andronikin başçılığı altında erməni əsgərlərindən ibarət olan düzgün təşkil edilmiş erməni silahlı qüvvələrinin nəzərəcarpacaq dərəcədə böyük olan nizami qoşun hissələri var idi. Belə böyük qoşun hissələrinə və yerli erməni silahlı quldur dəstələrinə başçılıq edən general Andronik Azərbaycan ərazilərinə soxulduqdan sonra, ehtimal etmək olar ki, əlində Ermənistan dövlətinin direktivlərini rəhbər tutaraq qoşun yeritdiyi ərazilərdə müsəlman əhalisinə qarşı belə bir tələb irəli sürdü ki, ya Ermənistan hökumətinə tabe olsunlar, ya da ki, yaşadıkları qəzanın ərazilərini tərk etsinlər, beləliklə, o, hər hansı bir halda qəzanın ərazisini əhalisi ilə birlikdə və ya onlarsız Ermənistan Respublikasının tərkibinə qatmağa cəhd edirdi. Zəngəzur qəzasının müsəlmanları öz kəndlərində bütün dünyadan erməni müdaxiləsi nəticəsində təcrid olunduqları üçün heç yerdən kömək və müdafiə xarakterli yardım ala bilməmələri üzündən, bəzi kəndlərdə zəif silahlanmış kiçik dəstələrə malik olduqlarından, bir sözlə, bütünlükdə ciddi hərbi qüvvələrə malik olmamalarına baxmayaraq, ermənilərin tələblərinə tabe olmaq arzusunda olmadıqlarını bildirdilər. Bundan qəzəblənən ermənilər ağılasığmayan qəddarlıq və vəhşiliklər nümayiş etdirdilər. Öz respublikalarının ərazilərini açıq-aşkar genişləndirməyə can ataraq onlar yerli müsəlman əhalidən heç kimə, hətta könüllü surətdə sığınacaq axtarmaq niyyəti ilə öz doğma yurd-yuvalarını atıb gedənlərə belə rəhm etmədilər. Ermənilər, bütün bunlara baxmayaraq, kəndlə-

ri yerlə yeksan edərək sonuncu evinə kimi yandırıb dağıdır, dinc əhalini vəhşicəsinə qırır, mal-qaranı qovub aparır, müsəlmanların əmlakını talan edərək, onların torpaq sahələrini əllərindən alıb şumlayırdılar. Hal-hazırkı məqamda yalnız Oxçu dərəsinin müsəlmanları öz yurd yerlərinin qəhrəmancasına müdafiəsini davam edə bilirlər.

Sisyan mahalının birinci polis sahəsinin bütün müsəlman kəndlərinin hamısı, ikinci sahəsinin böyük əksəriyyəti, üç, dörd və beşinci polis sahələrinin isə nəzərəçarpacaq hissəsi yerlə yeksan edilmişdir. Bir çox kəndlər, sözün əsl mənasında, yerlə yeksan edilib və hətta onlar ermənilər tərəfindən dağıdılaraq şumlanıb, nəticədə isə 50.000 nəfərdən artıq müsəlman qaçqını Cəbrayıl qəzasının dördüncü sahəsində müvəqqəti yerləşiblər. Şahidlərin verdikləri ifadələrə və rəsmi sənədlərin bildirdikləri məlumatlara görə, qəzanın 115 kəndi darmadağın edilərək məhv edilmişdir: 1.Ağulu, 2.Dərəbas, 3.Dulus, 4.Qurtlar, 5.Şəki, 6.Urut, 7.Vağudi, 8.İrmis, 9.Bəhrili, 10.Qızılciq, 11.Dərəkənd, 12.Qarakilsə, 13.Məlikli, 14.Dornı, 15.Dovruz, 16.Qardığa, 17.Oxtar, 18.Çobanlı, 19.Qadayolu, 20.Çullu, 21.Şabadin, 22.Almalıq, 23.Çanaxçı, 24.Cıbıllı, 25.Ağkənd, 26.Turabxanlı, 27.Qulud, 28.Bəkdaş, 29.İncəvar, 30.Siznək, 31.Qaraçimən, 32.Katar, 33.Seyidlər, 34.Xalac, 35.Daşnov, 36.Baydaq, 37.Noraşenik, 38.Cicimli, 39.Həyaqulu, 40.Qomarət, 41.Dərzili, 42.Qazançı, 43.Şayrılı, 44.Tağamir, 45.Tey, 46.Atqız, 47.Şərikan, 48.Dolutlu, 49.Əfqanlı, 50.Tanzaver, 51.Mac, 52.Birinci Xocahan, 53.Yeməzli, 54.Buğakar, 55.Mülk, 56.Bənövşəpüş, 57.Birinci Vartanazur, 58.İkinci Vartanazur, 59.Lehvaz, 60.Əlidərə, 61.Mərzit, 62.Tuğut, 63.Puşanlı, 64.Razdərə, 65.Məmməd İsmayıl, 66.Human-Dadanlu, 67.Tatarkənd, 68.Kelu qışlaq, 69.Zamlar, 70.Əsgərlər, 71.Qaragöl, 72.Çuxuryurd, 73.Nəcəflər, 74.Qarakelli, 75.Şaiflı, 76.Birinci Qayagölü, 77.İkinci Qayagölü, 78.Burunlu, 79.Bur-calılar, 80.Gün-Qışlaq, 81.Canbər, 82.Xır-

dağışlaq, 83.Tuafşalı, 84.Şirikan, 85.Qazançı, 86.Qaralar, 87.Hemeran, 88.Xotanan, 89.Oxtarlı, 90.Xudayarlı, 91.Şəkərli, 92.Klinçu, 93.Tarnalı, 94.Nüvədi, 95.Toğan, 96.Baharlı, 97.Sanalı, 98.Səfi-Yurt, 99.Kürgülü, 100.Çatarist, 101.Priveisli, 102.Meşəli İsmayıllar, 103.Burcalar-Dərzili, 104.Subuklu, 105.Məzmazak, 106.Təzəqurdlu, 107.Fərəcan, 108.Suarası, 109.Bayramuşağı, 110.Koknakənd, 111.Qışlaq, 112.Zabux, 113.Baylandur, 114.Bağırbəyli, 115.Keravis-Abdallar.

Bu, qəzanın ermənilər tərəfindən qismən və ya tam dağılmış, yandırılmış əsas kəndlərinin siyahısıdır, ondan başqa yenə 10-a yaxın kənd və sərbəst ada malik olmayan, müvəqqəti qazmalardan ibarət olan 2-5 ev arasında yurd yerləri darmadağın edilərək yandırılıb viran qoyulmuşdur. Yuxarıda adları sadalanan bütün kəndlər yandırılıb, əhalinin əmlakı daşınıb, mal-qara sürülüb aparılıb və ərazilər ermənilər tərəfindən tutulub və bugünün özünə qədər müsəlmanlar həmin yerlərə qayıtmaq imkanına malik deyildirlər.

Burada kiçik bir məruzədə hər bir kənd üzrə baş verən cinayət hallarını, ermənilərin müsəlman kəndlərinin əhalisinə qarşı törətdikləri vəhşiliklərin siyahısını ayrı-ayrılıqda sadalamaq mümkün deyil. Həmçinin misli görünməmiş qəddarlıq hallarının, insanların vəhşicəsinə öldürülməsinin, işgəncələrə məruz qalmasının qədərsiz sayını və hər bir kəndə olan qurbanların siyahısını da göstərmək imkan xaricindədir. Bütün bunlar ətraflı surətdə kifayət qədər geniş qəzanın araşdırılmasında və ona əlavə edilmiş akt və protokollarda şərh olunub əksini tapmışdır. Burada isə yalnız ermənilərin dinc müsəlman əhalisinin başına gətirdikləri ən faciəvi və xüsusi qəddarlığı ilə seçilən hallar barəsində deyiləcəkdir.

Bütün sadalanan kəndlər üzrə 3.257 kişi, 2.276 qadın və 2.196 uşaq öldürülərək qətlə yetirilmiş, 1.060 kişi, 794 qadın və 485 uşaq yaralanmışdır, yekun olaraq bütün müsəlman qəzasında hər iki cinsdən 10.068 insan öldürülmüş və şikəst

edilmişdir. Lakin onu da qeyd etmək vacibdir ki, erməni vəhşiliklərinin bu dəhşətli martiroloqu – şəhidlərin siyahı kitabı çətin ki, reallığa yaxın olsun, həqiqətdə bu rəqəmlər göstəriləndiyindən xeyli artıq olmalıdır, çünki qəzanı bürüyən vəhşi bir xaosun, qarışıqlığın içində, sayı bilinməyən və nəzarət edilməsi qeyri-mümkün olan qətlərin içində bir çox hadisələr: kütləvi qətlər, müsəlmanların kütləvi və panik qaçışı üzündən araşdırılmamış qaldı. Şahidlərin ifadələrinə əsasən ermənilərin xüsusi qəddarlığı ilə insanları vəhşətə gətirən aşağıdakı hadisələr araşdırılıb təyin edilmişdir:

Vağudi kəndinin erməni əsgərlərinə verilən 15 ən gözəl qızı başlarına gətirilən müsibətlərin şəərəfsizliyinə, ləyaqətsizliyinə və onlara verilən işgəncələrə dözmədiklərindən və həmçinin fiziki əzablara tab gətirmədiklərindən ölüb getdilər;

elə həmin kəndin özündə 400-ə yaxın müsəlman kənd ermənilər tərəfindən dağıdılaraq talan ediləndə müsibətlərdən yaxa qurtarmaq, ermənilərin burada onlara toxunmayacaqlarına ümid bəsləyərək məscidə yığışılar, lakin ermənilər məscidin girişlərini bağlayıb, pəncərələrdən içəri əl bombaları atıb, sonra da məscidi içindəki insanlarla birlikdə yandırırırlar;

elə həmin kənddə müsəlman gəlini Qədəm Tahir qızını xəncərlə doğradılar və onun döşlərini kəsib, elə doğrayıb öldürdükleri körpə uşağının ağzına verdilər; yenə həmin kənddə Yolçu Şıxhüseyn oğlunu öldürüb ermənilər onun cinsiyyət orqanını kəsərək elə ölünün öz ağzına soxdular; yenə həmin kənddə qızlardan Nisə Aman qızı, Əcəb Nuhbala qızı, Sona Cəfər qızı və Şahnalı Cəfər qızı ölənə kimi ermənilər tərəfindən zorlandılar; elə həmin kəndin yanında Gülməstə Qasım qızı öldürülmüşdü, onun döşlərini kəsib onurğa sütununa nal mıxlamışdılar;

Nüvədi kəndində ermənilər yüz yaşlı yatağından tərpnəmək iqtidarında olmayan qocanı süngü ilə deşib qətlə yetirdilər; elə həmin kəndin küçələrində ermənilər qılıncla qaçıb canını qurtarmaq istəyən qadınların və uşaqların başlarını kəsdilər;

Şəki kəndinin küçələri döşləri kəsilən qadınların və iki yerə şaqqalanan balaca uşaqların meyitləri ilə dolu idi; İrmişli kəndini viran qoyarkən ermənilər südəmər uşaqları süngüyə keçirib göyə qaldırırdılar, ölənlərin tikə-tikə doğranmış cəsədləri tapılırdı;

Ağudi kəndində ermənilər adamlardan xristian dinini qəbul etməyi tələb edir, qadınların döşlərini kəsib körpə uşaqların ağızlarına soxurdular; Ağudi kəndində ermənilər Qulam Apiyə Şəkər oğlunun ayaqlarını diri-diri kəsib onu süngülərlə birləşərək, şallaqla döyərək qanını itirib ölənə qədər yeriməyə məcbur etdilər; elə həmin kəndin bütün gözəl qızları ermənilər tərəfindən əvvəl zorlandılar və sonra isə öldürüldülər;

Çullu kəndində ermənilər yataqda xəstə yatan doqquz adamı qılıncdan keçirdilər; Bağırbəyli kəndində bir evə yeddi kişi və bir qadını salaraq hamısını evlə bir yerdə diri-diri yandırdılar; Müsəlmanlar kəndində öldürülən insanların meyitləri o dərəcədə əcaib hala salınmışdı ki, onları tanımaq qeyri-mümkün idi – əlsiz, ayaqsız və başsız cəsədləri heç kim tanıya bilmirdi; Qatar kəndində möhtərəm ağsaqqal sayılan Məşədi Qələndər Məşədi Qulu oğlu qətlə yetirilərək üstünə kerosin tökülüb yandırılmışdı; elə həmin kənddə ermənilər Kərbəlayı Allahverdi Hüseyn Əli oğlunun əl-ayağını bağlayıb yerə yıxaraq mal kimi başını kəsdilər;

Birinci Vartanazur kəndində qılıncı doğranan qadın və uşaqların sayı-hesabı yox idi;

İrəvan quberniyasının Novo-Bayazit qəzasının Rəhman-Əfəndi kəndində qoca İbrahim Hacı Hüseyn oğlunun gözlərini diri-diri çıxardılar, öldürüldükdən sonra isə cəsədini yandırdılar. Qəzanın müsəlman əhalisinin çəkdiyi müsibətlərin natiqəsi siyahısı baxın bunlardan ibarətdir.

Qadınların zorlanması, işgəncələrə məruz qalması və öldürülməsi halları o qədər çoxdur ki, indiki məruzədə onları

sayıb qurtarmaq mümkün deyildir, şahidlər belə təsdiq edirlər ki, bu tipli faciələr, zorakılıqlar, demək olar ki, qəzanın hər bir kəndində törədilirdi. Müsəlman kəndlərinin əksəriyyətinin talan edilib viran qoyulması general Andronikin qoşunlarının qəzanın ərazisinə soxulduqdan sonra baş verirdi və çoxsaylı şahidlər öz ifadələrində təsdiq ediblər ki, bütün qarətlər və qətlər əsasən onun rəhbərliyi altında həyata keçirilirdi və onun adından əhalidən təslim olmaq və qoşunlara itaət göstərmək tələb edilirdi. Hadisələr 1918-ci ilin yayında və payızında baş verirdi. Hücum edən ermənilərdən və quldur dəstələrinin başçılarından, şahidlərin verdikləri ifadələrdən və rəsmi sənədlərdən göründüyü kimi, müsəlmanlar qatillərin çoxlarını tanıyırdılar, belələri yüzlərlədir və onlar vaxtı çatanda ayrı-ayrı cinayət işlərində cəzalarını alacaqlar. Aşağıda isə şahidlər tərəfindən tez-tez xatırlanan, birbaşa müsəlman kəndlərinə hücumlara rəhbərlik edən, adları və familiyaları tam bilinən şəxslərin adları sadalanacaq. Bunlar məhz aşağıdakılardır: Gorus şəhərinin sakinləri – Nikolay Osipov, Simon Mirumov, Darabas kəndindən – Şamir Şaxnazarov, Mehri kəndindən – David Arşak, Matvesov Vaçiantsı, Kovar kəndinin sakini – Hamazasp, Qyalür kəndindən – Ağabəy məlik Oqacanov, Astazur kəndindən – gizir Ağabəy Mudusi Latvakanov, elə həmin kəndin sakini – Nikolay Barsamov, «Yapon» ləqəbli sürgünə göndərilmiş qaçaq erməni, ostazurlu keşiş Ter-David, Darabas kənd sakinləri – David və Kaspar Keşişovlar, Axlatian kəndindən – Ovakim Qevorkov və Yaqub Arustamov, Qalacı kənd sakinləri – İvan Martirosov, Manuçar Poqosov, Aqalo Oqacanov, Dulus kəndindən – Nəpoqos Kapriyelov, Sarkiscan Tevosov, Darabas kəndindən – Stepan Poqosov, Aleksandr Kukiyev, Sirkatas kəndindən Misrop Kuniyev, Efrem Rüstəmov, Kuris kəndindən – Lalazar və Qərib Qəribovlar, Savkar kəndindən – Xuba Davidov, David Mnasakonov, Manuçar Tyüniyev, Arçazur kəndindən – Konstant Asriyev, Xotanan kən-

dindən – zabit Ovanes Ter-Petrosov, Axtaxana kəndinin keşişi Ter-Qrikor Ter-Minasov, mühəndis Sumbat Məlik Stepanov, Qeryusax şəhərində yaşayan keçmiş polis pristavı (rəisi) İsaak Buşinüyev və Seretakov, Muqancuk kəndindən – Dadaş və Xaçatur Osinov, Gülgüm kəndindən – Tevi Mnasakanov, Uqurçal kənd icmasının keçmiş kəndxudası Nikolay Petrosov, Bız kəndindən – Samson Məlik-Parsadanov, Akarak kəndindən – İvan Kazarov, Ayrapet Stepanov, Efrem Aqğaxanov, Arnik Simonov, Arçazur kəndindən – Sumbat Məlik-Stepanov və Kovar kəndindən – Aqolo Poqosov.

Zəngəzur qəzasının yüzdən yuxarı müsəlman kəndinin viran qoyulub talanması on minlərlə iribuynuzlu mal-qaranın, bir neçə yüz min qoyunun qovulub aparılması, bağların, əkinlərin məhv edilməsi, bütün bunlar müsəlmanların iqtisadi vəziyyətinin kökündən laxlmasına gətirib çıxardı, qəzada dilənçi kökünə düşüb Azərbaycanın başqa kəndlərinə qaçan əhalinin sayı 50.000 nəfəri ötdü. Dəyən ziyanın ən minimum məbləği milyard manat ətrafında oldu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü A. Novatskinin məruzəsi

Elə həmin komissiyanın sədri cənablarına Quba şəhərinin dağıdılması və Quba qəzasının kəndlərində yerli əhaliyə qarşı törədilən vəhşiliklər və zorakılıqlar haqqında

1918-ci ilin aprel ayında Bakı şəhəri və Bakı quberniyası bolşeviklərin əlində olarkən 187 nəfərdən ibarət silahlı dəstə ilə bolşevik partiyasının nümayəndəsi David Gelovani Qubaya daxil olaraq özünü Quba qəzasının komissarı elan edib yerli əhali tərəfindən təcili olaraq sovetlərin hakimiyyətinin tanınmasını tələb etdi.

Qubalılar bu tələbi yerinə yetirdilər. Gelovani şəhərdə bolşevik idarə üsulunu tətbiq etməyə başladı. Quba müsəlmanlarının dinc əhvali-ruhiyyəsinə tam əmin olduğdan sonra o, tərksilah edilib saxlanılmağa Quba türməsinə göndərilmiş 200-ə yaxın erməni dustaqlar üçün yerli müsəlman əhalisi tərəfindən heç bir təhlükənin olmayacağına arxayın olduğdan sonra erməni məhbusların hamısını azadlığa buraxdı.

Bir neçə gün bu minvalla sakit ötüşdü. Birdən qubalılar üçün gözlənilmədən, dağlar tərəfdən ləzgi kəndlərinin əhalisindən ibarət olan silahlı dəstə şəhərə yaxınlaşaraq Gelovani-dən şəhəri buraxmaq və əsir kimi təslim olmaq tələb olundu. Gelovani ləzgilərin bu təklifini rədd etdi. Ləzgilər şəhəri atəşə tutmağa başladılar.

Bir neçə günlüyə uzanan atışma başladı. Gelovaninin köməyinə bir top və pulemyotlarla silahlanmış əsgər dəstəsi gəldi. Bu köməyə baxmayaraq, ermənilər ləzgilərin qarşısında duruş gətirə bilmədilər və şəhəri tərk etmək məcburiyyətində qaldılar. O, şəhəri tərk edərkən özü ilə şəhərin əksəriyyəti

ermənilərdən ibarət olan bütün xristian əhalisini zorla apardı. Ləzgilər geri çəkilənlərin təqibinə davam edərək yol boyu onları atəşə tuturdular.

Atışmada Gelovaninin çıxarılıb apardığı dinc xristian əhalidən bir neçə nəfər həlak oldu. Onlardan – erməni Maçak Kasparov, erməni keşişi Aleksandr Baqdanov, Duxol Poqosov, rusalardan – pravoslav keşişi, əczaçı Qolubçik, aksiz məmuru Polesni, meşəbəyi Abrosimov, doktor Mixels və bir çox başqaları. Gelovani öz dəstəsi və sağ qalan qaçqınlarla birlikdə çıxıb getdi. Bundan sonra şəhərdə sakit və dinc həyat davam edirdi. Ləzgilərin silahlı dəstələri Gelovanini Qubanı tərk etməyə məcbur etdikdən sonra evlərinə dağılıdılar.

Yuxarıda təsvir edilən hadisələrdən təxminən iki həftə sonra Qubaya belə bir xəbər çatdı ki, Bakıdan Qubaya pulemyot və toplarla silahlanmış böyük qoşun dəstələri hərəkət edir. Şəhər əhalisindən bəziləri əmlak və mülklərini başlı-başına buraxaraq meşələrə qaçdılar, lakin əhalinin əksəriyyəti Qubaya yönələn qoşun dəstələrinin onlara qarşı hər hansı bir təhlükə törədə biləcəkləri gümanlarına belə gətirmədiklərindən evlərini tərk etmədilər. 1918-ci il may ayının 1-də səhər tezdən tərkib etibarilə əsasən ermənilərdən ibarət olan, artıq yuxarıda adını çəkdiyimiz dəstə məşhur daşnaksakan Hamazasp və onun köməkçisi Nikolayın başçılığında şəhəri mühasirəyə alıb onu tufəng, pulemyot və toplardan atəşə tutdular. Araya dəhşətli bir vahimə və qarışıqlıq düşdü. Silahlılar, demək olar ki, heç bir müqavimət görmədən şəhərə daxil oldular. Şəhərin ələ keçirilməsi müsəlman əhalinin vəhşicəsinə döyülməsi və onların başına ağılasığmaz vəhşiliklərin, müsibətlərin gətirilməsi ilə müşayiət edilirdi. Ermənilər küçələrdə qarşılıqlı çıxan uşaq, qadın və kişiləri qəddarcasına öldürür, evlərə soxularaq bütün ailələri görünməmiş qəddar bir vəhşiliklə qətlə yetirirdilər. Onlar hətta südəmər uşaqlara belə aman vermədən onları analarının qucağında güllələyirdilər, xəncərlə doğrayırdılar.

Məsələn, bu minvalla öldürülənlərdən 14 nəfərdən ibarət ailəsi olan Kərbəlayı Məmməd Tağının ailəsini; qarnı xəncərlə doğranan və balalarının başı kəsilən üç uşaq atası Məmməd Rəsulu; evlərində arvadı Məşədi Bibixanım və oğlu Abdul Qasımla od vurulub yandırılan Hacı Dadaşbala Qasımın ailəsini; Hakimə və Püstə adlı iki qızı anasının sinəsində doğranan Kərbəlayı Abuzər Məstan oğlunun ailəsini; bir neçə uşağı ilə birlikdə qətlə yetirilən Məşədi Qəmbər Molla Məhəmməd Saleh oğlunun ailəsini sadalamaq olar. Bunlardan savayı, Molla Şahbaz, usta Məhəmməd Bayram oğlu oğlu ilə birlikdə, Məşədi Musa Zeynal oğlu, Məşədi Əli Məşədi Feyzulla oğlu, Kərbəlayı Dadaş Bağır oğlu, Cabbar Məmmədəli oğlu, Saibə, Səfərəli Məşədi Talib oğlu və bir çox başqaları da öldürülmüşdü. Şəhərə hücum edən erməni quldur dəstələri tərəfindən ələ salmaq və əzab vermək halları da az olmamışdı; məsələn, əsgərlər möhtərəm ağsaqqallara özləri üçün müsəlman qadınlarının gətirilməsini əmr edirdilər. Belə əmrləri yerinə yetirməkdən imtina etdikləri üçün Əlipaşa Kərbəlayı Məhərrəm oğlu öz oğlu ilə birlikdə qətlə yetirildi, ən dəhşətlisi də o idi ki, əvvəl atanın gözləri qarşısında oğlunun gözlərin çıxardıb, üzünü doğradılar, qarnını parçaladılar. Öldürülən qadın, kişi və uşaqların ümumi sayı iki min ətrafında idi. Ermənilər adları qohumları tərəfindən gizlədilən yüzə yaxın müsəlman qadınını və qızları zorladılar. Müsəlmanların əmlakı qarət olunurdu. İctimai xadimlərin hesablamalarına görə, Qubada Hamazaspın dəstələri tərəfindən dörd milyon nağd pul, dörd milyon beş yüz min dəyərində qızıl və qızıl əşyaları, qiymətli daş-qaş, 25 milyon rubl dəyərində qida ehtiyatları və müxtəlif mallar qarət olunub ermənilər tərəfindən daşınmışdı. Bunlardan savayı Hamazaspın dəstələri Qubada İbrahim bəy Şıxlarskiyə, Məşədi Əli Hüseynova, Orucəli Əhmədova, Bəkir Mehrəliyevə, Səttar Məmmədyarova, Hidayət Əmirbəyova, Qafar Orucova, Yusif bəy Abusalambəyova və başqalarına məxsus olan 105 bina

və tikintiləri, müsəlman idarələri yerləşən binaları od vurub yandırmışdı.

Yanğınlar nəticəsində zərərçəkənlərə dəyən ziyanın məbləği yüz milyon rubl həcmində idi.

Hamazaspın dəstələri Qubaya çatana kimi hərəkət etdikləri istiqamətdə – qarşılıqlarına çıxan dəmir yolunun hər iki tərəfində yerləşən bütün müsəlman kəndlərinə hücum edirdilər, evləri yandırdılar, dağıdırdılar, əmlaklarını talan edirdilər, qaçmağa imkan tapmayan sakinləri isə uşaq, qadın olduğuna rəhm etmədən öldürürdülər. Bəzən elə hallar olurdu ki, ermənilərlə danışıqlara cəhd etmək üçün kəndlilər onların üstünə itaət göstərməyə, təslim olmağa hazır olduqlarını bildirmək məqsədilə ağ bayraqlarla nümayəndələrini göndərirdilər, lakin ermənilər onlarla heç bir danışıqlara başlamadan hamısını güllələyirdilər, onların gəldikləri kəndləri isə talayaraq yerlə yeksan edirdilər. Belə bir hadisə, məsələn, Əlixanlı cəmiyyətində olmuşdu: burada erməni dəstəsi onlara parlamentari kimi təşrif gətirən kəndxuda Mirzə Məmməd Dadaş oğlu və Gülhüseyn Məmməd oğlunu heç bir danışıqsız öldürdülər. Buna oxşar başqa bir hadisə Dəvəçi cəmiyyətində baş vermişdi, belə ki, Dəvəçibazar və Qızılburun kəndlərinin sakinləri on beş nəfər hörmətli ağsaqqallarını duz-çörəklə ermənilərlə danışıqlara göndərdilər. Ermənilər duz-çörəyi qəbul etmədən barışığa gələnlərin hamısını son nəfərinədək qətlə yetirdilər. Hamazaspın ermənilərdən ibarət ordusu öz vəhşiliklərinə heç bir sərhəd qoymadan, hətta müsəlmanların dini hislərinə belə hörmət qoymurdu: onlar tərəfindən çoxlu məscidlər yandırıldı, müsəlmanların müqəddəs Qurani-Kərim kitabı isə tikə-tikə cırılıb ayaqlar altına atılır, yandırılırdı. Müəyyən edilmişdir ki, Hamazaspın dəstəsi Quba qəzasında 122 müsəlman kəndini yandıraraq, qarət edib: Dəvəçi, Saadan, Çarxana, Daryazerost, Zağlıcan, Əlixanlı, Eynibulaq, Ərəb əl-Məmməd, Ağasıbəyli, Kolanı, Ərəb Həmiyə, Tuqay, Nardərin, Siyəzən, Razimli,

Sürra, Qulamyar, But-But, Andrey-Abad, Xəliyar, Qaraqaşlı, Aşağı-Kuşi, Sarvan, Əmirxaim, Tura, Aygün, Cey, Qiblə-Qrez, Qara-Qurtlu, Karaç, Narican, Xudat, Aşağı Buduq, Xaçmaz stansiyası, Təzə və Köhnə Xaçmaz, Mürsüd Sube, Əzilyar, Qaraqıllı, Nabur, Xasbulat, Bibişi, Babaşlı, Aşalı, Mehrəli, Bəy-Qışlaq, Canafur-Qışlaq, Küleş-Qışlaq, Yusif-Qışlaq, Qui-Quraki, Dendenik, Çarxi, Mürsəli-Qışlaq, Xırda-Oymaq, Qaraçaylı, Lanluk-Oba, Xızrı Fəriz, Er-Qoc, Qululi, Həsən-Əfəndi, Ərəb, Ərəb-Sof, Qara-Baği, Çaxmaqlı, Caqatay, Kazsınıye-İlxı, Avaran, Xural, Çiləgir, İkinci Xazri, Acıaxur, Zubul, Düz-Tahir, Okur, Böyük Moruq, Qican, Qusar, İmam-Kulu, Yuxarı-Zeyxur, Həsən-Qala, Urva, Aşağelik, Aşağı Leki-Hil, Köhnə Xudat, Avxçik, Daştı-Yataq, Teki, Kasiş-Qışlaq, Əlibey-Qışlaq, İqriq, Anıx, Aşağı Xuc, Alpan, Digah, Elzik, Mirzə-Məmməd-Kənd, Üçkənd, Hacı-Qayıb qışlaq, Susay, Xucbala, Cimi, Rustov, Yenqikənd, Hiləbi, Çiçi, Söhüb, Nudin, Zərqova, Afurca. Bu kəndlərin talanı zamanı 60 kişi, qadın və uşaq öldürülüb, 53 kişi yaralanıb. Evlərin dağıdılması, qarətlər və dinc əhalinin daşınan əmlaklarının və mal-qaralarının talanları nəticəsində Hamazaspın yuxarıda adları sadalanan kəndlərin yerli əhalisinə vurduğu ziyanın məbləği 58.121.059 rubl civarında idi.

Adı xatırlanan Gelovaninin ifadələrindən görünür ki, Hamazaspın dəstəsi Qubaya cəza tədbirləri üçün komissar Şaumyanın arzusu ilə başqa komissarlara bildirilmədən və onların razılığı alınmadan göndərilmişdir. Orduya adamların səfərbərliyə alınması ilə bağlı işlər hərbi komissar Korqanov tərəfindən həyata keçirilib və dəstə təxminən iki min nəfərdən ibarət olmaq şərtilə əsasən «Daşnaksütyun» partiyasının üzvü olan ermənilərdən təşkil edilib və ordunun başına məşhur daşnak Hamazasp qoyulub. Dəstənin komissarı Venunü adlı birisi təyin edilmişdi, «cəza dəstəsi» adını alan bu dəstə heç bir siyasi məqsəd güdmürdü. Bu faktı Hamazasp özü Qubada etdiyi çıxışlarda etiraf etmişdi. O, çıxışlarının birində çəkinmədən

açıq-aşkar belə bəyan etdi: «Mən erməni xalqının qəhrəmanı və bu xalqın maraqlarının müdafiəçisiyəm. Mən buraya (Qubaya) cəza dəstəsi ilə ona görə göndərilmişəm ki, iki həftə bundan əvvəl burada öldürülən ermənilərin qisasını alım. Mən bura qanun-qaydanın bərpası və Sovet hakimiyyətinin qoyulması üçün göndərilmişəm, mən bura sizin öldürdüyünüz ermənilərin sizdən qisasını almaq üçün göndərilmişəm və mənə əmr edilib ki, Şirvanda (Şamaxıda) etdiyim kimi, dənizin (Xəzər dənizinin) sahilindən Şahdağa (Dağıstana kimi) qədər ərazilərdə olan bütün müsəlmanları məhv edim və sizin evlərinizi yerlə yeksan edim, sizin və türklərin qırdığı bizim erməni qardaşlarımızın qanını yerdə qoymayım, lakin mən sizə rəhm etdim».

Hamazaspin «cəza dəstəsi»ndə onun özündən, komissar Veruns və köməkçisi Nikolaydan başqa Quba əhalisindən törədilən cinayətlərdə iştirak edən aşağıdakı şəhər sakinlərinin də adları vardır: Arutyun Ayrepetov, dəllək Cavad, Arutyunov, Avakov, balıq sənayeçisinin oğlu Avakov, tələbə Amircanovlar. Tacir Mirzə Əmircanovun qardaşı və bacısı oğlanları, Mirzə Əmircanovun özü, dükançı Məlikov, Vartan, Quba şəhərində evi olan Qriqorinin oğlu, Arutyun, dəyirmanı olan Mirzəcanın nəvəsi, Vartan Avakov, Arutyun Babaoğlu, Aleksandr Mukasyans, Tateos Yaqub oğlu, Babacan oğlu ilə birlikdə, Arutyun Karapet oğlu iki oğlu və qardaşı oğlu ilə birlikdə. Ermənilərlə cinayət əməllərində iştirak edən bu insanları Quba şəhər sakinlərindən hadisələrdə zərərçəkənlər: şəhərli Məşədi İbad Bağırov, Kərbəlayı Abuzər Məstan oğlu, Məşədi Hüseynqulu Bağırov, Məşədi Həmdulla Əliyev, Şükür Turab oğlu, Məşədi Molla Yusifxan, Hacı Əhməd Əli Murad oğlu və Molla Hacı Baba Axundzadə tərəfindən təsdiq edilmişdi. Şərh olunanlar adları sadalanan zərərçəkənlərdən başqa, aşağıdakı Quba şəhər sakinlərinin zərərçəkənləri tərəfindən də təsdiqlənmişdir: Məmmədəli Kərbəlayı İrzaqulu Sultanov, Məşədi Sultan Əsgə-

rov, Məşədi Hacı Ağa Kərbəlayı Əhməd oğlu, Mirələkbər Mir-məmməd oğlu, Axmaq Məşədi Talıb qızı, Kərbəlayı Paşa Turab oğlu, Zəhra Yusif qızı, Molla Şeyx Hüseyin Axundzadə, Dimini kənd kəndxudası Şaban Şərkər oğlu, Saadan kənd icmasının kəndxudası Dadaş Musa oğlu, Tuqoy icmasının kəndxudası Hüseyin Əlibəy Qüseynbəy oğlu, Boyat icmasının kəndxudası Bilal Məşədi Məmmədbağır oğlu, Cey icmasının kəndxudası İsrəfil Məmməd oğlu, Qiblə-key kənd mollası Molla Seyfəddin İxtiyat oğlu, Qaraqurdlu icmasının kəndxudası Şeyda Şıxəli oğlu, Seyidlər kənd sakinlərindən Hacı Seyid Abdulxaliq Hacıseyid oğlu, Noraşen kənd icmasının kəndxudası Xanməmməd Barat oğlu, Şollar kənd sakinlərindən Rəsul Xamməd oğlu, Aşağı-Buduq kənd icmasının kəndxudası Məstan Nəsir oğlu, mülkədar Həsən bəy Şıxlarski, Susay kənd sakinlərindən Ulu-bəy Xeyirbəyoğlu, Avaran kənd icmasının kəndxudası Hacı Şeyda Nəzəralı oğlu, Narcan kənd sakinlərindən İbrahim Zahidov, Nügədi icmasının kəndxudası Rüstəm Fineydan oğlu, Möhüc cəmiyyətinin ağsaqqalı Rza Səfəpəli oğlu, Möhüc kənd sakinlərindən Murad Rəsul oğlu, Fitulla Cəfər oğlu, Amsar icmasının kəndxudasının Kərim oğlu və Alpan kənd mülkədarı Bəybalabəy Qaibov. Və eyni zamanda zərərçəkən icmalar tərəfindən tərtib edilmiş Quba şəhərinə baxış protokolu və aktında bu hadisələrin təsdiqi öz əksini tapmışdır.

Yuxarıda yazılanları əsas tutaraq belə hesab edirəm ki, Quba şəhərini darmadağın edən, Quba qəzasının 122 kəndini viran qoyan yuxarıda adları sadalanan «cəza dəstəsi»nin üzvlərinə – Hamazasp, onun köməkçisi Nikolay, komissar Venuns Arutyun, Ayrıpetov, dəllək Cavad, Avakov, Əmircanov və başqalarına qarşı onların törətdikləri cinayətlərlə bağlı onlara qarşı Qanunlar toplusunun 13, 129, 927, 1633, 1453, 1607 maddələri ilə cinayət işi açılsın. Keçmiş komissarlardan Şaumyan və Korqanova qarşı isə onların ölümü ilə bağlı olaraq cinayət işi açılsın.

Şamaxıda 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmış kəndlərin siyahısı

Qəbiristan nahiyəsi

1.Mərəzə, 2.Şıxlar, 3.Çuxanlı, 4.Sündü, 5.Mirzəyandigah, 6.Nabur, 7.Təklə-Hacı Məmməd Hüseyin, 8.Yekəxana-Talib, 9.Qurbançı, 10.Ərəşahverdi, 11.Ərəşalbaş, 12.Cəmcəmli, 13.Sıxahırlı, 14.Qaracüzlü, 15.Təsi, 16.Təkləmirzəbaba, 17.Bəklə, 18.Çəyirli, 19.Ərəbqədim.

Mədrəsə nahiyəsi

1.Quşçu, 2.Çaylı, 3.Avirikənd, 4.Muşanlı, 5.Murta, 6.Talış-Muşan-Nuru, 7.Şərədil, 8.Qaravəli-Vahid bəy, 9.Adnalı, 10.Kurdamiç, 11.Qonaqkənd, 12.Həmyəli, 13.Cabanı, 14.Çaylı-Baxışbəy, 15.Malgalı, 16.Yuxarı Çağan, 17.Məlcək, 18.Hanıslı, 19.Ağabəyli, 20.Axtaçı, 21.Bico, 22.Alpaut, 23.Osmanbəyli, 24.Ləngəviz, 25.Kaşad, 26.Keştimar, 27.Çarxan, 28.Nüyədi, 29.Boyat, 30.Dədəgünəş, 31.Aşağı Çağan, 32.Əngəxaran, 33.Begalı, 34.Cavanşir, 35.Ağsu, 36.Şah-Mazid, 37.Çapanı, 38.Borbor-Navahı, 39.Bağırılı, 40.Ovçulu, 41.Poylyar.

Qoşun nahiyəsi

1.Birinci Nügədi, 2.Nuran, 3.Zeyla, 4.Pur Qara-Çuxa, 5.Suraxanı, 6.Kiçatan, 7. Koleybugut, 8.Şabian, 9.Maçahi, 10.Tağlabiyan, 11.Kelerarac, 12.Koyurdivan, 13.Pir Əbdül-Qasım, 14.Bizlyan, 15.Müdji, 16.Gaciman, 17.Dilman, 18.Kelva (Nevla), 19.Hatman, 20.Hosa-dara, 21.Sulut, 22.Tircan, 23.Talış-Nuri, 24.Hon-kend, 25.Sardagar, 26.Zargava.

Quba qəzasında 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən qarət edilən və dağıdılan kəndlərin siyahısı

1.Dəvəçi, 2.Səədan, 3.Çarxana, 4.Dərə Zarat, 5.Zağlıcan (Sağolcan), 6.Əlixanlı, 7.Eynibulaq, 8.Ərəb Alməmməd, 9.Ağasibəyli, 10.Kolanı, 11.Ərəb-Xamiyə, 12.Tuqay, 13.Nardərə, 14.Siyəzən, 15.Rəhimli, 16.Surra, 17.Qulamalar, 18.Buduq, 19.Xəlillər, 20.Qaraqaşlı, 21.Aşağı Quşçu, 22.Sarvan, 23.Əmirxanlı, 24.Tura, 25.Aygün, 26.Cey, 27.Kibla-Qraz, 28.Qaraqurtlu, 29.Qaraçı, 30.Naracan, 31.Xudat, 32.Aşağı Buduq, 33.Xaçmaz stansiyası, 34.Köhnə Xaçmaz, 35.Yeni Xaçmaz, 36.Mürşüdəba, 37.Əzizlər, 38.Qaragilli, 39.Nabur, 40.Xaspoladoba, 41.Bibişi, 42.Babaşlı, 43.Aşəli, 44.Mehralı, 45.Böyük Qışlaq, 46.Canafur-Qışlağı, 47.Çarxı, 48.Xırda Oymaq, 49.Qaraçaylı, 50.Lanlukoba, 51.Küləş Qışlağı, 52.Yusif Qışlağı, 53.Qabuqırağı, 54.Mürsəlli, 55.Xızır Fəriz, 56.Yergüc, 57.Qululu (Hülövlü), 58.Həsən Əfəndi, 59.Ərəb, 60.Ərəb Sofu, 61.Qarabağlı, 62.Çaxmaxlı, 63.Cığatay (Xaçmaz), 64.İlxıçı, 65.Avaran, 66.Xural, 67.Çiləkir, 68. İkinci Həzrə, 69.Əcəxür, 70.Zubul, 71.Dustair, 72.Oxur, 73.Böyük Mruq, 74.Hican, 75.Qusar, 76.İmamqulu, 77.Yuxarı Zuxur, 78.Hasanqala, 79.Urva, 80.Aşağıəlik, 81.Aşağı Ləki-xel, 82.Köhnə Xudat, 83.Əvəcuğ, 84.Zeyxur, 85.Quzucuşlaq, 86.Gədəzeyxur, 87.Yasab, 88.Nügədi, 89. Amsar, 90.Əski-lırcı, 91.Daşdı-Yataq, 92.Təkyə, 93.Qımılqışlağı, 94.Əlibəy qışlağı, 95.İqırax, 96.Anıx (Əniq), 97.Aşağı Xuç, 98.Alpan, 99.Digah, 100.Elzi k, 101.Mirzə Məmməd kəndi, 102.Üçkən, 103.Gilabi, 104.Çiçi, 105.Söhüb, 105.Hacıqayıb, 106.Zərqova, 107.Afurca.

Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsi haqqında SSRİ Nazirlər Sovetinin Qərarı

SSRİ Nazirlər Soveti *qərara alır*:

1. 1948-1950-ci illərdə Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına könüllülük əsasında 100 min kolxozçu və digər azərbaycanlı əhalisi, onlardan: 10 min nəfər 1948-ci ildə, 40 min nəfər 1949-cu ildə və 50 min nəfər 1950-ci ildə köçürülsün.

2. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə və Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə bir vəzifə olaraq tapşırılsın:

a) kolxozçular və digər azərbaycanlı əhalisi arasında Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülənlərə dövlət tərəfindən təqdim edilən şəraitin və güzəştlərin izah edilməsini təşkil etsinlər;

b) köçürülən kolxozçularla onların getməsinə 10 gün qalmışdan gec olmayaraq işlənmiş əmək günləri üzrə kolxozların istehsal planlarında nəzərdə tutulmuş miqdarda tam hesablaşmanı təmin etsinlər;

c) köçürülənlərin şəxsi istifadəsində olan bütün əmlakın, mal-qaranın və quşların daşınmasını təmin etsinlər.

3. Nazirliklərin və idarələrin, təsisatların və müəssisələrin rəhbərlərinə bir vəzifə olaraq tapşırılsın ki, Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülən şəxsləri işdən azad etsinlər.

4. Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülən azərbaycanlı əhali üçün aşağıdakı imtiyazlar müəyyən edilsin:

a) köçürülmələrə dövlət hesabına ödənişsiz gediş, hər ailəyə 2 tona qədər miqdarda mal-qara və əmlak aparılması imkanı verilsin;

b) Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülən kolxozçulara SSRİ MİK və Xalq Komissarları Sovetinin 17 noyabr 1937-ci il tarixli 115/2043 sayılı: «Kənd təsərrüfatının köçürülməsi üzrə güzəştlər haqqında» qərarı, məcburi süd tədarükü üzrə güzəştlər istisna olmaqla, aid edilsin;

c) köçürülən ailələr gedərkən ailə başçısına 1.000 manat və hər ailə üzvünə 300 manat miqdarında qaytarılmayan pul müavinəti verilsin;

d) Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülmüş ailələrə məskunlaşma yerlərində nağd hesabla ailə başçısına 1,5 sentner və hər ailə üzvünə 0,5 sentner ərzaq taxılı satılsın.

5. Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülən azərbaycanlı əhaliyə çıxdıqları yerlərdə tədarük təşkilatlarına dəyişmə qəbzləri ilə kənd təsərrüfatı məhsullarını (taxıl, kartof), habelə karantin şərtlərinə görə aparılması qadağan olunan mal-qaranı məskunlaşdırıldıqları yerlərdə həmin miqdarda məhsul və mal-qara alınması hüququ ilə təhvil verməyə icazə verilsin.

6. Kənd Təsərrüfatı Bankına tapşırılsın:

a) Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülənlərin ehtiyacı olanlarına yaşayış evləri və həyətyanı binalar tikilməsi üçün alındıqdan üç il sonra başlayaraq 10 il müddətində qaytarılmaqla bir təsərrüfata 20 min manata qədər məbləğdə kredit versin;

b) ehtiyacı olan köçürülənlərə mal-qara almaq üçün hər ailəyə 3 min manat məbləğində 5 il müddətinə, alındıqdan üç il sonra ödəməyə başlamaqla uzunmüddətli borclar versin.

7. Yollar Nazirliyinə tapşırılsın:

a) Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinin sifarişləri üzrə azərbaycanlı əhalinin, onların əmlakının və mal-qarasının Azərbaycan SSR-ə təchiz olunmuş və dezinfeksiya edilmiş vaqonlarda xüsusi tərtib edilmiş eşelonlarla daşınmasını təmin etsin;

b) köçürülənlərin çıxdıqları yerlərdə Yollar Nazirliyinin, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin və Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinin təsdiq etdikləri qrafikə uyğun olaraq vaqonlar üçün ödəniş alınmadan yol idarəsi tərəfindən vaqonların verilməsini həyata keçirsin. Azərbaycanlı əhalinin daşınmasına görə pul hesablaşmaları dəmir yolu idarəsinin təqdim etdiyi hesablar üzrə aparılsın.

8. SSRİ Səhiyyə Nazirliyinə tapşırılsın ki, bütün köçürülənlərin çıxış yerlərində tibbi baxışdan keçirilməsini, habelə onların getdikləri yolda tibbi-sanitariya xidmətini təmin etsin. Eşelonların müşayiət edilməsi üçün şəxsi heyət və lazımi dərmanlar ayırılsın.

9. SSRİ Maliyyə Nazirliyinə tapşırılsın ki, azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-ə köçürülməsinin təmin edilməsi üçün Azərbaycan SSR-in 1948-ci il üçün büdcəsində zəruri xərcləri nəzərdə tutsun.

10. Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırılsın ki, bu qərarı icra etmək məqsədilə bir ay müddətində Ermənistan SSR-dən köçürülən əhalinin köçürülməsi və Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığında yerləşdirilməsinin təmin edilməsi üzrə konkret tədbirlər işləyib hazırlasın və onlar barədə SSRİ Nazirlər Sovetinə məlumat versin.

11. Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar olaraq onların azad olunmuş tikililərindən və yaşayış evlərindən Ermənistan SSR-ə gələn xarici ölkələrin ermənilərinin yerləşdirilməsi üçün istifadə etməsinə icazə verilsin.

SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri **İ.Stalin**
SSRİ Nazirlər Sovetinin İşlər müdiri **A.Çadaye**

23 dekabr 1947-ci il. Moskva, Kreml

Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsi üzrə tədbirlər barədə SSRİ Nazirlər Sovetinin Qərarı

SSRİ Nazirlər Sovetinin «Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsi haqqında» 23 dekabr 1947-ci il tarixli 4083 sayılı Qərarına əlavə olaraq SSRİ Nazirlər Soveti qərara alır:

1. Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına tamamilə köçürülmüş kolxozlara onlarda olan bütün istehsal vasitələrini (kənd təsərrüfatı maşınlarını, inventarı, canlı və mexaniki qoşqu vasitələrini, bütün növlərdən olan qaramalı və quşları, arı ailələrini, nəqliyyat vasitələrini və digər əmlakı, habelə natural və digər fondları) yardımçı müəssisələr (dəyirmanlar, dınglər, elektrik stansiyaları) və digər istehsalat, mədəni-məişət tikililəri istisna olmaqla, özlərilə aparmağa icazə verilsin.

2. Müəyyən edilsin ki, Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına kolxozçuları köçürülən Ermənistan SSR-in kolxozları köçürülən kolxozçuların payına düşən daşınan əmlakı (kənd təsərrüfatı maşınlarını, inventarı, canlı və mexaniki qoşqu vasitələrini bütün növlərdən olan qaramalı və quşları, arı ailələrini, nəqliyyat vasitələrini, natural və digər fondları) köçürülmə faizində onların tərkibinə daxil olduqları kolxozlara verirlər, onların payına düşən daşınmaz əmlakın (çoxillik bitkilərin, dəyirmanların, elektrik stansiyalarının və digər təsərrüfat və məişət tikililərinin) dəyəri isə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti və Ermənistan SSR Nazirlər Soveti tərəfindən müəyyən edilmiş müddətlərdə məskunlaşma yerlərindəki kolxozlara verilir.

3. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə və Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırılsın ki, Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülən kolxozlarla, kolxozçularla və digər azərbaycanlı əhali ilə onların Ermənistan SSR-də saxladığıları əmlaka görə hesablaşmaların qaydasını bir ay müddətində müəyyən etsinlər.

4. Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırılsın ki, köçürülən kolxozçulara, həmçinin Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülən fəhlələrə və qulluqçulara çıxma yerlərində onlara məxsus evlərin satılmasında kömək etsinlər.

5. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin köçürülən əhəlinin təsərrüfat quruluşu və kolxoz təsərrüfatlarının köçürülməsi şöbəsinin Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin köçürülmə idarəsinə çevrilməsi məqsədəuyğun hesab edilsin.

6. Kür–Araz Ovalığında Suvarılan Torpaqların Mənimsənilməsi İdarəsinə köçürülən kolxozlara, köçürülən kolxozçulara texniki yardım və inşaat materialları ilə təmin edilməkdə yardım edilməsi, habelə göstərilən köçürülmələrin abad məskunlaşması üçün zəruri olan yardımçı müəssisələrin tikilməsi həvalə edilsin.

7. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə və SSRİ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə «Azərköçürmətikinti» kontorunun bazasında «Azərköçürmətikinti» tresti, onun Kür–Araz Ovalığında Suvarılan Torpaqların Mənimsənilməsi İdarəsinə tabe etməklə təşkil edilməsinə, habelə göstərilən trestdə Salyan, Əli Bayramlı, Sabirabad və Puşkin məntəqələrində tikinti-quraşdırma kontorları təşkil edilməsinə icazə verilsin.

8. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə:

a) kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhəlinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsi dövrü üçün Ermənistan SSR-də (Yerevan şəhərində) nümayəndəlik təşkil etməyə;

b) azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsilə əlaqədar hazırlıq işlərinin aparılmasına (layihələşdirməyə, yardımçı müəssisələrin tikilməsinə, meşə-sənaye təsərrüfatlarının təşkilinə, materiallar, tikinti avadanlığı, nəqliyyat vasitələri alınmasına) respublika üzrə mərkəzləşdirilməmiş (limitdənkanar) əsaslı xərclərə 1948-ci il üçün nəzərdə tutulmuş məbləğ hesabına 1948-ci ildə 11 milyon manat xərcləməyə;

c) Molotov vilayətində meşə materialları tədarükü üzrə işlər üçün və Azərbaycan SSR-in Kür–Araz Ovalığında Suvarılan Torpaqların Mənimənilməsi İdarəsinə apardığı işlər üçün respublikanın kənd əhalisi arasından 1948-ci ildə 700 nəfər təşkil edilmiş toplama aparmağa icazə verilsin.

9. Azərbaycan SSR Kür–Araz Ovalığında Suvarılan Torpaqların Mənimənilməsi İdarəsinə:

a) 1948-ci ildə qurğular, binalar və yardımçı müəssisələr tikilməsi üzrə işlər aparmağa, həmçinin kənd təsərrüfatı komitəsilə razılaşdırılmış maliyyə hesablamaları üzrə köçürülmə tikintisinin gələcək genişləndirilməsinə hazırlıq tədbirləri görməyə:

b) 1948-1950-ci illərdə Molotov vilayətində meşə-sənaye təsərrüfatının istehsal gücünü artırmağa icazə verilsin.

10. SSRİ Dövlət Təchizat Komitəsinə, Avtomobil və Traktor Sənayesi Nazirliyinə, Maşınqayırma və Cihazqayırma Nazirliyinə, Elektrik Sənayesi Nazirliyinə, SSRİ Ət və Süd Sənayesi Nazirliyinə, SSRİ Tikinti Materialları Sənayesi Nazirliyinə, Kimya Sənayesi Nazirliyinə, SSRİ Yeyinti Sənayesi Nazirliyinə tapşırılsın ki, 1948-ci ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə Kür–Araz ovalığında suvarılan torpaqların mənimənilməsi idarəsi üçün Əlavəyə uyğun miqdarlarda avadanlıq və materiallar göndərsin.

11. Mərkəzi Kooperativlər İttifaqına tapşırılsın ki, Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülən

kolxozlara və kolxozçulara satmaq üçün Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti ilə razılaşdırmaqla inşaat materialları və avtomatlaşdırma qurğularını gətirsin.

12. Yollar Nazirliyinə tapşırılsın ki, 1948-ci ildə Azərbaycan SSR Kür–Araz Ovalığında Suvarılan Torpaqların Mənimlənməsi İdarəsinə Azərbaycan Dəmir Yolunun Lənkəran, Salyan, Sarıcalar, Saatlı, Qırmızıqənd, Dayıqənd, Papanin, Yeni Osmanlı, Daşburun, Ucar və Masallı stansiyalarında dəmir yolunun ixtiyarında olan sahə hüdudlarında göndərmə-yükləmə meydançalarına dalanlar çəkilməklə boşaltma-yükləmə və rels anbarları üçün hər birinin uzunluğu 600 metr olan sahələr ayırılsın. Göstərilən işlərin aparılması Azərbaycan SSR Kür–Araz ovalığında suvarılan torpaqların mənimlənməsi idarəsinə həvalə edilsin.

13. SSRİ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə 1948-ci ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə Azərbaycan SSR-in meşə materialları tədarükü təşkilatlarına satmaq üçün atçılıq zavodlarından çıxardaş edilmiş 50 at ayırmağa icazə verilsin.

14. SSRİ Nazirlər Soveti yanında Dövlət Ştat Komissiyasına tapşırılsın ki, Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında təşkil edilən Köçürülmə İdarəsinin, «Azərköçürmətikinti» Trestinin və onun tikinti-quraşdırma kontorlarının, habelə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Ermənistan SSR-in Yerevan şəhərində nümayəndəliyinin ştat cədvəllərini bir ay müddətində nəzərdən keçirsin və təsdiq etsin.

SSR İttifaqı Nazirlər Sovetinin sədri **İ.Stalin**
SSRİ Nazirlər Sovetinin İşlər müdiri **Y.Çadaye**

10 mart 1948-ci il. Moskva, Kreml

Ermənistanın azərbaycanlı əhalisi arasında Azərbaycan SSR-ə qarşıdakı köçürülmə ilə əlaqədar əhvali-ruhiyyə haqqında arayış

*3 may 1948-ci il
Tamamilə məxfidir*

Azərbaycanlıların Ermənistandan Azərbaycan SSR-ə köçürülməsi haqqında hökumətin qərarının rəsmi elan edilməsinə hələ çox qalmış Ermənistan SSR-in əhalisi arasında bu barədə səsler dolaşmağa başladı və bu tədbirin məqsədlərinin hər cür düzgün olmayan şərtləri törəyirdi.

Bizim tərəfimizdən azərbaycanlıların yeni yaşayış yerinə köçmək istəmədikləri barədə çoxsaylı mülahizələri, onların bəzilərinin qəbiristanlıqlara gedərək orada doğmalarının qəbirləri üstündə ağlamaları və köçürülməmələri üçün dua etmələri faktları müəyyən edilmişdir.

Habelə kolxozçuların tarla işlərinə çıxılmaması, öz meyvə bağlarını qırması, yaşayış evlərini və yardımçı tikililərini dağıtması faktları da qeyd olunmuşdur.

O barədə də məlumatlar daxil olmuşdur ki, düşmən elementlər bu mənfi əhvali-ruhiyyədən istifadə edir, antisovet təşviqatı aparır və köçürülməni SSRİ ilə Türkiyə arasında müharibə olan halda Sovet hakimiyyətinin azərbaycanlılara etibar etməməsi hərəkəti kimi şərh edirlər.

Hökumətin əhalinin azərbaycanlı hissəsinin Ermənistandan Azərbaycan SSR-ə köçürülməsi haqqında qərarı rəsmi elan ediləndən və sovet-partiya təşkilatları tərəfindən həmin tədbirlərin məqsədləri aydınlaşdırıldıqdan sonra vəziyyət xeyli

yaxşılaşmışdır, xüsusən ovalıqda yerləşən Vedi və Zəngibasar rayonlarında azərbaycanlıların mümkün qədər tez Azərbaycan SSR-ə köçmək arzulamaları müşahidə edilir.

Lakin bizə daxil olan xüsusi qaydalı məlumatlardan bəlli olur ki, Ermənistan SSR-in əhalisinin azərbaycanlı hissəsi arasında mənfi əhvali-ruhiyyə davam edir, bu, xüsusilə respublikanın izahat işləri qeyri-qənaətbəxş aparılmış dağ rayonlarında: Basarkeçərdə, Amasiyada, Sisyanda və digərlərində müşahidə olunur.

Sərhədin arxasında qohumluq əlaqələri olan bəzi antisovet əhvali-ruhiyyəli elementlər köçürülməyə öz narazılığını bildirərək qeyri-qanuni Türkiyəyə keçmək niyyətlərini söyləyirlər.

Səciyyəvidir ki, qarşıdakı köçürülmə barədə elan edilən və bu tədbirin məqsədləri aydınlaşdırılan zaman kolxozçuların yığıncaqlarında iştirak edənlərin hamısı hökumətin bu qərarını yekdilliklə alqışlamışlar və özlərinin köçməyə hazır olduqlarını bəyan etmişdilər, sonra isə şəxsi söhbətlərdə çoxları öz əhatəsində bu tədbirə narazılığını bildirmişdir.

Bu əhvali-ruhiyyə, bir tərəfdən, qeyri-qənaətbəxş izahat işləri nəticəsində davam etməkdədir və digər tərəfdən ona görə ki, Ermənistanın yüksək dağlıq rayonlarında yaşayan azərbaycanlılar Azərbaycan SSR-in ovalıq rayonlarına köçmək istəmir ki, guya, orada iqlim şəraiti onlar üçün əlverişsiz olacaqdır.

Bundan əlavə, köçürülməsi nəzərdə tutulan azərbaycanlıların daşınmaz əmlakının dəyərinin ödənilməsi, yaxud onlara həmin əmlakı fərdi qaydada satmaq üçün icazə verilməsi məsələsi indiyə kimi həll edilməmişdir.

Bu və bir sıra digər məsələlərin həll edilməsi üçün çoxları rayonlardan Yerevana gəlirlər, lakin cavab ala bilmirlər, çünki Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin nümayəndəsi Məmmədov yoldaşın xəstəliyi ilə əlaqədar olaraq Ermənistan SSR-də Köçürmə İdarəsinin işi, demək olar ki, özbaşına getmişdir.

Aşağıda azərbaycanlıların qarşıdakı köçürülmələri ilə əlaqədar söylədikləri narazı fikirlərə və həmin tədbirə əhalinin erməni hissəsi tərəfindən münasibətə bəzi səciyyəvi faktlar göstərilir:

1. Amasiya rayonu üzrə

Amasiya MTS traktorçusu Hüseynov Məmməd Ələsgər oğlu traktorçular Məmmədov Abbasa, Əmirov Məcidə və Təmrazov Möhsünə tapşırırmışdı ki, bu il yaz əkinini keyfiyyətsiz aparsınlar, çünki məhsulu ermənilər yığmalı olacaqlar, onlara isə bu məhsuldan heç nə çatmayacaq.

Kiçik Təpəköy kəndinin sakini Qafar Əhməd oğlu öz həmkəndliləri ilə söhbətdə demişdir: «Bizi – azərbaycanlıları, hamımızı Ermənistandan köçürəcəklər, təsərrüfatınızı isə xarici ermənilərə verəcəklər».

Həmin kəndin sakini İsmayılov Yusif Əhməd oğlu öz həmkəndliləri: Əhmədov İsmayıl, İsmayılov Qafar və Əhmədov Hübət ilə söhbətində demişdir ki, «Azərbaycanlıların Ermənistandan köçürülməsi SSRİ ilə Türkiyənin qarşısındakı müharibə ilə əlaqədardır, hücum edən tərəf Türkiyə olacaqdır».

Mağaracıq kəndinin sakini Məmmədov Mehdi Mahmud oğlu və Daşkörpü kəndinin sakini İsmayılov Ramazan Ələkbər oğlu (keçmiş hərbi əsir) də öz həmkəndliləri ilə söhbətlərdə azərbaycanlıların qarşıdakı köçürülməsini SSRİ ilə Türkiyə arasında gözlənilən müharibə ilə izah etmişlər.

Quzukənd kəndinin sakini İsmayılov Xan Əhməd oğlu kolxozçularla söhbətində demişdir: «Deyirlər ki, köçürülmə könüllü surətdə olacaq. Bu, doğru deyil. Bizimlə də Axalkalədəki azərbaycanlılarla etdikləri kimi rəftar edəcəklər: dəmir yolu vaqonlarına mindirəcək və Qazaxıstana göndərəcəklər. Qəfildən olmaması üçün hazırlaşmaq lazımdır...»

Kiçik Təpəköy kəndinin sakini Əhmədov İsmayıl öz həmkəndliləri ilə söhbətdə demişdir: «Leninakanda (indiki Gümrü) deyirlər ki, bizi – azərbaycanlıları 24 saat ərzində Qazaxıstana

sürgün etməlidirlər, lakin nə vaxt – hələ heç nə məlum deyil...»

Çivinli kəndinin sakinləri: Məmmədov Knyaz Məmməd oğlu, Əliyev Mirzə Qurban oğlu və Aşırov Məmməd kolxozçularla söhbətdə demişlər: «Tezliklə bizi köçürəcəklər, lakin nədənsə bu barədə birdəfəyə deməkdən qorxurlar. Görünür, düşünürlər ki, kolxozçular Türkiyəyə gedərlər... Nə etməli, bilmirəm. Mən axmaq oldum, çoxdan Türkiyəyə getmədim, indi isə sən istədiyini yerə yox, sənə haranı desələr, oraya köçməlisən».

Adıçəkilən kəndin kolxoz idarə heyətinin sədri Kərimov Əli kolxozçularla söhbətdə demişdir: «Azərbaycanlıların Ermənistandan Azərbaycana köçürülməsi barədə əbəs yerə məsələ qaldırılırdı. Kolxozçuların çoxu getmək istəmir».

İbiş, Daşkörpü və Çivinli kəndlərində Məmmədov Bayram Abdulla oğlu, Allahverdiyev Əli Abdulla oğlu və Məmmədova Cəər İrza qızı, habelə digərləri öz evlərini sökürlər və tikinti materiallarını satırlar.

2. Zəngibasar rayonu üzrə

Zəngilər kəndinin sakini Namazov Sultanəli Rəhim oğlu kəndin kolxozçuları ilə söhbətdə demişdir: «Mən Qaraqışlaq kəndində olmuşam, orada MK nümayəndəsi toplantıda bəyan etdi ki, bizi – azərbaycanlıları Ermənistandan ona görə köçürürlər ki, bizim yerlərimizdə repatriant erməniləri yerləşdirsinlər».

Bununla əlaqədar adıçəkilən kəndin bir çox kolxozçuları işə çıxmadılar və kolxoz sədrinin «Niyə işə çıxmırsınız» sualına cavab verdilər: «Əgər ermənilər bizi Ermənistandan köçürürlərsə, biz nə üçün və kim üçün işləməliyik?»

Baxcalar kəndinin sakini Yusubova Gülli Abbas qızı demişdir: «Bizi köçürmək, əmlakımızı və heyvanlarımızı repatriant ermənilərə vermək istəyirlər. Sakinlərin bəziləri artıq mal-qaranı satmağa və kəsməyə başlamışlar. Mən də inəyimi satmışam».

Həmin kənddə kolxozçular: Davıdov Kubış, Məmmədov Aloş, Abdullayev Abdulla, Həsənov Həsən, Taşev Sabo, Əliyev Yusif və Məmmədov Abbas işə çıxmaqdan imtina etmişlər.

Göykümbət kəndində kolxozçular Əliyev Abbas və Rəhimov İsmayıl kolxozun dəftərxanasının yanında söhbətdə belə demişlər: «Biz kolxozda əbəs yerə işləyirik. Bütün zəhmətimiz ermənilərə qalacaq. Ümumiyyətlə, ermənilərlə yaşamaq çətinidir, çünki onlar bizi sıxışdırırlar və hətta kolxozda bizə yararlı iş vermirlər».

Xırda Dəmirçi kəndinin sakini Mirzəyev Məşədi Teymur İsgəndər oğlu kolxozçulardan Məmmədov Əlinin, Həsənov Abduləlinin, Kərimov Qulamın və başqalarının yanında demişdir: «Azərbaycanlıları Ermənistandan ona görə köçürməzlər ki, onların yerində repatriant erməniləri yerləşdirsinlər, ona görə köçürürlər ki, Türkiyə və SSRİ arasında müharibə zamanı Sovet hakimiyyəti bizə etibar etmir. Bizim köçürülməyimizin başlıca səbəbi bax budur, çünki müharibə olarsa, sərhəd rayonlarında yaşayan azərbaycanlıların əksəriyyəti Türkiyəyə keçəcəkdir».

Rəncbər kəndində kolxozçu Nəsirov İbrahim Muxtarov Seyidlə, Təhmazov Əsgərlə, Cəfərov Mahmudla və digərləri ilə söhbətdə etmişdir: «Ermənistandan 1950-ci ilə kimi bütün azərbaycanlıları mütləq köçürəcəklər.

Bunu ona görə edirlər ki, Sovet hakimiyyəti, türklərin hücumundan qorxaraq Türkiyə ilə sərhədin yaxınlığında yaşayan azərbaycanlılara inanmır. Bu, birincisi və ikincisi, Sovet Ermənistanı xaricdə yaşayan bütün erməniləri toplamaq istəyir ki, Sovet hökumətindən asılı olmayan dövlət yaratsın».

Həmin Nəsirov (keçmişdə qolçomaq) kolxozçuların yanında demişdir: «Ermənistan K(b)P MK keçmiş katibi A.Xancyanın planı üzrə dünyanın hər tərəfindən bütün ermənilər buraya gəlməli və Naxçıvanı Ermənistana birləşdirməli idilər, bütün azərbaycanlıları isə Ermənistandan Azərbaycana köçürməlidirlər. Bu yaxınlarda mən eşitdim ki, Ermənistan hökuməti Nax-

cıvanı Ermənistana birləşdirməyi tələb etmişdir, lakin Azərbaycan hökuməti rədd cavabı vermişdir».

Şurakənd kəndində keçmiş hərbi əsir Məmmədov Həmid (Türkiyədə qohumları var) kolxozçularla söhbətdə demişdir: «Məgər ermənilər və azərbaycanlılar dost kimi yaşaya bilərlərmi? Tarixdə ermənilər və azərbaycanlılar arasında düşmənçilik həmişə olmuşdur və sonralar da olacaqdır. Odur ki, ermənilər azərbaycanlıları Ermənistandan köçürməyi qərara almışlar. Mən şəxsən artıq evimi sökmüşəm ki, məndən sonra o, heç kimə qalmasın».

Şurakənd kəndi kolxozunun sədri Əliyev Hübət rayon mərkəzində kəndə gəlib kolxoz fermasına daxil olmuş və kolxozçulara demişdir: «Azərbaycandan komissiya gəlibdir və yaxın günlərdə bütün azərbaycanlıları Ermənistandan köçürməlidirlər. Köçürmənin ləngiməsi yalnız onunla əlaqədardır ki, Ermənistan K(b)P MK katibi kolxozların əmlakını, fermaları Azərbaycana verməyə razı olmadı. Əgər razı olsaydı, onda köçürmə məsələsi çoxdan həll edilmişdi».

Kolxoz sədri H.Əliyevin belə bəyanatı ilə əlaqədar kolxozçular ruhdan düşdülər və işə çıxmadılar, bu zaman deyirdilər: «Əgər biz zəhmətimizin sahibi olmayacağıqsa, onda əbəs yerə niyə işləməliyik?»

Şurakənd, Zəngilər, Kolanlı, Ağhamzalı və digər kəndlərdə kolxozçuların işə çıxmamaları halları qeyd olunmuşdur. Bu kəndlərdə ayrı-ayrı kolxozçular öz həyətyanı sahələrində meyvə ağaclarını kəsmişlər.

Onların çoxu dövlət vergilərini ödəməkdən imtina edir. Zəngilər kəndinin sakini Süleymanov Seyfulla (sürgündən 1947-ci ildə qayıtmışdır) kolxoz tövləsində öz həmkəndlilərinə demişdir: «Artıq bizim Ermənistanda yaşamağımıza dəyməz. Əgər müharibə başlansa, ermənilər bizim hamımızı kəsib doğrayacaqlar, bizim tezliklə Azərbaycana köçməyimiz yaxşıdır».

Sarıcalar kəndinin sakini Xəlilov Xəlil Abuzər oğlu (1942-ci ildə fərariliyə görə məhkum edilmişdir) demişdir ki: «Bizim kolxozçular əbəs yerə vergi ödəyirlər, onsuz da bizi köçürəcəklər. Sovet hökuməti xalqı tam soydu. Bolşeviklərin siyasəti yalan üstündə qurulmuşdur və mənə belə gəlir ki, bizi Azərbaycana yox, Sibirə köçürəcəklər, bizim əmlakımız isə dövlətin mənafeyinə keçəcək».

3. Vedi rayonu üzrə

Yanvar və fevral ayları ərzində Böyük Vedi kəndinin sakinləri Abdullayeva Tərlan, Məmmədova Ürbabə və Məmmədov Xuda Baxşı oğlu evlərini sökmüşlər, Eyvazov Mikayıl, Əkbər Məmmədəli oğlu, Əliyev Bilal, Zeynalov Hüseyn, Kələşov Oruc, Rza Əli və digərləri isə öz həyətyanı sahələrində meyvə ağaclarının bir hissəsini məhv etmişlər.

Həmin kəndin sakinləri arasında, məsələn, Əliyev Hümbət, Kərimov Əkbər, Kərimov Canbaxış və digərləri kimiləri öz ev əmlakını satmışlar.

Taytan kəndinin sakini Məmmədov Kərim pəyəsinə sökmüşdür, Şirazlı kənd sakini Qurbanov Qurban isə öz mənzilinin bir otağını dağıtmışdır.

Goravan kəndindən Mustafayev Hüseyn Bəşir oğlu 2 nəfər ailə üzvü ilə və Mustafayev İsmayıl 3 nəfər ailə üzvü ilə Naxçıvan MSSR-ə özbaşına daimi yaşamağa getmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu rayonda azərbaycanlı əhali arasında köçürülmə əhvali-ruhiyyəsi xüsusilə güclüdür və bu ondan görünür ki, bu ilin aprelin 28-nə kimi 9.915 nəfərdən köçməyə icazə verilməsi barədə ərizə daxil olmuşdur, halbuki, plana görə, 1948-ci ildə Azərbaycan SSR-ə cəmi 500 nəfər köçürülməsi nəzərdə tutulmuşdu.

4. Basarkeçər rayonu üzrə

Çaxırlı kəndində Türkiyənin Sovet İttifaqına müharibə elan etməsi və bununla əlaqədar olaraq azərbaycanlıları köçürmələri barədə yayılmış provakasiya nəticəsində fevral ayında üç gün ərzində kolxozçular işə çıxmamışlar.

Rayonun bir sıra kəndlərində (Daşkənd, Çaxırlı, Zod) belə şayiə yayılmışdır ki, guya, K(b)P rayon komitəsinin katibi Musesayev yoldaş, rayon icraiyyə komitəsinin sədri Məmmədov yoldaş və digər azərbaycanlı məsul işçilər ermənilərlə əvəz edilmişlər.

Bu provakasiyalı şayiələr nəticəsində Zod kəndinin kolxozçuları iş səhlənkər yanaşmağa başlamışlar. Bu kəndin kolxozçularının əhvali-ruhiyyəsinə partiya təşkilatçısı Nəsirov Gürzəli Həmid oğlunun və kənd sovetinin sədri Hacıyev Bala Əsgər oğlunun kənddən getməsi xüsusilə mənfi təsir etmişdir; həmin şəxslər Azərbaycan SSR-ə qarşıdakı köçürülmə üçün özlərinə yer axtarmağa getmişlər.

Şişqaya kəndində kolxozçuların xeyli hissəsi Azərbaycan SSR-ə köçmək istəmədikləri barədə qəti bəyan edirlər.

Artaşat, Qarabağlar, Hoktembryan, Qafan, Məğri və Sisyan rayonlarının azərbaycanlı əhalisi arasında da qeyri-sağlam söyləmələr qeyd olunmuşdur. Belə ki, məsələn: Məğri rayonunun Vartanidzor kənd sovetinin sədri Həmidov Abdulla ona verilmiş «Niyə suvarma kanalı çəkilmir» sualına belə cavab vermişdir: «Biz niyə çəkməliyik ki, «axparlara» qalsın?»

Artaşat rayonu Darğalı kəndində 20 azərbaycanlı ailəsi yaşayır, hamısı belə demişlər: «Bizə nə olur-olsun, biz heç cür halda Darğalı kəndindən getməyəcəyik».

Həmin rayonun Axund Bzovand kəndində də azərbaycanlılar deyirlər ki: «Buradan heç yerə getməyəcəyik, qoy bizi burada, yerimizdə öldürsünlər».

Qafan rayonu Sizinək kəndinin kolxoz sədri Tağıyev Bəşir özünün Azərbaycana köçmək istəmədiyini ifadə edərək həmkəndlilərlə söhbətdə belə demişdir: «Doğma kənddə ölmək yeni yerə köçməkdən yaxşıdır».

Sisyan rayonu Urut kəndi sakini ÜİK(b)P üzvü İsgəndərov Salman öz yoldaşları ilə söhbətdə demişdir ki, o, sovet vətəndaşı kimi Sovet İttifaqının istənilən yerində yaşamaq hüququna

malikdir və öz evini, mülkiyyətini və vətənini atmaq niyyə-tində deyil və Stalin Konstitusiyasına uyğun olaraq onu başqa yerə köçməyə məcbur etməyə heç kimin hüququ yoxdur.

Adıçəkilən kəndin kolxozunun mühasibi Fərzəliyev Qüvvət də həmin ruhda fikir söyləmiş və demişdir ki, o, Azərbaycana köçmək istəmədiyi barədə Stalin yoldaşa yazmışdır.

Sisyan rayonunun Cəmərli kəndində yaşayan ÜİK(b)P üzvü Qurbanov Cəlal kolxozçuların bütün iştirak edənlər Azərbaycana köçürülmək istədiklərini yekdilliklə bəyan etdikləri toplantısından sonra həmkəndlilərlə söhbətdə demişdir: «Çoxları Azərbaycanda necə isti olduğunu bilmir. 1918-1919-cu illərdə biz azərbaycanlılar Ermənistandan Naxçıvana qaçmışdıq. O vaxt biz 14 nəfər idik, iki ildən sonra üçümüz qaldıq. Qalan 11 nəfər istidən və xəstəliklərdən öldülər. Bu, Naxçıvandır, Mingəçevirdə isə daha pisdir. Bizim çox-çox qurbanlarımız olacaq».

Yuxarıda göstərilən rayonun Ərəfsə kənd sakini Qəniyeva Əsli demişdir: «Əgər mən öz milliyətimi dəyişdirsəm və erməni yazdırsam, onda mən Ermənistanda qala və Mingəçevirə köçürülməyə bilərəmmi?»

Azərbaycanlıların Ermənistandan köçürülməsinin səbəbləri barədə erməni əhalisi arasında da ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən bəzən millətçi xarakterli müxtəlif dedi-qodular qeyd edilmişdir.

Belə ki, məsələn: Ermənistan SSR Sosial Təminat Nazirliyinin Tədris-sənaye kombinatının ayaqqabı texnologiyası müəlimi Arakelyan Minas Aristakesoviç demişdir: «Azərbaycanlıların Ermənistandan köçürülməsi məsələsi şübhəsizdir.

İlk növbədə Araz və Axuryan çaylarının sahillərində yaşayan azərbaycanlılar köçürüləcəklər, sonra azərbaycanlıların Yerevan şəhərindən köçürülməsi başlanacaq. Sərhəd rayonları kəndlərinin ilk növbədə azərbaycanlılardan azad edilməsi tamamilə anlaşılır, çünki onlar dövlət sərhədini tez-tez pozurlar, Türkiyə isə onlardan öz casusluq yuvalarını yaradır».

Yerevan şəhəri sakini Mesropyan Yervand öz qonşusu ilə söhbətdə demişdir: «Azərbaycanlıları yalnız Ermənistandan yox, həm də Naxçıvan MSSR-dən köçürmək və onu Ermənistan ərazisinə birləşdirmək lazımdır».

Yerevan şəhərində yaşayan, 6 il azadlıqdan məhrum edilmiş Axverdyan Levonun arvadı Ordyan Şura Arutyunovna öz qonşularına – xarici ermənilərə demişdir: «Tezliklə Türkiyə, İngiltərə və Amerika SSRİ əleyhinə müharibəyə başlayacaqlar. Odur ki, Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlıları arxaya, yəni Azərbaycana köçürürlər. Siz xaricdə yaşayan qohumlarınıza yazın ki, onlar Ermənistana gəlməsinlər».

Kirovakan şəhərində yaşayan, Fransadan gəlmiş, keçmişdə daşnak olmuş Smbat adlı şəxs bir qrup erməninin iştirak etdiyi yerdə demişdir: «Daşnaklar bir vaxt Naxçıvan MSSR-in Ermənistanı birləşdirilməsi məsələsini qoymuşdurlar, lakin bu, baş tutmadı. İndi isə həmin məsələni qoymaq vaxtıdır, çünki Ermənistanda torpaq azdır».

Yerevan, Leninakan və digər şəhərlərdə də ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən buna bənzər fikirlər söylənməsi müəyyən edilmişdir.

X.QRİQORYAN,
Ermənistan SSR daxili işlər naziri, general-mayor

1948-1953-cü illərdə Ermənistandan deportasiya edilən azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin siyahısı

Zəngibasar rayonundan

1.Qulucan, 2.Sarıcalar, 3.Reyhanlı, 4.Şura kəndi, 5.Həbil-
kənd (Kalinin qəs.), 6.Seyid kəndi, 7.Ağcaqışlaq (Gedapnya –
1978), 8.Rəhimabad, 9.Cəfərabad (Avanqard – 1946), 10.Göy-
kümbət (Qexanist – 1949), 11.Həsənli, 12.Arbat, 13.Hacıelyəz
(İpəkli, Darakert – 1978), 14.Şöllü (Daştavan – 1978), 15.Ulu-
xanlı (Zəngibasar – 1937, Masis – 1950), 16.Xaraba Kolan-
lı (Şorkənd), 17.Dəmirçi (Şöllü), 18.Ağhamzalı (Marmaraşen
– 1967), 19.Cəbəcili (Crahovit – 1960), 20.Xərrətli (Arevabyur
– 1978), 21.Yuxarı Çarbox, 22.Çobankərə.

Qarabağlar rayonundan

*(Bu rayon 1951-ci il martın 19-da ləğv edilərək ərazisi
əsasən Vədi və Qəmərli rayonlarına birləşdirilib)*

1. Əzizkənd (xaraba qalıb), 2. Əliqırax (xaraba qalıb), 3. Əli-
mərdan (xaraba qalıb), 4.Baxçacıq (xaraba qalıb), 5.Bayburd
(xaraba qalıb), 6. Böyük Gilanlar (xaraba qalıb), 7. Gölcügin
(xaraba qalıb), 8.Dəhnəz (xaraba qalıb), 9.Daşnov (xaraba qa-
lıb), 10.Zimmi (xaraba qalıb), 11.İmirzik (xaraba qalıb), 12.İn-
qala (xaraba qalıb), 13.Haxıs (xaraba qalıb), 14.Hand (xaraba
qalıb), 15.Hortun (xaraba qalıb), 16.Qaladibi (xaraba qalıb),
17.Qaraqoyunlu (xaraba qalıb), 18.Məngüs (xaraba qalıb),
19.Yellicə (xaraba qalıb), 20.Yeranos (Heyranıs) (xaraba qalıb),
21.Şahablı (xaraba qalıb), 22.Şuğayıb (xaraba qalıb), 23.Çi-
mənəkənd (Aşağı Qarabağlar – Urtsadzor – 1978), 24.Cəfərli
(xaraba qalıb), 25.Seyid Kotanlı (xaraba qalıb), 26. Kotuz (xa-
raba qalıb), 27.Kolanlı (xaraba qalıb), 28.Küsüz (xaraba qalıb).

Vedi rayonundan

1. Əlməmməd (xaraba qalıb), 2. Avşar, 3. Aşağı Ərmik (xaraba qalıb), 4. Yuxarı Ərmik (xaraba qalıb), 5. Kiçik Vedi, 6. Böyük Vedi (Vedi – 1946), 7. Goravan (Yenikənd – 1968), 8. Daşdı (Daştakar – 1968), 9. Taytan (Vanaşen – 1978), 10. Şıxlar (Lusarat – 1968), 11. Xalisa (Norakert – 1991), 12. Qaralar (Aralez – 1978), 13. Yengicə (Sisavan – 1991), (Haygeşad – 1950), 14. Şidli (Yexeqnavan – 1991), 15. Şirazlı, 16. Ağkilsə (xaraba qalıb).

Qəmərli rayonundan

1. Məsimli (Haygepat – 1949), 2. Cənnətli (Zovaşen – 1940), 3. Axund Bozavand (Bertik-1935), 4. Doxquz (Kanaçut – 1945), 5. Torpaxqala (Xnaberd – 1949), 6. Göl Aysoru, 7. Qəmərli (Artşat – 1945), 8. Qaradağlı (Tsaxkaşen – 1945), 9. Qaraqoyunlu (xaraba qalıb), 10. Yamancalı (Desxut – 1967), 11. Novruzlu – xaraba qalıb, 12. Çiləxanlı, 13. Sabınçı (Araksavan – 1978), 14. İmanşahlı (Mxçyan – 1935), 15. Qarahamzalı (Burastan – 1978), 16. Darğalı (Anastasavan – 1949, Haygezard – 1957), 17. Dəllər (Dalar – 1935), 18. Çatmadaş (xaraba qalıb), 19. Muğamlı (Hovtaşen – 1945), 20. Muxtarabad (xaraba qalıb), 21. Yuxarı Ağbaş (Abovyan – 1949).

Eçmiədzin (Üçkilsə) rayonundan

1. Aşağı Qarxın, 2. Yuxarı Qarxın (Crarat – 1946), 3. Qarğabazar (Haykaşen – 1965), 4. Molla Dursun (Şaumyan), 5. Yuxarı Kolanlı (Qriboyedov – 1978).

Qurduqulu (Oktemberyan) rayonundan

1. İydəli (Pşatavan – 1947), 2. Xeyirbəyli (Yervandaşad – 1967), 3. Hacıbayram (Baxçalar – 1935, Baqaran – 1968), 4. Şahvarid (Uşakert – 1968), 5. Kərimarxı (Sovetakan – 1935), 6. Quzugüdən.

Əştərək rayonundan

1.Təkiyə (Bazmaxpyur – 1949), 2.Əkərək, 3.Hamamlı, 4.Nəziravan, 5.Uşü, 6.Sarımsəyək, 7.Kürdalı, 8.Cadqıdan (Bazmavan – 1957, Nor-Gexi – 1962), 9.İnəkli (Antarat – 1948).

Ellər (Kotayk-Abovyan) rayonundan

1.Dəlləkli (Zovaşen-1948), 2.Qaraqala (Sevaberd – 1948), 3.Quyulu, 4.Nurnus, 5.Qoxt, 6.Kankan (Hatis – 1978), 7.Göykilsə (Kaputan – 1935), 8.Zar.

Axta (Razdan) rayonundan

1.Ağverən, 2.Təkəlik (Ardavaz – 1991), 3.Qorçulu, 4.Qaraqala – xaraba qalıb, 5.Qabaxlı, 6.Paşakənd (Marmarik – 1935, 7.Üşəlik, 8.Bjni, 9.Dədəqışlaq (Axundov – 1939), 10. Misxana (Hankavan – 1949).

Kəvər (Nor-Bəyazed-Kamo) rayonundan

1.Ağzıbir (Lcap – 1945), 2.Hacı Muxan (Tsovazard – 1978), 3.Ördəkli (Lcaşen – 1946), 4.Güzəcik (Lancaxpyur – 1950), 5.Başkənd (Qexarkunik – 1946), 6.Ağqala.

Martuni (Aşağı Qaranlıq) rayonundan

1.Karvansara, 2.Mollalı, 3.Mədinə, 4.Qızılxaraba, 5.Aşağı Alçalı (Artsvanist – 1968), 6.Qaranlıq (Geğhovit – 1968).

Basarkeçər (Vardenis) rayonundan

1.Zod (Sotk – 1991), 2.Yuxarı Zağalı (Axpradzor – 1978), 3.Çaxırlı (Sovetakert – 1978), 4.Qanlı, 5.Qızılvang, 6.Kərkibaş, 7.Yarpızlı.

Dilican rayonundan

1.Ağkilsə, 2.Murteyil, 3.Polad (Xaçardzap – 1991), 4.Göyərçin, 5.Avanqard kolxozu, 6.Salah (Hankavanik – 1991).

Əzizbəyov (Vayk) rayonundan

1.Arınc (xaraba qalıb), 2.Bulaxlı (xaraba qalıb), 3. Zeytə (Za-dea – 1991), 4.Zirək (xaraba qalıb), 5.Tarp, 6.Terp (Saravan – 1960), 7.İstisu (Cermuk), 8.Herher, 9.Qabaxlı, 10.Məmmədza (xaraba qalıb), 11.Çaykənd (Qetik – 1991), 12.Cul (Hartavan – 1950), 13.Köçbəy (Yeğedzor – 1991), 14.Leyliqaçan, 15.Qayalı (xaraba qalıb), 16.Vartenik.

Keşişkənd (Mikoyan–Yeğeqnadzor) rayonundan

1.Ağkənd (Ağncadzor – 1968), 2.Almalı (xaraba qalıb), 3.Ardaraz (xaraba qalıb), 4.Qışlaq (xaraba qalıb), 5.Qovuşuq (Yermon – 1991), 6.Qurdqulaq (Boloraberd – 1946), 7.Heşin, 8.Horbadıx, 9.Çivə, 10.Hors, 11.Sallı, 12.Yelpin, 13.Qozluca.

Allahverdi (Tumanyan) rayonundan

1.Böyük Ayrıım.

Noyemberyan rayonundan

1.Ləmbəli (Baqrataşen – 1972), 2.Aşağı Körpülü (Haxtanaq – 1978).

Abaran rayonundan

1.Kirəşli.

Spitak rayonundan

1.Saral.

Kirovakan (Qarakilsə) rayonundan

1.Yuxarı Kilsə, 2.Aşağı Kilsə (xaraba qalıb), 3.Mollaqışlaq, 4.Haydarlı.

Ağbaba (Amasiya) rayonundan

1.Daşkörpü, 2.Şurabad (Sultanabad), 3.Qızılkənd (xaraba qalıb), 4.Qarabulaq (Şoğiq – 1991).

Kalinino rayonundan

1.Qızıldaş (Aruni – 1991), 2.İlməzli.

Gorus rayonundan

1.Şurnuxu, 2.Ağbulaq, 3.Qurdqulaq, 4.Şahverdilər (Başaracur), 5.Şamsız.

Beriya rayonundan

1.Aşağı Koxa.

1988-1989-cu illərdə Ermənistandan deportasiya edilmiş azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin siyahısı

Amasiya (Ağbaba) rayonu

1.Oxçoğlu (Vaxçı – 1991), 2.Güllübulaq (Ardahan – 1991)
3.Çaxmax (Kamxut – 1991), 4.Mağaracıq, 5.Qaraçanta (Əziz-
bəyov – 1939, Arekdanem – 1990), 6.Daşkörpü, 7.İbiş (Dayrik
– 1991), 8.Qoncalı (Zərişat – 1991), 9.İlanlı (Çaybasar – 1946,
Aravet – 1991), 10.Düzkənd (Halvar – 1991), 11.Qaranamaz
(Yeni yol – 1935, Ağvorik – 1991), 12.Göllü (Vardenis – 1991),
13.Təpəkənd (Daşdavayr – 1990), 14.Sultanabad (Şurabad),
15.Balıqlı, 16.Öksüz (Dalarik – 1991), 17.Güllücə, 18.Ellər-
kənd, 19.Çivinli (Yeğnacur – 1991), 20.Hozukənd (Quzu-
kənd), 21.Qarabulaq (Şağik – 1991), Qarışıq yaşayış məntəqə-
si: 22.Amasiya (Hamasa).

Noyemberyan rayonu

1.Yuxarı Körpülü.

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

2.Debedavan (Baraxlı), 3.Ləmbəli (Baqrataşen – 1972),
4.Ayırım sovxoz (Btğavan), 5.Aşağı Körpülü (Haxtanaq – 1978),
6.Ayırım (qəsəbə dəmiryol stansiyası).

Ararat (Vedi) rayonu

1.Şidli (Yexeqnavan – 1991).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

2.Xalisa (Noyakert – 1991), 3.Arazdəyən (Yerasx – 1968),
4.Şirazlı (Vosketan – 1991), 5.Qaralar (Aralez – 1978), 6.Yen-
gicə (Sisavan – 1978), 7.Taytan (Vanaşen – 1978), 8.Kiçik Vedi,
9.Şıxlar (Lusarat – 1978), 10.Avşar, 11.Çimənkənd (Urcadzor

– 1978), 12.Dəvəli (Ararat şəhəri – 1947), 13.Vedi, 14.Daşdı (Daştakar – 1968), 15.Dəvəli kəndi, 16.Armaş, 17.Çəmbərək (Surenavan).

Krasnoselo (Çəmbərək) rayonu

1.Cil, 2.Ardanış, 3.Şorca, 4.Toxluca (Draxtik – 1991), 5.Ağ-bulaq (Axperek – 1991), 6.Gölkənd (Ayqut – 1991), 7.Çaykənd (Dprabak – 1991), 8.Əmirxeyir (Kalavan – 1991), 9.Bəryabad (Barepat – 1991), 10.Yanıqrəyə (Məşəkənd – 1978), 11.Cıvıxlı, 12.Qaraqaya (Coravank – 1991).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

13.Çəmbərək (Krasnoselo), 14.Orconikidze.

Tumanyan (Allahverdi) rayonu

1.Böyük Ayrım, 2.Bala Ayrım, 3.Yuxarı Axtala.

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

4.Allahverdi (Mədən qəsəbəsi), 5.Şamlıq qəsəbəsi, 6.Aşağı Axtala qəsəbəsi (Gümüşxana), 7.Cılız, 8.Axtala dəmiryol stansiyası.

Mehri rayonu

1.Nüvədi, 2.Aldərə, 3.Lök (Vartanizor).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

4.Maralzəmi, 5.Lehvaz, 6.Mehri, 7.Astazur (Şivanidzor – 1935).

İcevan (Karvansara) rayonu

1. Göyərçin, 2. Mürteyil (Çiçəkbulaq – 1978, Qeğatan – 1991), 3. Haqqıxlı (Vurğun – 1978, Hovk – 1991), 4. Alaçıq-qaya (Alaçux), 5. Ağkilsə (Cermakavan – 1991), 6. Polad (Xaçardzap – 1991), 7. Salah (Akanavank – 1991).

Yeğeqnadzor (Keşişkənd-Mikoyan) rayonu

1.Qabaxlı, 2.Ələyəz (Yexeqis – 1991), 3.Qovuşuq (Yermon – 1991), 4.Aysəsi (Qızılgül – 1946, Arates – 1991), 5.Qalaser, 6.Gədikvəng, 7.Qaraqaya, 8.Güldüzü (Vardahovit – 1991).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

9.Əməğü, 10.Sallı, 11.Hors, 12.Ağkənd (Ağncadzor – 1968), 13.Çivə.

Sisyan (Qarakilsə) rayonu

1.Qızılciq, 2.Sofulu, 3.Murxuz, 4.Şıxlar, 5.Ağüdü (Aqitu – 1991), 6.Urud (Vorotan – 1968), 7.Ərəfsə (Arevis – 1968), 8.Comərdli (Tanahat – 1991).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

9.Dəstəkirt, 10.Vağudi, 11.Şəki.

Gorus rayonu

1.Şurnuxu, 2.Ağbulaq, 3.Qurdqalaq.

Kalinino (Vorontsovka) rayonu

1.Qızıldaş (Aruni – 1991), 2.Sarıyar (Apaven – 1991), 3.Evli (Coramut – 1991), 4.Cücəkənd (Qızılşəfəq – 1935), 5.Soyuqbulaq (Paqaxpyur – 1991), 6.İlməzli, 7.Qaraqala, 8.Dəmirçilər (Qoqavanm – 1991), 9.Qaraisa (Meqahovit – 1991).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

10.Kalinino qəsəbəsi (Taşir – 1991), 11.Novoselçovo, 12.Saratovka, 13.Privolni, 14.Kruqloşışka, 15.Medovka, 16.Mixaylovka, 17.Petrovka (Qurdqala), 18.Blaqodarno, 19.Lorsovxo.

Qukark (Böyük Qarakilsə) rayonu

1.Hallavar, 2.Yuxarı Kilsə, 3.Mollaqişlaq (Güllüdəmə – 1978), 4.Xancığaz (Gözəldərə – 1940, Ağnavadzor – 1991), 5.Arçut, 6.Heydərli, 7.Aşağı Kilsə.

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

8.Vartanlı (Şaumyan), 9.Fioletovo, 10.Lermontovo.

Vardenis (Basarkeçər) rayonu

1.Hüseynquluoğlu (Nərimanlı, Şatavan – 1991), 2.Böyük Qaraqoyunlu (Əzizli – 1935, Norabak – 1991), 3.Aşağı Şorca, 4.Yuxarı Şorca, 5.Daşkənd (Ayrk – 1991), 6.Sarıyaqub (Çaxkadzor – 1991), 7.Qayabaşı (Qeğamabak – 1991), 8.Qoşabulaq (Şadcrek – 1991), 9.Zərzibil (Zərkənd – 1935, Kut – 1991), 10.Ağkilsə (Azad – 1935), 11.Zod (Cotk – 1991), 12.Babacan (Qızılkənd – 1978), 13.Pəmbək, 14.Dərə (Daranek – 1991), 15.Şişqaya (Qukariç – 1991), 17.Bala Məzrə (Pokr Masrik – 1991), 18.Qaraiman (Sovetkənd – 1978, Kaxank – 1991), 19.Kəsəmən (Bahar – 1978, Arpunk – 1991), 20.İnəkdağı (Yenikənd – 1978, Tretuk – 1991), 21.Qanlı (Qamışlı – 1946), 22.Kərkibaş (Şəfəq – 1967, Vanevan – 1991), 23. Subatan (Qexakar – 1991), 24.Canəhməd (Günəşli – 1969, Kutakan – 1991), 25.Ağyoxuş, 26.Sətənəxaç (Güney – 1935, Arevuni – 1991).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

27.Yuxarı Zağalı (Ağpradzor – 1978), 28.Çaxırlı (Sovetkərt – 1978, Kaxakn – 1991), 29.Tüstülü (Lusaqəunk – 1978), 30.Böyük Məzrə (Medz Masrik – 1991), 31.Qızılvang (Çiçəkli – 1940, Makenis – 1978), 32.Torf.

Masis (Zəngibasar) rayonu

1.Zəhmət (Xaçpar – 1991), 2.Dostluq (Qaraqışlaq, Ayanist – 1991), 3.Dəmirçi (Darbnik – 1991), 4.Sarvanlar (Sis – 1991), 5.Rəncbər, 6.Zəngilər (Zorak – 1991), 7.Kalinin qəsəbəsi (Həbilkənd, Reyhanlı, Seyidkənd – Noramarq – 1991).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

8.Yuxarı Necili (Nizami – 1978), 9.Aşağı Necili (Sayat Nova – 1978), 10.Rəhimabad, 11.Mehmandar (Hovtaşad – 1978),

12.Şöllü (Daşdavan – 1978), 13.Arbat, 14.Uluxanlı (Zəngibasar, Masis – 1950) qəsəbəsi.

Əzizbəyov (Paşalı-Vayk rayonu)

1.Köçbəy (Yeğedzor – 1991), 2.Leyliqaçan, 3.Saravan, 4.Axta, 5.Gomur (Qomk – 1991), 6.Gabud, 7.Gülüstan (Nor Aznaberd – 1991), 8.Zeytə (Zedea – 1991), 9.Terp (Saravan – 1960).

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

10.Karmraşen (Kotanlı), 11.Qndevaz, 12.Horadiz (Oradis – 1968).

Spitak (Hamamlı) rayonu

1.Qursalı, 2.Saral.

Qarışıq yaşayış məntəqəsi:

3.Qızılörən (Şenavan – 1946).

Stepanavan (Cəlaloğlu) rayonu

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

1.Rus Gərgəri (Puşkino – 1937), 2.Gərgər 3.Kələkürək, 4.Kirov (Xarxar), 5.Çubuqlu (Kuybişev – 1939), 6.Qara Məmməd (Maksim Qorki – 1939).

Artaşat (Qəmərli) rayonu

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

1.Yamancalı (Desxut – 1967), 2.Bayburd.

Abovyan (Ellər) rayonu

Qarışıq yaşayış məntəqələri:

1.Göykilsə (Kaputan – 1935), 2.Nurnus.

Hoktemberyan (Qurduqulu) rayonu

Qarışıq yaşayış məntəqəsi:

1.Bağçalar (Baqaran – 1968).

Qafan rayonu

1.Giği, 2.Kirs, 3.Kurud, 4.Kərd (Kard – 1991), 5.Mahmudlu (Çaykənd), 6.Pəyhan, 7.Acıbac (Adjabac), 8.Həcəti, 9.Kehpəşin, 10.Aşağı Pürülü, 11.Yuxarı Pürülü, 12.Qovşud (Kavçut – 1991), 13.Zeyvə (Davidbek – 1949), 14.Müsəlləm, 15.Yuxarı Girətağ, 16.Aşağı Girətağ, 17.Açağu, 18.Dəvrus, 19.Qaradığa, 20.Xələc, 21.Oxdar, 22.Cıbillı, 23.Yuxarı Gödəkli, 24.Aşağı Gödəkli, 25.Bəydaş (Xorcor – 1991), 26.Şabadin (Yesex – 1991), 27.Siznək, 28.Qaraçimən (Diçmayri), 29.Baharlı, 30.Aşağı Daşbaşı, 31.Aşağı Davruz, 32.Yuxarı Davruz, 33.Hünüd, 34.Novruzdar, 35.Qatar, 36.Atqız.

Qarışıq yaşayış məntəqələri

37.Qafan, 38.Sarıdərə, 39.Piriman, 40.Sünük sovxozu, 41.Şəhərcik qəsəbəsi.

Razdan (Axta) rayonu

1.Dədəqışlaq (Axundov – 1939), 2.Təkəlik (Hartavaz – 1991), 3.Qorçulu.

Qarışıq yaşayış məntəqələri

4.Misxana (Hankavan – 1949), 5.Çarentsaban.

Azərbaycanlılar yaşamış respublika tabeliyində olan şəhərlər:

1.İrəvan, 2.Kirovakan (Vanadzor – 1990), 3.Hrazdan, 4.Stepanavan, 5.Cermuk, 6.Leninakan (Gümrü – 1990).

Dünya ictimaiyyəti ermənilər haqqında

Rus tədqiqatçısı V.L.Veliçko. «Qafqaz» əsərindən:

Ermənilər haqqında çox-çox qədimlərdən pis fikir yaranıb və heç şübhəsiz ki, bu, əsassız deyildir, əsası olmasaydı, bütün bir xalq haqqında, həm də müxtəlif dövrlərdə belə bir fikir yarana bilməzdi...

...Məhz ermənilər hər cür bəhanə ilə hay-küy qoparmaq qabiliyyətinə malikdirlər. Onları özgə evinə buraxmadıqda, yaxud hər hansı bir hiylələrinin üstünü açdıqda, ya da oğru-larını məhkəməyə verdikdə tək-cə özləri hay-küy qoparırlar, həm də özgə xalqdan olan, səfeh, yaxud satqın adamları da hay-küy qoparmağa məcbur edirlər.

Gürcü yazıçı və mütəfəkkiri İ.Çavçavadze:

Ermənilər gürcülərə məxsus olan xram və monastırlarda gürcülərin izini məhv edir, daş üzərində gürcü yazılarını qaşır, yaxud silir, daşın özünü tikintidən çıxarır və onların əvə-zinə erməni yazıları ilə əvəz edirlər.

A.S.Qriboyedovun rus imperatoruna məktubundan:

Əlahəzrət, mərkəzi rus torpaqlarında ermənilərin məskunlaşmasına icazə verməyin. Onlar elə tayfadırlar ki, bir neçə on il yaşadıqdan sonra dünyaya hay-küy salacaqlar ki, «bura bizim qədim dədə-baba torpağımızdır».

P.Kerop Patkanov. Van yazıları və onların Ön Asiyanın tarixi üçün əhəmiyyəti. SPB., 1981, s.36-37, Maqdi Neymanın «Ermənistan» kitabından götürülmüşdür. SPB., 1899:

Ermənistan bir dövlət kimi bəşəriyyət tarixində heç bir mühüm rol oynamamış, onun adı ermənilərin səpələndiyi coğ-rafi termin olub güclü dövlətlərin – assuriyalıların, midiyalıların, iranlıların, yunanların, monqolların, rusların... öz mübahisələrini həll etdikləri yer olmuşdur.

Fransız səyyahı qraf de-Şolye:

Mən onlarla (ermənilərlə) heç zaman dil tapa bilmədim. Onların hiyləgərliyi olduqca iyrənc, alçaqlığı olduqca dö-zülməz, əclafılığı olduqca təəssüfləndiricidir.

Rus tədqiqatçısı V.L.Veliçko. Rus işi və tayfalararası mə-sələlər. Publisistik əsərlərin tam külliyyatı. 1-ci cild, SPB., 1904:

Ermənilər yerli əhalinin şirəsini sormağa başladılar. Bununla kifayətlənməyərək gəlmə ermənilər yerli müsəlman əhalisinin şan-şöhrətini korlamaq siyasəti yeridirdilər ki, gələcəkdə onla-rı qovub torpaqlarına sahib ola bilsinlər.

N.İ.Şavrov. «Zaqafqaziyada rus işinə yeni təhlükə: Muğa-nın yadellilərə satışının gözlənilməsi». SPB., 1911, s. 59-61:

Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min nəfər erməninin 1 milyonu yerli deyildir. Və onlar vilayətə bizim tərəfimizdən köçürülüb.

Fransız alimi de-Ban. Eçmiədzin kilsəsinə səfəri haqqın-da:

Bu kilsə bir müddət saxta pul düzəldənlərin yuvası olmuşdur. Bu monastır məndə dini mərkəzdən çox siyasi mərkəz təəssüratı yaratdı.

Rus diplomatı general Mayevskinin xatirələri. «Ermənilə-rin törətdiyi kütləvi qırğınlar» kitabından:

Ermənilərin xalq qəhrəmanlığı barəsində bir şey eşidən olubmu? Onların azadlıq uğrundakı mübarizələrinin adları ha-rada həkk edilib? Heç yerdə! Çünki ermənilərin «qəhrəman-ları» həmişə öz xalqlarının xilaskarlarından daha çox cəlladı olublar.

Polkovnik-leytenant Qryaznovun 1915-ci ildə Ərzincan-dakı qırğınlar haqqında raportundan:

Kəndlərə aparılan yollara müsəlman kəndlilərinin süngüyə keçirilmiş meyitləri, kəsilmiş bədən hissələri və dağılıb tökülmüş daxili orqanları səpələnmişdi... Əsasən qadınlar və uşaqlar! Hakimlər və sahibkarlar qətləri təşkil etmiş, erməni ordusu onu yerinə yetirmişdir. Dərin quyular qazılmış və köməksiz insanlar heyvan kimi kəsilərək bir-birinin ardınca quyulara atılmışdır. Qətlər üçün məsuliyyət daşıyan ermənilər bir evə səksən nəfər müsəlman doldurur, sonra isə onların başlarını kəsirdi.

Rus ordusunun generalı L.Odişelidzenin 1915-ci il tarixli məlumatından:

11-12 mart gecələrində erməni cəlladları Ərzincan ətrafındakı ərəzilərdə müsəlmanları süngülər və baltalarla qətlə yetirdilər. Bu vəhşilər öz qurbanlarını əksərən öz məşum planları məqsədi ilə qazılmış xəndəklərə atırdılar. Mənim yavərim iki yüz (200) belə xəndək saymış və cinayətlərin üstünü açmışdı.

Rus diplomatı general Mayevskinin xatirələri. «Ermənilərin törətdiyi kütləvi qırğınlar» kitabından:

Ali məktəbdən tutmuş lap adicə ibtidai məktəblərə qədər bütün erməni məktəbləri Avropa paytaxtlarında ifrat dərəcəyə çatdırılmış erməni təbliğatçılarının qızğın fəaliyyət meydanına çevrilmişdi. Vətənpərvərlik mədhəyə və mahnıları, kəskin satira və təmsillər müəllimlər mühitindən yeniyetmələrin odlu qəlbinə düşürdü, onlarda müsəlmanların mənfur hakimiyətinə qarşı qəzəb, kin-küdurət hissini heç kimə məlum olmayan gələcəyin fantastik illüziyalarının bütöv bir silsiləsini alovlandırırırdı. Beləliklə, ən qısa bir vaxt (3-4 il) ərzində onların yaratdığı illüziyanın müdafiəsi üçün qanlı fədakarlığa hazır olan qudurğan, inadkar gənclər yarandı...

Samuel A.Uims. «Ermənistan – terrorçu «xristian» ölkənin gizlinləri». Ermənilərin böyük fırlıdaq seriyaları. 1-ci cild:

Qarabağın tarixi kökləri antik dövrə gedib çıxır. Bu, Azərbaycanın tarixi əyalətlərindən biridir. Bu region Azərbaycanın vacib siyasi, mədəni və mənəvi mərkəzidir... Bədnam Qarabağ problemi ermənilər tərəfindən saxta ideyalar əsasında yaradılmışdır.

Xocalı qırğınının şahidi, fransız jurnalisti Jan İv Yunet:

Biz Xocalı faciəsinin şahidiyik. Biz Xocalı müdafiəçilərinin, yüzlərlə dinc sakinlərinin – qadınların, uşaqların, qocaların eybəcər hala salınmış cəsədlərini gözlərimizlə gördük... Ermənilər bizim vertolyotu da atəşə tutduqlarına görə çəkilişi başa çatdırma bilmədik. Amma elə yüksəklikdən gördüklərimiz də törədilən vəhşilikləri təsəvvürə gətirmək üçün kifayət edirdi. Bu, tükürpədicə mənzərə idi. 5-6-yaşlı uşaqları, qundaqdakı körpələri, hamilə qadınları vəhşiliklə öldürən ermənilər cəlladlıqda heç kəslə müqayisəyə gəlməzlər.

«Moskovskiy komsomolets» qəzeti. 29.01.1994. «Neft sındromu» məqaləsindən:

...Əsirlər var. Lakin artıq yaşamağa yararlı deyillər. Qışda onları səhərlər ayaqyalın qarın-buzun üzərinə çıxarırlar. Təpələlərindən soyuq su tökür, başlarında şüşə sındırır, sonra təzədən kameraya salırlar. Əsl işgəncələr isə bundan sonra başlanır. Barmaqlarını qarının arasına qoyub qırır, çığırdıqca rezin dəyənəklə döyürlər. Çoxu əzablara tab gətirməyərək dəli olub ölür. Biz növbəti kəndi zəbt edəndə bir erməninin diri uşağı götürüb iki böldüyünü görmüşəm. Sonra bədənin bir hissəsi ilə anasının sifətinə, başına o qədər döydü ki, övladının al qanına bulaşmış qadın dəli olub gülməyə başladı.

Fyodr Şellov-Koverdyayev – Rusiya XİN-in keçmiş birinci müavini, vəkil:

Dağlıq Qarabağdakı konflikt yaxşı planlaşdırılmış, əvvəlcədən hazırlanmış, həyata keçirilməsi Ermənistanın kommunist rəhbərlərinin üzərlərinə düşən aksiyadır... «Qarabağ hərəkatı»nın liderləri millətin öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipini hipertrofiyaya uğradaraq elə bir həddə çatdırmışlar ki, ondan sonra separatizm başlayır.

IV FƏSİL

Fotoxronika

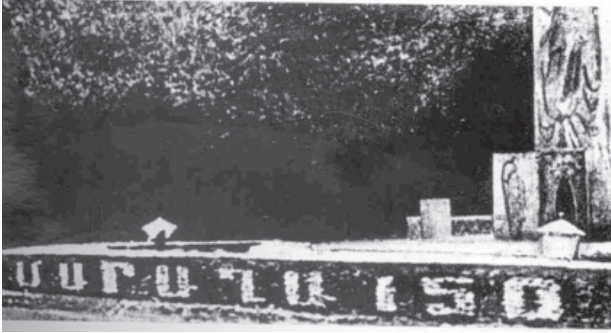

Azərbaycan xanlıqları
(XVIII əsr)

Qarabağ xanlığı
(XVIII əsrin II yarısı)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti
(1918-1920)

**Ermənilərin İrandan
Şimali Azərbaycana
köçürülmələrinin
150 illiyi
münasibətilə
qoyduqları abidə
Ağdərə (Mardakert),
1978-ci il**

**Həmin abidənin
ermənilərin
köçürülməsi
tarixini göstərən
(«150 il»)
hissəsinin
separatçılar
tərəfindən
söküldükdən
sonrakı
görünüşü**

**Ermənilərin İrandan
Şimali Azərbaycan
torpaqlarına
köçürülməsi.
1828-ci il
(Rus rəssamı
V.İ.Maşkovun çəkdiyi
şəkil)**

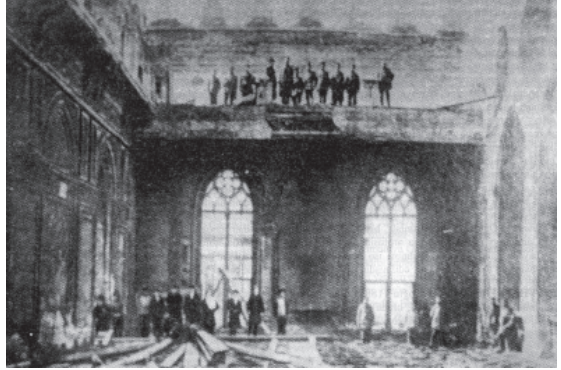

**Türkiyə,
Anadolu bölgəsi**

**Bakı,
1918-ci il mart
soyqırımı**

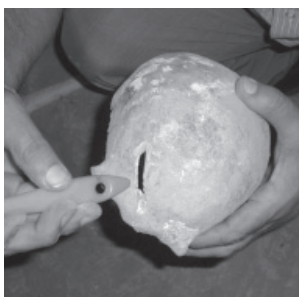
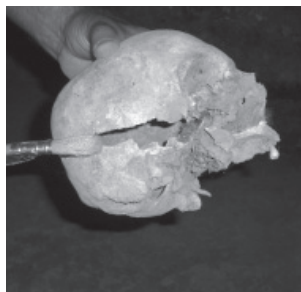
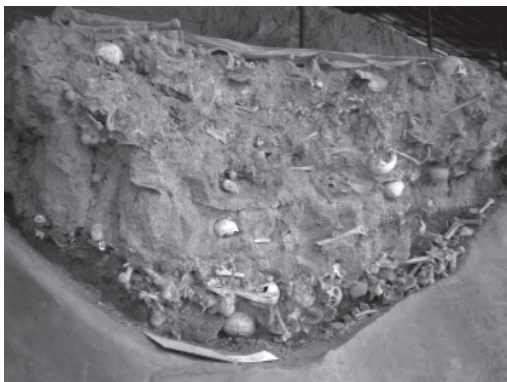

1918-ci il.
Şuşa şəhəri.
Erməni daşnak
silahlı dəstələrinin
işğalından sonra

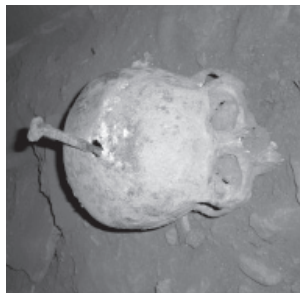
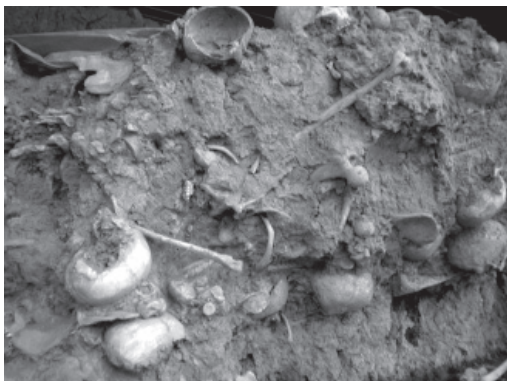

Türkiyədə və
Azərbaycanda
silahlı basqınlar
nəticəsində
dinc insanları
qətlə yetirmiş
«Daşnaksütyun»
və «Qnçak»
erməni terrorçu
təşkilatlarının
üzləri

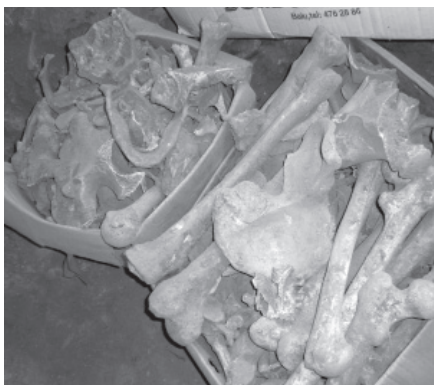
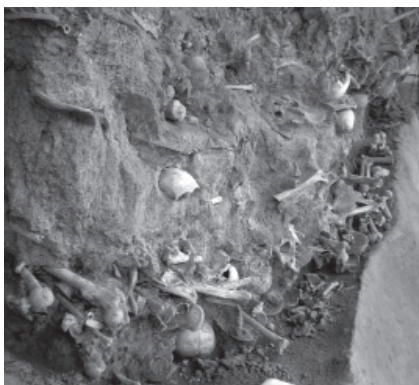

Quba,
1918-ci il soyqırımı

Quba,
1918-ci il soyqırımı

**Ermənistandan
azərbaycanlı
əhalinin
deportasiyası**
1948-1953-cü illər

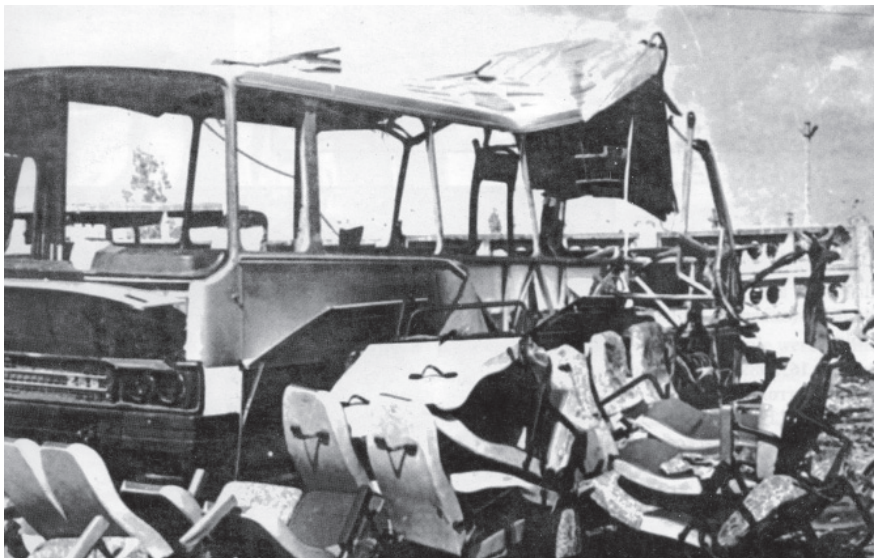
**Ermənistandan və
Azərbaycanın Dağlıq
Qarabağ bölgəsindən
azərbaycanlı
əhalinin köçürülməsi**
1988-1993-cü illər

**Ermənistan dan və
Azərbaycanın
Dağlıq Qarabağ
bölgəsindən
azərbaycanlı
əhalinin köçürülməsi
1988-1993-cü illər**

16 sentyabr 1989-cu il.
Tbilisi-Bakı sərnişin avtobusu
partladılmış, 5 nəfər həlak olmuş,
25 nəfər yaralanmışdır

1990-cı il, 20 Yanvar

1990-cı il,
20 Yanvar

10 avqust 1990-cı il.
Tbilisi-Ağdam sərnişin
avtobusu partladılmış, 20 nəfər
həlak olmuş, 30 nəfər
yaralanmışdır. Cinayətin
təşkilatçıları A.Avanesyan və
M.Tatevosyan cinayət
məsuliyyətinə cəlb olunmuşlar

18 fevral 1990-cı il. Şuşa–Bakı sərnişin avtobusu partladılmış, 13 nəfər yaralanmışdır

30 may 1991-cı il. Rusiya Federasiyası Dağıstan Respublikasının Xasavyurd stansiyası yaxınlığında Moskva–Bakı sərnişin qatarı partladılmış, 11 nəfər həlak olmuş, 22 nəfər yaralanmışdır

20 noyabr 1991-ci il. Xocavənd rayonunun Qarakənd kəndi yaxınlığında erməni terrorçuları tərəfindən atəşə tutulan «Mi-8» vertolyotunda 19 nəfər, o cümlədən Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimləri, Rusiya və Qazaxıstandan olan müşahidəçilər həlak olmuşdur

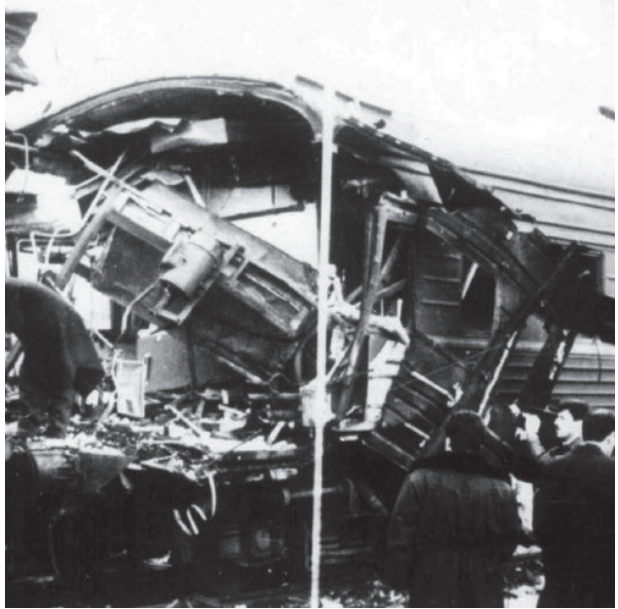

8 yanvar 1992-ci il.
Türkmənistandan
Krasnovodsk–Bakı
marşrutu ilə hərəkət
edən dəniz bərəsində
terror aktı törədilmiş,
25 nəfər həlak olmuş,
88 nəfər yaralanmışdır

1 fevral 1994-cü
il. Bakı dəmiryol
vağzalında
Kislovodsk–Bakı
qatarında terror
aktı törədilmiş,
3 nəfər həlak
olmuş, 20 nəfər
yaralanmışdır.

Partlayışın
Ermənistan xüsusi
xidmət orqanları
tərəfindən təşkil
edildiyi sübuta
yetirilmişdir

19 mart 1994-cü il. Bakı Metropoliteninin «20 Yanvar» stansiyasında partlayış nəticəsində 14 nəfər həlak olmuş, 9 nəfər yaralanmışdır. Partlayışın Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən təşkil edildiyi və «Sadval» terrorçu təşkilatı tərəfindən həyata keçirildiyi sübuta yetirilmişdir

3 iyul 1994-cü il. Bakı Metropoliteninin «28 May» və «Gənclik» stansiyaları arasında elektrik qatarı partladılmış, 13 nəfər həlak olmuş, 42 nəfər yaralanmışdır. Partlayışın ermənilərə əsir düşmüş və Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşları – polkovnik Karen Baqdasaryan, kapitan Seyran Sarkisyan tərəfindən məxfi əməkdaşlığa cəlb edilmiş Azər Aslanov tərəfindən törədildiyi sübuta yetirilmişdir

**Xocalı
soyqırımı**
26 fevral 1992-ci il

**Xocalı
soyqırımı**
26 fevral 1992-ci il

**Xocalı
soyqırımı**
26 fevral 1992-ci il

Ermənilər tərəfindən dağıdılan Şuşa bu gün

Ermənilər tərəfindən yandırılan və dağıdılan Xocalı bu gün

AĞDAM ÇAY EVİ

1993-cü il işğalından əvvəl

İşğaldan sonrakı vəziyyət

«Ruhlar şəhəri» elan edilən Ağdamdan bir görünüş

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər ƏLİYEV. Müstəqilliyimiz əbədidir: I-XI cildlər. Bakı, 1997-2003
2. İlham ƏLİYEV. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. 5 cilddə. Bakı, 1997
3. İlham ƏLİYEV. İnkişaf məqsədimizdir: I-VII cildlər. Bakı, 2004-2011
4. Ramiz MEHDİYEV. Lissabon sammiti – 1996. Bakı, 1997
5. Ramiz MEHDİYEV. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımını gerçəklikləri. Bakı, 2000
6. Ramiz MEHDİYEV. Azərbaycan: tarixi irs və müstəqillik fəlsəfəsi. Bakı, 2001
7. Ramiz MEHDİYEV. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı, 2003
8. Ramiz MEHDİYEV. Yeni siyasət: inkişafa doğru. I-II cildlər. Bakı: Oskar, 2008
9. Ramiz MEHDİYEV. Gorus – 2010: Absurd teatrı mövsümü. Bakı, 2010
10. Əli HƏSƏNOV. Azərbaycan və ATƏT: Ermənistan–Azərbaycan münafişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi Ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda. Bakı, 1997
11. Əli HƏSƏNOV. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005
12. QAYIDIŞ (1990-1993). Bakı, 2008
13. Müasir Azərbaycan dövrün baxışında. Bakı: Oskar, 2011
14. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1998-ci illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar. I-V cildlər, Bakı, 1999
15. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. I-II cildlər. Bakı: Lider, 2005
16. Təcavüz. Bakı. 20 Yanvar 1990 – elektron resurs, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası, 2010
17. Грибоедов А.С. Полное собрание сочинений
18. Петрушевский И.П. Очерки по истории феодальных отноше-

-
- ний в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX в., Ленинград, 1949
19. Тер-Мкртчян Л.Х. Армения под властью Надир шаха. Москва, 1963
 20. Собрание актов, относящихся к обозрению истории Армянского народа. Москва, 1833; Арзуманян А. Ока Бюракана. Иряван, 1976
 21. Мамедов С.А. Азербайджан по источникам XV – первой половины XVIII вв., Баку, 1993
 22. Акты, собранные Кавказскою археографическою комиссию. Архив главного управления наместника Кавказа. Тифлис, 1866, Военная энциклопедия, СПб., 1912
 23. Ениколопов И.К. Грибоедов и Восток. Иряван, 1954
 24. Шопен И. Новые заметки на древнюю историю Кавказа и его обитателей. СПб., 1896
 25. Дубровин Н. История войны и владчества русских на Кавказе. Том 1, кн.2, СПб.
 26. Кавказский Календар на 1853 год. Тифлис, 1852
 27. В.Ишханян. Народности Кавказа. СПб., 1916
 28. И.Петрушевский. О дохристианских верованиях крестьян Нагорного Карабаха. Баку, 1930
 29. П.Г.Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803. Том 1, СПб., 1869
 30. Н.Н.Шавров. Новая угроза русскому делу в Закавказье; предстоящая распродажа Мугани Инородцамь. С.Петербург, 1911
 31. Емин Мамедли.Карабахская сага. Москва, 2010
 32. Мамедов, Тофик Мусаев. Армяно-Азербайджанский конфликт. Баку, 2008
 33. Атамоглан Мамедли. Истинная история армян. Баку, 2009
 34. Гурам Мархулия, Шабнам Нуриева. «Многострадалная Армения»: мифы и реальность. Баку, 2011
 35. Гурам Мархулия. Армяне в поисках Армении. Тбилиси, 2010
 36. К.Иманов. Армянское (и)н(о)ародные сказки. Баку, 2008
 37. М.Р.Prise. A History of Turkey. London, 1956

-
38. Şəmyuel A.Uimz. Ermənistan – terrorçu «xristian» ölkənin gizlinləri. Bakı, 2004
 39. Erix Fayql. Kəskin dönüş! Erməni mifomaniyası və həqiqət
 40. Müharibə və tarixi-mədəniyyət abidələrimiz. Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnsan Hüquqları İnstitutu, Bakı, 2006
 41. Soyqırımını cinayəti (Beynəlxalq aktlar, normativ sənədlər, müraciətlər və şərhlər toplusu). Bakı, 2010
 42. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı, 1989
 43. Azərbaycan tarixi. IV c., Bakı, 2000
 44. F.Q.Köçərli. Qarabağ. Bakı, 2002
 45. İrəvan xanlığı. Bakı, 2009
 46. Vaqif Arzumanlı, Nazim Mustafa. Tarixin qara səhifələri. Bakı, 1998
 47. B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı, 1998
 48. Erməni cinayətləri (Sənədlər əsasında). I cild, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, «Vətən» nəşriyyatı, 2004
 49. Y.Həsən Cəlalian. Alban ölkəsinin qısa tarixi (1702-1722). Bakı: Elm, 1989
 50. O.Əfəndiyev. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı: Azərnəşr, 1993
 51. H.Əzimov. Azərbaycan qəzalarında sovetlər. Bakı: Elm, 1971
 52. Z.Bünyadov. Azərbaycan tarixi (Ən qədim dövrlərdən XX əsrədək). I cild, Bakı, 1994
 53. B.Budaqov. Türk uluslarının yer adları. Bakı, 1994
 54. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. V-VI cildlər, Bakı, 1981
 55. Rəşid Göyüşov. Qarabağın keçmişinə səyahət, Bakı: Azərnəşr, 1993
 56. Cavad Heyət. Türklərin tarixinə və mədəniyyətinə bir baxış. Bakı: Azərnəşr, 1993
 57. Qiyasəddin Qeybullayev. Qədim türklər və Ermənistan. Bakı: Azərnəşr, 1993
 58. Nadir Məmmədov. Azərbaycanda yer adları. Bakı: Azərnəşr,

1993

59. A.Xəlilov. Qarabağ: yaddaş. Bakı: MHS-poliqraf, 2010
60. Azərbaycan toponimləri: ensiklopedik lüğət. Bakı, 1999
61. H.Həsənoğlu. Ermənilərin qanlı cinayəti. Bakı, 2005
62. İ.İsmayılov. Yaddaşımızın qanlı səhifələri. Bakı, 2000
63. İ.Vəlizadə, B.Muradov. Ermənistan azərbaycanlılarının soyqırımı. Bakı, 1999
64. T.Əhmədov. Erməni xəyanəti və ya Andronik Ozanyanın qanlı cinayətləri. Bakı, 2001

DÖVRİ MƏTBUAT

«Azərbaycan» qəzeti, 1992-2012-ci illər

İNTERNET RESURLARI

www.president.az
www.heydar-aliev.org
www.ilham-aliev.org
www.heydar-aliev-foundation.org
www.mehriban-alieva.org
www.azerbaijan-news.az
www.preslib.az
www.azerbaijan.az
www.meclis.gov.az
www.yap.org.az
www.library.aliyev-heritage.org
www.elibrary.az
www.edu.gov.az
www.khojaly.preslib.az

MÜNDƏRİCAT

I FƏSİL RƏSMİ XRONİKA

Heydər Əliyevin 1990-cı il 20 Yanvar faciəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyində keçirilmiş yığıncaqda çıxışı.....	11
Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına, Azərbaycan KP MK, respublikanın Ali Soveti və Nazirlər Sovetinə teleqramı.....	15
Xalq deputatı Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 20 noyabr 1990-cı il tarixli sessiyasında çıxışı.....	16
Xalq deputatı Heydər Əliyevin təklifi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 1990-cı ilin yanvar ayında Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında Qərarı.....	21
Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında çıxışı.....	24
Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Kabinetinin partiya təşkilatına müraciəti.....	31
Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında çıxışı.....	35

Xocalı Soyqırımı (genosidi) Günü haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı.....	40
Prezident Heydər Əliyevin Xocalı soyqırımı qurbanlarının ailələrinə müraciəti.....	41
1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələr haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı.....	43
Milli Məclisin dünya parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciəti.....	57
Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Konvensiyaya qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu.....	59
Prezident Heydər Əliyevin ATƏT-in Lissabon Zirvə toplantısının yekunları ilə əlaqədar respublika ictimaiyyətinin nümayəndələrilə görüşdə nitqi.....	65
Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	86
1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.....	87

«20 Yanvar şəhidi» fəxri adının təsis edilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.....91

Xocalının düşməndən müdafiəsində iştirak etmiş,
şəhid olmuş milli qəhrəmanların, döyüşçülərin
valideynlərinə, ailə üzvlərinə və fərqlənənlərə
«Qızıl Ulduz» medalları, «Azərbaycan Bayrağı»
ordenlərinin təqdim edilmə mərasimində
Prezident Heydər Əliyevin nitqi.....94

31 mart – Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü
münasibətilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına müraciəti.....99

20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.....102

Milli Məclisin 23 və 24 fevral tarixli iclaslarında
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin nitqi.....109

Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar
Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin
Bəyanatı.....144

Prezident Heydər Əliyevin Xocalı soyqırımının
ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına
müraciəti.....149

Prezident İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının
ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına
müraciəti.....152

20 Yanvar faciəsinin on beşinci ildönümünün keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	155
«20 Yanvar şəhidinin ailəsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdü»nün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.....	157
Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı.....	159
Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı.....	168
Quba şəhərində «Soyqırımı memorial kompleksi»nin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	174

II FƏSİL
AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI
BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN MÜZAKİRƏSİNDƏ

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Dağlıq
Qarabağa dair Bəyannaməsi.....179

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Dağlıq Qarabağ
münaqişəsinin gərginləşməsinə dair Bəyannaməsi.....181

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının
822 saylı Qətnaməsi.....183

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan
Respublikası Ali Sovetinin Sədri Heydər Əliyevin
BMT Təhlükəsizlik Şurasının sədrinə yazılı müraciəti.....185

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının
853 saylı Qətnaməsi.....186

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin
səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan
Respublikası Ali Sovetinin Sədri Heydər Əliyevin
BMT Təhlükəsizlik Şurasının sədrinə və BMT-nin
Baş katibinə məktubu.....189

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının
874 saylı Qətnaməsi.....191

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının
884 saylı Qətnaməsi.....194

BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyasında
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin çıxışı.....197

ATƏM-in üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət
başçılarının Budapeşt görüşündə Azərbaycan
Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı.....210

BMT-nin 50 illiyi yubileyi ilə əlaqədar BMT
Baş Məclisinin xüsusi təntənəli iclasında
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin çıxışı.....215

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin ATƏT-in Lissabon Zirvə
görüşündə nitqi.....218

ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşü başa çatdıqdan
dərhal sonra mətbuat konfransında
Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Bəyanatı.....224

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin ATƏT-in İstanbul Zirvə
görüşündə nitqi.....231

Azərbaycan parlamenti nümayəndə heyətinin rəhbəri,
Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin Avropa
Şurası Parlament Assambleyasının sessiya və
tədbirlərində çıxışları.....235

Azərbaycan parlamenti nümayəndə heyətinin rəhbəri,
Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə
Avropa Şurası Parlament Assambleyasında qəbul
edilmiş sənədlər.....252

İslam Konfransı Təşkilatının Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında Qətnaməsi.....	267
İslam Konfransı Təşkilatının Ermənistan Respublikasının təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində İslam tarixi və mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dağıdılması haqqında Qətnaməsi.....	272
Azərbaycan Respublikasının Baş naziri İlham Əliyevin BMT Baş Məclisinin 58-ci sessiyasında çıxışı.....	276
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin BMT Baş Məclisinin 59-cu sessiyasında çıxışı.....	283
AŞ PA-nın ATƏT-in Minsk Konfransının məşğul olduğu Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzərində münaqişə ilə bağlı Qətnaməsi.....	289
Prezident İlham Əliyevin BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında çıxışı.....	294
Astanada ATƏT-in VII sammitində Prezident İlham Əliyevin çıxışı.....	300

III FƏSİL

RƏSMİ FAKTLAR, TARİXİ HƏQİQƏTLƏR

Ermənilərin İrandan köçürülüb gətirilməsi haqqında A.S.Qriboyedovun məktubu.....	305
Türkmənçay müqaviləsi.....	310
1826-1828-ci illər Rusiya–İran və 1828-1829-cu illər Rusiya–Türkiyə müharibələri nəticəsində İrəvan xanlığının ərazisində dağıdılmış kəndlərin siyahısı.....	319
Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü N.Mixaylovun məruzəsi.....	322
Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü A.Novatskinin məruzəsi.....	343
Şamaxıda 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmış kəndlərin siyahısı.....	350
Quba qəzasında 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən qarət edilən və dağıdılan kəndlərin siyahısı.....	351
Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhəlinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsi haqqında SSRİ Nazirlər Sovetinin Qərarı.....	352

Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin
Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in
Kür–Araz ovalığına köçürülməsi üzrə tədbirlər
barədə SSRİ Nazirlər Sovetinin Qərarı.....355

Ermənistanın azərbaycanlı əhalisi arasında
Azərbaycan SSR-ə qarşıdakı köçürülmə ilə
əlaqədar əhvali-ruhiyyə haqqında arayış.....359

1948-1953-cü illərdə Ermənistandan deportasiya
edilən azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin siyahısı.....369

1988-1989-cu illərdə Ermənistandan deportasiya
edilmiş azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin siyahısı.....374

Dünya ictimaiyyəti ermənilər haqqında.....380

IV FƏSİL

FOTOXRONİKA.....385

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....409

MÜƏLLİFLƏR QRUPU:

İxtiyar **HÜSEYNLİ**
Flora **XƏLİLZADƏ**
İradə **ƏLİYEVƏ**
Rəşad **CƏFƏRLİ**
Elnur **HACIALIYEV**
Bəxtiyar **QARACA**
Bəşir **ŞƏRİFLİ**
Məhəmməd **NƏRİMANOĞLU**
Elçin **CƏFƏROV**
Samir **MUSTAFAYEV**
Rasim **BAYRAMOV**
Akif **CABBARLI**

Kağız formatı 64/92, 1/16,
26,5 çap vərəqi, 424 səh.
Tiraj: 1000 ədəd.
Sifariş: 1299

«OSKAR» NPM-in mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunmuşdur
Bakı, Tbilisi prospekti, 3001
Tel: 430 23 10, 430 23 20